مسامرة الاخبار ومسايرة الاخيار

تأليف

محمود بن محمد المشتهر بالكريم الآقسرايى

بسعى وتصحيح وحواشى

عثمان توران

Kültür Bakanlığı KİTAPSARAYI

2935

چاپخانهٔ انجمن تاريخ ترك

آنقره — ۱۹٤۳

Süleymaniye Kütüphanesi

İzmir

Eski Kayıt No. 1009

بسم الله الرحمن الرحيم رب تمم بالخير

الحمدلله الذی خلق الخلق واعمالهم وابدع اقوالهم[1] و افعالهم و نوع صفاتهم و ذواتهم و اشکالهم و قدر حیاتهم و مماتهم و آجالهم و علم اضمارهم و اسرارهم واحوالهم وسمع دعاءهم ونداءهم وسؤالهم ونظر حرکاتهم وسکناتهم وانتقالهم وختم وبقضائه[2] اعترافهم و انکارهم وتوحیدهم وضلالهم والصلوة والسلام علی سیدالبشر والشفیع والمشفع فی المحشر محمدالمصطفی عبده و رسوله الذی ارسله بالهدی وقد اعلن المشرکون نفاقهم وجدالهم فرفع منهم بشریعته اصرهم وعارهم واغلالهم صلی الله علیه وعلی آله المنتجبین المکرمین صلوة یبلغهم بها الحق امالهم، بعدازحمد[3] آفریدکار جلت قدرته وشکر پروردکار تقدست اسمآؤه که ابداع صور و نظر خلائق بتدبیر بی‌تغییر اوست و حیوة و ممات بنی آدم بتقدیر او، آن ناظر بر کمال که هیچ منظور از نظر قدرت او محجوب نیست وآن سمیع لایزال که هیچ ذکر و مذکور درعلم قدیم اومستور نه، مقدری که ساتر معایب وراحم تایب وغافر شوایب ورافع سموآت ومزین آن بزینت کواکب ومدبری که مبدع حرکات سیارتست بقدرت بی نهایت درمطالع ومغارب وصلواة برخاتم انبیاکه مبعوثست از اشراف قبائل[4] ومناسب ودروذ بر خلفا و وزرآء او ذوی المناقب والمراتب رضوان الله علیهم اجمعین،

چنین کوید[5] محرر این مقالات وحکایات ومقرر این شکر وشکایات که رسمی قدیمست و قاعدهٔ معتادکه زیردستان بخدمت مخدومان بهدایا فرستند وخلائق بحضرت امرای مملکت انواع تحف که لایق جناب هرسروری باشد تقدیم دارند، چون این ضعیف حقیررا وداعی فقیررا درخور بارکاه مجلس اعلی

[1] Y. اقوالهم yok, A. hâşiyede; [2] Y. وبقضائهم ; [3] A. بعد، حمد kırmızı mürekkeple; [4] Y. قبائل yok; [5] A. Y. kırmızı mürekkeple.

ودركاه شهريار معلى ملاذالسلاطين قامع الاعادى والمتمردين دافع الآفة جامع الرأفة مدبرالمملكة[1] محرزالممالك الدنيا المؤيد من السماء المظفر على الاعداء مظهر كلمةالله العليا فلك المعالى والمعانى مالك رقاب الامم ممهد اركان الرحمة مهدى‌الزمان ناصرالحق خديو كيهان داراى جهان تمورتاش نوين[2] لازال ظله ودولته من اقطارالعاجل ولامالت دعائم نصرته عن مدارالآجل، تحفهٔ لايق نبودكه بدان حضرت بوساطت آن توسل جويد برموجب قول متنبى‌كه، شعر[3]:

لاخيل عندك تهديها ولامال فليسعدالنطق ان لم تسعد[4] الحال

ص. ٥ بردعا اختصار نموده ودرتواريخ قرون امم ماضيه تأليفى پرداخت، مجموعهٔ ساخت تادر فرصت خلوت خواندكان صاحب فضيلت مطالعه كنند وكيفيت آن حالات ومقالات بسمع اشرف اسمع‌الله البشاير رسانند (ارجوا من‌الله‌العزيز) كه بنظر عنايت مرموق كردد وبسمع ارتضا مسموع افتد انشاالله تعالى چه‌فائده تاريخ زمان آنست‌كه ملوك‌زمان وخسروان جهاندارا دروقت فراغت وهنكام ملالت باستماع اخبار وآثار وحكايات كذشتكان رغبت مى‌باشد، چون رفيق ونديم صاحب خبرت قضايا ووقايع جهانرا مستحضر شوند وتقدير وتذكير آن كند[5] كه فلان چنين بوذ وچنان شذ وآن ديكر چنين كرد وچنان رفت وهركس ازملوك وسلاطين جهان چون داشت وعاقبت چون كذاشت وهركس مجازات اعمال خير وشر برچه نسق يافت، نفس شايع جهانداران انتباه يابد ومتيقظ كردد وازموانع ووقايع احترازكند ودريابدكه كس‌را ازبنى آدم چه‌حال درپيش است وباحوال آخرت اشتغال نمايد اكرچه مقدور كائن است وخلق كاينات شهربند تقدير ازلى‌اند هيچ آفريده برارادت‌خود قادرنيست وفاعل‌مختار قادر بركمال صانع ذوالجلال است، اما حديث (اعملوا فكل ميسرلماخلق‌له) انتباه

[1] Y. مدبرالمملكة yok; [2] A. تمورتاش نوين sonradan yazılmış, Y. de yok; [3] A. Kırmızı mürekkeple, Y. شعر yok; [4] A. Y. يسعد. Dîvân, Kahire 1308, I, s. 198 [5] Y. كنند;

حضرت رسالت است، ديكر آنكه ازكذشتكان هركه نيكى كرده است وهركه بدى نام او برصحيفهٔ ادوار ببدى مرقومست وذكر بهجا مرسوم، شعر[1]:

جز نام نيك كسب مكن زآنكه مال وعمر هستند روزكار تهى معده‌را علف
بنكر بجيست زنده ثناء كذشتكان كوتاه‌شد فقد عرف السير من عرف

بدين سبب شنونده[2] را داعيهٔ باعث مى‌شودكه بنيكى كرايد وازبدى احتراز نمايد ودر مداخل ومخارج امورچون تصور مى‌كندكه درورطهٔ واقعهٔ افتاد بچه نوع تدبير خلاص يافت حزم ورويت را مقتداء مصالح ومقاصد خود مى‌كرداند، وقوف واطلاع برمقادر زمان وتصاريف روزكار سبب احتياط كار او[3] مى‌كردد، بيت[1]:

ننهاده[4] بكس بجهد چيزى ندهند لكن بنهاده جز بجهدى نرسى

الخبر[1]: رسول‌الله صلى الله عليه وسلم فرمود (من خاف ادلج ومن ادلج بلغ المنزل) ذكر قرون ماضيهٔ امم وقصص انبيا عليهم‌السلام دركلام مجيد بدين سبب است، لله‌الحمد والمنة كه ازعهود متقدم | الى يومنا هذا كه هفتصد بيست سه‌سال[5] ص. ٦ تاريخ هجرت نبوى است صلواةالله‌عليه[6] وسلام[7] ازمهبط رحمت ومحط مكرمت ومنزل كرامت مثل اين شهريار صاحب دولت عالى همت ميمون سيرت همايون سريرت هيچ خسروى بدين آيين خجسته قدم بربساط سلطنت ننهاده است وسر از كريبان وجود برنياورده و زمان زمان مبارك اوست درتقويت دين ونصب اسلام بدين‌آيين[8]، بعد از اصابت راى بفيض فضل ربانى واسلوبهٔ محض بذل سبحانى باستيلاء عساكر جراره وخدم كراره وغلمان درم خريده وشجاعان كرم پرورده كثرهم‌الله بترادف‌النصرة وتضاعف‌الفتح دمار از اشرار مار صفت برمى‌آورد و رقعه هربقعه كه ازعهدى بعيد ومدتى مديد از ترك وتاز ترك[9] ستترك بادناس و ارجاس آلوده شده‌است وفرسوده كشته پاك مى‌كرداند،

[1] Kırmızı mürekkeple; [2] Y. شنوده; [3] Y. او yok, [4] A. بنهاده; [5] Y. سال ın altında ٧٢٣; [6] A. عليه yok; [7] Y. وسلام yok; [8] Y. ترتيب; [9] ترك'in birincisi fetha, ikincisi zamme ile okunmalı.

والحمدلله على هذه الانعام والاکرام حمداً رمال القفار وشکراً اکثر من عددالنجوم وحروف الرقوم على مواهب الجزيله والجوائزالجميله، لاجرم ختم این تواریخ برزمان[1] مبارك وایام خجستهٔ او کرده آمد وذکر مقامات ومقالات آن بجای خود کرده آید انشاالله تعالی[2]، ایزدسبحانه وتعالی زراعت خیرات وحسنات مزرعهٔ دنیارا که (الدنيا مزرعة الآخرة) که آن شهریار دین پرور محبوب بمحبت وآب دیدهٔ طاعت مدخر می فرماید، شایستهٔ میزان عرصات ومقبول وپذیرفتهٔ حسنات[3] ونیل آخرت کرداناد وبندکان ونیکخواهان دولتش را بتوفیق اعمال خیر تمتع دین ودنیا میسر ومهیا باد، اعلام اعوان براوج کیوان منصوب وقمم اعادی درسم ستور عوادی منکوب وحق عز وعلا یار و نکهدارلحمد وآله الابرار این دعا درکتاب مهروفا چون درحسن است و متضمن اخلاص اینجا پیوسته شد تاهمه‌جای برزبانها متداول باشد[4] قرین اجابت باد، مثنوی[5] :

ای شده یاد [6] خلافت عمرکاه[7]	آسمانراسایهٔ جاهت پناه
نعمت‌دنیا برون زین هرسه‌نیست	چون مسلم کردد آن جمله یکیست
اول نعمت‌که داری دستکیر	وان دکر کاندیشه‌داری درضمیر
وآن سه‌دیکر بی‌وجود انتظار	منتظم بادت بفضل کردکار
رایت‌در مملکت منصور باد	نصرتت تاوقت نفخ‌صور باد

ص٧٠

حالیا اکنون اساس این تواریخ بر چهار اصل نهاده آمد برین نسق[5]

الاصل الاول فی وضع التواريخ وكيفيته وفائدته عن الروميه والعربيه والفارسيه والملكيه ومايتعلق بها (ص٧٠-٩)،

[1] A. زمین; [2] Y. انشاالله‌تعالی yok; [3] A. کیل ; [4] V. این‌دعا . . . متداول باشد yok;
[5] A. Y. Kırmızı mürekkeple; [6] A. باد; [7] کناه.

الاصل الثانی فی تاریخ الهجرة النبويه سیدالمرسلین محمدالمصطفی صلواة الله علیه السلام[1] وذکر اصحابه رضوان الله علیهم[2] واحوال الخلفآء الراشدین الی زمان المستعصم آخر خلفآء بنی العباس (ص٩٠-٦٧)،

الاصل الثالث فی ذکر طبقات السلجوقیه عن ابتداء عهدهم الی زمان السلطان غیاث الدین کیخسرو ابن سلطان علاءالدین کیقباد وذکر انتقالاتهم واعدادهم انارالله براهینهم (ص٦٧٠-٨٤)،

الاصل الرابع فی ذکر الخواقین والسلاطین و امراء المملکة و الوزرا و اصحاب المناصب[3] و تعبیر حالاتهم و احداث الزمان و خروج الاتراك فی الروم مما شاهده المؤلف فی[4] مدة الملازمة فی الدواوین (ص٨٤٠-٢٨٨).

---

[1] Y. السلام yok; [2] رضوان‌الله علیهم yok; [3] Y. والوزرا والامرا واصحاب المناصب;
[4] A. Y. فی yok.

الاصل الثالث

فی ذکر طبقات السلجوقیه[1] عن ابتداء عهدهم الی زمان السلطان غیاث الدین کیخسرو ابن السلطان علاء الدین کیقباد و ذکر انتقالاتهم واعدادهم انار الله براهینهم

اعداد ایشان چهارده نفر در ملك عجم، سلطان رکن الدین ابو طالب طغرلبك محمد بن میکائیل بن سلجوق، السلطان عزالدین ابوشجاع البارسلان محمد بك بن جغربیك[2] بن میکائیل، السلطان معین الدین ابوالفتح ملکشاه بن الب ارسلان[3]، السلطان رکن الدین ابوالمظفر برکیارق[4] بن ملکشاه، السلطان غیاث-الدین محمد بن ملکشاه، السلطان معزالدین ابوالحرث[5] سنجر بن ملکشاه، السلطان مغیث الدین ابوالقسم محمود بن محمد، السلطان رکن الدین طغرل بن محمد، السطان مغیث الدین ابوالقسم محمود بن محمد، السلطان غیاث الدین ابوالفتح ملکشاه بن محمود بن محمد، السلطان غیاث الدین ابو شجاع محمد بن محمود، السلطان معزالدین ابوالحارث سلیمانشاه بن محمد بن مسعود، السلطان رکن الدین ارسلان طغرل بن محمد، السلطان مغیث الدین طغرل بن ارسلان،

س. ٦٨

[1] A. الاصل الثالث ; Y. السجوقیه ye kadar kırmızı mürekkeple [2] Y. yanlış olarak بن طغرلبك ; [3] Y. السلطان ... البارسلان yoktur; [4] A. ترکیارق Y. برکیارق ; [5] A. Y. ابوحرب.

ابتدای دولت آل‌سلجوق

السلطان رکن الدین محمد[1] ابو طالب طغرلبك بن میکائیل بن سلجوق[2]

اول سلاطین دود مان[3] سلجوقیان اوست، وسبب جهانداری او آن بوذ که اصحاب تواریخ چنین آورده اند که درنواحی نوربخارا[4] وحوالی آن مردم بسیار ییلاق وقشلاق می‌کردند وایشانرا سروری بودسلجوق نام، شخصی بحسن سیرت معروف وبطهارت اعتقاد ونیکونامی موصوف وپنج پسر داشت : اسرائیل ومیکائیل وموسی ویونس واحمد[5] و هر یکی شایستهٔ امارت ومهتری[6] ودرخورجهانداری و سروری، بعد از مدتی سلجوق بجوار حق پیوست وفرزندانش سروران قوم شدند واشیاع واتباع ایشان زیادت شد ونعمت و ثروت افزونی کرفت ومردان کار وجوانان نامدار

[1] A. Y. Kırmızı mürekkeple; [2] *Yakak* (unvanı: *Demir yaylı*) ın oğlunun adının türkçenin ahenk kanununa göre *Selçuk* şeklinde olamıyacağı, bunun ya *Salçuk* veya *Selçük* şeklinde olduğu hakkında iki fikir ileri sürülmüştür. *Dîvânü lügat it-Türk*'te ve *Dede Korkut* kitabında *Selçük* şekline dayanarak *Barthold*, *Marquart*'ın *Salçuk* teklifini kabul etmedi. Buna aid bir makale ve bir iki daha *Selçük* şekli ile ismin aslında *Selçük* tarzında olacağını Prof. *L. Râsonyi* Barthold'ı teyiden kabul ediyor (*Belleten*, X, 377-384). Bu gün Türkiye iliminde bu son fikre temayül edilmekte ve daha bâzı kaynaklarda *Selçük* şekline tesadüf edilmekte ise de [msl. bk. *Mufassal İbn Bîbî* s. 627. . . . با پسر سلجوکشاه که] menşe'de ismin Salçuk şeklinde olduğuna kaniiz. Evelâ Arap harflerile سلجوق şeklinde yazılan kelime bunun *Salçuk* şeklinde telâffuzuna mâni değildir. Bundan başka *Sal-* köküle yapılmış bir çok tarihî isimlerin mevcudiyeti malûm olduğu gibi Mogolların *Salcıkut* (Salcıklar) kabîlesinin ceddinin de *Boğu Salcı(k)* olması bu ismin mahiyetini göstermek bakımından kayde değer. Türkçe kalın hecelerin hafiflemeğe doğru bir tekâmül takip ettiği göz önüne getirilir ise kelimenin aslında *Salçuk* olup zamanla yumuşayarak *Selçük* şekline girdiği kolaylıkla kabûl edilebilir. Muahhar *Selçük* سلجوك misallerinin çoğalması da bu şekilde izah edilmelidir. [3] A, Y. دوورزمان; [4] A. تورعار, Y. توزنجار; [5] Selçuk'un Ahmed adında bir beşinci oğlu olduğuna dair başka kaynaklarda bir kayıd yoktur; A. isimler arasında و yok [6] Y. شایستهٔ مهتری وامارات.

درمیان آن قوم با آلت وعدت تمام سخت بسیار شدند وایلك[1] خان که پادشاه ماوراءالنهر[2] وترکستان بوذ اندیشناك شد نزد سلطان محمود بحکم مظاهرت کس فرستاد که درین ممالك قومی بسیار با قوت و هیبت از ترکمانان ظاهر شده اند واکرچه سیرت ومذهب نیکو دارند وتا این غایت هیچ حرکت بذ و فعلی ناپسندیده از ایشان ظاهر نشده‌است اما اندیشه می‌روذ که مبادا که در وقتی از اوقات[3] وتغییر[4] وتبدیل احوال روزکار فتنه وآشوبی پیش کیرند که تدارك وتلافی آن دشخوار باشد ومضرت بهزار مملکت سرایت کند، درباب ایشان آنچه رای سلطان اقتضا کند اشارت فرماید تا آنرا کار بندد، سلطان محمود مدتی درین اندیشه بوذ تا آن وقت‌که بدیذن ایلك‌خان بجانب بخارا نهضت کرد، نزد فرزندان سلجوق رسول فرستاد که پیوسته مارا بدیار هند عزیمت غزو اتفاق می‌افتد و از هرجای ازبلاد اسلام مردان کزیده بطوع ورغبت خویش درجهاد وغزا موافقت می‌کنند عجب داشته آمد که بهیچ وقت از ایشان فوجی باحراز چنین سعادت ونیکنامی عزم بلاد کفار نکردند وچون قرب مسافت دست داذ می‌باید که بزرك ومهتر ایشان عزم حضرت سلطنت سازد تا آنچه مصلحت وقت اقتضا کند تقدیم افتد وبا تشریف ونوازش پادشاهانه مخصوص کشته مراجعت نمایند، چون رسول بدیشان رسید مقدم اورا بغایت عزیز داشته مستبشر شدند واسرائیل که بزرك ایشان بوذ ده هزار مرد کزیده برداشت وعزم بندکی کرد، چون خبر او باده هزار مرد بحضرت سلطان رسید رسول فرستادکه مارا حالی بلشکر احتیاجی نیست جریده بزودی عزیمت سازد، اسرائیل سیصد نفر ازجوانان خوب منظر باکفایت برکزید وبندکی حضرت متوجه شد

ص. ٦٩

[1] Karahanlılara alem olan bu kelimenin hakıkî telâffuzu «*ilig*» olup türkçe hükümdarlara mahsus bir unvandı (bk. *Osman Turan «Ilig unvanı hakkında»* Türkiyat mec. VII-VIII. s. 192); [2] A. Y. ماورالنهر [3] Y. وقت اوقات, A. وقتی از yok; [4] A. تعسر

وفرزندش قتلمش [1] را باخود برد چون شرف زمین بوسی [2] دریافت سلطانرا
دید ازآن قوم خوش آمد واسرائیل را اعزاز واکرام تمام کرد ودر
جنب تخت خود بر کرسئ زرین فرمود نشاندن وبزم داد آراستن
وهر لحظه بطلعت ایشان بهجت می نمود، درمیانهٔ محاورت[3] فرمود پرسیدن که
اکر مارا وقتی بلشکر احتیاج افتد بچه قدر لشکر مدد ومعاونت توانند
نمودن، اسرائیل از سلاحدار خود کمان بستد واز سرغرور جوانی
ونشاط باده کفت که هروقت که این کمان بقوم و قبائل خود فرستم سی
هزار سوار درحال بر نشینند، سلطانرا از آن سخن بزرك عجب آمد
ص. ۷۰ ومستشعر باز پرسید که اکر زیادت باید چه تدبیر کنید، اسرائیل یك چوب
تیر از سلاحدار خود بستد وکفت چون این نیز بفر ستم ده هزار
مرد دیکر سوار شوند وهمچنین می پرسید تا دوتیر دیکر جدا کرد و بهریك
تیر ده هزار مرد تقریر [4] می‌کرد، سلطان از چنین تقریر بغایت منکر
شد وکفت کسی‌را بیك کمان وسه چوبه تیر بی‌جامکی وجرایت شصت
هزار مرد سوار معد تواند داشتن [5] کار اورا خوار نشاید کرفتن وبا
خواص تدبیر ومشورت درپیوست که این طائفه‌را باز می‌باید داشتن تا
برسم نوا دردست باشند، پس فرمود که اسرائیل با فرزند خود [6] وده
نفر تا سه روز مهمان من باشند وباقی را هر امیر ده نفر مهمان خود سازد
واز خدمت ودلداری هیچ باقی نکذارند، پس امرا هریکی ده نفر بوثاق خود

[1] İlim aleminde şimdiye kadar kutulmış; kutlumış; kutlamış şeklinde olan telâffuzu yanlıştır. İsim «Kutal- (müteaddî'si *kutadmak* : Kutadgu Bilig) kökü ile «*miş*» naklî mâzi ekinden mürekkep (bk. *Dîvânü-Lügât it- Türk* II, s. 97). Il-almış; Toktamış, Yağı basmış; Il-tüzmiş tarzında *Kutalmış*'dır. Bu devir türkçesinde kutlamak; kutulmak; kutluğmak şekli mevcut olmadığından kaynakların da bu hususta birbirine uymamasına rağmen ileri sürdüğümüz şeklin doğruluğu kolaylıkla kabul edilebilir. [2] A. Y. بوس : [3] A. Y. بمجاورت; [4] Y. بعرر ; [5] İsrail Arslan Yabgu ile Gazneli Mahmud arasında geçip bir çok kaynaklarda zikredilen bu muhaverede, Türklerde, *okun* tâbi boylara gönderilmesi an'anesi görülüyor. Bu husustaki makalemiz çıkıncaya kadar «*On iki hayvanlı Türk takvimi*» (S. 119) adlı eserimize bk. [6] Y. satır üstünde قتلمش

بردند و درنواخت وعزت داشت تا نیم شب می‌افزودند، چون شراب در
سر ایشان اثر کرد وآهنك خواب کردند سلطان فرمودکه جمله‌رامقید
کردانیدند وبامداد بقلعهٔ کالنجر از حدود هند فرستاد ونزد باقی فر-
زندان سلجوق رسول فرستاد باخلعتها، وتقریر فرمودکه اسرائیل چون
بحضرت رسید نوازش تمام یافت، اما سبب آنکه او دیکر بدرکاه پادشاهان
نرسیده بود وآداب ورسوم ایشان ندانسته درحال تناول شراب از
حرکتی ناواجب ظاهر شد، جهت ناموس سلطنت اورا روزی چند باز
داشتند باید که ایشان هیچ اندیشه بخاطر راه ندهند ودر طاعت واخلاص
بیفزایند که هرچه زودتر اورا با تشریف پادشاهانه اجازت داده‌اندکه
بمقام خود پیوندد، چون خبر کرفتن اسرائیل ببرادران رسید خواستندکه
خروج کنند ورسول را باز دارند از هیبت وسطوت سلطان وامیدواری‌که
فرموده‌بود اندیشه کردند ورسول را با هدایاء بسیار باز فرستادند
واظهار خلوص بندکی نمودند وکفتند بهرچه فرمان سلطان باشد امتثال
لازم می دانیم وهمه بندکان کمینه ایم، وتا سلطان محمود در قید حیوة بود
بهیچ وجه مخالفت نکردند وبعد دوسه سال از سلطان محمود درخواست
کردند که مارا مردم و مواشی بسیار شد وموضع ییلاق [1] وقشلاق تنك
کشت مرحمت فرمایند که بخطهٔ خراسان عبورکنیم وحقوق و رسوم
اسباب وانعام اضعاف آنچه معتادست بنواب حضرت سلطنت رسانیم،
ارکان دولت مصلحت ندیدند اما سلطان جهت آنکه بدیشان استظهار
افزاید وهم خزانه راتوفیری باشد اجازت دادکه از جیجون بکذرند و بجانب
نسا وباورد مقام سازند، چون سلطان وفات یافت ودر سنه احدی وعشرین
واربعمائه درمیان دو پسر او مسعود ومحمد درسلطنت خلف افتاد و درکار ممالك
وهنی ظاهر شد وتا سلطنت برمسعود مقررشدن ترکمانان سلجوق دست تطاول
وغارت وراه زدن برکشودند وخراسانرا آشفته کردند وصدپنجاه نفر ترکمان

[1] Buradan itibaren A. nushası iki sahife kadar eksiktir;

بقلعۀ کالنجر فرستادند تا آنجا حمالی ومشاقی کنند باشدکه اسرائیل را توانند دز-
دیدن و آنجا مدتی درنهر هیمه کشی وسقائی میکردند تا کستاخ شدند شبی
اسرائیل را از حبس بیرون آوردند وراه خراسان کرفتند، بامدادچون کوتوال
را معلوم شد ومستحفظان وسپاه شهر در عقب رفتند ودرمیان بیشه که راه کم
کرده بودند وحیران مانده بدیشان رسیدند بیشتررا بدست آوردند وبردار کردند
واسرائیل وفرزندش قتلمش را بندکران نهادند ودر حبس انداختند وانحال
بحضرت سلطان مسعود عرضه داشتند، سلطان در خشم شد فرمودکه اسرائیل
را بزهر هلاك کنند وقتلمش را بند واحتیاط بیفزایند وبدین سبب میان سلطان
مسعود وترکان سلجوق چند کرت مصاف افتاد وسلجوقیان ظفر یافتند وخلق
بسیار ازطرفین کشته شدند تا آخر الامر صلح کردند | وقرار نهادند که سیستان ص.٧٠٤Y
وغزنین و دیار هند سلطان مسعودرا باشد واز خراسان وباقی ممالك دست باز دارد
وایشان نیسابور وطوس را بکرفتند ومیخواستندکه غارت و کشش کنند، ماه
رمضان بوذ تاعید در توقف داشتند ودرآن روزها از دارالخلافه امیرالمومنین
القادر بالله رسول رسیدونصیحت وتهدید ووعد ووعید بسیار تقریر کرد، ایشان
بدان مستظهر ومستبشر شدند واظهار بندکی وطاعت نمودند وازسلطان مسعود
شکایت کردند ودر خواستند تا امارت خراسان بدیشان دهد خلیفه التماس ایشان
مبذول داشت وتشریف ولوا فرستاد، درین وقت میکائیل پسر سلجوق در
کذشته بود ودوپسراو طغرلبك وداود[1] اسیر و حاکم شده وباقی خویشان
وقبایل وعشایر محکوم ایشان شده، طغرلبك لشکر بسیار داشت عزم عراق
کرد ومملکت خراسان ببرادر خود بازکذاشت وری بکرفت وغارت وقتل کرد
وبسلطنت بنشست و مملکت ایشان هرروز بیشتر میشد و خوارزم و طبرستان
وکیلان ومازندران و پارس[2] و کرمان وآذربایجان بکرفتند و اران نیز مسخر
کردند و از سلطان مسعود در خواست کردند تا قتلمش را از حبس بیرون
آورد و بدیشان فرستاد وبا همدیکر پیوند کردند و وصلت محکم شده تا زمان

[1] Yâni Çağri Beg Davud; 2 Mt. بارس

سلطان سنجر از قصد خاندان سلطان محمود دست باز داشتند، چون قتلمش
بحضرت سلطان طغرلبك رسید شادیها کردند ونوازش تمام یافت وبغایت مقرب
کشت واز خدمت بهیچ وقت درنمی کشت وچون بساسیری ازطلعت عباسیان
روی کردانید وبخلیفۀ مصراقتدا کرد ولشکر کشید و بغداد بکرفت وخلیفه را
اسیر کرد و بحدیثه وعانه محبوس کردانید و خلیفه سالی درآن حبس بماند در
خفیه بطغرلبك رسول فرستاد وبذو استعانت نمود، طغرلبك قصد بساسیری
کرد و ببغداد رفت و اورا بکشت وخلیفه را ببغداد آورد وبر تخت خلافت
نشاند ودولت عباسیان تازه کشت وطغرلبك را رکن الدین لقب داد واسم
سلطنت برو نهاد وچون از مهم بغداد فارغ شد قتلمش را | بموصل ودیاربکر ص.٧٠٥Y
وحدودشام فرستاد تاجمله را مستخلص کرداند وپادشاهی طبرستان ومازندران
بذو داذ، آخرالامر طغرلبك درمقام مخیم خود بر در ری وفات یافت در
رمضان درسنه خمس وخمسین واربعمائه، مدت ولایت سلطنتش بیست شش
سال بوذ واورا فرزند نبود، آلب ارسلان بن داود برادر زادۀ خودرا
ولیعهد کرد وسریر سلطنت بذو سپرد،

السلطان عزالدین ابوشجاع آلب ارسلان
محمد بن جغریبك[1]

مردی مهیب تمام قدبود، چون طغرلبك وفات یافت او بمرو بوذ، ارکان
دولت[2] | بطلب اوفرستادند، برادر کوچك الیاس[3] را تارسیذن اوبنیابت برتخت ص. ٧١
سلطنت نشاندند، قتلمش چون خبروفات سلطان طغرل شنید درطلب پادشاهی

[1] Y. sahifenin kenarında بن میکائیل بن سلجوق بن لقمان, başlık kırmızı
[2] A. nushası tekrar başlıyor; [3] Alp Arslan'ın kardeşi *İlyas* değil *Süleyman*'dır.

برخاست وكفت سلطنت بما ميرسد وپدرمن درين باب كشته شد وبزركتر ازهمه اوبوذ ، لشكر كشيد وبشهر رى آمذ و در حصار كرفت ، چون خبر وصول آلب ارسلان شنيد انديشيدكه تا آمدن او اكر توقف كند ازدو جانب دفع خصم نتواند كردن تا اسفرايين برابرآلب‌ارسلان رفت وفوجى برحصار شهر[1] رى بكذاشت و درحوالى اسفرايين مقابل آلب ارسلان افتاد ودرماپين مصافى عظيم رفت واز طرفين خلق بسيار كشته شدند، آلب‌ارسلان عزم كريختن كرده بوذ، ناكاه درميانه اسب قتلمش خطا كرد وكشته شد، چون آلب ارسلان ظفر يافت وسعادت روى بذو نهاد قصد كردكه هركه ازخويشان باقتلمش بودند بكشد وپسرش سليمان شاه را نيز[1] اكرچه‌كوچك بوذ فرمودكه هلاك كنند ، نظام‌الملك[2] وزير اوبوذ ازآنجاكه حسن كفايت اوبوذ روا نديد وكفت‌كه كشتن اقربا روا نباشد ونامبارك بوذ دولت زود زوال پذيرد، آلب ارسلان كفت سليمانشاه پسر قتلمش را واتباع اورا نتوان درميانهٔ مملكت[3] كذاشتن‌كه موجب خلل باشد، نظام‌الملك كفت ايشانرا بسرحد مملكت فرستند تا درثغور اقامت كنند وازايشان اسم‌ملكى و امارت بردارند تادر مذلت مى باشند، پس در دياربكر ميان بيره ورها موضع معين كردند وسليمانشاه را با اقربا واتباع آنجا فرستادند ومدتى آنجا درمذلت روزكار مى‌كذرانيدند وآلب‌ارسلان درجهانكيرى مبالغت نمود وبهمه‌اطراف تاختن‌كرد وبافضلون بپارس آمذ و پارس بكرفت وبر عراق مستولى شد و آخرالامر بادوازده هزار سوار بجانب روم تاختن كرد، وارميانوس[4] ملك الروم بانچاه هزار سوار جوشن‌ور پذيره او شدند ودرصحراء ملازكرد[5] مقابل افتادند، درآن حالت بامنجمان مشورت‌كرد، اهل‌نجوم سخن از اتصالات وتأثيرات كواكب درپيوستند وبجهت اختيار وطالع‌وقت وارتفاعات ساعات درتأخير مى‌انداختند، درآن ميانه باعلما ومشايخ استشارت نمود وحواله باستخارت ايشان كرد،

[1] Y. yok. [2] A. نظاململك. [3] Y. ملك. [4] Yani *Romanus Diogenis*; [5] A. Y. فلاشكرد.

علما كفتندكه امروز روز جمعه است وخطبا در مشرق ومغرب امروز بر منابر اسلام| بدعاء لشكراسلام[1] مشغول اند، اينچنين روز ووقت را كه فرصت وقت اسلاميانست غنيمت بايد داشتن، آلب ارسلان ازحسن اعتقادى كه در جبلت اوبود بسخن منجمان التفات‌نمود و فى‌الحال بحسب ارادت واستصواب اهل علم وتقوى برلشكر كفار زد، نصرت روى بذو نهاد وظفر يافت ولشكر روميان شكسته شدند وبهزيمت رفتند وملك‌الروم ارميانوس بردست غلامى‌كه احقر و اخس غلامان بوذ كرفتار شد، چنين كويندكه در بغداد در وقت عرض لشكر عارض نام اونمى‌نوشت، سبب‌آنكه بغايت خرد بوذ وحقير، سلطانرا نظر براو افتاد فرمودكه نام اوبنويسند وكفت‌كه يمكن‌كه ملك‌الروم را اوبكيرد، اقتضاء امرفلكى چنان بوذكه همچنان‌كه درآن دم برزبان سلطان رانده شد بردست آن غلام كرفتار كشت وبقرار آنكه هر روز هزار دينار بذان غلام دهذ روز بروزش آمان مى‌داد و درمواضع حصين آن مال باميد استخلاص او مى‌دادند، فى‌الجمله دران روز كه شكست برلشكر روم افتاد ملك‌الروم را مقيد دوشاخه چوب دركردن بردر باركاه سلطان آوردند، ابوالفضل كرمانى‌كه امام حضرت سلطنت بوذ برخاست وسيلى بركردن او زد، سلطان آن حركت ناپسنديده داشت فرمودكه اين مرد هم امروز خداوند روم بوذ بانچاه هزار مرد سوار كزيده بدين شيوه اهانت بروى چكونه روا باشد، ابوالفضل كفت: (اذلالاً للكفر) سلطان بجواب كفت نه‌هم كفته‌اند: (ارحموا عزيز قوم ذل) واين شفقت نيز بذين صورت درحق دشمن كافرهم ازغايت حسن اعتقاد او بوذ، القصه[2] فرزندانرا در ملك روم روان كرد وخود عودت نمود وملك دانشمند دران وهلت ملك نكيسار وتوقات وسيواس وابلستان وآن حدود بكرفت وآلب‌ارسلان چون بازكشت درملك عجم سلطنت عظيم راند، در آخر عهد روى بماوراالنهر نهاد وقلعهٔ

ص. ٧٢

[1] Y. مسلمان; [2] A. Y. Kırmızı.

برزم[1] را حصار داد وبستد کوتوال را بیاوردند وباوی شخصی[2] بود سلطان
ازوی استفسار قضیه می‌کرد متضمن مصلحت، واو سخن راست نمی کفت |
ص. ۷۳ بفرمودکه تاسیاستش کنند اوکارد برکشید وآهنك سلطان کرد، غلامان قصد
کردند تا اورا بکیرند، سلطان ازاعتمادی‌که برتیر اندازی خود داشت غلامانرا منع
کرد چون تیر وکمان‌او بر وفق حکم وقدر موافق تیروکمان فلك نبود خصم بروی
درآمد تا تیر سلطان خطا شد وازو درکذشت حالی برخاست وسلطانرا زخم
زد و کارکر آمذ وبذان زخم هلاك شد ودیکر مقامات اومطولست اینجایکه
بیش ازین احتمال نکند، مدت مملکتش دوازده سال بوذ بعدازو سلطنت
بپسر او سلطان ملکشاه منتقل شد،

السلطان معزالدين ابو الفتح ملكشاه
بن آلب ارسلان[3]

الحق سعادتی مساعد ودولتی موافق داشت وسلطنت عظیم راند وبیشتر
ملك عالم وولایات طویل وعریض درتحت حکم وقبضهٔ تصرف اودرآمد،
چنانکه کویندکه نظام‌الملك حسن‌که وزیر او بوذ بوقت مراجعت سلطان
از سمرقند بعد از آن‌که فتح آن دیار نموده بوذ وخاقان سمرقندرا اسیر آورده،

[1] A. ترم داردا، Y. برم داردا, Alp Arslan'ın şehid olduğu bu kalenin adını zikreden kaynaklar onu aynı şekilde vermiyorlar. Aksaray î'nin bu kısmına kaynak olan *Nizâm üt-Tevarih'de* برم‌داد (nşr. Tahran, s. 76) şeklindedir. *El-'Urâża* (nşr. Süssheim s. 51) ve Nerşahî'nin *Tarih-i Buhârâ*'sında (nşr. Tahran, s. 74) da برزم olarak yazılmıştır. Ebu'l-Fidâ, *Kitâb ül- Muhtaşar* (nşr. Mısır, II, s. 189) ve El-Veled üş-Şefik (Yazm. Fatih *4519* s. 285) de قرزم kalesi ismini veriyor ve kale Kütüvalı Yusufı de buraya nisbet ediyor. Fakat Ebu'l-Fidâ kaleyi Ceyhun üzerinde gösterdiği halde El-Veled üs-Şefik'te Semerkand'a yakın bir köy olduğu zikrediliyor; [2] A. da isim için boşluk bırakmıştır; [3] A. Y. Kırmızı mürekkeple.

بوقت عبور ازمعبر جیحون اجرت ملاحان وجرایت سکبانان[1] براستنبول
وانطاکیه نوشت وسلطان ازین معنی ازو باز خواست کردکه وجهی‌که بر
کنار جیحون خرج می باید کردن بانطاکیه واستنبول نوشتن چه وجه‌دارد،
کفت‌که من[2] اینجا آن وجه بمصرف وجوب می رسانم وآنرا بعوض بستانم
جهت ناموس دولت وانتشار حکم تا وقتی‌کویندکه انطاکیه واستنبول راتب
سکبانان وکشتی بانان ملکشاه بوذ واکرچه در آن مدت انطاکیه بکلی
مسخر نشده بوذ اما سیصدهزار درم متعهد شده‌بود[3] و[4] سال بسال می
رسانید وآن مبلغرا[5] داخل دیکر اموال دیار عرب کرده بودند وبخزانه می
رسانیدند،

واما فتح انطاکیه بردست سلیمانشاه[6]

چنان بودکه دروقتی‌که صاحب انطاکیه بقلعهٔ عکا با دختر خواستن رفته
بوذ امیری از اتراك نزد سلیمانشاه آمد پسر قتلمش‌که درحوالی بیره و رها
و حدود دیاربکر متمکن بود وکفت‌که انطاکیه ازملك شهر ولشکر
خالی‌مانده‌است | وجمله بعروسی رفته‌اند فرصت است اکربیکهزار مرد ص. ۷٤
قصد کرفتن آن کنی میسرشود وموجب نیکنامی کردد، سلیمانشاه یکهزار
مرد برکزید وشب همه شب راه می‌برید وروزدر وادیها[7] اقامت می‌کرد،
چنانکه درمدت پنج روز درنیم شب بانطاکیه رسید، مردم شهر غافل
خفته بودند، ازلشکر کروهی بر بارو رفتند درشهر کشودند ولشکر
درآمد ومنادی کردندکه هرکه از خانه بدر آیذ خون او هدر باشد وبدر
سرای ملك هجوم کردند وکشودند وبعضی مردم‌که از سرفضول پیش آمدند
کشته شدند بامداد فتح شهر بآسانی دست داذ، پس سلیمانشاه مردم انطاکیه‌را

[1] Y. سکبابان; [2] A. من den önce «ا» var; [3] Y. کشته بود [4] Y. و yok
[5] A. مبلغ; [6] Y. بوذ ile bitiyor; ve A. Y. kırmızı mürekkep; [7] A. روز yok.

دلخوشی وسوکند داذ و خزانهٔ ملك واسباب وسلاح او بتمام برکرفت
واجازت داذ که مسلمانان درشهر درآمدند، فی‌الحال رسول فرستاد و
بحضرت ملکشاه عرضه داشت که ملك انطاکیه بکلی مستخلص‌شد وسکه
وخطبه بنام ملکشاه دادکردن وتا فرمان رسیدن که شهررا بکه سپارد
محافظت می‌کرد نام امیری وملکی برخود ننهاد، سلطان ملکشاه درین
زمان عزم ترکستان کرده بوذ تا رسیدن جواب سلیمانشاه، شرف‌الدوله که
امیر عرب وملك حلب بوذ نزد سلیمانشاه کس فرستاد که حاصل شام
ودیار عرب وتوابع آن بمقاطعه برداشته ام وخراج انطاکیه داخل
آنست می بایدکه سیصد هزار دینار هرسال بامن راست دارذ، سلیمانشاه
جواب داذکه احوال انطاکیه بحضرت سلطنت عرض رفته است بهرکه
فرماید تسلیم کنم، اما ملك انطاکیه کافر بوذ خراج می داذ، چون شهر
ازبلاد اسلام شدجزیه چون شاید ستدن شرف‌الدوله علی ابن عذر مسموع
نداشت لشکر کشید وقصد سلیمانشاه کرد ونزدیکی حارم[1] ملاقات شد
وسلیمانشاه ظفریافت وشرف‌الدوله کشته شد وسلیمانشاه حلب وتوابع آن
بکرفت وهمین[2] حال چنانکه واقع شده بوذ هم بحضرت ملکشاه کس
فرستاد وعرضه داشت، درین وقت تاج‌الدوله تتش[3] برادر ملکشاه ملك
دمشق و توابع آن‌بوذ، چون خبر قتل شرف‌الدوله بذ و رسید بر آشفت
وکفت سلیمانشاه سیرت پذر | وعصیان او پیش کرفت وبندکان حضرت ص. ٧٥
سلطنت می‌کشد وملك می‌کیرذ، اکر بزودی تدارك او نشود آتش
فتنهٔ او بالاکیرد، لشکر دیار شام جمع کرد وبقصد سلیمانشاه روانه شد
ودر خفیه نزد امیران سلیمانشاه کس فرستاد وهمه‌را تهدید داذ و دو دل
کردانید، چون نزدیك[4] معرا مقابلکی شد امیران سلیمانشاه بر کشتند
چون او تنها ماند خودرا بدست خود هلاك کرد واما چون درآن وقت

[1] Halebe bağlı bir kale (Y a ḳ û t, *Mu'cam*, II, s. 184, Wüstenfeld nşr.); [2] Y. همین; [3] A. Y. Birinci *tâ'* zamme, ikinci kesre ile; [4] A. Y. نزدیکی.

رسول او بحضرت سلطان ملکشاه رسید پادشاهی انطاکیه وحلب بسلیمانشاه
ارزانی داشته بوذ واورا نوازش عظیم کرده ورسول‌را باخلعت باز
کردانیده، چون درمیانهٔ راه خبر کشتن سلیمانشاه شنید با رسول دیکرکه
از حضرت با او بوذ بازکشت واحوال عرضه داشت، از برادر خود
تاج‌الدوله توتش[1] بدین حرکت برنجید وعتاب وتخویف بسیار نوشت،
القصه[2] سلیمانشاه‌را دوپسر بوذ قلج‌ارسلان و قلان ارسلان[3] ملکشاه
امارت آن قوم[4] بقلج ارسلان داد وتشریف فرستاد واو هر روز ترقی
می‌کرد وچون آثار رشد ونجابت در وجود او ظاهر بوذ هرروز ازافعال
اوکارهاء پسندیده دروجود می‌آمد، القصه[5] ملکشاه درجهانداری طریق
عدل واحسان سپرد ودر رعایت اهل علم و مشایخ انعام وافر مبذول
میداشت واز صنادید ائمه که درعهد اوبودند یکی‌امام‌الحرمین ابوالمعالی
جوینی بوذ، وهرکه از علما وحکما روی بدرکاه اونهاد از اسباب حظی
وافر نصیبی کامل یافت ومدت بیست سال در مملکت کام راند، چنانکه
هیچ خللی در ملك ودولت او درنیامد، نکته[2] : خنك صاحب دولتی
که چون مکانت ومنزلتی یابد و برمملکتی غالب شود فرصت وقت غنیمت
دارذ وجهانداری بر قانون وقاعدهٔ عدل وشریعت ورزد که ذکر او وذکر
وزیر او چون نظام‌الملك وغیره بر صحائف ایام ولیالی مخلد ماند، للمؤلف[2] :

راه نجات پوی بتأیید عدل از آنکه   حرف عدالتست که سر دفتر بقاست
باقی غرور[6] دولت وجاه وسرور ملك   اسباب عارضی است که در معرض فناست

ذکر سلاطین عجم از آل سلجوق[2]

ص. ٧٦

بر سبیل اجمال که ذکر تواریخ ومقامات ایشان بشرح وتفصیل این مختصر احتمال نکند

[1] Y. تتش; [2] A. Y. Kırmızı, [3] A. Y. فلان, Kutalmış'ın oğlu Süleyman'ın oğulları K ı l ı ç A r s l a n ve D a v u d'dur. Bu Davud'un türkçe adı olabilir. Ḳulan, *Dîvânü lugat*'ta yaban atı (I. 184) manâsında olduğu gibi Uygurlarda da şahıs adı olarak kullanılmıştır. Bu suretle ismin mahiyeti anlaşılıyor (bk. A. Caferoğlu, *Uygur sözlüğü* s. 143). [4] Y. آن قوم yok; [5] A. Kırmızı, [6] Y. غرور عزو;

السلطان رکن الدین ابو المظفر برکیارق بن ملکشاه[1]

او ولی عهد پذر بوذ ودرمیان او وبرادران محمود ومحمد محاربات رفت ودر آن زمان بعلت آبله درکذشت ومحمد بعد از او درمملکت تمکن یافت ودرآن مدت که ایشان بمحاربات مشغول بودند ملاحده قوت کرفتند وحسن[2] رباع وبعضی کویند صباح داعیان برکماشت وعبدالملك عطاش‌را باصفهان فرستاد وخلق بسیار رابحشویات مذهب ملاحده کمراه کرد وبشاه دز رفت، خاقان را بفریفت وقلعه‌را فرو کرفت تا نظام الملك وزیر درحیوة بوذه تدارك مصالح مسلمانان بر وجهی می کرد که هیچ صاحب فتنهٔ درکوشهٔ نمی توانست سربر آورذن، چون اودرکذشت ملاحده فتنه آغاز کردند، مدت و ولایت او دوازده سال بوذ والله اعلم واحکم[3]،

السلطان معزالدین ابوالحرث[4] سنجر بن ملکشاه[1]

مدت بیست سال درزمان برادران درملك خراسان بپادشاهی اقامت کرد ومغیث‌الدین ابوالقسم محمود بن محمد بروی خروج کرد ومنهزم شد وبعد ازان باز بخدمتش آمذ وعذر کناه خویش خواست وسلطان نیابت خویش‌درعراق بوی داذ و در ایام او غزان از جیحون بکذشتند وولایت وحشم سلطان ازو در زحمت بودند وسلطان چند نوبت فرمود که باز کردند وایشان التزام خراجات زیادت می‌نمودند وتعبیرزمان می کردند، سلطانرا اندیشه آن بوذ که امان دهذ، آخرالامر جماعت خواص سلطانرا برآن آوردند که روی بدیشان نهاد، چون تضرع کردند وملتزم

[1] A. Y. Kırmızı; [2] Y. *Hâ*'nın zammesile; *Hasan Sabbah*'ın bir şöhreti de رباع olduğuna dair kaynaklarda malûmata rastlayamadım; [3] Y. والله اعلم واحکم yok. [4] A. Y. ابوالحرب

شدند که ازهر خانهٔ منی نقره بدهند، سلطان میخواست که بازکردد[1] مالك عجم نکذاشت، غزان چون نا امید شدند عورات واطفال را درپیش کردند وبجان بکوشیدند وبر قلب وجناح سلطان زدند وسلطانرا اسیر کردند، (اذا انقضت المدة لم ینفع العدة) واز آنجا روی بخراسان آوردند وخلق بسیار شهید کردند مثل محمد یحیي سروری راکه مقتداء ملوك | خراسان ص. ٧٧ وعلما واکابر آن اطراف بوذ ودرعلم تلمیذ حجةالاسلام امام غزالی قدس‌الله روحهما بشکنجه هلاك کردند وچون ببلخ رسیدند جمعی[2] از ممالیك[3] سلطان که[4] با غزان در آمیخته بودند مؤکلان سلطانرا بفریفتند ودر وقتی که باسلطان بر سبیل شکار برلب جیحون می تاختند فرصت یافتند، چون بحد ترمذ[5] رسیدند درکشتی نشستند وکذر کردند وبقلعهٔ ترمذ[5] رفتند، چون دولت وعمر بآخر آمذه بوذ آمان نیافت که تدارك ملك کند آنجا درکذشت، غزان همچنان ولایت خراب می‌کردند تا بحدود فارس آمذند، امیران ایشان روزی بحوالیٔ شبانکاره بشکار رفتند ملك بر ایشان کمین کرده بود، ایشانرا از لشکر خالی دریافت وتاختن کرده وبر ایشان زد وجمله‌را هلاك کرد، خاقانی[6] قصیدهٔ دران واقعهٔ خراسان انشا کرده است این دوبیت ازان جملست:

آن مصر مملکت که تودیدی خراب شد — و[7] آن نیل مکرمت که شنیدی سرآب شد
کردون سر محمد یحیي بباد داذ — محنت رقیب سنجر مالك رقاب شد

السلطان مغیث‌الدین ابوالقسم محمود بن محمد[8]

بعد ازبرادر هفده سال درعراق سلطنت راند ودر زمان او وقایع بسیار حادث شد وغزان در زمان سلطنت او بوذ[9] در عراق که[10] بر

[1] A. بارکردد ; [2] Y. جمعی که ; [3] Y. بممالك ; [4] Y. که yok; [5] A. ترمد، Y. ترمید; [6] A. kırmızı ; [7] Y. و yok; [8] Müellif Mahmud bin Melikşâh ile Muhammed bin Melikşâh'ın saltanatını zikretmeden Muhammed'in oğlu Mahmud'a geçiyor, A. Y. başlık kırmızı; [9] Y. که ; [10] Y. که yok.

سلطان سنجر خروج کردند ومیان او وبرادرانش محاربات رفت وموالی اوهریکی دست استیلا بر آوردند وهریکی ملکی باستقلال بسلطنت فرو کرفت، آتابك ایلدکز در آذربایجان وآتابك پهلوان در عراق وغیرهم جمله درزمان او مستولی شدند وسلغریان بر ملکشاه که برادر زادهٔ وی بود خروج کردند وآشوب وفتنه بسیار شد چنانکه خلیفه از ایشان بستوه آمد،

السلطان مغیث‌الدین ابو الفتح ملکشاه بن[1] محمود بن محمد[2]

سلطان ملکشاه[3] برادرش[4] محمدرا با اتابك بوزابه وتاج‌الدین وزیر بپارس فرستاده بوذ، چون سلطان ببغداد رفت بوز ابه[5] ایشانرا باصفهان آورد ومحمدرا بر تخت نشاند وپنج نوبت زد، سلطان از بغداد آهنك ایشان کرد بوز ابه پذیرهٔ وی شد[6] بالشکر وبقتل رفت وسلطان زادکان باز بپارس آمدند وسلغریان خروج کردند واز ایشان بکریختند چون عمش نماند بر جای وی نشست والتفات بامیران نکرد | بعد ازچهار ماه امیران متفق شدند وبضیافتش بردند وموکل بروی کماشتند، ص. ٧٨

السلطان غیاث‌الدین ابوشجاع محمد بن محمود[7]

چون برادرش رامحبوس کردند او از خراسان بیامد وبپادشاهی نشست وملکشاهرا ازشهر همدان بکوشك فرستاد از آنجایکه بکریخت

[1] A. Y. بن yok; [2] Y. محمدالسلجوق [3] A. Y. مسعود بن ملکشاه, yanlıştır: [4] A. Y. وبرادرش [5] A. Y. بوز ابه, Selçuklularda Boz-aba, Ay-aba, Kutlu-aba, Kayı-aba, Altun-aba . . . adlarındaki «به ve «ابه» unsuru «-*aba*» (baba, dede, ağabey) olarak okunmaktadır (L. Rasonyi, *l'Origines des Basarabas*, Arch. Europae Centro-orientalis, No. 1-4, p. 234). *Tercüman-i Türkî ve Arabî'de* bu gibi adların *emîr* ile (meselâ *Kutluaba* ve *Kutlu beğ'ın* her ikisi de «*emîr-i mübarek* tarzında) izahı her halde müellifin *aba*'nın *bey* gibi telâffüz edilmesi dolayısiyle olan benzetmesine istinad eder (nşr. Houtsma, Leiden 1894). [6] A. پذیرهٔوی; [7] A. Y. Başlıklar Kırmızı;

وبخراسان رفت وآنجا اقامت کرد تا محمد وفات یافت و سلیمانشاه بر تخت نشست وبروی خروج کرد وباصفهان آمد وآنجایکه درکذشت، مدت پادشاهی محمد هفت سال بوذ،

السلطان معزالدین ابوالحارث[1] سلیمانشاه بن[2] محمد[3]

چون سلطان محمد درکذشت با او چند روز مشورت کردند وبروی اتفاق کردند وبعضی را از ارکان دولت با جماعتی فرستادند واورا از موصل آوردند و بر تخت نشاندند، اتابك ارسلان که ربیب او بوذ وولی عهدی بذو[4] داده بوذ چون اوهمه روز بعشرت مشغول می بوذ واز مصالح مملکت قطع نظر نموده[5] امرا وارکان دولت وکافهٔ جمهور بواسطهٔ آن عشرت نفور جستند، بعدازشش ماه اورابکرفتند وبقلعهٔ علاألدوله فرستادند وارسلانرا از آذربایجان بخواندند[6] و برتخت سلطنت نشاندند،

السلطان رکن‌الدین ارسلان بن طغرل بن محمد[7]

مدت پانزده سال وهفت ماه پادشاهی کرد واتباع واشیاع بسیار داشت ودر زمان او ولایات روی بعمارت نهاد وآخرالامر درهمدان فرو رفت،

السلطان مغیث‌الدین طغرل بن ارسلان[8]

کوذك بود که[9] پدرش درکذشت ونوبت سلطنت بدو رسید، اتابك محمد بن ایلدکز حاکم کلی وجزؤی مملکت او بوذو جملکی امورملك

[1] A. Y. ابوالحارب; [2] A. Y. بن yok; [3] A. Y. محمد den sonra بن مسعود vardır yanlıştır, doğrusu Melikşah I. dir; [4] A. بوده; [5] Y. کرده بوذ; [6] A. بخواندد. [7] A. Y. Kırmızı; [8] A. الب آرسلان A. Y. Kırmızı; [9] Y. که yok;

وحل وعقد اشغال ممالك در قبضهٔ تصرف او بوذ ومربیٔ دولت او بوذ،
چون وفات یافت اساس سلطنت منهدم کشت وحل وعقد مملکت کسسته[1]
شد وامراء دولت بهم بر آمدند ومتفرق کشتند، اتابك قزل آرسلان[2]
بعراق آمد وبر تخت نشست وپنج نوبت سلطنت زد، آخرالامر شبی
بردست چند فدائی ملحد کشته شد، سلطان طغرل از حشم اتابك
دررنج بوذ در دفع مضرت ایشان بسلطان خوارزمشاه[3] توسل می جست
ومکاتبات متواتر می‌نوشت و استمداد واستقامت | می‌خواست، درین ص. ٧٩
میانه لشکری انبوه بردر ری فرود آمدند، سلطان باچندکس معدود
روی بدیشان نهاد وخودرا درمیان لشکر انداخت ومغفر از سر بر
کرفت ونام ونشان خود برمی‌کفت وجنك می کرد تا پیرامن وی فرو
کرفتند وآنجا بزاری هرچه زارترش بکشتند وملك ودولت آل سلجوق
درآن دیار سپری کشت وبآخر آمد، درآن زمان که در ملك عراق
دولت آل سلجوق بسر آمد وآن ملك خلل پذیر شد وسلطنت سلطان
طغرل سپری شد مملکت روم در تصرف سلطان[4] علاءالدین قلیج آرسلان
بن مسعود بن قلیج آرسلان بن[5] سلیمانشاه[6] بوذ چنانکه یاد کرده انشاالله
تعالی،

---

[1] Y. اشغال وعقد حل کسسته ممالك در قبضهٔ اوبود; [2] A. قزل ارسلان Y. قرا ارسلان; [3] Yâni Alaeddin Tögiş bin İl-Arslan; [4] Y. سلطان yok; [5] A. بوذ Y. بن بوذ; [6] Yukarıda olduğu gibi müellif Kutalmış'ın oğlu Süleyman'ı Süleymanşâh şeklinde zikrediyor ki Osmnnlıların Ertuğrul'un babası gösterdikleri Süleymanşâh'a atfedilen hikâyeler, onun Ruma gelişi sebepleri, Urfa ve Fırat boylarındaki maceraleleri tam tarihî bir şahsiyet olan Kutalmış oğlu Süleyman (şâh)'a aid vak'aların bir *menkıbesi* olmalıdır.

ذکر سلاطین روم بعد از جماعتی که درعهد آلب آرسلان در آمده بودند[1]

در آن زمان که قلیج ارسلان بن سلیمانشاه درحوالیٔ بیره ورها[2] ودیاربکر
و ساحل فرات ییلاق وقشلاق می کرد ارمیانوس ملك الروم با صد بیست هزار
مرد[3] بابرك وعدت تمام قصد بلاد اسلام کرد و اول روی بدانشمند که ملك
نکیسار وسیواس وتوقات وابلستان وغیره داشت نهاد، ملك دانشمند نزد
ملوك اسلام چون ملك[4] ماردین ومیافارقین و آمد[5] وخرتبرت و ارزنجان و
دورکی کس فرستاد که دشمنی بزرك روی باسلامیان نهاده است اکر باتفاق
مدد نکنید[6] ودفع این فتنه نشود بالاکیرد و دراسلام خلل بزرك واقع شود
و بتمامت اطراف سرایت کند، و همچنان نزد قلیج ارسلان کس فرستاد که
اکراد نیز حرکت کنند و درین چنین حادثه مدد نماید و باری تعالی ظفر
دهد صد هزار دینار بیرون خمس غنیمت باخراجات او برساند و دختر بذو
دهد و حکم قرابت تازه‌کرداند و ابلستان بذو باز کذارد، قلیج ارسلان
با دیکر ملوك آن جوانب جهت حمیت دین وحمایت اسلام باتفاق جمعیت
کرده عزم غزای کفار نمودند وقرب چهل هزار مرد جمع شدند والتقاء
فریقین شد نزدیك زرهٔ[7] سیواس مصاف کردند، باری تعالی نصرت ارزانی
داشت وارمیانوس بعد از محاربت و مقابلت بسیار منهزم شد و از کفار
اندك قومی خلاص یافتند باقی علف شمشیر شدند، ملك دانشمند صد
هزار مرد بقلیج ارسلان فرستاد | و در تسلیم کردن ابلستان متوقف ص. ٨٠
شد وعذر آورد که بتجهیز دختر مشغول خواهد شدن بوقت زفاف
ابلستان نیز تسلیم کند، چون قلیج آرسلان این نوع سخن استماع کرد

---

[1] A. Y. Kırmızı mürekkeple; [2] Bugün Birecik ve Urfa; [3] Y. مردسور; [4] ملك yok; [5] A. Y. ایمد; [6] A. Y. مدد نکسد; [7] Bugün Zara.

رنجش نمود وصد هزار درم‌را باز فرستاد وکفت : من برای حمایت اسلام آمدم نه باجرت، مرا بدرم ودینار او احتیاجی نیست و بجانب مأمن و ولایت خویش باز کشت ومترصد می بوذ تا خبر آوردند که ملك[1] دانشمند رنجور شد جمعیت ساخت و ابلستان و زبطره[2] باستیلا بکرفت وقصد ملطیه کرد، چون دانشمند صحت یافت عزم محاربت قلج ارسلان کرد، قلج ارسلان چون از آمدن دانشمند واقف شد دانست که مقاومت نتواندکردن و دانشمند جمعیت عظیم دارد مراجعت کرد باز ارمیانوس ملك الروم بعد ازمدتی مدید جمعیت عظیم کرد و بجانب کنکری[3] وانکوریه بیرون آمد ودران حالت آن دوشهر مسلمانان داشتند هریکی را ملکی بود از نسل آلب آرسلان، ارمیانوس آن هردوشهررا بحصار کرفت چنانکه کار بر مسلمانان تنك شد وبملوك اطراف باستعانت قصاد روانه کردند، ملوك جوانب روی بخدمت قلج آرسلان آوردند ونزد او جمع آمدند واز آنجا قصد کفار کردند تا لشکر اسلام رسیدن ارمیانوس کنکری[3] کرفته بوذ وقتل وغارت بسیار کرده، چون لشکر اسلام مصاف دادند قلج آرسلان ظفریافت وکفار منهزم شدند، قلج آرسلان کنکری[3] بکرفت وعزم انکوریه کرد وانکوریه نیز[4] مسخر کرد[5] و از آنجا بقونیه رفت وقونیه‌را مستخلص کردانید وبر تخت سلطنت نشست، درین هنکام سلاطین سلجوق در عراق ضعیف شده بودند چنانکه پیش ازین ذکر رفته است ومیان برادران اختلاف واقع شده وخلفا از ایشان در رنج بودند، خلیفه نزد قلج آرسلان رسول فرستادکه اکر تو آید احتیاط روم کردن وبعد ازان ببغداد آمدن معاونت نموده آید وسلطنت عجم بروی مقرر داریم، قلج آرسلان بهوس پادشاهی عجم جمعیت کرده عزم بغداد کرد و پسر خود مسعودرا ولی‌عهد کرد و دارالملك قونیه

[1] A. ملك yok; [2] A. سطره , Y. زبیطره; Bizans ve İslâm mücadelesinde sık sık adı geçen bu kalenin bugünkü *Viran-Şehir* olması muhtemeldir (Le Strange, L. E. C. P. 121) [3] A. Y. کنکر Burası کنغری, bugünkü Çankırı'dır; [4] Y. وانکوریه نیز yok; [5] Y. شد;

بدو سپرد وروان شد، جاولی سعاور[1] که از ارکان دولت سلاطین عجم بوذ ودرآن زمان حل وعقد آن مملکت بحکم او، از آمدن قلج ارسلان | وقوف یافت بالشکر دیاربکر و اکراد بجنك او رفت ونزد امراء او تهدید فرستاد وبعضی‌را بمواعید فریفته کرد، امرا از سطوت وتکبر سلطان دو دل شده بودند عذر نمودند و اورا در روذ خانهٔ خابور فرصت یافتند غرق کردند وبمیافارقین مدفونست روح الله رمسه، س. ٨١

السلطان مسعود بن قلج ارسلان بن سلیمانشاه[2]

چون خبر وفات پدرش قلج ارسلان بدو رسید بعد از آنکه تعزیهٔ پدر بداشت بر تخت سلطنت نشست و از دارالخلافة جهت او تشریف ولوا آوردند والحق پادشاه عاقل ومقبل بوذ، هر روز مملکت او زیادت می شد و باملك یاغی بسان[3] پسر دانشمند محبت ومودت آغاز کرد و درمیان ایشان وصلت شد، چون او بجوار حق پیوست پسرش بسلطنت بر تخت نشست،

السلطان عزالدین قلج ارسلان بن مسعود[2]

بعد از پدر چهل سال پادشاهی کرد واورا یازده پسر بوذ هریك سزا وار پادشاهی، چون رکن‌الدین سلیمانشاه، ناصرالدین برکیارق، قطب‌الدین ملکشاه، نورالدین محمود، معزالدین قیصر شاه، محی‌الدین مسعود، مغیث‌الدین طغرل، نظام‌الدین ارغونشاه، سنجر شاه، غیاث‌الدین کیخسرو[4]، پس قلج

[1] A. Y. böyle olduğu gibi *İmadeddin Isfahani*'de de böyledir s. 260 (H o u t s m a nşr.). [2] A. Y. Kırmızı mürekkeple; [3] Y. Satır üstünde mükerrer ویاغی باصان bazı kaynaklarda (msl. *İbn ül-Esir* XI. s. 209. nşr. Tornberg یاغی آرسلان ve باغی سیان şeklinde yanlış yazılmıştır; Doğrusu metinde olduğu gibi Y a ğ ı B a s a n (Duşmanı basan) dır; [4] A. Y. İsimler kırmızı mürekkeple, müellif K ı l ı ç A r s l a n'ın on birinci oğlu olup *Niğde*'de oturan A r s l a n ş â h'ı zikretmiyor.

آرسلان سبب آنکه دانشمندیان ضعیف شده بودند طمع در ولایت
ایشان کرد ولشکر کشید وقیصریه و سیواس بکرفت وملك ذوالنون که
نبیرهٔ یاغی بسان بوذ مفلوج ومعلول کشته بوذ بکریخت وبنکیسار رفت
وپیش نورالدین ملك عادل پادشاه شام رسول فرستاد ومدد خواست سبب
انکه داماد او بوذ، عبدالمسیح‌را باسه هزار مرد تمام برك بمدد اوفرستاد و[1]
قیصریه و سیواس مستخاص کردانید و فرمود که فخرالدین بسواس اقامت
کند تا قلج آرسلان معاونت نکند و او تا وقت ملك نورالدین در سیواس
بود سلطان قلج آرسلان دل بر مملکت دانشمندیه نهاده بوذ وآرام نمی یافت،
بدان هوس شهر آقسرارا [2] بنا نهاد وبیشتر آنجا مقیم بوذ، چون خبر
وفات ملك نورالدین رسید فخرالدین عبدالمسیح مراجعت کرد، سلطان
قلج آرسلان از آقسرا قصد قیصریه کرد وبکرفت، ملك ذوالنون[3] در آن
حال رنجور [4] بوذ بنکیسار رفت ووفات یا فت، پسرش ملك اسمعیل بجای
ص. ٨٢ پذر نشست [5] کوچك بوذ و ضعیف رای، سلطان قلج ارسلان | امراء اورا
وعدها داد و بر آن داشت که ملك اسمعیل‌را بکشتند وملك‌را بسلطان قلج
آرسلان تسلیم کردند ومملکت سلطان قلج آرسلان بسطت واتساع یافت، از
فرزندان هریکی‌را بشهری فرستاد وهریکی در مقام خود بر قدر ملك خویش
سلطنت می راند : رکن‌الدین سلیمان [6] توقات داشت، ناصرالدین برکیارق [7]
نیکسار وقیلوحصار، قطب‌الدین ملکشاه سیواس وآقسرا، محی‌الدین (مسعود
شاه)[8] انکوریه، معزالدین قیصر شاه ملطیه، مغیث‌الدین طغرل آبلستان،
نورالدین محمود[9] قیصریه، ارغونشاه آماسیه، سنجر شاه ارا کلیه، سلطان غیاث
الدین کیخسرو از همه کوچتر بوذ واورا سخت دوست می داشت ولی‌عهد کرد،

[1] Y. و yok; [2] Hicri 566 (*Nüzhet ül-Ḳulûb*, G. M. 95, *Târih-i Güzide*, 482). Bu malûmat Paris Bibl. Nati. deki anonim *Selçuknâme* ve *El-Veled üş-Şefik* (s. 292)'de de aynen mevcuddur. Selçuk tarihinde mühim bir yeri olan Aksaray bu devirde halıları ile meşhur idi; [3] A. Y. ذالنون; [4] A. رجور. [5] A. شت; [6] Metinde her melik'in adı altında hüküm sürdüğü memleketin adı gösterilmiştir; [7] A. Y. بکارق [8] A. Y. مسعود شاه tarafımızdan ilâve edilmiştir; [9] İbn Bîbî نورالدين سلطانشاه ;

غیاث‌الدین کیخسرو [1]

در دارالملك قونیه بر تخت نشست، رکن‌الدین سلیمانشاه از همه بزرکتر
بوذ راضی نشد قصد سلطنت کرد واز برادران هرکه با او یار نشد بدست
آورد وهلاك کرد وهرکه متفق شد آنچه پدر بوی داده بوذ بروی مقرر
داشت وبالشکر بسیار عزم قونیه کرد وشهررا در حصار کرفت، اهل قونیه
سلطان غیاث‌الدین کیخسرورا عظیم دوست می داشتند شهررا مدت یکماه
نکاه داشتند، چون صلح کردند بقرار آنکه غیاث‌الدین کیخسرو با دو پسرش
عزالدین کیکاوس و علاءالدین کیقباد بیرون روند وبآبلستان مقیم شوند وبرین
عهد سوکند خوارکی کردند، رکن‌الدین بسلطنت نشست وغیاث‌الدین با فر-
زندان بآبلستان رفت ومدتی آنجا بوذ واز سلطان رکن‌الدین در توهم بوذ
عزم شام کرد واز آنجا با آمد[2] آمد واز آنجا بجانب جانیب درآمد و
باستنبول رفت واز آنجا بمغرب افتاد وباز باستنبول آمد ونزد مفرزوم ملك
فرنك[3] رفت تا بروم باز آید، آنجا در جزیرهٔ می بوذ،

در عراق سلطان طغرل کشته شده بوذ و سلطنت سلجوقیان بآخر آمده
وسلطان جلال‌الدین خوارزمشاه [1] با خوارزمیان خراسان وعراق کرفته،

سلطان رکن‌الدین [1]

سه نوبت از دارالخلافه چتر ولوا فرستادند ولقب سلطان داذند وکارش
در مملکت رونق عظیم یافت لشکر کشید وعزم دیار کرج کرد، ارزن
الروم بکرفت وببرادرش مغیث‌الدین طغرل سپرد وبابیست هزار مرد
بکرجستان رفت، کرجیان کمین کرده بودند احتیاط نکرد اورا بشکستند

[1] A. Y. Kırmızı mürekkeple; [2] A. Y. ايعد; [3] Y. افرنج.

بروم باز کشت، خواست که از کرجیان انتقام کشد از اجل مهلت نیافت بجوار حق پیوست،

عزالدین قلج آرسلان[1]

شش ساله بود امرا اورا بر تخت نشاندند ومستولی شدند و میان ایشان خلف افتاد، اتابك ارتقش[2] ومظفرالدین محمود وظهیرالدین ایلی پروانه و بدرالدین یوسف اولاد یاغیبسان[3] زکریا حاجبرا[4] بخفیه بطلب غیاث‌الدین کیخسرو فرستادند واز بلاد فرنك[5] ببرغلو بیرون آمد واسباب سلطنت و لشکر راست کرد وعزم قونیه کرد، سلطان رکن‌الدین شهر بذو باز کذاشت وبآقسرا آمد،

غیاث‌الدین کیخسرو[1]

بسلطنت نشست وعزالدین قلج آرسلان پسر رکن‌الدین را بدست آورد وبقلعه (کاوله)[6] فرستاد وهمآنجا وفات یافت کار سلطان غیاث الدین و مملکت اوبسطت کرفت و انطالیه و لاذیق بکشود واز ارمنستان ولایت قرامان بکرفت و قلاع بسیار فتح کرد و لشکر کشید وبجنك فاسیلیوس لشکری رفت نزدیك لاذیق بر دست کفار شهید شد،

[1] A. Y. Kırmızı mürekkeple; [2] A.رنقش Y. Râ zamme ile. Bu, Gıyāṣ-ud-Dîn Keyhurev'in kölesi olup Antalyanın fethini müteakip 20 yıl buranın *Şubaşılığı* (Serleşkerî) nı yapan ve bilâhare II. Keyhusrevin *Atabeg*'i olan Mübâriz üd-Dîn *Ertokuş* bin Abdullah'dır. Mufassal malûmat kendisine aid vakfiyenin neşri münasebetiyle verilecektir; [3] A. Y. ز vardır [4] O zaman Uc begi bulunan Yağı Basan oğulları, Zekeriya Hacib'i bütün asker ve beglerin muvafakatiyle tebdil-i kıyafet ederek Bizans'da bulunan *Keykusrev*'e gönderdiler. İbn Bibî'ye göre *Diyar-i Rum*'da konuşulan beş dili ana dilî gibi bilirdi (*El-Evâmir ül-'alâniyye.* Ayasofya s. 76-77); [5] Y. افرغ; [6] Mutarıza tarafımızdan konmuştur (*İbn Bibî* nşr. Houtsma s. 28, قلعۀ کاوله); [7] Yani Bizans İznik imparatoru Laskaris I.

سلطان عزالدین کیکاوس

بسلطنت نشست، میان او وبرادرش علاءالدین کیقباد مخالفت افتاد، علاءالدین منهزم بانکوریه رفت ویکسال آنجابود در آخر صلح کردند، و علاءالدین را از انکوریه بیرون آورد وبقلعۀ منشار فرستاد وهفت سال آنجا محبوس بود، آخرالامر عزالدین وفات یافت،

سلطان علاءالدین کیقباد[1]

بر تخت سلطنت نشست وهفده سال پادشاهی کرد وصاحب رای وتدبیر بود بحسن سیرت، مملکت بداد وعدل بیاراست وملوك شام و دیاربکر درطاعت اودر آمدند وسلطان جلال‌الدین خوارزمشاه را در یاسی[2] چمن ارزنجان بشکست ومملکت او بسطت عظیم یافت، چنانکه آثار خیرات او بر صفحات روزکار در اطراف جهان روشن تر از تاب آفتاب است،

سلطان غیاث‌الدین کیخسرو[1]

پسرش بعد از او بر تخت نشست و از لشکر مغول درکوسه طاغ شکسته شد وهشت سال پادشاهی کرد، بعد از او سلطنت بفرزندان او منتقل شد، چنانکه بعد ازین در اصل چهارم یاد کرده آید ان شا الله تعالی، ص. ٨٤

---

[1] A. Y. Kırmızı m. [2] Teşdid ile yâni Yassı Çimen okumalı;

الاصل الرابع [1]

فی ذکر الخواقین والسلاطین وامراء المملکة والوزرا و اصحاب المناصب وتعبیر [2] حالاتهم وخروج خوارج الاتراك واحداث الزمان مما شاهده المؤلف فی مدت الملازمة فی الدواوین

بعد از حمد آفریدکار ذوالجلال که عالم الاحوال است وقاسم الآجال و فاعل مختارکه فعل اورا دافع نیست وقابل اعمال ومبدع اشکال که در ملکش شریك و منازع نیست و درود وصلوات برسیدالمرسلین و خلاصهٔ آفرینش که هادی طریقت شریعت است و حقائق دین محمد مصطفی خاتم النبیین [3] صلی الله علیه وعلی آله واصحابه رضوان الله علیهم اجمعین،

چنین کوید منشی این مقالات ومنهی این رسالات که می خواستم که از ورود حالات وصدور حادثات که در ایام مباشرت اشغال دیوانی وشهور و اعوام تقلد [4] اعمال سلطانی مشاهده رفته است، چون نامه ازهر نوعی سری آشکارا کنم واز تقلب روزکار وتغیر ادوار واطوار اقدار چون خامه سرکذشتی کویم واز تأثیرات ملك غدار وحوادث روزکارکه درعنفوان شباب که دور چرخ بر مدت عمرم شتاب می‌نمود، ازهر نوع تکلیف که واقع بود تألیفی پردازم و در تقدیم وتأخیر وتعریف وتنکیر آن از هر جمعی و تفرقهٔ مجموعهٔ سازم، چون شروع در اصول آن حالات وخوض در فروع [5] و

[1] A. Y. Kırmızı m. [2] A. Y. تعسر [3] Y, خاتم‌النبیین yok; [4] Y. تقلید .
[5] A. فروغ;

فصول آن مقالات | دراحصاء حصات بیابان وحباب قطرات باران توغل نمودن (ص. ۸۵) بود و تقریرات آن جمله محاضرات و تحویلات آن مخاطرات وتسویلات آن مناظرات تطویلی بی نهایت داشت، شعر [1] :

آنچه ازجفاء چرخ ستمکاره دیده ام ناکفتنی است زآنکه ندارند باورم

عجالة الوقت را ازهر حادثهٔ حدیثی واز تتمهٔ هر کلمهٔ شمهٔ وازهر نکبتی نکتهٔ و ازهر سورتی آیتی وازهر سورتی سرایتی وازهر نکایتی سعایتی ایراد کرده آمد، ودراطناب از اقاویل مختلف اجتناب نمود وبردیده ومشاهده کردهٔ خویش اقتصار کرد (ولیس الخبر کالمعاینه) للمؤلف [1] :

زمانی تنك بود وشغل بسیار غم تشویشهاء دهرمکار
حکایترا مجالی چون ندیدم از آن بندسخن درهم کشیدم

چه هجوم آن حوادث و غموم آن کوارث بغایتی رسیده بود وبنهایتی انجامیده که از هریکی اندکی شرح حال آمد [2]، مصراع [1] :

کر شرح دهم هزار دل خون کردد

اکنون [1] غرض از تقریر این کلمات وتحریر این مقالات آنست که هم کوینده و هم نویسنده را برفوات عمر وتضیع اوقات خویش در اعوام ماضی تحسری صورت بندد و در ایام شهور مستقبل [3] تنبهی وتندمی حاصل آید و مطالعه کننده وشنونده‌را اعتباری وتیقظی روی نماید چه ذکر قرون امم ماضیه در کلام مجید بدین سبب انست که امت ازان نازلات عبرت کیرند للمؤلف [1] :

چو فرصتی بودت دست رس غنیمت دار که فوت کار تلافی نمی‌توان کردن

فی الجمله [1] فائده از عمر و دولت مراقبت اوقات است بر نهج صدق ویقین ورعایت

[1] A. Y. Kırmızı m, [2] Y. A. اندکی شرحال آمد yok; Kızmızı m [3] A. مستقل

رسوم عدل ومحافظت شرائط امانت ودین وذکر (فان الذکری تنفع المؤمنین[1] قبل[2] غرس البلوی یورث الشکوی وهذه قصیره عن طویله وقلیله عن کثیره والسلام علی من اتبع الهدی)،

آغاز قصه[1]

ص. ٨٦

پادشاهی کردن عزالدین کیکاوس ورکن الدین قلج آرسلان و علاءالدین کیقباد باهم[3]

اگرچه بر مقادیر ایام وتواریخ حوادث شهور واعوام اطلاع کماهی ممکن نیست وعالم السر و الخفیات مطلق وحقیقی خالق زمین وآسمانست که آشکارا و نهان در علم قدیم او یکسانست، امادرین تلفیق شرط رفته است که ازهر بابی فصلی ذکر کرده آید وازهر فصلی وصلی مختصر بطریق اجمال نموده شود بر آنچه از اصول تغیرات وفروع تبدلات وتنزلات اندکی از بسیار ذکر رود بر آن اختصار کردن عذر واضع دانند (ولیس ما لایدرك کله لا[4] یترك کله) وهدف اعتراض نکنند اگرچه گفته اند (من صنف فقد استهدف)،

القصه[1] معلوم ومصور دارند که چون سلطان غیاث الدین کیخسرو روح الله رمسه[5] وفات یافت ازو سه پسر ماند[6] عزالدین کیکاوس و رکن الدین قلج آرسلان وعلاءالدین کیقباد که کوچکترین برادران بود اورا ولیعهد کرده بود وسبب[7] آنکه مادر او گرجی خاتون[8] بود ملکهٔ ابخاز، از قبل نسب مادر بر برادران تفوق می جست، لاسیما که پدر اورا از دیگر فرزندان دوستر میداشت، اما چون حاکم مملکت جلال الدین قراطای بود[9] وسپهدار

[1] A. Y. Kırmızı m. [2] Y. قیل. [3] Bu başlık tarafımızdan konmuştur; [4] A. لا yok; [5] Y. روح الله رمسه yok; [6] Y. یکی fazla; [7] A. و اوسبب; [8] Yani Melike R o s s u d a n: [9] Y. بود yok;

بکلربکی یوتاش[1] وهردو متدین ومتعبد بودند، خصوصاً جلال الدین قراطای که اورا در فرامین ومناشیر (ولی الله فی الارض) خطاب می کردند والحق سیرت پسندیده واعتقاد خالص داشت ورسوم خیرات واحسان ودرویش داری بکمال رسانیده بود، چنین گویند که[2] چون آن رباط را که درولایت زمندو بر شارع آبلستان ساخته است تمام شد، از قیصریه عزم کرد و بیرون آمد که برود و نظر برآن اندازد، نزدیك رسیده نادم شد و[3] باز گشت بر اندیشهٔ آن که مبادا که آن عمارت عالی مشاهده کند وعجبی درخاطر آرد وبواسطهٔ آن عجب از ثواب فروماند واولاً الی آخره آنچنان عمارت عالی که در بسیط عالم نیست تمام کرد ودرنظر نیاورد وچون دفتر اصل وخرج عمارت نزد او آوردند وآنچنان مال وافر صرف شده متضمن بقایاء بسیار فرمود که تمامت اوراق را بسوختند | تا بجهت بقایا معتمدان وعمله واساتذه[4] وارباب اجور را زحمتی نرسد واز ایشان مطالباتی ننمایند[5]، فی الجمله[6] روا ندید که برادر کوچك بر تخت نشیند و دو برادر بزرك معزول ومخلوع مانند، باتفاق یوتاش[7] بکلربکی[8] ودیگر امرا هر سه برادر را بر تخت سلطنت نشاندند ونوبت پنج[9] زدند و سکهٔ دراهم[10] ودنانیر ضرب کنند وخطبه بنام هرسه خواندند، واتفاق وفات سلطان غیاث الدین وجلوس

ص. ٨٧

[1] K a r a t a y ve A r s l a n D o ğ m u ş ile birlikte büyük hizmetler gören bu devlet adamının adı şimdiye kadar bu imlâsiyle anlaşılmamış ve yanlış olarak *Yutaş*, *Yotaş* ve *Tutaş* şeklinde okunmuştur. Kıpçakca *yav*, yağı ve yağ kelimelerinin aldığı şekil olduğu göz önüne getirilirse ismin Y a v-t a ş olduğu anlaşılır. Filhakika *Mufassal İbn Bîbî* de یوتاش şekli yanında (s. 596, 597, 604) ve *El-Veled uş-Şefiḳ* (S.297) ve Paris Bibl. Nation. deki anonim *Selçuknâme* de یاوتاش şekline rast geldik. Bu *Beg-taş*, *Göktaş*, *Timür-taş*... şeklinde bir teşkildir. İ b n B î b î, Ş e m s e d d in Y a v - t a ş'ın I. A. Keykubad'ın kölesi olduğunu (S.563) kaydediyor ki biz onun aslen Kıpçaklı olduğunu sanıyoruz: [2] A. Y. Kırmızı mürekkeple; [3] Y. و yok. [4] Y. اساتیذه; [5] Anadolu Selçuklarının en parlak devrini yaşayan ve Moğul istilâsından sonra da devleti sarsıntılardan koruyan bu kudretli adamın metinde zikredilen *Han* (rıbât) ı, Konya'daki *Medresesi* ve Antalya yolundaki *Dâr uş-Şulaḥâ*'sına aid, tarihî bakımdan çok ehemmiyetli olan vakfiyeleri tarafımızdan neşredilecektir; [6] A. Kırmızı m. [7] Y. بوتاش; [8] A. بکلربکی; [9] Y. وپنج نوبت; [10] A. درهم;

فرزندان در سنه (٦٤٧)[1] بود، مدتی سلطنت برین قرارماند وممالك را
بوجود اکابر آن دولت رونقی تمام شد، عاقبت چون جلال‌الدین قرا-
طای رحمه‌الله بجوار حق پیوست اتفاق میان برادران باختلاف انجامید
وبعضی امراکه بسلطان علاءالدین منسوب بودند اورا بسبب عهدنامهٔ
پدرکه داشت باعث ومحرك شدند، برآن که بخدمت باتوخان رود و
باستقلال طلب ملك کند بی‌مشارکت برادران، چون این سودا در دماغ
او نشاندند اورا بر عزیمت راغب کردند، نقشها بر انکیختند ومقدمات
نهادند، چنانکه برادران نیز رفتن او بجهت مصالح ملك ودفع مفاسد
بایجو[2] که نوبتی دیکر در این ولایت آمده بود وخرابیها کرده واجب
دیدند اورا با تجمل بسیار ونقود وخزائن بی شمار روانه کردند، چون
بمحروسهٔ ارزن الروم پیوست آوازهٔ وصول بایجو بالشکر ودیکر امرا
انکورك وخواجه نوین منتشر شد، از ارزن الروم در باب ما یحتاج و ترتیب
لشکر[3] مغول نامهٔ بسلطان عزالدین نوشت برین نمط که ذکر می رود،

نامهٔ که سلطان علاءالدین نوشت[4]

ظل ظلیل و رأفت بسیط خدایکان جهان دارای عالمیان فرمان فرمای
زمین و زمان سلطان سلاطین الشرق والغرب اعلی‌الله شانه واظهر فی‌الخافقین
برهانه تا منقرض عالم تابنده وفزاینده باد، احکام پادشاهی ممهد واعلام
جهانبانی روز بروز[5] مشید و[6] مرتفع ومستحکم باد[7] لمحمد وآله، بندهٔ کمینه
بر عادت مستمر وقاعدهٔ مستقر بندکی می رساند و بر رای جهان آرای
پادشاه جوانبخت اعزالله انصاره معروض می دارد که درین وقت از حضرت
پادشاه روی زمین باتو ایلچیان آمده اند ونوین اعظم بایجو می رسد و
یرلیغ آورده اند، باقیاتی زرکه بخزانهٔ پادشاه دادنی بود | بر سانند، علی‌الحقیقه ص. ۸۸

[1] A. Y. yıl boş bırakılmış ve mutarıza tarafımızdan konulmuştur.
[2] A. باجو; [3] A. درباب ترتیب مایحتاج لشکر [4] A. Y. Kırmızı mürekkeple; [5] Y. روزبروز yok; [6] Y. و yok; [7] A. باد yok,

اکر بزودی نخواهند رسانیدن در امور مملکت خللها افتد واخراجات
عظیم[1] روی نماید، بتدارك آن مشغول باید بودن تا ایلچیان بزودی
مراجعت سازند وجواب نوین اعظم بایجو بکویند واما احوال نوین اعظم
بایجو و وصول نوینان دیکر انکورك وخواجه نوین وغیرهم بهر نوع که
باشد با ایشان مصالحت بهتر باشد از محاربت ومقاومت، آنچه بنده مصلحت
می داند همینست که عرض داشت، باقی رای جهان آرای بر تر و صایب
ترکه در جهانبانی ممتنع باد،

واز آنجا روانه شد چون بدشت قفجاق رسید ونزدیك بودکه
بخدمت باتوخان رسد، خود ازین طرف برادران از رفتن او واقدام
نمودن برآن کار پشیمان شده بودند وتوهم کرده‌که اکر او بمقصد رسد
وباحکام یرلیغها عودت نماید سلطنت اورا رونقی باشد واستقلال یابد و
ملك از تصرف ایشان بدر آید، قصاد و جواسیس درعقب بخفیه روانه
کرده بودند و مصلح خادم را لالاء[2] او بود در سر بوعدهٔ مال وملك
واقطاع چنانکه موجب ارتفاع درجه او باشد فریفته تا بدان سبب مصلح
مفسد سمومی قاتل درکار او کرد وآن سلطان وسلطانزاده بخیانت مصلح
مفسد درکذشت وفساد حال او از کسی واقع شدکه صلاح خود در
صحبت اومی دانست، شعر[3] :

چو«لا» یکی بود اندرشمار باشد هیچ دوبار هیچ بود هر کجا یکی لا لاست

القصه[4] بعد از عزیمت و وفات او سلطان عزالدین و رکن‌الدین
بریك حکم قرارنکرفتند و برآن مشارکت ثبات نمودند ورسم موافقت
بمخالفت و مخاصمت انجامید چه اتفاق کلی در مابین دوکس خصوصاً
در امور مملکت در غایت تعذرست (فی کل طرفة عین انت منقلب،
فلاالرضا منك[5] مطلوب ولاالغضب) قال‌الله تعالی (لوکان فیهما آلهة الاالله
لفسدتا)[6] وحدانیت باری سبحانه و تعالی بعد از تفکر در آلا و نعماء

[1] Y. بسیار ; [2] A. لا لا لا ; [3] Y. شعر yok, A. Kırmızı mürekkeple.
[4] A. Kırmızı mürekkeple; [5] A. منك «ن» teşdid ile, [6] Sûre XXI, âyet 22

بی زوال و بدایع و صنایع قدرت بی انتقال بدین می‌توان دانست کار
جهان و زمین و آسمان قرار نگرفتی، سبب آنکه اگر این خواستی
که روز باشد و آن دیگر خواستی که شب باشد، عقد نظام موجودات
ازهم گسسته شدی و اگر هر دو فی جمیع‌الامور متفق بودندی یکی بس
بودی، پس معلوم شدکه خدای یکیست | وحدهٔ لاشریك له وتغیر وتبدل ص. ٨٩
را بحکم او راه نیست و از آن سبب موجودات کما اراد الله و قضی و امر،
و دوران آسمانها و سیارات برنهج استقرار استحکام یافته اند و عقد عالم
متبدد نمی‌شود، فی‌الجمله ما طاولت المخاصمة و المحاربة بینهما سلطان عزالدین
غالب آمد و سلطان رکن‌الدین مغلوب شد واورا در صحبت معارضان بو-
لایت اوج [1] فرستادند و ببر دول [2] محبوس کردند، شعر [3] :

قالوا حبست فقلت لیس بضایری   حبسی وانی مهند لم یغمد

سلطان عزالدین کرخایه رومی [4] راکه خال او [5] بود جهت احتیاط ومحافظت
بر او گماشت و کرخایه در آن مدت با او طریق شدت سپرد، فی الجمله
سلطان عزالدین باستقلال بر تخت سلطنت تمکن یافت و وزارت بقاضی
عزالدین داد و یوتاش بکلربکی بود و آرسلاندغمش آتابك [6] و نجیب‌الدین

[1] Abbasîler'in *Sugûr* ve *'Avâṣim* 'ine tekabül eden U c tabirile Şimalde Trabzon, Garpte Bizans, Cenupta K. Ermenistan ile komşu olan hudud eyaletleri kasd edilir. Çok defa U c vilâyeti, U c askeri, U c isyanı ifadesi tafsilât verilmediği zaman, neresi, hangi U c askeri olduğu mübhem kalır. İslâm Sugûr'i gibi askerî, dinî ve ictimaî bakımdan hususî bir idareye malik olan *Uclar*, yarı müstakil bir bünyeye sahip iken Selçuk devletinin zayıflaması ve yıkılması üzerine siyasî hâkimiyeti eline alan *Begliklerin* esası olmuştur. Selçuk ve diğer islâm eserlerinde devletin ordusunu teşkil eden unsurlar zikredilirken msl. (و لشکر از هر طائفه از ترك و فرنك وگرجی و اوجی و رومی و روس وعرب . .) geçen *ucî* tâbiri ayrı bir etnik zümre gibi gözükmüş ve ilim âlemini yanıltmış ise de Prof. F. K ö p r ü l ü tarafından bu yanlış düzeltilmiştir *(bk. Les origines de l'Empire Ottoman, p. 88)*. [2] Y. harekeli olup *bâ*'nın zammesi *râ*'nın sukûnü ile, burası bugünkü B u r d u r 'dur (İbn Bîbî, بردولیه , 213). [3] Y. شعر yok, A. kırmızı mürekkeple; [4] İbn Bîbî, 213, 278 bk.; A. *Kâf* 'ın kesresile; [5] A. او yok, üstte; [6] Neşredeceğimiz Konya'daki A t a b e k i y y e medresesine aid vakfiyesinde nesebi A r s l a n - d o ğ m u ş bin S e v i n ç bin Y â r û ḳ İ n â l 'dır.

مستوفی و قوام‌الدین اشهر بن الحمید مشرف‌الملك، اما وجیه القوم و وا-
سطة العقد نظام الدین خورشید پروانه بود و او صاحب قلم کافی بود
و [1] عبارت و بلاغت خوب داشت و صائب رای بود ومعین‌الدین پروانه در
آن وهلت امیر حاجب بود و بواسطه علو نسب وحسب که پسر مهذب‌الدین
علی وزیر بود و سیرت حمیده و شمائل پسندیده داشت و تدبیرهاء صائب هیچ
کاری در ممالك بی‌حضور وصواب دید اونبود و صاحب فخرالدین در آن
زمان امیر داد بود و سبب آنکه رسالت بحضرت کیوك [2] خان وبسفارت بار-
دوء منکوخان رفته بود و یرلیغهاء خواقین داشت در تدبیر مملکت با دیگر
امرا شریك بود و آن دولت مدتی بر نهج سداد استقامت یافت تا هنگام
دخول سنه ست وخمسین و ستمایه، درین سال بایجو بقصد روم بالشکر
بسیار کوچ بر کوچ از ارزن‌الروم تا آقسرا آمد وشهرها و ولایتها درسم
ستور پی سپرد [3] کرد و خرابیها واقع شد، چون بحدود آقسرا رسید رای
سلطان عزالدین بر آن بود باتفاق امرای دولت که صلح کنند و اسباب
مایحتاج تغار و اخراجات او بسازند و بایجورا نیز رای بر مصالحت بود
و التماس موضع قشلاق و ییلاق می‌نمود، قاضی عزالدین وزیر بجهاد و
غزا رغبت نمود (والعز [4] تحت ظلال‌السیوف) | بر می خواند وبدین بیت ص. ٩٠
تمسك می نمود، شعر [5] :

الی ای حین انت فی زی محرم   و حتی متی فی شقوة و الی کم
فثب واقفا بالله وثبة ماجد   تری الموت فی‌الهیجاجنی النحل فی‌الفم [6]

فی‌الجمله [7] بتحریض قاضی عزالدین بر مقاومت اقدام نمودند (واعظم‌الخطایا
محاربة من یطلب‌الصلح) و التقاء فریقین در صحرا رباط [8] علائی بیض‌الله غرة بانیها

[1] Y. و yok; [2] A. Y. کموك ; [3] A. بی‌سیر ; [4] A. الغز ; [5] A. Y. kırmızı mürekkeple; [6] Mütenebbi, Dîvân, II, s. 300 ; [7] A. Kırmızı mürekkeple; [8] Aksaraya'a bir menzil mesafede bulunan Sultan Alâeddin *Kervânsasarây* (Ḫan) ı İzz ed. Din Keykâvus ile Rükn ed-Din Kılıç Arslan arasında vukubulan mücadelede Felek üd - Din Ḫalil ve Ḥusâm ed-Din Bicâr'ın askerleri tarafından yakılmıştı (İbn Bîbî, *Mufassal* s. 613, *Muhtasar* 281).

اتفاق افتاد ومقابلات و مقاتلت ومحاربت عظیم رفت وچنین کویند که بعضی
از امرا بسبب نقلی فاحش وشنیع که از سلطان بدیشان کرده بودند
خوفی داشتند تخلف[1] نمودند واز محاربت اعراض کردند تا لشکر مغول
برلشکر اسلام ظفر یافت (ومن یولهم یومئذ دبره الا متحرفاً لقتال او
متحیزاً الی فیئة فقد بآء بغضب من الله[2]) القصه[3] قاضی عزالدین درآن
معرکه بدرجهٔ شهادت رسید و در سلك شهدآء (ولاتحسبن الذین قتلوا فی
سبیل الله امواتاً بل احیآء عند ربهم[4]) الآیة منخرط کشت وسلطان
عزالدین منهزم از قونیه بدر آمد و از جانب ولایت اوج عزم دیار
استنبول کرد وبملك الروم التجا نمود و طائفهٔ از خواص مثل اغرلو
امیر آخرکه مردی متهور غلیظ القلب بود و حسام طشتی و حاجی
بابا و غیرهم در خدمت سلطان موافقت ومراقبت نمودند، یوتاش بکلربکی
در آن ورطهٔ صعب در راه اوج از ترکان بی باك افاك زخم تیر خورد
و از آن جراحت درکذشت وبجوار حق پیوست،

القصه[5] بایجو درین سال در ولایت آقسرا قشلاق کرد در نواحی رباط
قلیج آرسلان، وبتقدیر الحال در آن قلب اربعین زمستان قطرهٔ از برف
وباران از آسمان نبارید و هوای زمستان چون نیسان و حزیران بی
شدت سرما و نداوت بسر رفت، چنانکه لشکر مغول راکه پوست مسلمانان
سلخ می کردند بپوستین احتیاج نیفتاد واین نیز عنایتی بود که حق تعالی
در بارهٔ آن کفرهٔ فجره نمود، الخبر[5] (لوکانت الدنیا تزن عندالله جناح
بعوضة ما سقی کافراً منها شربة مآء) القصه[5] نظام الدین خورشید پروانه[6]
ومعین الدین که امیر حاجب بود رفتند وبا بایجو اساس | صلح نهادند و سلطان ص. ۹۱
رکن الدین را بعد از تدبیرات صائب از قلعهٔ بردول[7] بدر آوردند و در
خدمت سلطان باقسرا بخدمت بایجو آمدند وبا او صلح کردند وسلطنت

[1] A. Y. تعلف; [2] Sûre VIII, âyet 16; [3] Y. علیها A. Y. Kırmızı mürekkeple; [4] Sûre III, âyet 163; [5] A. Y. Kırmızı mürekkeple; [6] A. پروانه yok; [7] İbn Bîbî'de برغلو (bk. s. 287),

برو مقرر شد وسلطنت سلطان رکن الدین را بتدبیر نظام الدین خورشید
ومعین الدین سلیمان[1] نسقی و رونقی ظاهر شد و فرامین وامثله درباب مصالح
وتغار ومایحتاج لشکر مغول باطراف ممالك روم روان کردند و ولایتها
بواسطهٔ آن صلح قرار کرفت ونائرهٔ آشوب فرونشست و بایجو درآقسرا
جهت دفع ضرر لشکر شحنکان نصب کرد وبنوعی طریق عدل سپردکه
مردم بفراغت بازارها قائم داشتند واز زراعت و حراثت باز نماندند و
هیچ کس محتاج نشدکه بتظلم بخدمت بایجو رود واکر احیانا کسی
بشکایتی رفت بروفق ارادت آن مظلوم دست تعدیٔ ظالم کوتاه کرد و
اکر کسی سوکند خوردکه ازان ظلمی که پیش از آن از مسلمانان
ظاهری کافردل بر ساکنان بقاع می رفت از صد یکی از آن لشکرکه مالك
را بشمشیر کرفته بودند نرفت حانث نشود، شعر فی وصف الحال[2]

مسلمانم ما و اوکبر نامست کران کبری مسلمانی کذاشت

القصه[3] خواجه نویین امیری ظالم ومتعدی بود وبر خلاف ارادت بایجو
التماسات فاحش می کرد وامرارا مکلف می کردانید ودرهر قضیه معارضهٔ
عنیف می نمود، نظام الدین خورشید پروانه را باستشارت معین الدین
سلیمان[4] رای برآن قرار کرفت که تدبیری نمایند و سمومی درکار او
کنند و زحمت وجود او از میان بردارند تا بی مناقشتی آنچه مصلحت
ملك باشد وموجب انتظام دولت تمشیت پذیرد، برین قرار نظام الدین
پروانه همت بر قلع او کماشت ومترصد می بود که بچه طریق فرصت یابد،
خاتمی داشت که نکین آن دور می کرد وزیر بالا می شد ودرمیان آن
زهر تعبیه کرده بود[5] روزی بوقت کاسه داشتن فرصت یافت وقدحی بر

[1] A. سلیمان yok; [2] A. Y. Kırmızı mürekkeple; [3] Y. فی الجمله; [4] A. سلیمان yok; [5] Orta zamanda *yüzük taşında zehir* taşıyarak icabında intihar etmek veya birisini zehirlemek âdeti hakkında pek çok kayıdlar vardı (bk. F. Köprülü, Belleten II, 601);

دست کرفت ونکین را در آن قدح بشراب فرو زد[1] و در خورد
خواجه نوین داد، در همان روز أثر آن سم در وجود او ظاهر شد و
سرتا پای او در آماس سیاهی کرفت وبعد ازسه روز عمرش بسر آمد و
لقی جزاء مفاسده چون تجسس کردند | نظام‌الدین پروانه نصب‌العین بود (ص. ۹۲)
وقرعه بروی افتاد وبدان حرکت صعب متهم شد، بایجو[2] فرمودکه اورا
کرفتند و دو شاخ در کردن کردند وموقوف داشتند تا باردو برند،
فی‌الجمله[3] کار قضا وقدر سری عجب دارد وغرور وغفلت آدمی طلسمی
بی اساس، چون آوازهٔ وصول لشکر مغول بسمع نظام‌الدین پروانه[4]
رسانیدند از غایت اعتمادی که بر کفایت خود داشت استعانت بعنایت حق
جل ذکره نکرد ودر وقت استماع آن خبر دست بر سینه زد وکفت
باکی[5] نیست آخرمن اینجا ام، لاجرم چون بانانیت صورت خودرا در
آینهٔ غرور دید وغفلت حجاب بصیرت اوشد، اول کسی که در پردهٔ پندار
ماند و در قید خزی و خسار افتاد او بود، چنین کویند که سلطان محمد[6]
در وقتی که ایلچیان چنکیز خان[7] نزد او آمدند واز راه تواضع رسالت
رسانیدند او باعتماد کثرت لشکر و شوکت سلطنت و قوت عدت سخن بزرك کفت
تا بحدی که کفت من همچنین نشسته بر تخت زمرهٔ حواشی و خدم را فرمایم که
آن لشکر یانرا جمله طعمهٔ سکان[8] کنند، چون این سخن بسمع چنکیزخان
رسانیدند از سر تواضع از اسب فرود آمد و روی بر خاك نهاد و استعانت
از حضرت ربوبیت کرد و کفت: اکر سلطان محمد را اعتماد بر لشکر است
اعتماد من بر تنکری است[9]، لاجرم چون تضرع و مسکنت نمود و پناه
بدرکاه اله برد بر سلطان محمد ظفر یافت، شعر[10] :

پس مکو سلطان و سلطان تنکری کوتنکری نان و ایمانت همی چون تنکری داد و دهد

[1] Y. فرو برد ; [2] A. باجو ; [3] A. Kırmızı m. [4] A. پروانه yok; [5] A. Y, پاك.
[6] Yani Harzemşâh Kutbeddin Muhammed; [7] Çingiz adının menşei ve mahiyeti hakkında *«Çingiz adı hakkında»* adlı makalemize bakınız «Belleten, XIX); [8] Y. کلاب; [9] Çingiz'in mühim teşebbüsler başında çadırına çekilerek *Şamanî* inanışına göre diz çöküp ve kemerini boynuna sarıp Tanrı'dan yardım istediği ona aid kaynaklarda sık sık zikredilir.
[10] A. Y. Kırmızı m.

سلطان غیاث‌الدین کیخسرو[1] بر محاربت بایجو[2] اقدام نمود و در
کوسه طاغ[3] التقاء فریقین شد، پسر[4] مظفرالدین محمود[5] برادر ایلی
پروانه که سپهدار لشکر بود صبر نکردکه لشکر باتفاق سلطان و دیکر امرا
بترتیب سوار شوند و بتدبر[6] وتأمل صواب آیین لشکر تقدیم دارند[7] و
بر محاربت و مقاومت از سر غرور باستبداد خود لاغیر اقدام نمود و چنین
کویند که از سرمستی بر زبان او سقط اللسانی رفت که اکر خدای با ایشان
است استغفرالله که مرا با دیکر امرا احتیاج نیست و بنفس خود لاغیر بر
لشکر مغول[8] زد از شومی | آن سخن بیهوده که محض کفر بود (ص. ۹۳)
شکست بر لشکر سلطان افتاد و سلطان بی مقابلکی با امرا منهزم شد
و بمقصد دارالملك قونیه پیوست و او مجرد از آن جمله امرا در ورطهٔ هلاك
افتاد لاغیر در هر ورطهٔ که آدمی استعانت جز بعنایت[9] غیاث المستغیثین
کند راه نجات بروی بسته شود (قل من ینجیکم من ظلمات البر و البحر
تدعونه تضرعاً و خفیةً لئن انجیتنا من هذه لنکونن من الشاکرین،
قل‌الله ینجیکم منها و من کل کرب ثم انتم تشرکون[10]، من استعان
بغیرالله فی طلب فان ناصره عجز وخذلان)،

بجای که تنك اندر آید سخن پناهت بجز پاك یزدان مکن

نظام‌الدین پروانه درآن قید باردو می بردند در نواحی ارزن الروم بجوار
حق پیوست[11]،

القصه[12] چون دولت امارت خورشید[13] پروانه[14] بسر آمد معین‌الدین
پسر صاحب مهذب‌الدین علی[15] استقلال تمام یافت ومنصب پروانکی بدو

[1] A. Y. Kırmızı m. [2] A. باجو ; [3] A. Y. یاسی چمن. Müellif Moğollarla Kösedağ'da olan muharebeyi Alaeddin Keykubâd ile Celâleddin Ḫarezmşâh arasında olan Yassı Çimen mevkîinde göstermekle zuhul ediyor. Zira yukarıda s. 33 de doğrusunu yazmıştır. [4] A. پسر yok, muahhar biri tarafından üstte وند ; [5] A. محمود yok; [6] Y. بتدبیر ; [7] A. درند; [8] A. مغل ; [9] A. عنایت yok. [10] Sûre VI, âyet 63, 64; [11] Y. نظام‌الدین پروانه ... بجوار حق پیوست cümlesi yok; [12] A. Y. Kırmızı m. ; [13] Y. خرشید : [14] A. پروانه yok ; [15] A. علی yok;

منتقل کشت وهمچنان با وجود جهانداری وسلطان نشانی آن اسم برو علم شد وچون بحسن تدبیر و شهامت و اصابت رای پادشاه نشان بود آن اسم بروی من حیث الرسم تسمیه بود لامن حیث المعنی، والحق دوران زمان در هیچ عهدی مثل او بحشمت و وقار یکانهٔ[1] نیافت ودر هیچ مملکتی از فلك امارت چون او ببذل واحسان آفتابی نتافت، باغ وجود از شب نم جود او سیراب بود وخانهٔ ظلم از نهب سطوت او خراب، منظر او کوئی نظر نور الهی بود که بر هرکه سایه انداخت برومند شد، مخبر او پنداری رابطهٔ حشمت بود که بوسیات آن هیچ صاحب فضیلتی حاجتمند نشد، لاجرم قلوب صدور واحرار واکابر واخیار بمهر او مائل بود وزبان فضلا وعلما بمدح وثناء او قایل تا بحدی که اورا حیوة بخش جهانیان خطاب می‌کردند[2]، چنانکه یکی از فضلا در قصیدهٔ که بمدح او انشا کرده بود کفته است :

معین الدین محیی الخلق طراً ‌ ‌ ممیت الظالمین و من تمردا

سید شرف الدین[3] که وحید عصر وفرید دهر بود ومقتداء مشایخ و علما وسادات از جملهٔ مقطعات | که بدو نوشت یکی[4] اینست، قطعه[5] : ص. ٩٤

دیدم شبی بخواب که روشن[6] ز روز بود ‌ ‌ کز اولیاء ایزدم آمدیکی ولی
دستم کرفت وکفت[8] که عهدی بمن بکن ‌ ‌ تا کرددت حقایق کونین منجلی
بر خیز[9] و رو بخدمت صاحب‌قران ملك ‌ ‌ کز یمن اوست باطن آفاق ممتلی
کفتم چه‌نام دست برآورد وبس نمود ‌ ‌ با آب زر نوشته سلیمان بن علی

القصه[3] بوجود سلطان رکن الدین معین الدین پروانه بحسن تدبیر مهمات باینجو ولشکر اوچنان تنظیم داد که در ممالك وسلطنت خللی ظاهر نشد و کارداران کافی و سپهداران شجاع بر ولایات نصب کرد تا در سد ثلمه که بملك راه یافته بود مبالغت نمودند وکافهٔ رعایا ومهرعجان آرام وسکون

[1] Y. یکانه yok; [2] A. بکرد; [3] A. Y. Kırmızı m. [4] Y. یکی yok; [5] A. قطعه yok, kırmızı m. [6] A. Y. روزش ; [7] A. Y. روزه ; [8] A. Y. کفت yok; [9] A. Y. بر خیر

یافتند، دراین سال پادشاه جهان هولاکو از طرف جیحون کذر کرد ودر ملك خراسان در آمد وپادشاه جهانکیر صاحب شوکت بود، اکر چه در مواضعی که اهالیٔ آن تمرد نمودند خرابی کرد اما در هر ولایتی که مطاوعت نمودند طریق رعایت وعدالت سپرد، روزی[1] در کشت زاری می کذشت که خوشهٔ کندم توده بوده آماده نهاده[2] از اسب فرود آمد ویك توده از راه بر کرفت و بکوشهٔ از راه دور نهاد، چون امرأ تومان وخواص آن حرکت پسندیده ورسم شفقت او بدان تواضع بر رعیت مشاهده کردند جمله از اسب پیاده شدند وهرکسی تودهٔ ازراه بر کرفت وجمله را[3] بکوشهٔ جمع کردند تا از سم ستور لشکر[4] ضرری بدان مزارع درویش نرسد، الحق هیچ رسمی ثبات دولت‌را بهتر از عدل کستری نیست، رباعی[5] :

ظلم از دل واز دین ببرد نیرورا ‌ ‌ عدلست که آن قوی کند بازورا
باعدل اکرچه کافری بد کسری ‌ ‌ تاحشر زطبع می ستایند اورا

القصه چون از دیار خراسان قصد قلاع الموت کرد وبدلالت خواجه نصیر[6] که وزیر مطلق صاحب دعوت ملاحده بود و مکانت اوپیش ملاحده بمثابتی بود که اورا خواجهٔ کائنات کفتندی فتح آن قلاع میسر کشت، والحق بهتر فتحی از قلع وقمع آن[7] | مخاذیل نبود خاری بود از فساد و فتنه که در ریاض مملکت بر آمده بود جمله رابتیغ آبدار پاك کردانید،

تاریخ پادشاه ملاحده[8]

سال عرب چوششصد وپنجا[9] چهارشد ‌ ‌ یکشنبه بود غرهٔ ذی‌قعده بامداد
خورشاه پادشاه سماعلیان[9] زتخت ‌ ‌ بر خاست پیش تخت هلاکو بایستاد

[1] A. که ; [2] A. بوذ ; [3] A. بکوشهٔ ازاده . . . ازراه برکرفت وجمله‌را yok;
[4] A. لشکری ; [5] A. Y. kırmızı m. [6] Hey'et-şinâs Nasîrüddin Tûsî;
[7] Buradan itibaren A. nüshası 35 sahife eksiktir. [8] Mt. Kırmızı m.
[9] Böyledir.

ص. ۱۰۰ Y.

القصه[1] خواجه نصیرکه از اصفهان بقلاع الموت چون افتاد وچون هولاکو
بدان بقاع رسید وایلچیان بالموت فرستاد، خواجه نصیر بچه طریق
بایلچیان در خفیه اتفاق کرده بحضرت هولاکو توسل جست و چکونه
خور شاه را باعث شد وبخدمت پادشاه برد اینجا ذکر نرفت تا بتطویل
نیجامد، القصه[1] بعد از آن هولاکو بر ملك عراق مستولی کشت و
آن ولایت را بقوت تیغ ولشکر مسخر کردانید واز آنجا عزم بغداد
وقصد دارالخلافه کرد ودر آن عزیمت باحکما ومنجمان مشاورت نمود،
جمله کفتند که خاندان خلافت بزرکست و قتل خلیفه سبب فساد حال
جهان باشد وآسمان امداد مدرار از اقطار آفاق بازکیرد وقلع آن
خاندان بزرك نا مبارك باشد وغرض ایشان از روی تقوی ودیانت حمایت
دارالخلافة بود، چون بعد از تقریر واستماع اقاویل ایشان بخواجه نصیر
رجوع کرد خواجه نصیر کفت: خلاف کفته اند، امیرالمؤمنین عثمان
وعلی را رضی‌الله عنهما بقتل آوردند، آسمان وظیفهٔ ادرار باران باز نکرفت
خصوصاً که ایشان از خواص حضرت رسالت بودند صلواة الله علیه و
اعظم وافضل خلفاء بقتل مستعصم خلیفه آسمان وآفتاب وسیارات از
تأثیرات خود چکونه بازمانند، وقد قال رسول‌الله علیه‌السلام (ان الشمس
والقمر آیتان من آیات‌الله لاینخسفان بموت احد) بدین تقریر رغبت
پادشاه برقصد بغداد زیادت شد ودرآن قصد ایلچیان متواتر بطلب بایجو
بروم فرستاد، بایجو از روم برموجب حکم روانه شد وبخدمت پیوست وعساکر
مغول را از جوانب هیأت اجتماعی عظیم اتفاق افتاد ومستعصم اکرچه مردی
عالم ومتورع بود اما | از سوء تدبیر در بذل مال در باب لشکر تقصیر ص. ۱۰۱
کرد وتغافل نمود ووزیر یهودی نیز خیانت ورزید ورایهاء بدکه موجب
اهمال بود تقدیم داشت وبخفیه طریق مخالفت سپرد، القصه[1] بتقدیر الهی که
المقدور کاین لشکر مغول ظفریافت ومستعصم خلیفه درآن ورطات وصدمات

[1] Mt. Kırmızı mürekkeple.

صعب وهائل کرفتار شد و عاقبة الامر بدرجهٔ عالی شهادت پیوست
تغمده‌الله بغفرانه (سیکون ما هو فی وقته قضی‌القضاء و جفت الاقلام) آخر
خلفاء بنی عباس او بود، فی الجمله علی اسوء الحال چنانکه شرح آن وقایع
و محاصرت بغداد ومقاتلت[1] و محاربت تطویلی تمام دارد و دولت بنی‌العباس
سپری شد، وهذا تاریخه،[2]

سال هجرت ششصد و پنجا و شش   روزیکشنبه چهارم از صفر
شد خلیفه پیش هولاکو روان   دولت عباسیان آمد بسر

شعر[2]

کرد از جهان رحیل جهانی همه شرف   ای مملکت علی‌الله وای دولت ولاتأسف؟

آجال بحکم ذوالجلال است چون در آمد بیاید (اذا جآء اجلهم لایستاخرون
ساعة ولا یستقدمون)[3] منجمان که در دفع قمع خلیفه و منع لشکر از
بغداد سخن رانده بود و نصیحت در تعصب دینی تقدیم داشته بخیانت
موصوم کردند و درشدت آن ضرا وبأس بحکم یاسا قدم در راه عدم نهادند و
بثواب آخرت رسیدند وکارخواجه نصیرکه برقتال مسلمانان محرض بود علی العکس
رونق کرفت و بدان دلالت که کرد از ثواب ارشادی که در فتح الموت
کرده بود بر آمد و آن ترغیب خبطه[4] اعمال او شد (وقد بدل الحسنة
بالسیئة والله غالب علی امره و لکن اکثرالناس لایعلمون[5])،

القصه[2] بر آن منوال که ذکر رفت چون بایجو از روم بدر آمد و
بجانب بغداد روانه شد سلطان | عزالدین از دیار استنبول عودت کرد ص. ۱۰۲
و ملك الروم سه هزار مرد سوار فرنك در مشایعت او بر سبیل معاونت
کسیل فرمود و سلطان بقونیه آمد و بر تخت سلطنت نشست و سلطان
رکن‌الدین با معین‌الدین پروانه بولایت دانشمندیه رفتند و توقات را مرکز
سلطنت کردند و درمابین ایشان مدتی بانواع مقالات سفرا تردد
می‌نمودند، کند اصطبل[6] رومی حکم خاصهٔ سلطنت و لشکر بدست

[1] Mt. مقاتلة ; [2] Mt. Kırmızı mürekkeple ; [3] Sûre VIII, âyet 32; [4] Mt. حبطه ; [5] Sûre XII, âyet 21 ; [6] Lâtince *Stabulum* kelimesi *ahur*

فرو كرفت و چون دولت امارت بكلربكى يوتاش بسر آمد منصب بكلربكى
بكلى بكند اصطبل تحويل افتاد، واو از روى تعصب كافرى با امراء
مسلمان وكبراء دولت طريق مخالفت ومنازعت پيش كرفت وسلطانرا بلهو
وعشرت ترغيب مى داد واز مصالح وامور دينى باز مى‌داشت وبجهت رواج
سخن خود وتمشيت مطلوب خويش از مقر سرير دارالملك قونيه بجانب
انطاليه تحريض داد تا چون بدانطرف پيوندد از صحبت علما و نصيحت
مشايخ بازماند تابحدى بر مسلمانان استهزا مى‌نمود كه روزى در موكب
سلطان از قونيه بر سبيل سيران بصحراء فيل آباد[1] بتنزه بدر آمده
بود وقاضى بديع‌الدين بندهى[2] از اكابر قضاة ممالك وعلماء اسلام بود
در خدمت سلطان سوار وموعظهٔ عالمانه تقرير مى كرد، كند اصطبل

manasında ve اصطبل şeklinde arapçaya geçmiş olmakla beraber كند اصطبل (*comes stabuli* : emîr-i âhur) gibi bir devlet mansıbi ilk önce Anadolu Selçuklularında meydana çıkıyor ve *emîr-i ahur* istilâhı yanında kullanılarak Selçuklulardan sonra kayboluyor. Selçuk devletinde *Kont İstabl* ünvanını taşıyan ve buradakinin aksine Türk ve müslüman olan bir takım Selçuk devlet adamları vardır. Unvanın Suriye'de de kullanılmış olduğu gözüküyor (İ b n Ḳ a l â n i s î, *Zayl-i Târih-i Dımışk*, Beyrut 1908, s. 197). Haçlıların Şark'tan birçok medeni tesirler nakletmelerine mukabil Şarka, çok mahdut olsa da, bazı medeni tesirler yaptıkları bu münasebetle söylenebilir. Orta zaman Lâtincesinden alındığı anlaşılan كند اصطبل ve اصطبل خاص istihlâhlarının menşei bu olsa gerek. (bk. İ. H. U z u n ç a r ş ı l ı, *Osmanlı teşkilâtına medhal*, s. 90). Bundan başka eldeki vesikalara göre bir defa olmak üzre I. K e y k â v u s'un h. 611 de S i n o b'u fethi dolayısiyle Trabzun İmparatoru ile yapılan ve muhtevası mufassal İbn Bîbî'de yazılan (s. 153) muahedeyi *Divan Natar* (Lâtince : *notarius*) larının kaleme aldıkları نوطاران ديوان سلطنت در قلم آوردند kaydı da bu tesirle olmak icap eder (*Ibn Bîbî*, Houtsma nşr. 57). Fakat zannıma göre bu N o t a r, istilâhi Selçukluların Lâtin ve Bizans âlemiyle olan münasebetlerinde Divân işlerini gören ve bu dilleri bilen memurlardan başkasına alem olmamıştır. Mamafih bu iki ıstılahın Bizanstan da geçmiş olabileceği düşünülebilir. Şüphesiz bu mesele *bizantinist*'lerin bileceği bir keyfiyettir.

[1] *Ibn Bîbî'* de فيلوباد (s. 224, 228); *Menâkıb ül-'Ârifîn*'deki bir metin Selçuk Sultanlarının burada bir köşkü olduğunu gösteriyor (166 b). Yine oradaki bir fıkra B a y c u'nun burada karargâh kurduğunu gösteriyor (Ankara Umumî kütüphane yazması 64a). [2] Mt. Böyledir, bu nisbetin neyi gösterdiği anlaşılamadı;

جهت قطع كلمةالحق او باستهزا[1] كفت كه مولانا خبر آمد كه خليفهٔ شمارا
بقتل بردند، قاضى بجواب كفت كه خداء شمارا باقرار شما آويختند اكر
خليفهٔ مارا كشتند وبدرجه شهادت رسيد چه عجب باشد، القصه[1] هولاكو
بعد از فتح بغداد وهمت بر قصد ديار شام كماشت و در آن تفكر و
تدبير نامهٔ بملك ناصر نوشت متضمن تهديد وتوعيد عظيم وجواب | ملك ص. ١٠٣
ناصر در غايت صولت وصلابت، چون هر دو نامه از نوادرست و در
غايت بلاغت اينجا نوشته شد بعينه ورمته،

نامهٔ كه پادشاه هولاكو بديار شام بملك ناصر نوشت[1]

باسمك فاطرالسموات والارض اما بعد فالذى يعلم به الملك الناصر
وجمال‌الدين يغمر[2] وعلاءالدين القيمرى وحسام‌الدين قشتمر[2] وسم‌الموت و
ساير امراءالشام والاجناد انا جندالله خلقنا من سخطه و سلطنا على (من)[3] حل
عليه غضبه[4] ولكم فيمن مضى معتبر وممن قد خلفنا مزدجر فاتعظوا

[1] Mt. Kırmızı mürekkeple.
[2] Yağmur ve Kuş-Temür tarzında harekelenmiştir; [3] Mt. من yok;
[4] H. Peygamberin Türkler hakkında söylediği rivâyet edilen يقول‌الله‌جل وعز ان لى جنداً سميتهم الترك واسكنتهم المشرق، فاذا غضبت على قوم سلطتهم عليهم» *hadîs-i kudsî*'sine işaret ediyor (bk. K â ş g a r î. *Divân* I, s. 294; *Menakıb ül-'Ârifîn*'de de biraz farklı olarak aynı hadise rastlayoruz: «اوحى الله تعالى الى محمد صلى‌الله عليه وسلم فقال ان (لى) جنداً اسكنتهم من قبل‌المشرق وسميتهم الترك وخلقتهم من سخطى وغضبى فان عبداً وامة ضيع امرى اسلطهم عليهم انتقم منهم (227a). Türkler lehinde mevcut olan birçok hadislerden biri olan bu hadisin türlü kaynaklarda zuhuru bu gibi hadîslerin o zaman İslâm âleminde ne kadar yaygın olduğunu ve bu yaygınlığın şüphesiz uzun süren Türk hakimiyetine İslâm dünyasının bakışını göstermek bakımından ehemmiyetlidir. Nasıl ki Türkler aleyhinde rivâyet edilen bir takım hadîslerin menşeini de Mogolları Türk sayan İslâm müelliflerinin bu hareketini Mogol istilâsının doğurduğu hercümerçle izah etmek icabeder. Mogolların kendilerini Türk sayıp bu gibi hadîslerden faydalanmak istemeleri dikkati çeken bir keyfiyettir. Onların K a f k a s y a'da karşılarına çıkan *Alanlar* ile *Kıpçaklar*'ı biribirinden ayırmak için Kıpçaklara aynı cinsten olduklarını söylemeleri (İ b n ül-E s î r, Altın Orduya aid metinler, İ. H, İzmirli nşr. 5) ve fakat ayırdıktan sonra Kıpçakları da ezmeleri mo-

بغيركم و سلموا الينا امركم قبل ان يكشف الغطاء ويدخل عليكم الخطاء فنحن
لمن بكى ولانرحم[1] لمن شكى قد نزع الله الرحمة من قلوبنا، فالويل كل الويل لمن
لم يكن من حزبنا البلاد وايتمنا الاولاد و طهرت الارض من الفساد فعليكم
بالهرب وعلينا بالطلب فاى ارض تحويكم واى بلاد يأويكم فمالكم
من سيوفنا خلاص ولا من سهامنا مناص، خيولنا سوابق و
سيوفنا لواحق و سهامنا خوارق قلوبنا كالجبال و اعدادنا كالرمال
فمن طلب اماننا سلم و من رام جوابنا ندم فملكنا لايرام و جارنا
لايضام فان انتم يا مسلمون قبلتم شرطنا و اطعتم امرنا كان لكم
مالنا و عليكم ما علينا و ان انتم خالفتم و على غيكم تماديتم فلاتلومونا
و لوموا انفسكم و ذلك ما كسبت ايديكم فقد أعذر من انذز
وانصف من خذر فالحصون بين ايدينا لاتمنع و العساكر بقتلانا لايرد
ولا يدفع فدعاء كم علينا | لايستجاب ولا يسمع لانكم اكلتم الحرام و (ص. ١٠٤)
اظهرتم البدع وختم[2] الايمان وضيعتم الجمع و استحسنتم الفسوق و العصيان
وفشى فيكم الحسد و الطغيان فاستبشروا بالمذلة و الهوان (فاليوم تجزؤن
عذاب الهون بما كنتم تستكبرون[3] فى الارض بغير الحق و بما كنتم تفسقون)
(و سيعلم الذين ظلموا اى منقلب ينقلبون) قدثبت عندنا انكم الفجرة و
قد سلطنا عليكم من بيده امور مدبرة و احكام مقرة وكثيركم لدينا قليل
خياركم عندنا ذليل فنحن مالكوا الارض شرقاً وغرباً واصحابنا سلباً و نهاباً
اخذون كل سفينةً غصباً فتميزوا بعقولكم طريق الصواب واسرعوا لنا برد

goların kendilerini umumî Türklük içinde hissettiklerini, bununla beraber kendi menfaatlarını her şeyin üstünde gördüklerini ifade eden karekteristik misâllerdir. Yalnız diğer İslâm kavimleri değil (bk. N e c m e d d î n R â z i, *Mirşâd ül-'İbâd* s.9) şehirli Anadolu Türklerinin de onları Türk saydıklarına dairde misâller vardır. E f l â k i'nin rivâyetine göre B a h a e d d i n V e l e d Tatarları *Tanrı*'nın askerî telâkkî ettiği درعقب من لشکر جرار تاتارکه جنودالله اند وخلقتهم من سخطی وغضبی صفات ایشانست (5 a) ve M e v l â n â'nın da Mogolları Türk saydığına dair aynı kaynakta kayıdlar mevcuttur; Türkler hakkında rivâyet edilen uydurma hadislere ve bunları husule getiren ruhî âmillere dair bir tetkik hazırlıyoruz. [1] Mt. ولا نرق kenarda ولانرحم; [2] Mt. وحیتم، *Muhtaşar ud- Düvel*'de (s. 485) doğrusu böyledir; [3] Mt. تسکبرون;

الجواب من قبل ان تضرم الحروب نارها وترمى شرارها ويحط اوزارها
ولم يبق منكم باقية وتذهبون منا عظم خاطية و تصبح الارض منكم
خالية و قد انصفنا كم اذ ارسلنا و قد نثرنا كم جواهر الكلام و الجواب
بما يكون[1]،

جواب نامهٔ پادشاه هولاكو كه ملك ناصر نوشت[2]

اللهم مالك الملك والحمدالله رب العالمين والصلوة والسلام على اشرف
الخلق محمدٍ وآله الطيبين، كتاب ورد مخبراً عن الحضرة الايلخانيه والسدة
السلطانية بصرها الله رشدها وصير الصحيح مقبولا عندها، بانهم مخلوقون
من سخط الله مسلطون على من حل عليه غضبه لايرقون لشاكٍ ولا
يرحمون على باكٍ قد نزع الله الرحمة من قلوبهم و ذلك من اثر عيوبهم | (س. ١٠٥)
هذه صفات الشياطين لاصفات السلاطين، كفى بهذه الشهادة لكم واعظاً و
بما وصفتم به داعياً وناهياً (قل يا ايها الكافرون لا اعبد ماتعبدون[3]) فى كل
كتاب لعنتم وبكل قبيح وصفتم وعلى لسان كل رسول ذكرتم و عندنا
خبركم من حيث خلقتم قد امرنا الله بقتالكم حيث ماتفقتم فانتم الكفرة
كما زعمتم الا لعنة الله على الكافرين، قلتم اننا اظهرنا البدع وخننا[4]
الايمان واستحسنا الفسوق والعصيان لا غرو ان صار فرعون مذكراً و
الظالم منكراً من تمسك بالاصول لايبال بالفروع نحن مؤمنون حقاً لا
يتدا خلنا عيب ولايحاضرنا ريب، قل يا عبادالذين اسرفوا على انفسهم لاتقنطوا
من رحمةالله، كتاب الله علينا نزل وهو رحيم بنا لم يزل تحققنا تأويله و
عرفنا تأويله النار لكم خلقت و لوجودكم اضرمت، اذا السمآء انفطرت و

[1] Bu mektubun bir sureti E b u ' l - F e r e c 'in *Tarih-i Muhtaşar ud-Duvel* (Beyrut. 1890, S, 484) inde mevcuddur; muhteva itibariyle fark olmamakla beraber metin biraz farklıdır. M e l i k N â ş i r'in cevabı orada yoktur. M a k r î z î kitabına aldığı bu mektubun Mısır'a, Memlük Sultanı K u t u z 'a, gönderildiğini yazmaktadır (*Kitab üs-Süluk* I, 427), [2] Başlık kırmızı mürekkeple, [3] Sûre CIX, âyet 1,2, [4] Mt. خینبنا.

واذا الكواكب انتثرت، الى قوله علمت نفس ما قدمت و اخرت، عجباً
يهدد السباع بالضباع فضربة شديد الضارب وصفها فى المشارق والمغارب، فرساننا
ليوث اذا ركبت و افراسنا لحوق ان طلبت سيوفنا قواطع ان ضربت
سهامنا خوارق ان مررت طودنا دروعنا جواشننا صدورنا لايصدع قلوبنا
كثرة تهديد و جموعنا لايراع من تشديد بعزة الله العزيز الحميد، ان عصينا
كم فتلك الطاعة و ان قتلنا كم فنعم البضاعة و ان قتلنا فبيننا و بين الجنة
ساعة، زعمتم ان قلوبكم كالجبال واعدادكم كالرمال، القصاب | لايهوله كثرة ص. ١٠٦
الغنم و كثير الحطب يكفيه القليل من الضرم، أيكون من الموت فرارنا و على
الرتبه قرارنا ساء ما يحكمون، الفرار بالانين المنايا هجوم المنية عندنا غاية
الامنية، ان عشنا سعداء و ان متنا شهداء ان حزب[1] الله هم الغالبون،
بعد امير المؤمنين و خليفه رب العالمين تطلبون منا طاعةً لا سمعاً و لا
طاعة طلبتم ان نسلم اليكم امرنا من قبل ان يكشف الغطاء و عليكم
الخطاء هذا كلام فى مظنة الكتاب، آه لوكشف الغطاء لبان الخطاء اكفر
بعد ايمان و نقض بعد ايمان و تكذيب بعد بيان و طاعة او امان و اتخاذ
رب ثان يكاد السموات تنفطرن منه و تنشق الارض و تخر الجبال هداً
ان كان عزمكم القتال و مبادرة الرجال فها نحن لكم منتظرون و على الله
المتوكلون، خلقنا كثير و جمنا غفير و سائطاناسف[2] الا نوار به خفير و
الله لنا خبير، قلبنا لايقع له خوف باللسان و لا يفزع بتصويت السنان
الحديد لايؤلم بالمطارق و الزرد لايبال بالطارق، قولوا الكاتبكم الذى رصف
و وصف مقالةً اقصرت و اوجرت و ابلغت، وصل كلامك و كان كصرير
باب او طنين ذباب ماكان الغرض الا اظهار بلاغتك و اعلام فصاحتك
استحسنت النعمة و استوجنت الرحمة سنكتب ما قالوا بالغت فى المكاتبه
و التهديدات الكاذبه حفظت شياءً و غابت عنك[3] اشياء و عند

[1] Mt. حرب; [2] Bu iki kelimenin manası anlaşılamamıştır; aşağıda mektubun farsça tercümesinde ilk kelime سلطان olarak yazılmıştır: bu و سلطانا بالآنه خفير olabilir; [3] Mt. غاب عليك;

الصباح[1] يحمد القوم السرى كتبت، و سيعلم الذين ظلموا اى منقلب
ينقلبون، لك هذا الخطاب و سيأتيك الجواب[2] | ، اتى امر الله فلا تستعجلوه ص. ١٠٧
الخادم الناصر و يغمر و قيمرى و قشتمور و سم الموت و سائر امراء
الشام و الاجناد يقرؤن عليكم السلام و يقولون اذا كان عندكم بالحرب
سماحة و لديكم هذه الفصاحة وقلوبكم كالجبال واعدادكم كالرمال، فما حاجة الى
قراءة آيات وكثرة حكايات و تصنيف مكاتبات وتلفيق مكاذبات وها نحن
مع مؤخر صفر موعدنا الرجب، قلوبنا تعجل بالظفر ونحن مانثرنا جواهر
الكلام ولاقعدنا مكان الملام قلنا ماحضر ونعتذر من عى وحصر والحمد لله
رب العالمين العافية للمتقين،

ترجمه نامهٔ تازى وفحوى آن كه هولاكوخان بملك ناصر وامراء شام نوشت باندكى زياده باسجع بهمديكر بنشيند[3]

بنام توكه آفريدكار آسمان وزمينى وپيدا كنندهٔ دنيا و دينى وبعد از
حمد بارى جل جلاله و عمت نواله، ملك ناصررا وجمال الدين يغمر و
علاء الدين قيمرى و حسام الدين قشتمر وسم الموت[4] وجماعت امراى شام
ولشكريان را معلومست آنكه ما لشكر خدايم وخدا مارا از خشم خود
آفريده است | ومارا مسلط كرده باقومى كه غضب وى بر ايشان فرو ص. ١٠٨
آمده است و شمارا از امم ماضيه عبرتى واز كشتكان ما دردست ما تا زجرى
باشد، پس بغير شما بندكير شوند وكارتان را بما بسپارند پيش از آن كه
حجاب كشوده كردد وخطا از هر جانب بر شما درآيد وماكسانيم كه رحم
نمى برسم بركسى كه از درد دل مى كريد ودل ما نمى سوزد بركسى كه

[1] الصباح Sahifenin kenarında ; [2] Mt. سيأتيك الجواب mükerrer.
[3] Başlık kırmızı mürekkeple; [4] Bu zat 675 de *Kal'at ül-Cebel* de mahpus iken ölen سم الموت adile marûf emîr İzzeddin Y a ğ a n ايغان dır (*es-Sulûk*, I, 532, 524, 523, 633, *Tarih-i Baybars 111*),

از ظلم شکایت می‌کند وحق‌تعالی رحمت خودرا از دل ما برکندست و مارا
برای فساد در روی زمین بیرا کند[1] ست، پس وای همهٔ وای برکسی که
از کروه ما نیست وکیست که همواره هراسان از شکوه مانیست، شهرهارا
ما ویران کردیم وفرزندان مسلمانانرا یتیم وسرکردان کردیم، در روی
زمین تخم فساد ما کشتیم وهرکه رئیس و سرور بود ماکشتیم وبرشما باد
کریختن ازما کرد انکیختن مارا در طلب شما و بکدام زمین خواهید
کریخت ویا بکدام شهر خواهید آویخت وشمارا از شمشیر ما خلاص نه
از تیر ما استخلاص نخواهد بود، زیرا اسبان ما دوندکان باشند وشمشیرهاء
ما تیز وبران وتیرهای ما درندکان وکذرندکان باشد، دلهای ما سخت
چون خارهٔ کوههاست ولشکرما بسیار چون ریك وسنك ریزهاست
و هرکه ازما امان جوید ایمن و سالم کردد و هرکه باما پیچد زیان کار
و نادم کردد و هیچ کس مملکت ما نجوید همسایهٔ مارا کزند نرسد،
پس اکر شما مسلمانان قبول می کنید شرط مارا و مطیع می شوید حکم
و امر مارا مر شماراست، آنچه ماراست از اسباب و اموال و بر شماست،
آنچه ماراست از یرغو و کوشمال و اکر مخالفت کنید و بر کمراهیتان
ثبات نمایید بعد از این ملامت خویشتنا نرا بکنید و ما هارا ملامت
مکنید و آنهارا از دست کار شما دانید | ، پس بترسید و منصف شده ص. ۱۰۹
مطیع کشته شوید، هرکه حذر کرد و هراسید از ملامت رست و چنان
دانید که قلاع پیش ما نیاید و لشکر ما از کشته شدن رو نکرداند ودعاء
شما بر ما مستجاب نکردد، برای آنکه شما حرام خورانید و بدعت پیدا
آورندکانید و از ایمان و خدا دورانید و جمعه و جماعت ضایع کنند-
کانید و فسق و فجوررا مستحسن می دارید و همواره در حسد وطغیانید،
پس بشارت باد شمارا بمذلت و خواری و باداش بد و کرفتاری (فالیوم
تجزؤن عذاب الهون بما کنتم تستکبرون فی‌الارض بغیرالحق و بما کنتم

[1] Mt. *Pâ* zamme ile.

تفسقون)[1] و سیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون[2]) و بدرستی نزد
ما ثابت شده است که شما فاسقانید و مدبر الامور که خداست مارا بر
شما حوالت کرده است و بسیار شما نزد ما اندکست و عزیزان شما نزد
ما ذلیل و خوارست و ما بادشاهان روی زمینیم از شرق تا غرب و خدا-
وندان ملکیم بربودن و غارت و نهب و کیرندکان و ستانندکان هرکشتییم
بزور و غصب، پس بعقل رایتان تمیز کنید و بیایید[3] براه صواب وبشتابید
بر ما بفرستادن جواب پیش از آنکه آتش جنك افروخته شود و
زبانهٔ وی انکیخته شود و باروبنهٔ وی ریخته شود و از شما هیچ کس باقی
نماند و زمین از شما خالی بماند و بدرستی که ما انصاف داده اولا بر شما
اخبار کردیم و جواهر کلام را بر سبیل نصیحت نثار کردیم که رای ما
چنین صواب نمود و منتظر جوابیم تا برچه‌نسق خواهد بود تمام شد کتاب
والله اعلم بالصواب،

ترجمهٔ جواب‌نامهٔ تازی ملك ناصر وامرای شام که بهولاکو نوشتند وفرستادند برین منوال که مذکور است[4]

ص. ۱۱۰

بار خدایی مالك الملك جهانیانست وستایش مر اوراست که پروردکار
عالمیانست ودرود وسلام بر بهترین خلق که محمد مصطفی است وبرآل وی‌که
درعهد وقولشان وفاست، حالیا وارد شد نامه خبر دهنده وبجانب منت
نهنده از حضرت ایلخانی ودرکاه سلطانی که حق‌تعالی بینا کندش برآنچه
سزاست وپذیرنده داردش بر هرچه درست است وهست راست باآنکه
ایشان مخلوق از خشم[5] خدایند و مسلط شده بقومی که ایشان بخشم[5]

[1] Sûre XLVI, âyet. 19; [2] Sûre XXVI, âyet 228; [3] Mt. بیاید .
[4] Başlık kırmızı mürekkeple; [5] Mt. حشم;

خدا سزایند وایشان بر شکایت کنندهٔ هیچ واقعه زدهٔ نرم نمی شوند و
بر اشك هیچ کرینده رحم نمی برند وحق‌تعالی رحمت وشفقت را از دل
ایشان ربوده است وخود اینها صفات شیاطین است نه صفات سلاطین،
واین کواهی بر شما پند دهنده بس است وبدانچه بامر ونهی خودتان را
وصف کردید ازین سوره مقتبس استکه (قل یا ایها الکافرون لا اعبد
ماتعبدون[1])، درهمه کتاب الهی بلعنت شده‌اید وبهمهٔ زشتیها در شهرت
شده‌اید وبزبان هر پیغمبر بشریری مذکور شده اید بدنهاد آمده اید
وبدرستی که حق‌تعالی مارا فرمود که شمارا بکشیم هرجا که بیابیم و لشکر
بکشیم، پس شمایید کافران چنانکه دعوی کردید از اول بنیاد که لعنت
خدا بر کافران باد آمین یارب‌العالمین که الالعنة الله علی الکافرین، و کفتند
ص. ۱۱۱ یعنی که ما بدعت بظهور آوردیم | وایمان از خود دور کردیم وفسق وفجوررا
مستحسن انکاشتیم، هیچ کونه بدیع نیست وعجب نداشتیم آنکه فرعون
مذکر شود وظالم بکردارخود غرهٔ شده بدیکران منکر شود هر که دست
بر اصل ایمان زد از تهمت زدکه از شاخ بهتان پاك ندارد وحقا که ما مؤمنانیم
وبدترین عیب کفرست بحمدالله که آن عیب نداریم ودر وحدانیت حق‌تعالی
هیچ کونه شك وریب نداریم و برحمت خدا امید واریم (قل یا عبادی‌الذین
اسرفوا علی انفسهم لاتقنطوا من رحمةالله ان‌الله یغفرالذنوب جمیعاً انه هو
الغفور الرحیم[2]) وقرآن بما شد منزل وخدا بر ما رحیم است ابداً لم‌یزل و
تأویلات قرآنرا تصدیق کردیم ومعانی آنرا بتحقیق آوردیم که آتش برای
شما آفریده شد و از برای وجود شوم شما افروزیده شد که (اذاالسماء
انفطرت[3]) الی قوله تعالی (علمت نفس[4] ماقدمت واخرت) عجب آنکه
درندکان چون شیران بکفتار و[5] شغال می ترسانند وضربهٔ سخت مارا در
مشرق ومغرب می‌کویند و می رسانند، فارسان ما شیرانند چون سوار
شوند واسپان ما رسیدکانند چون بجست وجو درآیند وشمشیرهاء ما

[1] Sûre C XI, âyet 1,2. [2] Sûre XXIX, âyet 54; [3],[4] Sûre 82, âyet 1,
[5] Mt. و yok;

سخت پرانند چون بر داروکیر کرایند، وتیرهاء ما کذرندکانند چون
بپرواز آیند کوهها ما زره ماست وجوشنهای ما سینهای ماست، هرکز[1]
دل ما نهراسد از بسیاری تهدید وجمع ما ازجای نشود از سختی و
تشدید بحمدالله العزیز الحمید، پس اکر بر شما عاصی شویم عین طاعتست
واکر شمارا بکشیم چه خوش بضاعتست واکر کشته شویم میان ما
وبهشت همین یکساعت است | ، دعوی می‌کنید که دلهای‌ما چون کوهست ص. ۱۱۲
وشمار ما چون ریك انبوهست قصاب را هجوم رمه نرماند و هیزم بسياررا
آتش اندك بس باشد چه مارا یعنی ازمرك کریز خواهد بود، چون قرار
ما درمراتب اعلی تواند بود (ساء مایحکمون[2]) چه بد حکمها که می
کنید خود مردن نزد ما غایت آرزوی ماست که اکر بعداز مقاتله زنده
مانیم از جمله سعدا خواهیم بود و اکر کشته شویم ازجملهٔ شهدا توانیم بود
وچون احدی الحسنیین را طالبیم لاجرم ما منصور وغالبیم که (الا ان
حزب‌الله هم‌الغالبون)[3]، بعداز امیرالمؤمنین وخلیفهٔ رب‌العالمین ازما استطاعت
می خواهند هر هفته لاسمعاً ولاطاعةً شد کفتید وطلب کردید که کار
وکیای مارا بشما تسلیم کنیم پیش از آنکه پوشش کشاده کردد و خطا
از هر طرف بشما درآید واین سخن پنداریست که از کاتب شما می تلاود،
آه اکر حجاب کشوده کردد و خطا از صواب نموده آید و کفر بعد از
ایمان و نقض بعد از پیمان و کذب بعد از تبیان و طاعت و امان و
پرستیدن خداتان ظاهر کردد ، نزدیك آیدکه آسمانها بشکافت
و زمین بترکد و کوهها فرود آید، اکر عزیمت شما مقابله است و با ما
شمارا مقاتله است ما شمارا منتظرانیم و بر خدا متوکلانیم، بحمدالله لشکر ما
بسیاراست و جمعیت ما بی شمار و سلطان مارا خدا[4] یار و نکهدا و مارا
معین و آمرزکار، امثال مارا از وهم تیرهای شما مترس نیست و از آواز
کربکان مارا ترس نیست، چه آهن | که الحق تقصیر نکردی و دراز ص. ۱۱۳

[1] Mt. هرکر [2] Sûre VI, âyet 137; [3] Sûre V, âyet 61. [4] Mt. ویار;

بکشیدی و تبلیغ رسالت کردی، پس نامهٔ تو رسید و سخنان تو مارا ای
ناکس چون بانك دری بود یا آواز مکس و غرض تو جز اظهار فضیلت
و بلاغت و مقصود تو جز اعلام[1] فصاحت نبود، باین قدر سخن
مستحق نعمت شدی و مستوجب رحمت لا بلکه بلعنت شدی (سنکتب
ما قالوا)[2] در تهدیدات کاذبهٔ مبالغها کردی یك چیز یاد کرفتی و چندین
چیز فراموش کردی و جماعتی که شب رانده باشند وقت صبح ستوده
آیند، نوشتی که (و سیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون) یعنی زود
باشد که ظالمان بدانندکه بکدام بازکشت می باید کشت این خطاب بر تو
وارد ست چنانکه جواب بزودی بر تو عایدست که (اتی امرالله فلا تستعجلوه)[3]
یعنی عذاب بشما آمد شتاب مکنید، الخادم الملك الناصر و یغمر وقیمری
و قشتمر و سم‌الموت و باقی امراء شام و دیکر لشکریان سلام می
رسانند و می کویند که چه چیزست این نزد شما جنك را رغبت باشد
و مر شمارا اینچنین فصاحت و بلاغتست و دلهای شما چون کوههاست
و شمار شما چو ریك و سنك ریزهاست، پس شمارا چه احتیاج است بخواندن
چندین آیات و بینات و کثرت حکایات و تصنیف مکاتبات و تلفیق مکا
ذبات و ما اینکه میعاد ما رجب است از آخر صفر و دلهای ما تعجیل
می‌کند بفتح و ظفر و ما جواهر کلام را نثار کردیم و از ملامت باز
پس ننشسته خویشتنارا فی سبیل الله تعالی ایثار کردیم و ما حضری کفتیم
و در معادنی درسفتیم ان شا الله تعالی که سعیها کنیم در راه دین و باشیم از
جملهٔ مهتدین و الحمدلله رب العالمین،

ذکر عزیمت هر دو سلطان بخدمت هولاکو[4]

ص. ١١٤ سلطان عزالدین بعد از عودت پادشاه از بغداد بجانب عراق درسنه
سبع و خمس و ستمایه از قونیه عزم خدمت پادشاه هولاکو کرد و صا-

[1] Mt. اعلام وفصاحت [2] Sûre III, âyet 177 den; [3] Sûre XVI, âyet 1.
[4] Başlık tarafımızdan konmuştur.

حب فخرالدین علی‌را از منزلت امیردادی بنیابت سلطنت مقرر کرد
و حل و عقد امور ممالك بدو تفویض فرمود و در خدمت سلطان با
دیکر ارکان و اعوان حضرت سلطنت با خزانهٔ بسیار و تجمل بی شمار
از دارالملك قونیه روانه شد و در شهور سنه سبع و خمسین و ستمایه در
دیار عراق بحضرت پادشاه پیوست و بدان سبب که خاندان آل سلجوق و
و دودمان قدیم آن سلطنت رتبت عالی مقدم سلطانرا اعزاز و اکرام نمود
و در مجلس بر جملهٔ امراء تومان تقدیم و تفوق مسلم داشت و سلطنت روم
بر وی مقرر کردانید و حکم یرلیغ نفاذ یافت، در آن حال سلطان رکن‌الدین
با معین‌الدین پروانه ازراهی دیکر وصول یافتند و اونیزهم از حضرت پادشاه
اعزاز و اکرام یافت و معین‌الدین پروانه در طلب سلطنت مقدمات
آغاز نهاد و از تقریرات حال که در حضور هر دو برادر عرضه داشت
یکی این بود که در شریعت مسلمانی حکم برآنجملست که چون شخصی
وفات یابد متروکات او بر فرزندان بمناصفه قسمت کنند، اکنون ملك
روم که از سلطان غیاث‌الدین باز ماند نصیب یك پسرنیست پسری دیکر
بارث حصه دارد، اکر پادشاه عدل را کار بندد و ملك روم را بر هر
دو برادر مناصفه مقرر دارد حکمی باشد بر وفق شریعت مسلمانی متضمن
مصالح بسیار سبب آنکه چون ملك در تصرف یك سلطان باشد بی شریك
و معارض در تقدیم خدمات | و ترتیب مال اهمال نماید، اما چون هردو ص. ١١٥
متصدی امور مملکت باشند در توقع اعلاء مکانت و ترفع منزلت وتقرب
نمودن بحضرت پادشاه علی رغم همدیکر بخدمات پسندیده قیام نمایند
و بضدها تبین الاشیاء و هم همت هر یکی بسر عمارت ملك جانب خود
مصروفتر باشد و ازحالات وقوف و اطلاع سبب تردد سفراء سلاطین
پادشاه حضرت رابیشتر باشد، بیت[1]:

دوهم میدان بتك بهتر کرایند   دو بلبل بر کلی خوشتر سرایند

[1] Kırmızı mürekkeple;

پادشاه را این نوع تقریر پسندیده آمد و یرلیغهاء ما قبل را باطل کردند
و احکام بنام هردو برادر بحکم سلطنت بمناصفه حدود یافت بقرار آنکه
سلطان عزالدین از حدود قیصریه تا ساحل انطالیه در تصرف خویش
گیرد و قونیه را دارالملك سریر خود سازد، و ولایت دانشمندیه از
سیواس تا ساحل سینوب و سامیسون در تصرف سلطان رکن‌الدین باشد
و توقات مقر سریر او باشد، بعداز آن هردو برادر درآن حالت جهت
مایحتاج خاصه و مالابد خدم و حواشی بعد از صرف نقود و اجناس
خزانهٔ خود از خزانهٔ پادشاه بالشهاء زر و نقره قرض کردند و بیشتر
در مصالح روم بتقبلات امرای تومان و خواص حضرت بمصرف رسا-
نیدند و مال روم برین جمله که ذکر میرود مقاطعه کردند که سال
بسال برسانند،

مقاطعه مال روم[1] — نقد: بیست تومان، اجناس: نخ و کمخا انطالی(؟)
پانصد، دیبه(؟) ذرکوبی: سه‌هزار قطعه، اختا[2] : پانصد سر، استر:
پانصد سر،

ص. ١١٦ برین مجموع یرلیغ بنفاذ پیوست و باستقلال و استظهار و نوازش
تمام بهم معاودت نمودند و سلطان عزالدین بمقر دارالملك قونیه پیوست
و بر تخت سلطنت نشست، شمس‌الدین بابا طغرائی [3] بعد از معاودت سلطان
ببندگی پادشاه توجه نمود و توفیرات بسیار التزام کرد، اول کسی که راه توفیر

¹ Kırmızı mürekkeple; ² Mt. اخنا, *Ahta* moğolca *iğdiş at* demektir (bk. Ramstedt, *Kalmukıchische Wörterbuchs*; *Mogulların gizli tarihi*, terc. Haenischs,). Bundan *ahtacı* ve *ahtacıhane* ıstılahları meydana gelmiştir (Meselâ, *Câmi' ut-Tevârih*, neşr. K.Jahn, s. 18,61,270, 330,338, 345) Çagataycada bundan *ahtalamak* (iğdiş etmek), *ahtacı* (baytar, seyis) kelimeleri husule gelmiştir (Ş. Süleyman *Lûgat-i Çagatay*, s. 6). Anadolu'nun bazı yerlerinde *ahta*'nın burulmuş manda manasına gelmesi (bk. *Söz Derleme dergisi*) şüphesiz Mogol istilâsının bir neticesidir. ³ Yâni Baba namile marûf Şemseddin Mahmud.

لشکر مغول در روم بازکشاد اوبود و از خزانهٔ پادشاه او نیز بر همان سبیل
که سلاطین قرض کرده بودند قرض بسیار کرد و بجهت حکم وزارت
آنچنانکه خواست یرلیغها حاصل کرده بقونیه پیوست و برموجب حکم ولایت
قسطمونیه بوجه معیشت و وزارت در تصرف کرفت و مدتی در مسند وزارت
تمکن یافت و در تزاید مال احتباس معاش اندیشهاء فاسد در دل
کرفت و تحکمات فاحش آغازنهاد، چنانکه در تمامت ممالك هیچ کس‌را
از سر لشکران ونواب ولایات تا بخدم وحواشی سلطان بی‌حکم منال او
دست تصرف معیشت نبود وآن شیوه شدت بر او نا مبارك آمد در
مملکت هرکه را انتقاع او بیشتر باشد ارتفاع دولت او بیشتر بود واما
(ماینفع الناس فیمکث فی‌الارض[1]) در خبراست که اسفل السفلة من باع
آخرته بدنیا[2]، در آن سال مدبران قضا رقم ممات بر صحیفهٔ حیوة او
کشیدند وآن همه ابداع تدبیرات واختراع توفیرات او (هبآءً منثورا[3])
شد وقروضی که از خزانهٔ پادشاه کرده بود و التزامات ضعت علی ابالة
علاوهٔ باقی قروضات سلاطین شد و اوغیر ازبار مظالم چیزی باخود نبرد،

ص. ١١٧ بعدازو وزارت بر صاحب فخرالدین علی ابن‌الحسین مقرر کشت[4] واو
از درجهٔ نیابت سلطنت بمنزلت وزارت پیوست وسلطان خلعت فاخر با
دوات زرین بجهت تمکین وزارت بدو فرستاد، والحق منصب وزارت بروی
درساعتی محمود بطالع مسعود منتقل شد تا آخر عمر ازوی بدیکری
انتقال نیافت وبعد از دیکر امارتها ونیابت سلطنت سی‌وپنج سال چنان
حکم وزارت راندکه غیر او بر فرامین و مناشیر کسی‌را غیر از امثلهٔ
دیوانی اجازت علامت نبود و امثلهٔ دیوان نیز بیشتر آن بودکه
بدیکران از اکابر دولت التفات نمی نمود، و الحق اکرچه از
علم بهرهٔ نداشت اما در امور معاش و قضایاءِ دیوانی و فصل

¹ Sûre XIII, âyet 18 den; ² Mt. بدنيا غيره عليها ; ³ Sûre XXV, âyet 25 den; ⁴ Cümle kırmızı mürekkeple.

حکومات حسن تدبیر و رای صایب و دور سخن موجه کامل بود ومدتهاء مدید و عهود بعید کوش و کردن ایام با مارت وزارت او متجلی کشت ومعدهٔ آز جهانیان از مائدهٔ سخا وعطاء او ممتلی بود، اطراف و اکناف ممالك بآثار خیرات وحسنات او زینت تمام یافت، ابواب خیر و راحت از بناهاء مساجد ومدارس وخوانق وزوایا ورباطات برکافهٔ برایا مفتوح وممنوح کردانید، اسباب عطایا وهدایا وصلات دربارهٔ خاص وعام مبذول می‌داشت، سهولت حجاب و فتح البابش سخت پسندیده بود چنانکه خاص و عام بر خلاف دیکر ابواب امرا بدرکاه عظیم او رغبتی عظیم داشتند وببرکت آن سهولت حجاب سالهاء بسیار در مسند وزارت تمکن یافت، چنانکه هیچ آفریده از درکاه او نا خشنود باز نمی‌کشت[1]،

در کتب مسطوراست[2] که باری سبحانه وتعالی چهار صد سال فرعون را با وجود دبدبهٔ کفر انا ربکم الاعلی در جهانداری سبب سهولت حجاب و سخاوت مهل داد وشك نیست‌که از هر دری که حاجتمندی خایب بازکردد دیکر بار ادب خود بدان در رغبت نکند، امیرالمؤمنین علی کرم‌الله وجهه[2] ص. ۱۱۸ ببعضی از ولات نوشته بود | که (لاتطولن احتجابك فان‌الولاة شعبة من‌الضیق وقلة علم بالامور[3]) درعهد خلافت او دفاتر دیوانی از پارسی و رومی بتازی نقل کردند[4] ودر زمان وزارت صاحب فخرالدین علی از تازی بپارسی باز کردانیدند تا بر حسب ادراك واستعداد خویش از مطالعه او چیزی فوت نشود وچون از نقیر وقطمیر اصل وفرع چیزی از اموال ممالك بروی نا معلوم نمی یابد، دقایق دخل وخرج چنانکه حق آنست منظوم می داشت وهمچنان امین‌الدین میکائیل[2] از مرتبت استیفا بمنزلت نیابت سلطنت

[1] Sıvas ve Konya'da büyük vakıfları olan Sâhib Fahreddin 'Ali hakkında vakfiyelerini neşrederken malûmat vereceğiz, [2] Kırmızı mürekkeple; [3] Arapça cümle kırmızı mürekkeple; [4] Müellifin Rumcadan arapçaya naklini kaydettiği hâdise, Suriye ve Mısır gibi Bizans elinde bulunan memleketler ile Sasaniler ülkesinde Yunanca ve Pehlevice yerine Arapçayı devlet dili yapan Emevî halifesi Abdülmelik'e aid malûm harekettir.

پیوست وآن منصب از تحویل صاحب فخرالدین بر او مقرر کشت واو نیز تا آن زمان که از فترات وصدمات خروج اتراك وجمری اورانکبت رسید وآن حادثه بجای خویش کفته آید در آن منصب متمکن بود ومتعیش، الحق در بلاغت وبراعت یکانهٔ روزکار بود ودر امور سیاقت وآیین امارت و رسوم سخاوت مقتداء امرای مملکت بود و در قاعدهٔ مجالست وضابطهٔ معاشرت حلم و وقار عظیم داشت، جماعتی‌که در خدمت او در زمان استیفا ملازمت دیوان نموده بودند از حضیض مسکنت بوسیلت کتابت باوج ثروت ومکنت رسیدند، کسانی که درعهد نیابت سلطنت بمکانت او توسل نمودند از صف خدمت بصفهٔ منزلت وصدر امارت ومکانت پیوستند،

تاج‌الدین معتز ابن محی‌الدین طاهر[1] که قاضی القضاة ممالك سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه بود ومرتبهٔ وزارت داشت با توکالك بخشی[2] که اول ایلچی بزرك در زمان هولاکو بتحصیل مال بالش و سایر وجوه قروض و غیره که صاحب شمس‌الدین بابا التزام نموده بود طلب داشت وبر سبیل وزارت ورسم امارت | در ممالك روم اقدام نمود، درآن مدت سلطان عزالدین بتدبیر ص. ۱۱۹ واستصواب کند صطبل رومی که بکلربکی شده بود سریر سلطنت دارالملك قونیه معطل کذاشته عزم انطالیه نموده بود ومدتی درقباد آباد در غرغروم اقامت ساخته، تاج‌الدین معتز اول با توکالك بخشی[3] بخدمت او رفت ومطالبهٔ مال نمود، سلطان از سوء تدبیر و هوس انطالیه بتقریر کند صطبل در تدارك مال تهاون نمود از سر تحکم جواب داد که سلطان رکن‌الدین بر راه شما بود اول مال آنجانب می بایست حاصل کردن بعد ازین بدینجانب شروع نمودن، اکنون باید رفتن وبتحصیل مال آن طرف مشغول شدن بعد از

[1] Tâc ed-Din el-Mu'tez, Harezmşah Celâleddin Mengübirti tarafından Aleddin Keykubad'a ilçi olarak gönderilen âlim Mucir üd-Din Tâhir bin Ömer el Ḫarezmî (İbn Bîbî, Houtsma nşr. 154) nin oğludur. Houtsma'nın bunun babasının adını Muhy ed-Dîn Ḫarezmî olarak okuması yanlıştır (aynı eser. 295, 302).
[2] Mt. İbn Bîbî, بخشی و یخشی Houtsma nşr. 296; بخشی; [3] Mt. بخشی;

حصول آن ما نیز آنچه بحصهٔ ما تعلق دارد مهیا کردانیده ارسال کنیم
واین جواب نا صواب ثمرهٔ کفایت کند صطبل مخذول بود آن بی دین با
اتباع خود کالجیف حول النسر پیرامن سلطان در آمد، جهت تمشیت
آیین دین فاسد خویش سلطانرا از مقر سریر سلطنت بر انکیخته بهوای
نفس مشغول کردانیده بودند و مصالح ممالك مهمل کذاشته، للمؤلف
ولغیره [1] :

دور باش از حریف بی هندام — که کژ آمد الف ز صحبت لام

للمؤلف [1] :

دانی که در معاملت حق راستی — درسلك کژ روی زچه رو دارد انضمام
یعنی که کاه الف راست می رود — لکن کژ اوفتد چوکنندش قرین لام

القصه [1] بدین سبب تاج‌الدین معتز با ایلچیان بخدمت سلطان رکن‌الدین
پیوستند، معین‌الدین پروانه بحسن رای وتدبیر ایشانرا مراعات پسندیده
نمود وبا نواع تقدمه وتقبلات وآیین حق‌القدوم | جملهرا خوشنود کردانید ص. ۱۲۰
وبعد از تحری مراضی ایلچیان باتفاق تاج‌الدین معتز عرضه داشتند که
سلطان عزالدین ترك دارالملك قونیه که مقر سریر سلطنت است کرده
است و تا انطالیه رفته و با اتراك اوج متفق شده اندیشهٔ عصیان دردل
دارد، اکرچه ساحت سلطان از لوث آن سودا مبرا بود اما چون کفته
اند که من سمع تخیل، این نوع تخیل اثری تمام کرد با آن همه در آن
مدت که آن قاذورات عرضه داشتند، محمد بك که امیر اتراك اوج بود
بنا بر عداوت کند صطبل با سلطان عصیان آغاز کرده بود ودر مابین
انطالیه وعلائیه، عاقبة الامر لشکر کشید وبا امراء سلطان محاربت نموده
غالب شده بودند وامرای سلطان مغلوب مانده، فی‌الجمله چون تاج‌الدین
معتز وایلچیان بر آنجمله که تلقین یافته بودند ومواضعه کرده حالی که

[1] Kırmızı mürekkeple;

بود یا نبود باز نمودند و درضمن آن تقریر کردند که صاحب شمس‌الدین
بابا طغرائی وفات یافت واز متروکات او چیزی چندان موجود نیست که
بعشر عشیر آن قروض وفا کند تا در آن باب چه حکم فرمایند، القصه [1]
سبب عرض داشت این قضیه اول ایلچیان حکم یرلیغ رسانیدند که
سلطان عزالدین بداند که چون اینجا آمد هرچه از نیکویی توقع داشت
بجای آوردیم وهر التماس که نمود مبذول داشتیم وچندانکه در وجه
مایحتاج خود قرض خواست از خزانه دادیم وجهت ممالك روم باندك
مالی که عهده کردند راضی شدیم، چون بمقام فراغت وعشرت خود
پیوست نیکیهای مارا فراموش کرد وایلچیان مارا که بتحصیل مال رفتند
التفات نمودند از مال روم ونه از وجه قرض چیزی حمل خزانه نکرد،
اکنون اکر چون ماهی در قعر دریا رود ویا چون مرغ بر هوا پردکه
بعد از این از ما ایمن [2] نتواند بود | وخلاص نتواند یافت، چون این حکم بسلطان ص. ۱۲۱
عزالدین رسید متیقن کشت که این خطر از کید و غدر معین‌الدین پروانه حادث
شده است از جانب اوج و انطالیه معاودت نموده بقونیه آمد بتدارك این حال
وتحصیل مال کند ودفع خطررا تدبیری اندیشد چون فرصت فوت شده
بود والفرص تمر مر السحاب سعادت مسعادت نکرد و زمان وفا نمود، تنبیه [1]
اوقات و ساعات رونده است چون ابر و باد وفرصت یافتن بر مرادات
متعذر، چون خیری پیش آید عزیز باید داشتن و اوقات ادراك سعادت
غنیمت باید شمرد که فرصت برف لامع است زود کذرد، علیها [1] در
عقب ایلچیان النجاق [3] نویین با لشکرانبوه که کوه از تحمل آن عاجز
آمدی درعقب رسید، سلطان با معین‌الدین پروانه تا حدود ارزنجان

[1] Kırmızı mürekkeple; [2] Mt ایمن. [3] Mt. علیحاق , İbn Bîbî'de الیجاق (s. 292).

استقبال النجاق[1] نمودند واسباب نزول و کزك[2] وعلوفات او تغار لشکر
مرتب داشتند، کوج بر کوج بی توقف تا بآقسرا توجه نمودند وپیش
از وصول معین‌الدین پروانه در خفیه قصاد جلد متنکر متواتر بخدمت
صاحب فخرالدین علی ارسال کردانیده اورا با خود در تقویت جانب
سلطان رکن‌الدین متفق کردانیده بودند، در مابین ایشان قرار رفته که
وزارت بر وی مقرر باشد وصاحب فخرالدین را نیز از آنچه وزیر نیمه
ملك باشد وزارت تمامت ممالك بهتر آمد وخوشتر نمود، بدین سبب
سلطان عزالدین را از غدری که در حق او اندیشه کرده بودند آکاهی
نداد و غافل می داشت، نکته :

کار ما باید که باشد بر مراد کارهاء دیکران کو رو مباش[3]

چون لشکر مغول با سلطان رکن‌الدین بآقسرا پیوست سلطان عزالدین
را | بر آن داشتند که صاحب فخرالدین را بر سبیل رسالت بخدمت (ص، ۱۲۲)
سلطان رکن‌الدین فرستد، سبب آنکه رکن دولت بود از صواب دید او
تجاوز نکنند واکر کدورتی باشد بطریق صلح زایل کرداند، لان فی الصلح

[1] Mt. عليحاق şeklinde yazılmıştır; [2] *Kezik, Kizik, Keşik* şeklinde telâffüz olunup Türkçe ve Mogulca nevbet ve nevbetçi manâsında bir kelimedir. Divânü Lugat'ta «*Senin Kezikin keldi* ای جاءت نوبتك» (I. 328) rastladığım bu kelime Uygurca *(Uigurica II, 22)* ve bu yol ile Mogulcada da mevcut (İbn Mühenna, s. 230) olduğu gibi farsçaya da bu vasıta ile geçtiği anlaşılıyor «*Câmi' ut-Tevârih* de هر روز یکی از امرا بنوبه وکشیك کزیك او بود دو نوبت . . . قراول باشند (Quatremère, Hist. Mongols, 310) (Karl Jahn nşr. s. 85) bu şekilde kullanılmış ve bundan *Keşikci başı, Keşekdâr Keşik-hâne* .. gibi muştaklar çıkmıştır. İlhanlı hükümdarlarının baş muhafızları ve tahta çıkma merasimlerini yapan dört mârûf Mogol kabîlesinin K e ş i k vazifesiyle mükellef olduğunu da biliyoruz (*Câmi'üt-tevârih*, nşr. Blochet, II, 532). Bu gün Anadoluda *Keşik* şeklinde ve aynı mânâda mevcuttur *(Söz Derleme Dergisi* T. D. K. s. 889). Hükümdarın, Kumandanın O t a ğ ı'nı gezip beklemesi dolayısı ile bunun Türkçe «*gez-*» kökünden geldiğini sanıyorum. *Kezik* ıstılahına dair fazla malûmat için (bk. Quatremère, *Histoire des Mongols*, 309; P. Pelliot *T'oung Pao*, XXVII P. 27). [3] Mt. کوزو , Beyt kırmızı mürekkeple;

کردانید مقصود و مطلوب کلی او آن بود که درکنار او نهاد وافساد حال
خودرا اصلاح می پنداشت، مثل[1] : کفیت الدعوة، کویی که خود درشان
او وارد شده بود و اصل این مثل از آنجاست که وقتی عیاری بدیر
راهبی نزول کرد وخودرا بدان راهب چنان نمود که بر دین واعتقاد
اوست و در صوم وصلوة و دیکر رسوم ملت عیسوی با او موافقت کلی
نمود و در شرائط خدمت راهب چنان مبالغت نمود که راهب در حق او
معتقد شد واسباب اکل و شرب او مهیا می‌کردانید وهیچ خبر از احوال
راهبانه از وی پوشیده نمی داشت، تا روزی فرصت یافت وصلیب زرین
راهب بدزدید و اجازت خواست که سفرکند راهب اجازت داد ودر وقت
وداع چنانکه عادت ایشانست که در حق مسافر کویند عیار را کفت :
صحبتك الصلیب یعنی صلیب هم راه تو باد و این دعا از غایت اعتقادی
کویند که در حق صلیب دارند، عیار بجواب کفت : کفیت الدعوة،
یعنی تمام کردی دعارا صلیب خود همزاه منست، صاحب فخرالدین را نیز
صلیب دعوة سلطان رکن‌الدین چون صاع تعبیه کردهٔ یوسف پیغمبر
علیه‌السلام که در بار ابن یامین بود بعوض کفیت الدعوة کفیت الرساله
برخواند و باستظهار واعتضاد تمام روانه شد، چون بآقسرا آمد منصب
او مهیا بود ومقصود او مهنا | بفراغت بحکم تمامت ممالك در مسند وزارت (ص، ۱۲۳)
تقاعد نمود و در هر مصلحتی که سلطان رکن‌الدین را بود متفق کشت
ودر تقویت وتمشیت آن مبادرت نمود وسلطان عزالدین از جملهٔ جوانب
غافل وبارکاه ودهلیز بیرون قونیه بصحرا روزبه زد تا چون از صاحب
فخرالدین خبری رسد استقبال کند ونمی دانست که در آن خواب غفلت
صد هزار مرد تیغ مقاومت از نیام کین بر کشیده در کمین او دارند،
فی الجمله النجاق[2] وسلطان رکن‌الدین وامرای دولت خصوصاً معین‌الدین

[1] Kırmızı mürekkeple; [2] Mt. عليحاق;

پروانه آقسرا در شب تاختن کردند چنانکه سحرکاه برباط ابروق[1]
رسیده بودند، چون سلطان از امارت سر واقف شد از وهم لشکر
تاتار در صمیم شب باد بهزیمت عزم دیار استنبول نمود[2] واز نفایس
جواهر واصناف واجناس وغیره آنچه در چنان وقت امکان تحمل داشت
حمل کرد (والفرار مما لایطاق من سنن المرسلین) برخواند وروانه شد
وملك مظفرالدین اغرلو که امیر آخر بود وتهوری عظیم داشت با جماعتی
از خواص وهم حسام‌الدین طشتی وحاجی بابا وغیرهم بر قرار معهود در
خدمت موافقت نمودند، چون بامدادکه آفتاب جهانتاب شعلهٔ نور بر
جهان کسترانید و پردهٔ دیجور شب از هم فرو درید لشکر مغول
بموضع مخیم سلطان رسیدند بغیر از بارکاه ودر پیرامن آن خیام تهی از
ادمی اثر ندید (لیس فی‌الدار) بر خواندند و همچنان متواتر و متعاقب
لشکریان درعقب سلطان روانه شدند اثر سم ستور منهزمان در سنك
لاخ بریشان بر صوب راه علائیه نا پیدا شد وهیچ کسی بر ساطان و
حواشی منهزم ظفر نیافت (ولن یدرك السایر الطایر) وسلطان بسلامت
بدیار استنبول پیوست، ملك الروم استقبال نمود، باعزاز واکرام تمام
ص. ۱۲٤ سلطانرا با فرزندان | غیاث‌الدین مسعود با دیکر فرزندان بمقام خسروانه
نزول دادند وخواص اورا هریکی را بر قدر قربت ومنزلت مسکنی
لایق مهیا کردانیدند واسباب نزل ومایحتاج ایشان بر وفق حال هریکی
علی حده مهیا ومرتب داشتند وسلطان دران ملك از آن ورطه ایمن
کشت وبفراغت توطن ساخت، واذا اعشیت فانزل بر خواند،

[1] İbn Bîbî'de Menzil-i Obrûķ olarak geçmektedir (s. 44, 89, 246); fakat burada bir *han* (rıbât)ın bulunduğu kayd edilmeyorsa da han bugün mevcuttur (F. N. Uzluk, *İbn Bîbî tercümesi*, Ankara 1941, s. 53). Burası bugün Konya-Aksaray yolu üzerinde bir nahiye merkezidir.

[2] Makrîzî'nin kaydına göre İzzeddin Keykâvüs 660 yılı Şabanında Baybars'a mektup ve ilçi göndererek kendisinden yardım istemiş ve yardıma gelecek emirlere ikta'larda bulnnacağına dair menşûrlar göndermiş, Baybars da emir Nâsır ud-Dîn Oğulmış'a Amid'i iktâ ederek bir ordu ile gönderdi (*es-Sulûk*, Mısır nşr. I. 469).

نشستن سلطان رکن‌الدین قلج ارسلان برتخت قونیه[1]

القصه[2] سلطان رکن‌الدین درآن سال در دارالملك بر تخت سلطنت
نشست وپنج نوبت بادشاهانه زدند وفرامین مژدهٔ فتح و جلوس سلطان
باطراف ممالك در صحبت مردم کاردیده‌که بچنان مهم موسوم بودند
ارسال کردانیدند وبعد از آن لشکر مغول و مسلمان درموکب رایات
سلطنت بولایت اوج در آمدند وتا حدود وتخوم دیار استنبول ولایات را
از اتراك متغلب وخوارج متعدی ومتمرد باك کردانید و محمد بك که
سپهدار بزرك او بود والیاس بك وسالور بك وسائر امرای فتنه جوی ترك
جمله کرفتار شدند ومعین‌الدین پروانه بحسن تدبیر ولایات را در قبضهٔ
تسخیر آورد و در انطالیه و علائیه کوتوالان امین نصب فرمودند وبعد
تقدیم مصالح اوج و تسخیر اتراك بدارالملك قونیه معاودت نمودند،

حوادث روزکار[2] که در آن سال و زمان واقع کشت آن بودکه از طرف
ارمناك امراء اتراك نا باك وهم قرامان و زین‌الحاج وبونسوز خروج کردند وبا
بیست هزار سوار جوشن ور بحکم هواداری سلطان عزالدین بر محاربت
سلطان بر سر قونیه آمدند وچون لشکر مغول بمقام ییلاق متفرق شده
رفته بودند فرصت یا فتند وسوداء فتح قونیه در دماغ کردند، معین‌الدین
پروانه بالشکر سلطان آنچه حاضر بودند پذیرهٔ ایشان شدند در صحراء |
ص. ۱۳٥ قلعهٔ کاوله اتفاق افتاد وامراء اتراك مقاومت عظیم نمودند و درمابین هر دو
لشکر درآن مقاتلت عظیم رفت وآخرالامر اتراك منهزم شدند (سیهزم الجمع
ویولون الدبر[3]) نصیب حال ایشان شد واکرچه لشکر سلطان اندك بود و

[1] Başlık tarafımızdan konmuştur; [2] Kırmızı mürekkeple; [3] Sûre LIV, âyet 45.

مظنهٔ آن نبود که دفع نایرهٔ فتنه وآشوب بدان مقدار لشکر میسر کردد، اما بتقدیر رب العالمین وامداد ملائکهٔ مسومین لشکر سلطان مظفر ومنصور کشتند واهل بغی وعدوان مغلوب ومنکوب شدند وامراء اتراك زین الحاج و بنسوز در قید خزی وخسار کرفتار آمدند ودر سلك زمره اسار افتادند (کم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة باذن الله والله مع الصابرين[1])، زین الحاج وبنسوز را در بازارهاء قونیه جهت اهانت وتعذیب طواف دادند و عوام خلق هجوم می کردند وبسیلی کردنشان نیلی می کردند، بعد چند روز جملهرا بر دروازهٔ قلعهٔ باطن قونیه بردار کردند و از برج سرای قونیه امراء مصلوب را هدف تیر کردند وفتح نامهٔ آن حادثهٔ صعب راکه بسهولت مبدل شد در صحبت قصاد امین ببشارت فرامین بجوانب ولایات ارسال کردانیدند و بر دیباجهٔ فتح نامها نقش کردند، شعر[2]:

تبلجت الايام عن غرة الدهر	وخلت بايدى البغى ناصية الظهر
فيالك من فتح غدا زينة العلى	كما فاح اذكى الند من وهج الجمر

نکبت اکابر دولت[2] که در آن سال بتهمت آن واقعه حادث شد وچنان نمودند که خروج اتراك بواسطهٔ دعوت وتحریض اینجماعت بود بی آنکه مکتوبی از ایشان یافت شود، نجیب الدین مستوفی راکه صدری بود بدیانت و ورع موسوم و موصوف وکمال کفایت وسیاقت در امور استیفا | ص. ۱۲۶ یکانهٔ زمان وقوام الدین اشهر بن الحمید راکه بسر آمد اکابر جهان بود ودر اشراف ممالك سرور مقتداء اشراف وصدور زمان وقاضی لشکر راکه در فنون علوم متبحر بود ودر انواع فضایل مقتداء علماء زمان، جمله در معرض غضب وسخط سلطان افتادند وروزکار غدار رقم خزی و ادبار بر صحیفهٔ اعمار ایشان کشید وهریکی بتیغ آبدار کاس زهر آلود برکشیدند و از عرصهٔ وجود قدم در راه عدم نهادند ودرهوای منصب سر برباد فنا دادند، شعر[1]:

[1] Sûre II, âyet 250. [2] Kırmızı mürekkeple;

سری کجاست که تیغ اجل بدو نرسد	تنی کراست که حکم ازل بدو نرسد
خرابه ایست خلل یافته سرای حدوث	قدم کراست که هرکز خلل بدو نرسد

فی الجمله[1] از مردم صاحب درون صادق القول استماع افتاد که متواتر چندین شب بر تربت ایشان نور دیدند که کله بسته بود وزین الحاجرا دیدند که در روضهٔ نزه سرا پردهٔ عالی زده بود واورا باجامهاء فاخر ولباس ملوکانه با عزاز تمام درآن مقام در آوردند، ازو سؤال کردندکه چون عصیان وطغیان تو ظاهر شده بود بچه واسطه آن منزلت مکانت یافتی، کفت که بدان سبب که اهانت که برمن کردند وبدان سیلی که عوام زدند خدای تعالی برمن رحمت کرد،

مناصب[1] که درآن حالت بامرا واکابر تفویض فرمودند تاج الدین معتز[1] که برای رزین وحزم متین مقتداء اکابر دولت بود و در تدبیر ممالك وتحصیل مال روم مرتبهٔ وزارت داشت و از حضرت علیا احکام یرلیغها بنام او صادر شده وتحصیل مال بالش وقروض سلاطین وشمس الدین بابا بدو حوالت فرموده بودند و او عرضه داشت که شمس الدین بابا را از[2] | متروکات چیزی نمانده است حکم یرلیغ صادر شده بود که قسطمونیه ص. ۱۲۷ اقطاع او بوده است برموجب صواب دید او آقسرا و دولو را بعبرهٔ متوجهات قسطمونیه در وجه مال بالش نهادند و بدو تفویض کردند و سبب آنکه وزیر پیشه بود و پدرش قاضی مجیرالدین در حضرت سلطان جلال الدین خوارزمشاه مرتبت وزارت داشت و از آنجا بخدمت سلطان علاءالدین کیقباد بر سالت آمده بود، چون بعلو همم و ثبات کرم موصوف و مبعوث بود درمهمات و مصالح ممالك با دیکر ارکان دولت مشارکت و مساهمت یافت،

و منصب استیفا[1] بنام مجدالدین محمد بن الحسین که بعیون فضایل و رسوم کتابت و سیاقت عدیم المثل بود و بخصایل حمیده وجود و کرم

[1] Kırmızı mürekkeple; [2] Mt. از mükerrer;

ومقصد فضلاء و عباد بود و بانواع هنر قرينهٔ صاحب عباد از تحويل
نجيب‌الدين مقرر كردانيدند،

اشراف ممالك [1] بنام جلال‌الدين محمود بن اميرالحاج كه مقتداء كفاة
پيشواى دهاة زمان بود و واسطهٔ عقد كرم و در دائرهٔ معالى مركز
بركارها، اشراف ممالك بوى ارزانى داشتند،

امارت بكلربكى [1] بر شرف‌الدين مسعود ابن‌الخطير كه سپهدار كبير و
در شهامت و شجاعت بى نظير بود مقرر كشت، نكيده و ولايت آن
از معظمات امارت بود باقطاع او تعلق كرفت،

امارت ولايت اوج [1] بر فرزندان صاحب فخرالدين على و هما
تاج‌الدين حسين و نصرةالدين [2] كه بحسن صورت سريرت و لطف سيرت
آراسته بودند بحكم امارت مفوض فرمودند، كوتاهيه و صندوقلو و
غرغروم و آقشهر بخاصهٔ ايشان معين كشت،

بامارت [3] ملك السواحل بهاءالدين كه امير نامدار بود بدو تعلق كرفت،

نيابت سلطنت [1] بر امين‌الدين ميكائيل چنانكه ذكر رفته است كماكان
مقرر ماند و بمظاهرت يكديكر مصالح ممالك منظوم مى‌كردانيدند و در
اثناء اين حالات و در جوانب ممالك و اطراف شورشها ظاهر شد كه از
واردات آن تدبير ملك چون چراغى بود كه | در مقابلهٔ باد قرار نكند (ص. ١٢٨)
ثبات نداشت و در هر طرف آشوبى حادث كشت، على بهادر [1] در جانب
انكوريه و كنكرى [4] خروج كرد، مدتى در آن طرف تزلزل افتاد
عاقبت بشدت و زحمت بسيار منكوب شد، پسر خرما [1] روزى چند
اطراف ولايت دانشمنديه فرو كرفت و بجانب قسطمونيه نيز شورش
انكيخت، بتدبير او لشكر روم كه هجوم كردند شعلهٔ فتنه او نيز فرو
نشست، اسد امير آخر [1] در قلعهٔ سالله در آمد و در جوانب آقسرا و
ولايت فتنه و شورش انكيخت و با مدت شش ماه تمام مفسدت او قايم كشت،

[1] Mt. K. Mürekkeple; [2] Mt. نصيرةالدين ; [3] Mt. سواحل با مارت ; [4] Mt. و كنكر bugünkü Çankırı.

امارت قيرشهر [1] بنورالدين جاجا [2] تفويض فرمودند با لشكر بر سر
او آمد و مدتى محاصرت نمودند و اورا از قلعه قلع كردند و خوارج
كه متابعت او نموده بودند على حده بقتل رفتند،

ذكر ماجراى سلطان عزالدين كيكاوس بنزد فاسليوس [3]

١

و اما سلطان عزالدين كيكاوس [1] در آن تزلزل كه در ديار استنبول
بود بدان پيوست كه دندان طمع در كرفتن آن ملك تيز كرد و بتدبير
اغرلو امير آخر همت بر آن كماشت كه در سيران فرصت خلوت نكاه
دارند و على حين غفلةٍ من اهلها زخمى چند دركار ملك الروم كنند
و آن ملك را جهت خود مستخلص كردانند و الحق تدبيرى صائب
بود، اما چون تقدير الهى با تدبير انسان مطابق نبود و موافق نيفتاد
مركب تدبير شان در سر در آمد و نقشى بود كه بر آب مى بستند و
بادى بود كه بغربال مى پيوندند و از ميان ايشان آن سر فاش كشت،
الحديث [1] (كل سرٍ جاوزالا ثنين شاع)، ملك الروم از آن نقش‌بندى
آكاهى يافت و ازان اعزاز و اكرام كه در بارهٔ سلطان مبذول داشته
بود نادم كشت و از لشكر خود فوجى بر كماشت تا سلطانرا كرفته
بقلعهٔ از قلاع آنجايكاه بردند و محبوس كردند و دست بقتل خواص
دراز كردند، اغرلو امير آخر بدير اياصوفيه [4] پناه برد بسبب آنكه
هر كناه كارى كه بدان دير پناه برد ايمن مى دارند از قتل |، اما چون (ص. ١٢٩)
از قتل امان دادند در دو چشم جهان بنيش ميل كشيدند و باقى
اصحابرا محبوس كردانيدند، فى‌الجمله [1] درين زمان عمهٔ سلطان در حبالهٔ

[1] Mt. Kırmızı mürekkeple; [2] Bunun Kırşehir'de yaptırdığı vakıflara dair vakfiyesi tarafımızdan neşredilecektir; [3] Başlık tarafımızdan konmuştur; [4] Mt. انصافيه, haşiyede ايوصافيه .

برکه[1] خان بود پادشاه را تحریض داد که لشکر فرستد و سلطانرا از حبس
فرنك خلاص دهد، برکه[1] خان قتلغ[2] ملك را از خواص خودکه پیش
ازان از اردوء او برسالت بروم آمده بود با چند هزار سوار تمام برك
باستخلاص سلطان روانه کرد و الحق مرد کافی بود و کار دیده وشجاع
از راه دریا بکشتیها عبور کرد[3] و چنان در شهر استنبول در آمد که
هیچ کس‌را از آمدن او خبر نبود و ناکاه بر سر آن قلعه رفت که
سلطان در آنجا بود و سلطانرا از اهل قلعه طلب داشت، چون از
ارادت و مطلوب او تمرد و ابا نمودند دست بقتل و نهب فرو داشت
و آغاز سوختن ضیاع و قطع اشجار میوه کرد، اهل قلعه بضرورت
جهت دفع ضرر سلطانرا بافرزندان و حواشی و خواص تسلیم کردند،
قتلغ[2] ملك از آنجا بر سر باقی محبوسان رفت و جمله را خلاص کرد
و جمله اصحاب بهم بحسن تدبیر از همان راه که عبور نموده بود مراجعت
نمود و سلطان چون بولایت قیرم در آمد عزم خدمت برکه نمود و
برکه خان پادشاه مشفق بود و عنایتی تمام داشت وقرار داده بود که چون
سلطان برسد اورا با لشکر بسیار اسباب اورا ساخته کرده بملك خود
باز فرستد، چون سلطان بنزدیك اردوی برکه[1] رسید آسمان سنك
نامرادی بر قندیل او زد و تیر امیدش بر هدف مراد نیامد، برکه[1] خان
ناکاه از دنیا رحلت نمود سلطان ازوی خالی ماند و روزکار رقم (کان
لم تغن بالامس[4]) بر صحیفهٔ دولت او کشید امراء آن مملکت در قدوم
او تطیر نمودند و بسبب وفات برکه[1] خان مقدم او را نا مبارك داشتند

[1] Mt. برکت: Altın Ordu'da müslümanlığı kabul ettikten sonra bâzı islâm müellifleri B e r k e adını islâmî B e r e k e t şekline sokmuşlardır. [2] Mt. قتلغ؛ [3] İbn Bibî'de, o yıl askerin Tuna دوناب nın donmasından faydalanarak buz üstünden geçtiği zikrediliyor (s. 298). İzzeddinin Bizans imparatorunu öldürme teşebbüsü ve bunun üzerine hapsedilmesi ve eshabının gözlerine mil çekilmesi keyfiyeti Mısır kaynaklarında da zikredilmiştir (M a k r î z î, *es-Sulûk*, nşr. Mısır, I, 522). [4] Sûre X, âyet 25den.

و اورا از راه باز کردانیدند و فرمودند که در خطهٔ قیرم | که بر ص. ١٣٠
خط استواء ساحل سینوب است با فرزندان اقامت کند و محصولات آن
خطه در وجه خرج ما یحتاج او مستغرق کردانیدند، سلطان چون عودت
نمود و در آن بقعه توطن ساخت و اسباب تعیش خود بر متوجهات این
مواضع مستغرق کردانید، اوامر و نواهی و آیین و رسوم سلطنت بر عادت
معهود سلاطین ماضی بوجود سلطان رکن‌الدین مستمر بود و ارکان دولت
مستقر با هنکام دخول سنه ثلاث و ستین و ستمایه، در آن سال پادشاه
هولاکو بمراغه قشلاق کرد او نیز از دوران زمان امان نیافت و همین که
در حکم جهانداری استقلال و استعداد کلی یافت و ملوك و سلاطین از
چهار سوی اطراف جهان سریر خط امر و نهی او نهادند، اجل کریبان
عمرش کرفت و کرد زوال و نقصان بر چهرهٔ کمال او نشست و قدم در راه
عدم نهاد و جهانرا چنانکه داشت بدیکری کذاشت[1] بیاراست :

دمی‌چند بشمرد و ناچیز شد — بخنده فلك کفت کاو نیز شد

چون هولاکو بمراغه بز مستانکه شد — کرد تقدیر ازل نوبت اورا آخر
چوسال هجرت[2] بر ششصد و شصت شد — شب یکشنبه شب نوزدهم ربیع‌الآخر

قطعه که سلطان ملکشاه در حق خود ایراد کرده است مطابق می آید،
شعر[3] :

بزخم تیغ جهانکیر وکرز قلعه کشای — جهان مسخر من چو تن مسخر رای
بسی قلاع کرفتم بیك نمودن دست — بسی حصار کشودم بیك فشردن پای
اجل چو تاختن آورد هیچ سود نداشت — بقا بقاء خدا یست ملك ملك خدای

[1] Mt. کذاشت sahifenin kenarında; [2] هجرت hâşiyede; [3] Kırmızı mürekkeple.

جلوس ونوبت پادشاهیء آباقا[1]

بعد از نوبت جهانداریء هولاکو دولت مملکت بپادشاه جهان آباقا پیوست، واو پادشاهی بود عدل کسترکه بر هیچ آفریده از اهل عدوان ابقا نمی‌کرد، در تاریخ | سنه ثلاث وستین وستمایه سریر مملکت بوجود دولت ومعدلت او مزین کشت، از اقالیم جهان ملوك زمان حلقهٔ امتثال او در کوش کردند وبقید اصطناع او متقلد کشتند، از سطوت جهانبانی رقبهٔ جهانیان در ربقهٔ طاعت آورد، از تأسیس مبانیء معدلت او بتایید صبح امانی از فلك مملکت هر روز ظاهر تر بود و از مهب رعایت و حراست او در چهار سوی اطراف بوی راحت وعافیت دمیدن کرفت، در ایام دولت او اطراف ممالك بر نسق بود که کنجشك در دیدهٔ باز آشیان می‌کرد وکبوتر هم آشیانهٔ عقاب بود ومیش همخانهٔ ذیاب بلکه بر لانهٔ صعوه پاسبانی می نمود وباز بر نشیمن تذرو دیدبانی می‌کرد، در زمان او منهیان قدر مهر حمایت بر زبان احداث نهاده بودند ومسببان قضا فعل رعایت بر در وقایع بسته، چنانکه هیچ ملك جوی قدم طغیان در کوی عدوان نمی توانست نهادن، شعر :[1]

ص. ۱۳۱

کردون فرو کشاده کند ازمیان [2] تیغ ··· ایام بر کفته زه بر کردن کمان
از غصه خون کرفته دل ظلم را جکر ··· واز خنده باز مانده چوکل عدل را دهان

لاجرم فضلاً جهان در مشاهدهٔ آن امن وامان زبان بمدح وثنا زمان او بر کشاده بودند، شاعر کوید[1] :

[1] Kırmızı mürekkeple; [2] Mt. de Fazla olarak خود vardır.

پادشاهی مر اباقارا سزد ··· تخت شاهی مر ابقارا سزد
عرصهٔ ملك عظیم از حدماه ··· تا بماهی مر اباقارا سزد
بر در ودرکاه خود درشرق وغرب ··· داد خواهی مر اباقارا سزد
در بسیط کائنات از هفت چرخ ··· بارکاهی مر ابقارا سزد
باز کویم ای حسود کور بخت ··· پادشاهی مرابقارا سزد

چنین کویندکه عدلش بمثابتی بود که در دیار اران امیری هزارهٔ راکه در منزلی | کوسفندی بغصب ستده بود فرمودکه بچهار پاره کردند، هم درین حالت یکی از فضلا کوید :

ص. ۱۳۲

ظلم‌را شور و شر نخواهد بود ··· آنچه دیدی دکر نخواهد بود
تاکه مهمانی چنین شاهی ··· قفل بر هیچ در نخواهد بود
هیچ کس را از خلق جز نرکس ··· در جهان چشم تر نخواهد بود
ملك ازین خوبتر نخواهی یافت ··· شاه ازین خوبتر نخواهد بود

صاحب شمس الدین جوینی [1]

صاحب شمس الدین جوینی [2] صاحب دیوان درین عهد کما کان صاحب دیوان ممالك بود، والحق وزیری بود کامل ذوفنون که درعهد هیچ جهانداری مثل او وزیری بر آن عبارت وبلاغت دست از آستین کتابت بیرون نکرده بود، ودر اوان او هیچ ممالکتی چون او صاحبی بانواع فضیلت سر از کریبان کفایت بر نیاورده و بدرایت ورزانت مابین او هیچ سروری پای بر مسند وزارت ننهاده، درهمه ابواب اسباب استمرار از صواب مهیا می داشت، پنداری نفس روح افزایی او با باد هم عنانی می کرد که دم بدم ارجای جهان از نفخات آن دلهاء پژمرده زنده می‌شد، بار تکلیف (لایکلف‌الله نفساً الا وسعها[3]) باندازهٔ طاقت وقدر وسع رعیت می نمود، چنانکه هیچ متحمل

[1] Başlık tarafımızdan konmuştur, [2] Kırmızı mürekkeple; [3] Sûre III, âyet 286 dan,

عملی در زمان او و از بار عنادل شکسته نبود از حسن ولطف صنعتی که مهمات کتابت داشت چون قلم مشکبار بر بیاض کافور کردار می نکاشت آن ید بیضا می نمودکه صد هزار کوهر آبدار از سواء آن ظاهر می‌کشت نتایج قلم او باطراف جهان بتحفه می بردند وکل دست بدست می‌دادند وفضلا در سلك اوراق ذخیرهٔ فضیلت می‌نهادند | درین فصل نوبهار که سحاب[1] محمد قدم وصباء عیسی دم[2] دلهاء پژمرده را طراوتی بی اندازه وجانهاء مرده را حیوتی تازه می بخشد ونداء (فانظر الی آثار رحمةالله کیف یحیي‌الارض بعد موتها[3]) در می دهند، درختان در مشاجره وبرکها در مناظره وکلها در تقبیل اعناق وبنفشها و التفت الساق بالساق و جنس با جنس خویش در بهجت سیران و طیور با آلاف در لذت طیران محب با محبوب همنشین و عاشق با معشوق هم بالین، شعر[4]:

ص. ۱۳۳

آرزو می کندم باتو شبی در بستان   تا بهر جای که باشد که توخود بستانی
یارب این ارزوی من چه خوشست   توبدین آرزو مرا بر سانی

چون این تمنا از سر ذوق است و شوق اومید است که بر وفق خواطر تواطر تشنکان فراق را سیراب وصل کرداند، انه ولی الاجابه این خدمت از منصوریهٔ بغداد تحریر یافت بیستم ماه مبارك رمضان که قدم شب قدر و روز عید چنانکه مخدوم‌را جعله الله مبارکاً اینما کنت کرده مبارك و میمون باد، بدولت خداوندی[5] روزه را بی زحمت اغیار تا غایت داشت،

لقد احسن‌الله فیما مضی   کذلك یحسن فیما بقی

در زمان و زارت قدم بر جادهٔ نیکوکاری چنان راسخ و مستقیم داشت که اساس آن مملکت‌را تأسیس تمام بر نهج صواب مصور وتأصیل

[1] Mt. سیحاب ; [2] Muhammed'in üstünde bulut'un seyretmesi İsâ'nın nefesinin ölüleri diriltmesi inanışına işaret ediyor. [3] Sûre XXX, âyet 49 dan; [4] Mt. Kırmızı mürekkeple; [5] Mt. Bu kelime bozuktur, böyle okumak uygun görülmüştür;

مملکت را تکمیلی بر قانون عدل مقرر بود، مجد و[1] شرف و بزرکواری آن بود که در زمان او بود فرمان او در فضاء مملکت چون قضا روان بود و فضلاً زمان بذکر فضائل او رطب‌اللسان و در اطراف جهان افاضل شعرا بمدح و اطراء او زبان کشاده | و دعا و ثناء او اوراد ایام خود ساخته، لبعض الفضلاء[2]، شعر[2]:

ص. ۱۳٤

بلفظ صاحب دیوان زخویش یادم کن   که نام و نسبها ازین بزرکتر داری
خواص ملك در انکشتری سلیمان داشت   تراست ملك مسلم که دز کهرداری
بمرد جور کنون عدل تا که خواهی کرد   نماند حاجت خلق از کرم چه برداری

ایضا له[2]:

تا تودر تخت حکم بنشستی   دست بیداد خلق بر بستی
کرت الیاس خوانده ام بیشی   و کرت خضر خوانده ام هستی

عقلا کفته اند که هر وزیر که بمیزان عقلی امور عرفی و شرعی در مسالك دین مرعی ندارد و در کفتار از صدق تجاوز نجوید و در کردار از اعتدال عدول نماید خواطر بر قبول اطاعت او مطمئین کردد و طریق مساوات در جمیع مهمات معین شود چه هر اساس که نه بر راستی نهند باندازه نباشد و هر کرفتار و کردار که در مجاری احوال برنهج صدق نباشد و بر طریق صواب نرود نتیجهٔ خیر ندهد و بکار نیاید (قلوب‌الرعیه خزاین ملکها فما اودعه ایاها وجده فیها)،

ذکر احوال رکن‌الدین قلج ارسلان وسبب کشته شدن او[3]

القصه[2] آمدم باحوال سلطان رکن‌الدین پادشاهی شجاع بود وخوب

[1] Mt. و dir; [2] Kırmızı mürekkeple; [3] Başlık tarafımızdan konmuştur;

روی وقد و قامتی باعتدال وچابکسواری که در فراز ونشیب نظیر نداشت، اما صاحب فراست نبود ولیکن چابکسواری او بحدی بود که بابرده پایه نردبان سرای آقسرا را سوار بالا رفتی وسوار فرود آمدی چندانکه منع می‌کردند وزرا که خطایی حادث نشود التفات نمی‌نمود، درین سال معین‌الدین پروانه بقصد فتح سینوب در جانب نکیسار وسامیسون بترتیب وجمعیت لشکر مشغول بود وسلطان بهوای نفس و لهو و عشرت اوقات مستغرق کردانیده در آن غرور | هم باستبداد رای خود وهم بتحریك (ص. ۱۳۵) خواص بد اصل قصد بعضی امرا کرده تابدان سبب خواطر ارکان دولت از افعال نا صواب متنفر کشت، اول کیر[1] خایهٔ رومی که خال سلطان عزالدین بود ودختر او در حبالهٔ تاج‌الدین حسین پسر صاحب فخرالدین علی بود و سبب آنکه در آن مدت که سلطان در قلعهٔ بردول محبوس بود ومحافظت آن بقعه بدو مفوض بود در بارهٔ سلطان سعایتی نموده بود، فرمود که اورا بقتل بردند وچثهٔ او طعمهٔ کلاب کردند، صاحب وفرزندان او از آن حرکت که بغتةً وفجاةً طاری شد متوهم ومتردد شدند، لاسیما که در آن ایام باصاحب فخرالدین | خطابها[2] عنیف وتهدید وتخویف صعب تقدیم داشته بود و بر (ص. ۹۵ A) شرف‌الدین ابن‌الخطیر که سپهدار مملکت بود در واقعهٔ چند غضبی درشت رانده تا در آن خدمت بتوسط صاحب فخرالدین جریمهٔ اورا بمبلغ دویست هزار عدد مصالحه کردند تا خلاص یافت وهمچنان تاج‌الدین معتز سبب مطالبهٔ مال بالش که می‌نمود در مکاوحه مبالغت نمود وسخنهاء درشت راند[3]، چنانکه او نیز متغیر کشت و بر هر یکی از اکابر علی حده اعتراض می کرد و شدت می نمود تا هر کرا توهمی روی نمود ومتردد کشت ببهانهٔ غیبت نمود و با آقسرا بخدمت تاج‌الدین معتز هیأت اجتماعی افتاد ودر سر حالی که بود بپروانه باز نمودند وعرضه داشتند[4] که بواسطهٔ آنکه در فتح سینوب بسلطان التفات

[1] کرالکسی ؛ کرخایه isimlerindeki کر veya کیر Bizans Yunancasında *efendi* mânasına gelen *Kirios* kelimesidir.. [2] A. nüshası burada tekrar başlıyor; [3] Y. رانده ; [4] Y. وعرضه داشتند yoktur;

نموده است، جماعت خواص سلطان را بر قصد او[1] تحریض داده اند و راغب کردانیده تابدان سبب اورا نیز متغیر کردانیدند تا در آن استغراق که بجانب سینوب داشت ازین نوع تخیلات فاسد در بندکی عرضه داشت و از قبضی غضبی باز نمود وبتدبیر فتح سینوب مشغول شد، سینوب[2] شهریست حصین ویك نیمهٔ شهر در براست و یك نیمهٔ دیکر در بحر و معبر کشتیها از آنجانبست[3] پروانه چون[4] با لشکر[5] نکیسار و ولایت دانشمندیه از چهار هزار سوار تمام برك بر سر آن حصن رفت از ملك جانیت فرنك بسیار بمدد اهل سینوب آمده بود و غیدان نامی از امراء جانیت که متصرف آن شهر بود مدت مدید مقاومت عظیم نمود ودر آن محاصرت و محاربت از طرفین لشکر بسیار هلاك شدند، عاقبةالامر چون از جانب بر ظفر نیافتند کشتیهاء بسیار بر کار کردند و یکهزار مرد تمام سلاح از طرف بحر بکشتی در آمدند وسینوب را مسخر کردانیدند وآن فتح که فتوحی بزرك بود اسلام را بر دست معین‌الدین پروانه میسر کشت وغیدان که امیر شهر بود با جمع بسیار از زمرهٔ کفار علف شمشیر آبدار شدند و مسجد جامع‌را که[6] کنیسه کرده بودند از آن طرز کفری بر قرار مسجد و آیین آن باز آوردند و معین‌الدین پروانه بر بناء قدیم و اساس آن عمارتی عالی در افزود وتلاوت انجیل بتلاوت تنزیل بدل شد وضرب ناقوس منکوس کشت و صوت اذان که علامت اعلاء کلمهٔ اسلام است رونق تمام یافت (یریدون لیطفوا نورالله با فواههم والله متم نوره ولوکره الکافرون[7])، فی‌الجمله بجهت اطمئنان خاطر پروانه تا از قبل سلطان مستظهر شود و ایمن کردد و بزودی بحضرت سلطان پیوندد، منشوری | موقع[8] بتملیك سینوب بدو فرستادند در غایت بلاغت (ص. ۹۶) ودر استمالت مبالغت نمودند، اما تغیری که[9] بر آینهٔ ضمیرش بود زائل

[1] Y. بر قصد او yok; [2] A. Y. Kırmızı mürekkeple; [3] Y. از آنجاست ; [4] Y. چون yok; [5] A. Y. لشکری [6] A. که yok; [7] Sûre LXI, âyet 8; [8] Y. بتوقیع ; [9] A. که yok.

نکشت، هیهات شکسته کی شود باز درست، القصه در آن حالت که توهم داشت و بر حسب تدبیر حال خویش واتفاق دیکر اکابر بر خلاف سلطان حالات نموده بود بقلع وقمع سلطان از حضرت اعلی[1] اجازت یافت و سلطان مستغرق شهوات نفسانی و از کید خصم غافل، نکته[2]: بادشاه سایهٔ حق است، السطان ظل‌الله فی‌الارض یأوی الیه کل مظلوم باید که متیقظ باشد و قدم بر جادهٔ عدل و احسان راسخ دارد و در امامت بر شرائط دین و مداومت بر طاعت حق‌تعالی اهمال روا ندارد تا خلق بقدر استطاعت طاعت او واجب دانند و انقیاد لازم شمرند، بیت[2]:

شاه را خواب خوش نباید خفت — فتنه بیدار شد چو شاه بخفت

قال امیرالمؤمنین عمر رضی‌الله عنه[2]: (اطیعونی ما اطعت الله و رسوله فان عصیت‌الله فلاطاعة لی‌علیکم)،
لبعض‌العلمآء[2]:

کر عاقلی آن بکن که یزدان فرمود — و آن خیر که خیر تست او[3] آن فرمود
سبحان چوترا حساب خواهد کردن — شاید کفتن تراکه سلطان فرمود

ارکان دولت خدمتی[4] بر عادت معهود ظاهر آنجای می‌آوردند و از سر نفاق بباطن طریق شقاق می سپردند، مصراع[2]:

دل ببتخانه رفته تن بنماز

اکرچه سلطان لوای شهریاری و مبارزت بعیوق رسانیده بود وسر آمد آل سلجوق بود اما چون غفلت بصر بصیرت او فرو بسته بود و دشمن دام مکر نهاده و قدر دانهٔ خطر در آن تعبیه کرده، حذر کجا فایده داشتی، شعر[2]:

[1] Yani İlhan Abaka. [2] Kırmızı mürekkeple; [3] Y. او yok; [4] Y. خدمتی yok.

اکر بدفع عدو بر سپر کنی تکیه — چوتیر برجکر آید سپر چه سودکند

فی‌الجمله معین‌الدین پروانه بعد از فتح سینوب و فراغت آن مهمات بولایت[1] دانشمندیه بر موجب حکم یرلیغ که حاصل کرده بود بییلاق نابشی نوین[2] که امیر تومان بود بجانب قیرشهر رفت و او را بالشکر مغول بجانب آقسرا دلالت کرد و ایلچیان متواطر بطلب سلطان رفتند | که استقبال کند، برغم آنکه نابشی بجهت مصالح روم بجانب اوج حرکت نموده است، سلطان از قونیه بر سبیل استقبال بآقسرا پیوست، و چون نابشی بولایت ایوبحصار پیوست[3] سلطان برسم استقبال از آقسرا بجانب قیرشهر بدر آمد پیش از آنکه با نابشی[4] ملاقت افتد، پروانه پیشتر آمد و در مابین سلطان و او ماجرایی درد آمیز و عتابی وحشت انکیز رفت وپروانه کلمات درشت در مواجهه با سلطان بی تحاشی بر کار کرد چنانکه سلطان متغیر شد و با پروانه خطاب کرد که ایجی[5] مستی ویا[6] محشوشی[7]، بجواب کفت، آری مرا افعال نا پسندیدهٔ تو مست و محشوش کرد، ترا از قلعهٔ بردول من بدر آوردم و ترتیب سلطنت

ص. ٩٧

[1] A. ولایت; [2] Y. نوین yok; [3] Y. رسید ; [4] 'Abdullâh-i Ḳâşânî'nin *Tarih-i Ulcâytû*'sunda تاشی (Ayasofya No: 3019 varak 166 b). İbn Bîbî'de بایناك (s. 301) adile aynı kumandandan bahsediliyor. Bunda, eğer bu isim *Tayşi* ise bu kelime Çin Moğollarında büyük bir rütbe adı olan *T'ai-chie*' olabılir (bk. P. Pelliot, *T'oung Pao* XXVII, 44), [5] *İci*, Orta çağ türkçesinde *ağabey* demektir; küçük kardeşede *İni* (Moğol devrinde *Aka* ve *İni* tafsilât için bk. Quatremère *Hist. des Mongols*, P XXXVIII) denir. Ablaya *Ece* veya *Ege*. küçük kız kardeşe *Singil* denir (*Dîvânü Lûgat it-Türk* I, 81, III, 5). Büyük Selçuklulardan Melik Mes'ud kardeşi Sultan Mahmud ile savaşmak üzre karşılaştığı zaman Mes'ûd kardeşine *İci*, *İci*! diye bağırdı (İmâdeddin İsfahanî, *Zübdet ün-Nuşre* s. 133: Sadrûddin Ebi'l-Hasan, *Ahbâr ud-Devlet is-Selçukiyye*, Lâhor 1933, s. 97). Keza Sultan Arslan Şah bin Tuğrul'un da Şâh-i Ermen Sokmân bin İbrahim'e *İci* diye hitap ettiğini biliyoruz (İbnül- Azrâk, *Tarih-i Meyyâfârkın*, İbnül-Kalânisi'n *Zayl-i Tarih-i Dimişk*'ında, Beyrut 1908, s. 362; Sadruddin Ebi'l-Hasan, ayni eser, terc. Necati Lügal, s. 111). Bu suretle Anadoluya gelen bu kelime Uygur metinlerinde çokça kullanılmıştır (A. Caferoğlu, *Uygur sözlüğü*). [6] A. یا; [7] A. Y. محشوش.

تو بترتیب من تمشیت یافت، بعد از تقدیر الٓهی حق خدمت من نیکو
نشناختی[1]، فی الجمله[2] بعد از ملاقت نابشی سلطان تا بسرای خود باقسرا[3] آمد
و صاحب فخرالدین علی در موکب سلطان تا بسرای متابعت نمود و پروانه در
موکب نابشی از بیرون شهر کذر کردند و بصحراء آب قلقل نزول
فرمودند، روز دیکر که آفتاب جهانتاب هنوز سر از تتق افق بر
نیاورده بود که منهیان قضا و قدر کمین خطر برکشوده بودند و قرا غلا-
مان تشویش نابشی با ستحضار سلطان ببهانهٔ طوی[3] پروانه دعوت کردند
و صاحب و امرا کفتند که امروز سلطانرا پیش نابشی رفتن و اجبست
که پروانه طوی میکند، او نیز بجهت استرضاء نابشی برغبت سوار
شد و اکرچه بدان علامات و امارات منهیان قضا و قدر در کوش
هوش او[4] فرو خواندند که بپای خود ببلا میروی توبیچاره، اما چون
حجاب غفلت عشاوهٔ بصیر عقل او بود هوش استماع نداشت و سخن سری
فهم نمی کرد،

(عاشق کجا مبرکه نصیحت کند قبول)
من کوش[5] استماع ندارم لمن یقول[6]

فی الجمله[7] چون در آن عسرت[8] در خرکاه عشرت نابشی در آمد با قداح شراب
ناممزوج متواتر عیش بر او منغص کردانیدند، چنانکه[9] مست طافح شد
و از بیخودی از دست رفت، در آخر روز سمومی نیز با شراب صرف در
قدح صرف کردند، سلطان از تجرع[10] آن کاس اجل در وحل افتاد
و بیرون آمد وخواست که باستفراغ دفع آن الم کند و از آنجا بشهر
آید مانع شدند و شب هم در آن منزل باز داشتند تا در آن مخیم عاقبت
عمر او مختتم کشت و بامداد حجاب ومنهیان آمدند وببهانهٔ آنکه سلطانرا

[1] A. Y. شناخق ; [2] A. Kırmızı mürekkeple; [3] A. Y. باقسرایی; *Toy* hakkında « Türklerde Bayram » adlı makalemizde malûmat vardır; Filolojik bakımdan (bk. Quatremère, *Hist. Mongols*, P. 139). [4] Y. او yok; [5] A. Y هوش; [6] Beytin birinci mısraı tarafımızdan ilâve olunmuş, fakat kaili hatırlanamamıştır; [7] A. Y. K. mürekkeple; [8] Y. عشرت ; [9] A. چندانکه ; [10] A. Y. تجزع .

از خمار شراب | مرضی حادث شده است، جهت نقل مرقد سلطان ص. ۹۸
محفهٔ ساختند وبجانب قونیه روانه شدند، در آن زمان بحکم قضا آیت
فنا بر صحیفهٔ عمر او نکاشت وآن قدر زمان که مقدور عمر او بود سلطنت
راند و مسببان قدر پیش از آن آمان ندادند، وچون بحکم قضا وقدر
درماند او نیز چون دیکران نماند (لکل قضاء قدر ولکل قدر اجل و
لکل اجل کتاب یمحوالله مایشاء ویثبت و عنده ام الکتاب[1]) و هرکرا
از وضیع و شریف در وفات او دردل داشت آشکارا نمیتوانست
کردن، شعر[2] :

پنهان زخلق چون صدف اندر درون کریست — چشم جهان سیه شد وآفاق خون کریست
در خرکه قضا چو اجل دامنش کرفت — دست از جهان فشانده ندانم کچون کریست[3]

افاض الله علیه سجال مغفرته[4]،

جلوس سلطان غیاث الدین کیخسرو ابن السلطان[5] رکن الدین قلج آرسلان

بعد از وفات پدرش معین الدین پروانه با جمعیت اکابر و امرا و
لشکر انبوه با[6] نابشی بقونیه رفت وسلطان غیاث الدین کیخسرو پسر
سلطان رکن الدین را از مادرش بستد[7] و در سن شش سالکی[8] در سنه
اربع وستین وستمایه[9] بر تخت سلطنت نشاند وفرامین مبشرانه جلوس

[1] Sûre XIII, âyet 39; [2] A. شعر yok; [3] A. Bu mısrâ yok; [4] Rükneddin *Kılıç Arslan*'ın ölümü ve bununla alâkalı hâdiseler İbn Bibî'de biraz farklıdır (s. 299); [5] Başlık kırmızı mürekkeple; [6] A. با yok: [7] Y. بستاند ; [8] İbn Bîbî, iki buçuk yaşında (s. 303); [9] A. tarih kırmızı mürekkeple.

او بتوقیع (الملك لله) باطراف واکناف ممالك ارسال کردانیدند و حال مردم در تعزیت پدر وتهنیت پسر همین صورت داشت که در موت هارون‌الرشید خلیفه وقیام امین پسر او کفته اند، شعر تازی[1] :

العین یبکی و السن ضاحکة   فنحن فی ماتم و فی عرس

الحق معین‌الدین پروانه اورا تربیت نیکو داد و مثل قاضی نورالدین ینبوعی صاحب فضیلتی کامل عدیم المثل‌را بتعلیم او نصب کرد تا اورا از فنون کتابت بقدر امکان بهرمند کردانید وپیش کاران و ملا زمان کار- کزار نیکو کردار صالح امین مثل امین‌الدین امیرداد اصفهانی که استاد- الدار و متولی اوقاف ممالك بود ملازم و مصاحب حضرت او داشت تا اورا پیوسته بر آیین خسروانه و مهمات خیر و اقامت بر اداء صلوة و صوم ترغیب می داد[2] و بر احسان تحریض می نمود[3]، چنانکه بعد از قیام بر روایت صلوات از وظایف صلات هیچ باقی نمی‌کذاشت تا بدان حسن تربیت که در حجر کرم و حریم نعم یافت | بالیده کشت وتا بحد بلوغ قد وقامتی باعتدال و صورت خوبش حق تعالی کرامت کرد، و چابکسواری شد که بر مرکب شهریاری مثل اونه چشم زمانه دیده بود و نه کوش ایام شنیده ونه در حرم ارم کامکاری هیچ نهالی مبارك تر از مقدم او بالا کشیده ونه در ساحت جهان از چهار سوی کون و مکان چون روایح فرخندهٔ ایام او نسیم راحتی دمیده، بر سپهر خرد وجود او مهری بود مهر انکیز بنور حشمت آراسته ودر دایرهٔ دولت مرکزی بزیور سعادت پیراسته،

ص. ۹۹

[1] A. تازی yok, Kırmızı mürekkeple; [2] Y. می دادند ; [3] Y. می‌نمودند ;

مناصب دولت درعهد غیاث‌الدین کیخسرو [1]

مناصب[2] کماکان بر اکابر مقرر ماند، وزارت بر صاحب فخرالدین علی بن الحسین، وامارت باسم پروانکی بر معین‌الدین پروانه، و نیابت سلطنت باسم امین‌الدین میکائیل، و استیفا بنام مجدالدین محمد بن الحسین[3]، واشراف ممالك باسم جلال‌الدین محمود بن امیرالحاج، و بکلربکی بر شرف‌الدین مسعود بن الخطیر بی تبدیل و تغییر مفوض شد، وتاج‌الدین المعتز[4] بن طاهر با جملهٔ امرا و اکابر در مجموع اوامر ونواهی رتبت حکومت و مشاورت ورسم امارت ومساهمت داشت، جمله باتفاق در تدبیر ومهمات ممالك مساعی مشکور مبذول داشتند و نواب وکارداران با تمکین بر ولایت نصب فرمودند ورسوم فرمان دهی و دادکستری در آن زمان بمثابتی رسید که چاوشان بر درکاه سلطنت منادی می‌کردند که اکر مظلومی و حاجتمندی باشد قصهٔ غصهٔ خویش عرضه دارد، اکثر ایام آن بود که متظلمی برغبت طلب می داشتند که جهت اکتساب ثواب در قضاء حاجت او سعی نمایند، کسی یافت نمی شد، ولایتهارا اموال بر چهار قسم معین بود که در چهار نوبت ادا نمایند:

یویت[5]، نعلبها، مال یام، مال بزرك،

دیکر اصلا و رأسا بتکالیف و زوائد مطالبتی نبود، اموال اوج ومقررات علائیه و آنطالیه بی نقصان بتحصیل کمتر محصلی یا بمجرد مثالی که در صحبت قادهٔ[6] از قواد[7] درکاه می فرستادند، بی منع و دفع چون مقرری بود معین می رسید،

[1] Başlık tarafımızdan konmuştur; Y. iki satır aşağıda ve hâşiyede(s. 141) توجیه مناصب درعهد غیاث‌الدین کیخسرو vardır; [2] A. Y. K. mürekkeple; [4] Bu zat *İbn Bībī*'de Erzincana nisbet edilmiştir (s. 307); [4] Y. المعتز yok. [5] A. یویت Y. de *Ya* ve *Vâv*'ın kesresile; bu kelimenin ne olduğu ve hangi vergiyi gösterdiği hakkında şimdilik bir malûmat elde edemedim. Farsça *cizye* demek olan ve bu kelimenin mu'arrebi bulunan *gezit* کزیت olduğu düşünülebilir. [6] A. Y. teşdit ile; [7] Y. قایدان.

وآیین سلطنت خصوصاً محفل بامداد روز جمعه چنانکه از عهد سلطان ملکشاه و سلاطین سلجوق رسمی معتاد بود بر قرار می‌داشتند و الوان طعام شاهانه در اوقات بامداد جمعه مرتب بود، علماء عصر در محافل[1] مسائل شرعی بحث می فرمودند و رجحان هرکسی از فاضل[2] و مفضول ظاهر می‌شد تا بر قدر استحقاق | ص. ۱۰۰ و استعداد هر فاضل منصبی از مناصب دینی مقرر می‌کردانیدند، خصوصاً منصب قضا که از آن مشکلتر و نازکتر و بزرکتر در امور دین عالیتر مهمی نیست، و در آن زمان شیخ‌الاسلام شیخ صدرالدین محمد[3] بود عالمی کامل مکمل بود، بر جوامع علوم اطلاع یافته خصوصاً در علم حدیث[4] که در مشارق و مغارب در آن فن مشاراليه بود وازان سبب که پدر او مجدالدین اسحق از اصحاب شیخ صاحب کشف ربانی محی‌الدین محمدالعربی[5] الطائی الاندلسی بود، و او از طفولیت در چنان حضرت متبرك تربیت و نشو یافته، در علوم دقایق و حقایق صاحب کشفی بودکه آن علم ذوقیاب براو ختم شد وغیر ازو کسی برآن غوامض محیط نشد،

قضاة ممالك[6] : قاضی سراج‌الدین محمود الارموی در قونیه، و قاضی امین‌الدین تبریزی در آقسرا، وقاضی جلال‌الدین در قیصریه، وقاضی عزالدین در سیواس، و سعدالدین وبدرالدین قزوینی در توقات ونکیسار، و تاج‌الدین خویی در قراحصار، و قاضی حسام‌الدین قاضی العساکر که جمله مجتهد بودند و در فنون علوم و غوامض دقایق وقواعد شرعی بدرجه و منزلتی رسید ندکه[7] عرش[7] در مقابلهٔ آن کمتر از کرسی نمودی و زمرهٔ قضاة متبطل که اکنون در ممالك بدان منصب موسوم اند چون ایشان مایده سالار علوم دینی بودند، این بی خبران وبی هنران کاسه شوی

[1] A. محطل ; [2] Y. افاضل ; [3] A. محمد yok; [4] Y. احادیث نبوی علیه افضل التحیه والسلا ; [5] A. محی‌الدین عرابی ; [6] A. Y. K. mürekkeple; [7] A. Y. رسیده‌که .

مصبخ ایشانرا لایق نه بودندی، در مقابلهٔ کشف ایشان بکفش داری شایسته ندیدندی، شعر امیر معزی[1]

آری چوپیش آید قضا مروا شود چون مرغوا جای شجرکیرد کیا جای کیاکیرد شجر

و اصحاب طریقت زمرهٔ اهل صفا و مشایخ سجادهٔ معلاء اهل دلان بودند مثل شیخ سعید فرغانی وعراقی وحمید و دیکر شیوخ که در پرتوی صفاء باطن ایشان آفتاب لمعهٔ بودی واز اطراف جهان بآوازهٔ شیخ‌الاسلام صدرالدین مجتمع شده بودند که این طائفهٔ زراق که درین زمان دم تصوف می زنند، در مقابلهء آن اکابر طریقت چون صخرهٔ صما بودی، درموازنهٔ لعل بدخشان، اکر ذکر اهل تدریس و فضایل ایشان کرده آید بتطویل انجامد علی‌الخصوص[2] عاشق ربانی وجذبهٔ سبحانی قطب‌الزمان[3] مولانا جلال‌الدین محمد البلخی راکه در آن زمان قرین بود، چه شرح رود آوازه ودبدبهٔ[4] صیت سخنان او باقطار عالم شایع بوده رضوان‌الله علیهم اجمعین، و اصحاب[5] انشا اهل فضل وقلم بودند، مثل زین‌العابدین و حسام‌الدین و کمال‌الدین و حمیدالدین و اثیرالدین منجم که چون قلم مشکبار بر بیاض کافور کردار | ص. ۱۰۱ کاغد[6] روان کردندی، صد هزار نتیجهٔ کوهر از هر رقمی بظهور پیوستی در هیچ عهدی در دیوان رسائل مثل آن افاضل واکارم دست از آستین کتابت بیرون نکرده اند[7] ونه بدان حسن عبارت صاحب قلمی در هیچ زمانی نکتهٔ در هیچ رسالتی رانده، مدتی مدید وعهدی بعید از برکات انفاس مشایخ صاحب طریقت واحسان[8] ومراحم کستری امراء ممالکت ولایت معمور ورعایا مرفه واموال موفور بود وعالمیان بواسطهٔ رسوم معدلت فارغ وآسوده،[9]

[1] A. امیر معزی yok, kırmızı mürekkeple; [2] A. علی‌الخصوص ... رضوان‌الله علیهم اجمعین hâşiyede; [3] A. قطب‌الاقطاب ; [4] A. دبدبه yok; [5] A. و yok; [6] A. کاغد yok; [7] A. است ; [8] Y. احسان yok. [9] Y. آسودهٔ .

روزکار دون پرور خط فنا بر صحیفهٔ بقاء ایشان کشید و در بستان مکارم و فضایل بجای کل خار دمید،

پشت هنر و مردمی آن روز شکست — کین بی هنران پشت ببالش دادند

للمؤلف[1]:

فلك بين كه در ملك با آن كروه — كه رشك ملك بود ديدارشان
بر آن نامداران پاك اعتقاد — كه رسم كرم بود كردارشان
چه كرد از جفا كرچه ذكرى نماند — بجز خير در ملك از اخبار شان
در ايوان و كيوان قيصر به بين — نه در مانده بينى نه ديوار شان
در انحا و ارجاء ساحل نكر — شد غرقه كشتى اعمار شان
در اطراف و اكناف انصار بين — كه چون تيره شد حال انصار شان
كه تاخود چه آيد برين قوم دون — كه سك سيرت آمد دل آزارشان
بسر بر كله قالب كفر شان — كمر بر ميان قلب زنار شان
بتيغ عقوبت سزدكر كنند — چو منصور حلاج بردار شان
زميغ عفونت سزدكر شود — حجر كردد اقطار امطار شان
فويل لهم من عذاب اليم — دمادم بر اشخاص اخبار شان
عليهم من اللعن مالايعد — بر آن قوم دون باد و اخيار شان

فی الجمله[2] آن امن و آمان و رسوم عدل و احسان که در ممالك مطرد ماند تا وقت دخول سنه سبعین و ستمایه[1]، درین سال چون جملهٔ ارکان دولت از نائب سلطنت | و مستوفی و مشرف الملك وبکلربکی[2] و غیرهم که[3] تعلق بمعین‌الدین پروانه داشتند و بحکم قرابت بدو متوسل و بعض بحکم تربیت و حمایت بدو متصل، و در آن میانه صاحب فخرالدین علی‌را بیکانه می‌دانستند و در عزل او بهانه می جستند و او بر موجب التماس که سلطان عزالدین از ولایت قیرم نموده بود و او تحفهٔ چند ملوکانه با مشربهٔ زرین هدیه فرستاده آنرا عکازه کردند و تهمت یاغی بدان

ص. ۱۰۲

[1] A. Y. K. mürekkeple; [2] Y. بکلرسکی , [3] A. که yok.

منسوب کردانیدند و اورا از مسند وزارت باستمداد امراء مغول بر انکیختند و در صورت افعال او رنکهاء دیکر آمیختند، شعر[1]:

نباشد این همه زشتی من که صورت دیو — چنانکه می بنکارند دیورا نبود

و اورا بعداز یرغو[2] که در خدمت و حضور امراء مغول نمودند بقلعهٔ عثمانجوق فرستادند و آنجا موقوف ومحبوس کردانیدند، فی الجمله چون در جهان هیچ کل بی خار و هیچ خمر بی خمار نبوده است چشم زخم حوادث در منصب او نیز اثر کرد و چون رقم جریمه بر صحیفهٔ عمل او کشیدند و کرد انتقال بر چهرهٔ وزارتش نشست، آن اسباب دولت مهیا و عیش مهنا بر او منغص کردانیدند (و ای نعیم لایکدره الدهر)،

تبدل مناصب در دیار روم[3]

مناصب[1] درین حالت بواسطهٔ این فترت و این عزلت و تغیرات و انقلاب تغییر کردند و وزارت بصاحب مجدالدین محمد منتقل شد و او از منزلت استیفا قدم بر مسند و زارت نهاد، و بعوض اشراف ممالك استیفا بر جلال‌الدین محمود مقرر کشت و اشراف از تحویل او بظهیر- الدین متوج[4] بعوض ناظری ممالك[5] مسلم داشتند و برین قرار چند سال

[1] A.Y.K. mürekkeple, [2] Mogol devri metinlerinde یرغو ,یارغو şeklinde yazılan bu kelime mahkeme, sorgu, dâvâ mânâlarına geldiği gibi (bk. Quatremère, *Hist. des Mongols*, P. 122) bundan hâkim, kadı mânâsında *yarguci* (bk. İbn Mühenna lûgatı, s.208) ıstılahı meydana gelmiştir. Anadolu'da örfî Mogol mahkeme (*Yargu*) sının müslüman Türklerin kendi aralarındaki münasebetlerde de câri olduğuna aid bir kayıd mevcud değildir. [3] Başlık tarafımızdan konmuştur; [3] Hautsma bu adın okunuşunu şüpheli göstermiştir (İbn Bibî s. 307) burada Mütevveç şeklinde harekelidir; [5] *Nâzîrî Memâlik*, Ahmed el-Erzincani'ye verildi (İbn Bibî, 308)

مقرر ماند، و اما قصهٔ[1] صاحب فخرالدين على[2] بدان انجاميد كه باستحضار
او از حضرت اردو ايلچيان بطلب آمدند و اورا بردند و در حضرت
علياء پادشاه يرغو كردند و بعد از بحث و فحص بسيار ازان ورطه
خلاص يافت و باجازت عالى بر عزلت اختصار نموده بوطن مألوف عودت
كرد (و من نجا برأسه فقد ربح) و در قونيه يكسال متوطن كشت
تا وقت دخول سنهٔ اثنين و[3] سبعين و ستمايه[4]، درين سال اكرچه صاحب
فارغ نشسته بود از جوانب بر خلاف فراغ بال او حكمها راندند و
ص. ١٠٣ در بعض ابواب خيرات و اسباب | املاك او اصحاب اغراض از وى اعراض
كرده بودند تعرض رسانيدند و بر نصيحت لاتحرك الساكن ثبات
نمودند و اورا نيز چون لذت هواى عمل در جبلت مركوز بود درهمهٔ
عمر خود غير از آن فتور بغير از ترقى مكانت بهيچ عزلتى منكوب
نشده و از پريشانى (العزل حيض العمال) پيوسته ايمن بوده، خود مهر
وزارت و امارت با شير بدلش فروشده بود و طالعش بر آن استقامت
يافته كه هركز از آن مرتبت قطع نظر نمى كرد، بيت[5]:

با شير فرو شدست مهرش بدلم باجان عزيز اكر بر آيد چه كنم

باز سوداء طلب وزارت در دل راسخ كرد و دغدغهٔ آن سر از دماغش
بر آورد و نكتهٔ (تراب العمل خير من زعفران العطله) برخواند، يعنى
خاك عمل از عنبر معزولى به، چون مترصد وقت بود ومعين الدين پروانه
جهت احتياط ثغور بجانب آبلستان رفته ناكاه فرصت يافت وعزم اردو
كرد، بعد ماهى شرف عبوديت حضرت پادشاه جهان آباقا در يافت واز نقود

[1] A. Y. K. mürekkeple; [2] A. على yok, *Târih-i Baybars*'da Sâhib Fahreddin 'Ali'nin hapisten kurtulması, hapse atılırken oğlu Naşirüddin'in A b a k a nezdine kaçarak babasının, mal ve evkafını kurtaran bir *Yarlığ* alması ve A b a k a 'nın daveti, *Yargu*'ye çekilmesi mevzuu bahs olmaksızın kendi arzusu ve P e r v a n e 'nin müsaadesi neticesinde İ l h a n 'a gidip geldiği ve vezirliği temin eylediği tarzında zikredilmektedir. (Prof. Ş. Y a l t k a y a terc. İstanbul 1941, s. 24, 57); [3] A. و yok; [4] A. وستمايه yok; [5] A. بيت yok, K. mürekkeple.

و اجناس خسروانه آنچه داشت جمله را در آن دكشيمشى[1] بدل كرد و
باز بعواطف[2] مخصوص كشته، آفتاب دولتش از كسوف وماه مرادش از
خسوف بدر آمد وآب رفته بجوى سعادتش باز آمد و بتجديد وتأكيد بحكم
يرليغ سراز جيب وزارت بر آورد وبمأمن مألوف رسيد[3]، شعر[4] :

قدكنت طلقت[5] الوزاراة بعدما	زلت[6] به قدم وساء[7] صنيعها
فغدت[8] بغيرك تستحل ضرورة[9]	كيما[10] يحل الى ذراك رجوعها
فالان قد عادت وآلت حلفة[11]	ألا يبيت[12] سواك وهو ضجيعها

القصهٔ باز احكام يرليغ بوزارت حاصل كرده باحصول مرادات رجوع
كرد ودست در شاخ حكم زد ونهال اميدش برومند شد ودر منصب وزارت
متمكن كشت، صاحب مجدالدين محمد[13] بوجود وزارت او استعفا
طلبيده، اما چون بى وجود او ديوان سراى سلطنت رونق نداشت
وبمنصب استيفا رجوع كردن از اعلى باسفل باز كشتن مصلحت
نبود، منصب اتابكى برآن نسق كه جلال الدين قراطاى[14] داشت بنام او
منشور بتوقيع پيوست والحق سرورى بود صاحب فضيلت وسخاوت كه بازار
فضل وكرمش كوى دكان عطار بود كه از آن جز نسيم رايحهٔ راحت | ص. ١٠٤
بمشام خلق نمى رسيد[15] يا حضرت رفيع وسدهٔ منيعش جرم آفتاب بود[16]
كه بازماندكان ظلمت حاجت را فيضان نور از مطالع آن بود، وزيرى بود

[1] Moğol devri metinlerinde تكشمشى , تكيشمشى şekillerinde gözüken bu kelime, hükümdara arzetme işi, götürülen hediye ve tâzim mânasına gelir (bk. Quatremére *Hist. Mongols* , P. 20). Burada da bu şeklile hediye ve tazim mânâsında kullanılmıştır; [2] A. آنچه . . . بعواطف haşiyede; [3] A. وبمأمن مألوف رسيد yok; [4] A. Y. K. mürekkeple, [5] A. Y. طلبت [6] A. da mısrâlar ayrılmamıştır, Y. de زلت birinci mısrâ'da; [7] Y. ساير ; [8] A. فعدت Y. فعذب , [9] A. Y. صروره ; [10] A. Y. كيما , Y. de üçüncü mısrâ'a karışmış; [11] A. حلقه Y. خلقه ; [12] A. Y. بينت , bence kaili mulûm olmamakia ve müellifin kendi şiirleri başında *lil'müellif* kaydını koymuş olmakla beraber tam sâhib Fahreddin'in vezirliğine ait hâdiselere telmih olması dolayısiyle müellif veya bir çağdaşı tarafından söylendiği sanılabilir. [13] A. محمد yok A. Y. K. mürekkeple; [14] A. قرطاى ; [15] A. Y. مى رسيد ; [16] A. بود yok;

در علوم وافی بدرجهٔ مکانت صاحب عباد[1] کافی رسیدهٔ که هر نکته که در
حدیقهٔ محاورت بر حدقهٔ سخن ایراد کردی از غایت دقت وعذوبت ولطافت
هیچ کس‌را از اهل فصاحت وبلاغت قدرت جواب آن نبودی، صاحب
فضیلتی بود ذو الکتابتین که در بسیط خافقین نظیر نداشت، در عبارت او از
غایت بلاغت بی نقیض بود و غرر کلمات از کمال فصاحت مستفیض، مراسلات
او در غایت اعجاز و انجاز بودی، در آن وقت که از وزارت معزول کشت و
در مناصب تغییر و تبدیل راه یافت هرکسی کیفیت حال خودرا تذکرهٔ
بخدمت صاحب دیوان[2] شمس‌الدین محمد[3] جوینی که صاحب دیوان بزرك
بود عرضه داشتند، او مکتوبی بکلمهٔ چند مختصر موجز نوشته بود و
در چنان مهمی بزرك وحادثهٔ صعب بهیچ قضیه و احوال تعرض نرسانیده
و هیچ حاجتی التماس نموده برین نسق، شعر[4]:

لم اطول بدعوتی[5] الملیك — طول‌الله فی‌السعادة عمره
بل[6] تلفظت فی اختصار محیط — بالمعانی لمن تأمل امره
جمع‌الله فیك دعوة داع — مستجاب دعاؤه فیه خیره

کمترین بندکان چون بواسطهٔ تجلی بدعاء حضرت معلی برین خدمت
از شعر صابی[7] تصابی[8] نمود بر آن اختصار کرد و زیادت ابرام ننمود
والسلام، القصه[9] چون صاحب فخرالدین باز در وزارت شروع کرد
و معین‌الدین پروانه را با او بتجدید و تأکید عهد و میثاق رفت و در

[1] A. وکافی ; Müellifin Şâḥib Fahreddin'i benzettiği Sâhib 'Abbâd'dan maksad Âl-i Büveyh'den Müeyyed üd-Devle, sonara Fahr üd-Devle'-nin vezirliğini yapan ve ilmi, fazileti, iktidarı ile uzun zaman şöhretini muhafaza eden Şâḥib Kâfî İsmail bin 'Abbâd'dır. M. 938 de Tâlekan'da doğup, 995 de Rey'de ölmüştür. Fazla malûmat almak için bk. (İbn Ḫallikân, *Vefiyât*, terc. de Slane, London 1843, I, P. 212-18; Hindû-Şâh Naḫcivânî *Tecârib üs-Selef*, *nşr.* A. İkbâl, Tahran 1313, s. 243-46; Ḫwand-mîr, *Destür ül-Vüzerâ*, nşr. S. Nefîsî, Tahran s. 1317, s. 118-21).
[2] A. دیوان yok; [3] A. محمد yok; [4] A. Y. K. mürekkepls; [5] Y. بی دعوتی [6] Y. بتك ; [7] Maksat meşhur Ebu İshak İbrahim ibn Hilâl eş-Şâbî'dir; [6] Y. تصابی , [7] Y. القصه , والسلام yok.

مابین ایشان بی رعونت و مداهنت باز الفتی حاصل شد چنانکه نص کلام
مجیدست که (لو انفقت ما فی‌الارض جمیعاً ما الفت بین قلوبهم و لکن
الله الف بینهم[1])، فی‌الجمله[2] باز حکم مملکت بر قاعده مستمر قرار کرفت
و هرکسی که در آن منصبی که بودند بدفع سحره عدوان موسی وار
ید بیضا می‌نمود،

امین‌الدین میکائیل[2] | قونیه را مستقر نیابت سلطنت کرد و الحق (ص. ١٠٥)
کوهی بود از حلم و وقار که ملجأ و ملاذ اخیار و احرار جهان بود،
دلهاء جراحت رسیدکان‌را از عوارف مرهمی شافی و اصیل بود و
خواطر محنت زدکانرا از عواطف علاجی کافی متواصل، جلال‌الدین
مستوفی[2] در آن زمان شرائط و قواعد استیفا بکمال رسانید و او خود
صدری بود بصدق کفتار موصوف و بحسن کردار مبعوث[3]، صفات او
بیت‌القصیدهٔ مردمی ذات او سر جریدهٔ آزاد مردی، خاك قدمش کوبی
از مروت سرشته بودند که راه جز سوی مسکن کرم نمی برد، نتایج
قلمش پنداری ثمرهٔ سعادت بود که جز راه صواب نمی سپرد باحسن صورت
لطف شمائلی داشت، بفضل و فضایل کفایتش چراغی بود در قصر کرم
افروخته، استیفا قبایی[4] بود بر قد قدر وجلالت او دوخته،

شرف‌الدین ابن الخطیر[2] در امارت بکلربکی لواء زعامت متجنده باوج سماك
رسانید وعرصهٔ ممالك از متمردان سفاك اتراك[5] پاك می‌داشت و دائرهٔ نکیده
محل مرکز حکم او بود وضیاءالدین برادرش بنیابت وحجابت پروانه درمهمات
خطیر مملکت نظر داشت، و علی‌الجمله امور کلی و جزئی برای صایب پروانه
تعلق داشت وجملهٔ ارکان دولت را مرجع آمال ومقاصد حضرت والاء او بود،
فی‌الجمله[2] هریك بذات خود عالی بود از رزانت و شهامت، وهریکی بصفات
خود جهانی از فتوت و کرامت، وهریکی با وجود رای ملك آرای او وهمی

[1] Sûre VIII, âyet 64 den; [2] A. Y. k. mürekkep; [3] A. معوب
[4] A. Y. قبای ; [5] A. اتراك yok.

داشت فکرت پیمای ودر فنون کتابت عبارت وبلاغتی دلکشای، مجالس و
مجامع ایشان مشرف بحضور علما و مشایخ، مقر حکومت ایشان مزین بوجود
اکارم و افاضل، مناصب اعمال دینی و دنیوی در منصب استحقاق مقرر
داشتندی، دست رد بر پیشانی هیچ رجا پیشه که بضاعت امل داشتی ننهاد
ندی، کوکب کتاب در پناه شرف ورفعت ایشان از حضیض هبوط باوج
مکانت رسید، در کل زار مآثر ایشان کل فضل چنان بشکفید[1] که رخسارهٔ
علم و ادب برافروخت، آشنا وبیکانه در حمایت جاه آن سروران یکانه
مدتها فارغ نشستند، افاضل و اکارم زمان از اطراف و اکناف جهان
می‌آمدند و خودرا برفتراك دولت ایشان می‌بستند، هرکه دست | در شاخ ص. ۱۰۶
دولت ایشان زده از ثمرهٔ سعادت بی نصیب نماند، هرکرا تمنأ فرخندکی بود
سر بر خط بندکی ایشان می نهاد، در مراعات علما ومشایخ مبالغت می‌نمود،
در مطالبات وملتمسات ایشان مواعید خوب بانجاز می‌رسانیدند، و در
اصطناع ایشان اسعاف می فرمودند، دما وفروج مسلمانان در کنف معدلت
ایشان محفوظ بود، وکافهٔ رعایا ومتوطنان بلاد وولایات بنظر عنایت ایشان
ملحوظ، سر لشکران اطراف بدانچه موسوم و مأمور بودند در حفظ ثغور
باقصی‌الغایه اجتهاد می‌نمودند[2]، قال‌الحکیم[3] : (من‌عامل‌الناس ولم یظلمهم و
حدثهم ولم یکذبهم و وعدهم فلم یخلفهم فهو کمن کملت مروته و ظهرت
عدالته ووجبت اخوته و حرمت غیبته)، قیل[3] لله درالبرامکه عرفوا تقلب‌الدول
فبادروا بالمعروف قبل‌العوایق، تنبیه[3] : چه خوشتر از آن که اکر کسی‌را
دولتی روی نماید ویساری دست دهد، بپای مردی آن دستکیری خلق
کند ورعایت خدم وحواشی علی قدر مراتبهم باقامت رساند، هرکه شرف
اسلام در یافت و برتبت حکومت رسید و درجه ومکانت عالی نصیب روزکار
او شد نتیجهٔ آن شرف ومکانت آن باشد که در قضاء حاجتمندان مبادرت

[1] A. Y. نشکفید : [2] Y. نمی نمودند ; [3] A. Y. k. mürekkeple.

نماید واندیشهٔ منع[1] حاجات خلق بخاطر راه ندهد تا اکر روزی چند از
اسباب دنیا تمتعی یابد وتعیش[2] مهنا رسد در عقبی بحظ او فرو نصیب
مستوفی تواند رسید، النص[3] : (من کان یرید حرثا لآخرة نزد له فی
حرثه ومن کان یرید حرث‌الدنیا نؤته منها و ماله فی‌الآخرة من نصیب[4])،
ابوحازم[3] بهارون الرشید نوشته بود که ترا خدای تعالی[5] دو چیز داد،
یکی مال و دوم شمشیر، بمال تخم نیکی باید کاشتن وبتیغ فساد از میان
خلق بر داشتن، عقلا کفته اند[3] که کاردانی آن نیست که چون در خطری
افتد خودرا بحیلت برهاند، کاردانی آنست که جهد کندکه در خطر نیفتد،
فی‌الجمله[3] درعهد مملکت آن سلطان خورشید فر کیوان رفعت و زمان
وزارت | وامارت آن اکابرکه واسطهٔ عقد مفاخر بودند چهرهٔ عروس ص. ۱۰۷
دولت از حشمت ایشان زیب وزیوری تمام داشت، کافهٔ خلایق ایام درکنف
رافت ایشان از خاص وعام بفراغت تمام آرام یافتند،

تاج‌الدین المعتز بن طاهر[3] که مقتداء امرا و اکابر بود کارداران ممالك
در ملازمت درکاه میمونش از مکارهٔ زمان مأمون بودند وپیش کاران دولت
در خدمت حضرت همایونش از عوارض جهان مصون، در ایام امارت او
وشیوهٔ آن وزارت هر بقعهٔ که از ممالك در تحت تصرف او بود از غایت
رفاهیت و آیین عمارت از روضهٔ ارم نموداری واز عرصهٔ خرم آثاری
بود، راهی داشت چنان روشن که آفتاب بمشعله داری آن تفاخر می‌نمود
وسایهٔ داشت که چنان فرخ که سعادت از آن رشك می برد، ایام دولت او
تاریخ خیرات بود و زمان حکومت او عهدنامهٔ مکرمات، القصه[3] این رسوم
نیکوکاری و قواعد خوب‌کرداری مستمر بود تا وقت دخول سنه
ست و سبعین وستمایه[6]، درین سال عین‌الکمال ساحت کمال سعادت ایشان
اثر کرد، زمانهٔ شوخ چشم بدیدهٔ خطر در ایشان نکریست، قضا از

[1] A. سع ; [2] Y. بعیش ; [3] A. Y. k. mürekkeple; [4] Sûre XII, âyet 19; [5] A. تعالی yok. [6] A. وستمایه yok.

پردهٔ غیب تیر قدر روان کرد و چون روزکار آبستن بود (واللیل حبلی
فما تدری ما تلد)،

ذکر ظهور فتنه و آشوب و عصیان پسر خطیر[1]

حوادث بسیار[2] در وجود آمد، معین‌الدین پروانه و صاحب فخرالدین
جهت وصلت ملکه دختر[3] سلطان که بتزویج پادشاه موسوم بود عزم
اردو کردند، جهت مایحتاج ملکه و ترتیب اسباب تقدمهٔ حضرت مدتی
در سیواس توقف نمودند وچون تخیل وتوهم داشتند که مبادا که در ممالك
بواسطهٔ غیبت ایشان خللی ظاهر شود، در آن نهضت متردد بودند و
بتعبیر زمان تعللی می‌نمودند[4] و امارات آن خلل در چهرهٔ بعضی سپهداران
ظاهر بود (حرکات العیون تدل علی ما فی القلوب)، وخود هنوز عزم
نانموده بیجر بهادر[5] که از آن امرای اکراد بود که با سلطان جلال‌الدین
خوارزمشاه بمحاربت سلطان علاءالدین بروم آمده‌بود و بعد از انهزام
لشکر خوارزمی در روم مانده بیر دولت بود و سپهدار دیار اطراف بکر[6]،
ص. ١٠٨ واجب یکساله مقررات و متوجهات | ولایت دیاربکر ببهانهٔ عزم اردو
در حوزهٔ حصول آورد وناکاه مخالفت نمود و با لشکر آنجانب باکوس و
نقاره و علم وبرك تمام عزم دیار شام کرد و اول باعث خلاف و باحث
اختلاف و دلیل دیکر امرا بدان دیار[7] او بود، فی‌الجمله[2] بعد از تأمل
و توقف بسیار معین‌الدین پروانه‌را از حکم یرلیغ تخلف‌نمودن متضمن
خطرعظیم می‌بود عزیمت اردو[8] مصمم کرد، وچون اعتماد برصاحب
مجدالدین اتابك وجلال‌الدین مستوفی و شرف‌الدین بکلربکی داشت سلطان

[1] Başlık tarafımızdan konmnştır; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] Yani Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı Selçuk Hatun; [4] Y. می نمود; [5] Yani Husumeddin B î c â r, bunun bu hareketlerdeki rolü hakkında *Baybars Tarihi*'ne bk. s. 60, 61, 72, 73, 75. [6] A. Y. böyledir. [7] A. دار; [8] A. اردو yok.

غیاث‌الدین کیخسرورا بدیشان تسلیم کرد وقضایاء بسیار در مصالح
روم با ایشان تقرر نمود و باصاحب روانه شد، اکابر مذکور در موکب
سلطنت بقیصریه آمدند وسلطانرا در مقر سریر خود رواتب سلطنت
مرتب کردانیدند واکابر بفراغت بال هریکی بتدارك حال وتقدیم آمال و
تدبیر اعمال مشغول شدند، القصه[1] اولاد خطیر چون میدان ملك خالی
یافتند کوی مخالفت در انداختند وقدم عصیان در کوی طغیان نهادند
و دیکر سودایی که در خفیه پخته بودند اکرچه هنوز خام بود
فرو ریختند (هیهات هیهات تکتم فی‌الظلام مشاعل لابل تضرب فی حدید
بارد)، جماعتی از سپهسالاران که شیاطین الانس بودند واز ابناء جنس
ایشان در آتش غوغا ودمدمهٔ بیغارهٔ ایشان باد اغرا در دمیدند وبی
استبداد واستعداد کامل برغم اعلاء کلمهٔ اسلام باستمداد واستنجاد لشکر
شام بر مقاومت لشکر مغول قیام نمودند، اول شرف‌الدین برادرش
ضیاءالدین‌را برسالت بخدمت ملك ظاهر پادشاه شام بطلب لشکر روانه
کرد، پیش از آنکه از آنجا مظاهرتی یابد و مددی رسد باستعداد
لشکر خود بقیصریه برسر سلطان هجوم کرد و بتغلب واستیلاء سلطانرا
از مقر سریر خود بر انکیخت وبجانب نکیده که دارالحصن و مکمن
واقطاع او بود با موکب سلطنت توجه نمود، تاج‌الدین کیو که سر لشکر
ولایت دانشمندیه بود و پسر اتابك ارسلاندغمش[2] که سپهدار و طرافدار
اوج بود وپروانه در مراقبت امور سلطنت وحفظ اطراف اعتماد کلی بر ایشان
نموده، چون این مخالفت از پردهٔ قضا و قدر بر سبیل بغتت و فجائت طاری
کشت و ایشان از کیفیت این حرکت غافل بی استحضار لشکر از مفا-
ومت قاصر ماندند و در آن مصادفت و مصادمت باندك معارضه که نمودند
سر بر خط فنا نهادند | و قلم قضا رقم (کان لم تغن بالامس)[3] بر صحیفهٔ ص. ١٠٩

[1] A. Y. Kırmızı mürekkeple; [2] Yani Konya *Subaşı*'sı Arslandoğmuş oğlu Sinâneddin *(Baybars Tarihi*, s. 77); [3] Sûre X, âyet 25.

وجود ایشان کشید[1]، صاحب مجدالدین اتابك و جلال‌الدین مستوفی و امین‌الدین امیرداد راکه صاحب قلم بودند بی وجود سطوت تیغ شوکتی نماند، رباعی[2]:

بهمه وقت [3] دلیری نکند آنکه‌را از خرد وهش یاریست
زانکه هر جایی مکر در صف حرب بددلی [4] پیش رو هشیاریست

شمس‌الدین کنجهٔ[2] که نایب مطلق تاج‌الدین معتز بود و از آن رسوم امارت استعفی طلبیده و دست از تحکمات و تصرفات دیوانی باز داشته و سر بکریبان تصوف بر آورده و لباجه بخرقه و دیبا بصوف بدل کرده ناکاه بدعوی جهاد باجتهاد تمام قدم در عرصهٔ آن خطر نهاد، بلکه خود در خفیه باعث آن فتنه و مشیر اولاد خطیر او بود، فی‌الجمله[2] در خدمت موکب سلطنت صداء دمدمهٔ کوس در کوه و هامون فکنده با لشکری انبوه بنکیده پیوستند و مدتی آنجا دعوت اتراك قرامان و لشکر اوج کردند و انتظار لشکر شامی می‌نمودند، منجوق[5] دولت سلجوق که بوجود پروانه و صاحب فخرالدین بعیوق رسیده‌بود روی در تراجع نهاد، اساس دولتی چنان مؤکد و قاعدهٔ مملکتی چنان ممهد از سوء تدبیر زمرهٔ مغرور ناکاه فتور یافت،

اذا تم امر دنا نقصه توقع زوالاً اذا قیل تم

در نکیده اتراك قرامان و اتراك جوانب اوج جمله متابعت نمودند و متواتر روز بروز متعاقب می رسیدند، در اثناء آن اورله نامی راکه[6] با دویست نفر مغول در جانب معدن بمحافظت آن حدود موسوم بود جمله‌را بقتل بردند و سرهاء ایشان را[7] اجناد نکیده در میدان کوی

[1] Y, کشیده , [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] Y. satır üstünde fazla olarak کس ; [4] Y. بدلی ; [5] Bugün *boncuk* olan bu kelime *Uygur* metinlerinde *Dîvân* ve daha muahhar olan *İbn Mühenna, Ebu Hayyan* lûgatlarında da mevcuddur. *Dîvân* hususile atların boynuna takılan mücevherat veya tılsımlı şeylere de denildiğini söyler. Bu kudsî mahiyeti dolayısile farsçada Türk hâkimiyeti neticesinde *bayrak* mânâsını da almıştır. (bk. F. Köprülü, *Bayrak*. İslam Ansiklopedisi s. 402) [6] Y. نامی که ; [7] A. ایشان.

چوکان لعب کردند و پیش از آنکه از استمداد لشکر شام قوت و شوکتی یابند، بدین قدر حرکت مختصر اهتزاز نمودند و دست بقتل مغول فرو داشتند، (من تصدر قبل اوانه فقد تصدی لهوانه)، فی‌الجمله [1] در نکیده در آن تزلزل و تقلب که در انتظار لشکر شام داشتند صبحشان تیره چون شام می نمود و حرکة المذبوحی می کردند و جان بلب رسیده روز بشب می رسانیدند وهر وقت از نکیده بر امید فرج تا بصحرای دولو حرکت و نهضت می نمودند تا مکر از وصول لشکر شام اثری | یا ص. ۱۱۰ خبری یابند، در اثناء آن حالات و تزلزل و ورطات مقدار شش هزار سوار از لشکر شام بجانب آبلستان بدر آمد و رسول ایشان بنکیده آمد و تقریر کرد که سلطان شام نهضت نمود در عقب آن لشکر که بآبلستان رسید[2] بی آنکه آن خبر [3] آحاد بجمع پیوندد، فرامین و امثله بجهت ترتیب نزل بولایت روان کردند و درضمن فرامین ذکر کردند که رسم نزل و نثار موکب همایون و رایات میمون صاحب‌القبلتین سلطان الخافقین مظفرالدنیا والدین الملك الظاهر اعلی‌الله کلمته چندین وجوه از نقود و چندین از اجناس ترتیب کنند و در متن فرامین کیفیت و کمیت بقلم تحریر دیوان شرح دادند و همین که امثله و فرامین در صحبت قصاد بجوانب ارسال کردانیدند، از جانب دیکر پروانه و فخرالدین[4] صاحب و تاج‌الدین معتز در خدمت رایات پادشاه زاده قنغرتای که خسروی جهان کشای بود وصول یافتند و از طرف سیواس بجانب ینلو[5] بدر آمدند و نجدهٔ ایشان قرب پانصد سوار بتجسس متوجه آبلستان شدند تا از لشکر شام چه خبر یابند و همچنان از آن شش هزار سوار شامی که با آبلستان آمده بودند بجانب اطراف روم هم بتجسس آمده بودند تا از لشکر مغول و تاجیك احوالی باز دانند، ناکاه مقابل یکدیکر افتادند،

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. رسید می رسد ; [3] Y. آن yoktur; [4] A. فخرالدین yok, [5] Y. Nûn'un zammesile;

لشکر مغول از لشکر شامی سواری کرفتند و از احوال شام پرسیدند،
چنان نمود که این لشکر شام است که بدین طرف آمده اند و ملك
ظاهر باشصت هزار سوار درین نزدیکی نزول کرده است و عدد لشکری
یکی در ده تقریر کرد، لشکر شامی نیز از لشکر مغول سواری کرفته
بودند پرسیدند که این چه لشکر است، کفت که دو پادشاهزاده
اند هر یکی با شصت هزار سوار قصد شام دارند، بدین اخبار اراجیف
لشکر شام منهزم عودت نمودند و بولایت خود در آمدند، لشکر مغول
نیز بدین خبر از خوف منهزم کوچ کردند ویك منزل باز کشتند و
پروانه وصاحب و تاج‌الدین معتزرا بتهمت آنکه مکر ایشانرا از لشکر
شام اطلاع بود و مخفی داشتند موقوف کردانیدند، درین حال که بخبر
اراجیف انهزام فریقین حادث شد شمس‌الدین کنجهٔ که از نکیده
برسالت شام موسم شده بود و روانه شده تا [1] پادشاه شام را بر جهاد
تحریض و ترغیب تمامتر دهد و در عزیمت استعجال نماید، خود ناکاه
ص. ١١١ در آن جانب در صدد صدمت لشکر مغول افتاد و اورا کرفته | بخدمت
شاه زاده قنغرتای آوردند ودر آن روز شهید کردند، چون از سر
سجاده قدم درجادهٔ مشغلهٔ دنیا نهاد از دنیا برآمد و ازین بهرمند نشد،
فی‌الجمله [2] چون در مابین دو لشکر اخبار اراجیف حادث شده بود بمجرد
آنکه نواب ساروس وزمندو از انهزام لشکرمغول وتوقیف امرا خبر
دادند پیش از آنکه [3] بر حقیقت حال اطلاع یابند وخبر فرستاند که
ملك ظاهر بر لشکر مغول زده است ولشکر مغول منهزم شده اند،
شرف‌الدین خطیر نیز بی آنکه تحقیق آن خبر کند در آن شطارت بصر
بصیرتش چنان فروبست که بتعجیل تمام فتح نامها ببلاد و ولایات روان
کرد،

[1] A. با ; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] Y. نواب . . . پیش از آنکه haşiyede;

صورت فتحنامه که وجود نداشت آنچه با آقسرا آوردند برین نسق بود [1]

بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم، قضاة وائمه و نواب وکارداران واهالی آقسرا
حماها الله تعالی ومکنهم بپرسش حضرت سلطنت ما مخصوص باشند و
بدانند که رسولان و قصاد متواتر رسیدند که سلطان الخاقین صاحب القبلتین
رکن‌الدنیا والدین الملك‌الظاهر اعلی‌الله کلمته با عساکر منصور نا محصور
نهضت فرمود ومقدمهٔ عساکر اسلام بممالك محروس‌ما بیرون آمدند و
موکب همایون سلطنت ما برعزم استقبال پادشاه اسلام خلدالله ملکه از
محروسهٔ نکیده روانه شد، چون بنواحی قراحصار یواش [2] وصول افتاد [3]،
قصاد خبر آوردند که مخالفان دولت ما جمعیت کرده بالشکر ملاعین بقصد
مسلمانی و مسلمانان توجه نموده بودند، چون حسن حفظ یزدانی کلائت
لطف ربانی کفیل و ناصر بود بر وفق نص (ان‌الدین عندالله الاسلام [4])
امداد فتح وظفر ظاهر شد وبر مقتضاء حدیث نبوی علیه‌السلام [5] که
(ان لهذا الدین علی رأس کل مائة سنة [6] رباً ینصره)، عساکر اسلام
بموضع آبلستان با ملاعین کفار مقابل افتاده‌اند وقدم صدق در بادیهٔ
(والذین جاهدوا فینا لنهدینهم سبلنا [7]) نهاده، بیشتر آن مخاذیل و ملاعین
خاکسارارا علف شمشیر آبدار کردانیده‌اند و درعقب بعضی که مانده
بودند و منهزم کشته روانه شده اند و پروانه مفسد و صاحب ومعتز خاین در
قید خزی وخسار اسار کرفتار شدند | و موکب سلطنت‌ما بعزم پادشاه ص. ١١٢
اسلام مسارعت نمود، رجا بفیض فضل ربانی عز شانه وثوق تمام دارد که

[1] A. صورت فتحنامه Y. آوردند . . . kırmızı mürekkeple; Y. برین نسق بود yok; [2] A. یواش ; Anadoluda *Karahisar* adını taşıyan bir kaç kasaba vardır. Karahisar-i Yavaş, Niğde hududunda, Kazvînî've göre *Hukuk-i divânîsi*'si 14600 dinâr olan bir kasabadır (*Nüzhat ül-Kulûb*, burada Karahisar-i بواس (s. 97) *Bezmü Rezm*'de نواس ve بواس (s. 278) şeklindedir; [3] Y. وصول افتاد haşiyede; [4] Sûre III, âyet 17 den; [5] A. علیه‌السلام yok; [6] A. سنة yok Y. hâşiyede; [7] Sûre XXIX, âyet 69;

روز بروز اعلام اسلام اعلا یابد ومبانیٔ دین مشید وقواعد کفر وضلالت منهدم کردد وشرر کفار ملاعین ابادالله خطرهم و فرق دهماهم بکلی منطفی کردد، می فرمایم که بدین موهبت عظیم وعطیت کریم که در ابتداء مسلمانی را کرامت شد استبشار واستظهار افزایند واین بشارت را درشهر و ولایت منادی کنند تا کافهٔ رعایا بفراغت بمهم و مصلحت خود مشغول شوند وبدعا بیفزایند انشاالله تعالی،

القصه [1] بامداد این فتح‌نامهٔ مزور باطراف فرستادند شبانکاه که آفتاب ازین بام لاجورد اندود پشت بدیوار مغرب فرو می‌کرد شاه زاده قنغرتای با نوینان [2] توقو و توداون [3] در نواحی قراحصار یواش [4] با لشکر بی شمار پیرامن مخیم سلطان در آمدند وکرد خیمهٔ شرف‌الدین خطیر حلقه وار دایره کردند، روزکار مکار از امرایی که در آن حرکت [5] همداستان بودند اول ضرر و آسیب خطر از ولد خطیر در کرفت، تقدیر [5] که منقلب احوالست جمع سلامت آن قوم بتکسیر رسانند، عقلا کفته اند [1] و این شیوه خلل خود ظاهر است که هر پادشاه راکه پیش کار ظالم باشد وپرکار وار قدم بر جادهٔ راستی ثابت ندارد پادشاه را از دایرهٔ عدل و صواب زود بدر اندازد چه هرنیکو کاری که بدکرداری بدو راه یافت اورا از جادهٔ نیکوکاری زود کم راه کرداند، فی‌الجمله [1] عقاب شوکت شرف‌الدین خطیررا که مکر از آفت زمانه رست اما چون [6] پر و بال [7] بشکست و بحیلت و چابکی از آن میانه بیرون جست و کمان برد که مکر [8] از آفت [9] زمانه رست، اما چون قضا درعقب او بود دست از دامنش باز داشت، لبعض‌العلماء [1]: (تقدر [10] انت و جاری القضا مما (انت) تقدره [10] یضحك [11]) می‌خواست که بحصاری متحصن شود

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] باتومان ; [3] A. تودون ; [4] A. نواش ; [5] Y. bu iki kelime bozuktur; [6] A. اما چون .... مکر از yok; [7] A. پال; [8] Y. مکر silinmiş; [9] Y. زخات ; [10] A. Y. تعدر ; [11] A. Y. انت yok:

و برکنی از ارکان روم پناه برد و باعتماد عهد ومیثاقی که باکوتوال قلعهٔ لولوه [1] داشت و با او از سر وفاق در مصالح آن حصن اتفاق نموده وبعد از تقدیم عمارت آن بقعه ذخیرهٔ آب و نان و مایحتاج قوت بی نهایت مرتب و آماده کردانیده، در آن تزلزل و ولوله بر همان مقام لولوه | که اعتماد (ص. ١١٣) کلی بر آن داشت توجه نمود و صاحب قلعه اورا راه داد و باعزاز نزول داد، آن سرکشته پنداشت که مخلصی و مقصدی یافته است و نمی دانست که در دام بلا کرفتار شده است و ضرر او از همانجا خواهد بودکه امید نفع دارد، شعر [2]:

مشی برجلیه عمدا نحو مصرعه — لیقضی‌الله امراً کان مفعولا

سابق‌الدین صاحب قلعه بر عهد و میثاق که با او کرده بود وفا نمود، خود کدام وفاکه وفا در جهان چون سیمرغ نامیست بی نشان، للمؤلف [3]:

وفاشد کیمیا و اکنون زنا اهلان وفا جستن — بود چون کلشکر جستن بطبع ازکام اژدرها

شعر [3] :

کدام عهد و وفا چونکه [4] خود ز روز نخست — بهشت یك [5] شبه مهمان سرای آدم بود
چه کویی ار زتو پرسند عاقلان کان روز — نفاذ حکم قدر اختیار بلعم بود
کر اختیار کنی چیز کفته باشی بس — که غول بلعم با عور اسم اعظم بود [6]

[1] Bu kale Adana ve Niğde arasındaki geçidin şimalinde Bizans ve İslâm kaynaklarının *Loulon*, *Luluah* şeklinde bahsettikleri bir kaledir (*Le Strange The Lands East. Caliph.* 134 - 135, 139, 150). A. Keykubâd ve İ. Keykâvus'ün mücadelesi esnasında Zâhireddin İli Pervâne de bir müddet buraya sığınmıştı (İbn Bîbî, 44). Kazvînî otlak ve yaylakları bol küçük ve soğuk bir şehir olduğunu kaydeder *(Nüzhat ül - ḳulûb*, s. 99). *Mesâlik ül- Ebṣâr* (nşr. Taeschner, s. 20) da Anadolu'da üç meşhûr gümüş madeninden biri Lûlûve'de gösterilmektedir. *El-Veled üş - Şefik*'de Eshâb-i Kehf'e aid bir takım efsâneler zikredilirken müellif on yaşında iken Niğde tarihçilerinden rivâyet ederek Ma'den-i Lülüve yolu üzerinde, Kervansaray(?) dağı üstünde Daḳyanus'un mezarı bulunduğunu, keza 43 yaşında iken de ayni rivâyetleri işittiğini, fakat itimâda şayan eserlerden nakl edip etmediklerini bilmediğini söylüyor (Fatih Ktp. No. 4519. s. 128-29). [2] Y. شعر yok, K. mürekkeple: [3] A. Y. K. mürekkeple; [5] A. چه‌که Y. وفاکه ; [5] A. Y. سه ; [6] Bu misrâ', *Ken'ânîler*'den *Bel'am* bin Bâ'ûr'a telmihtir, Rivâyete göre Mûsâ Peygamber zamanında yaşamış olan bu adam *İsm-i âzam* bildiğinden her isteği olurdu. Mûsâ'ya bed-dua eylediğinden dili göksüne düşüp köpek gibi uluyarak ölmüş imiş (*Kamus tercümesi*).

فی‌الجمله[1] لشکر مغول درعقب او بنواحی لولوه رسید کوتوال لولوه تا زحمتی از لشکر بولایت نرسد و دارکیر بتطویل نینجامد بتعجیل تمام اورا بدست مؤکلان بلا ومسببان لشکر قضا باز داد، شعر[1]

بی بلا نازنین شمرد اورا   چون بلا دید در سپرد اورا
تا بدانی که روز پیچاپیچ   هیچ کس مر ترا نباشد هیچ

شعر[1] :

واخوان حسبتهم دروعاً   فکانوها ولکن للاعادی
وخلتهم سهاما صایبات   فکانوها ولکن فی فوادی

فی‌الجمله[1] اورا کرفته بقشلاق شاه زاده قنغرتای آوردند، شاه زاده قنغرتای و توقو و توداون[2] در آن سال بقشلاق دلوجه اقامت کرده بودند، شرف‌الدین خطیر را آنجا آوردند[3]، روزی چند یرغو داشتند میخواست که جماعتی دیکررا نیز که پیش از آن در آن تخلف با او دمی زده بودند واتفاقی نموده در صدد یرغو در آرد بوعده وعشوهٔ پروانه که درباب استخلاص او امید داد[4] فریفته شد (ولیس هو اول من غرة السراب)، فی‌الجمله[5] روزی چند درین خوف و رجا | و صواب و خطا بسر رفت وکارداران بسیاررا از اطراف آوردند ویرغو کردند اکرچه اموال واسباب جمله بتاراج رفت و در آن هرج ومرج خرج و برج بی نهایت واقع شد، اما بتدبیر پروانه اکرچه مالشان تلف می‌شد اما هیچ آفریده‌را بینی خون آلود نشد غیر شرف‌الدین خطیر که در صدمت آن

ص. ١١٤

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. Y. توداون .... شاه زاده k. mürekkeple; [3] Y. de bu cümle کرفته بقشلاق دلوجه اقامتکاه کرده بودند شرف‌الدین خطیررا آنجا آوردند ; شاه زاده قنغرتای وتوقو و توداون در آن سال بقشلاق دلوجه اقامتکاه بود فی‌الجمله اورا şeklindedir; [4] A. استخلاص اوی داد درباب ; [5] Y. فی‌الجمله yok, k. mürekkeple.

خطر وموج طوفان آن ورطه که سیلاب قهر داشت بغرقاب فنا فرو رفت، در آن روزها این رباعی را[1] نوشته بود ببعض از امرا فرستاده، رباعی[2] :

عشق آمد وکرد فتنه برجانم بیخت   دل خون شد وجان برفت وعقلم بکریخت
با این همه هیچ دوست دستم نکرفت   جز دیده‌که هر چه داشت درپایم ریخت

مادام که اقبال استقبال او می نمود وسعادت مسعادت می فزود کسوهٔ عهد دولتش مجدد بود وبساط مهد حشمتش ممهد[3]، چون ملك[4] خیره کشت[5] طریق عذر سپرد زوال بساحت کمال او وراه یافت اقبال راه انتقال کرفت، تدبیر ضیاءالدین برادرش که بشام باستمداد لشکر رفته بود با تقدیر ازلی راست نیامد بحکم[6] (المقدور کاین)، هر اندیشه که ضیاءالدین در آن نموده بود بر حسب ارادت او[7] دست نداد، پادشاه شام در وقت حاجت اهمال نمود و در معاضدت ومظاهرت مبادرت ننمود، وآن تأخیر فساد حال[8] این شور انکیزان شد، بعدالواقعه تدبیر تدارك مفید نیامد، چون سعادت طالعی بارادت طبیعی موافق نیفتد بیچاره آدمی ضعیف بنیت چه چاره تواند کردن، بیت[9] :

من جهد همی کنم قضا می‌کوید   بیرون زکفایت تو کاری دکرست

فی‌الجمله[9] در کشاکش آن حیرت و محنت و صدمت آن نکبت و بلیت قصیدهٔ انشاکرده بود و بدست یکی از خدم تسلیم کرده که بضیاءالدین رساند، این یك بیت از آنجملست[10]، بیت الواحد (من[11]) القصیدة شرف‌الدین ابن الخطیر رحمه‌الله تعالی[12]،

[1] A. رباعی ; [2] Y. رباعی٭ انشأ ولد خطیر, K. mürekkeple; [3] Y. satır arasında واسع ; [4] Y. چون که دولت ; [5] Y. satır arasında, A. نکر ; [6] A. بحکم yok; [7] A. از ; [8] A. خال; [9] A. Y. k. mürekkeple; [10] Y. این یك بیت از آنجملست yok; [11] A. Y. من yok; [12] A. رحمه‌الله تعالی yok, isim k. mürekkeple;

من رقم و روزم بشب تیره بدل شد　　انکار ضیا آمد از شام سحر کرد

حوادث سایر[1] که در این سال واقع شد : توقو و توداون در مدت ایام قشلاق جماعتی را که متابعت اولاد خطیر نموده بودند از وضیع و شریف | و صغیر و کبیر جوق جوق از اطراف می آوردند و در باب آن آشوب و تشویش تفحص[2] می نمودند، و پروانه کاه وساطت می نمود و کاه دلالت می کرد، طائفهٔ را که برکناه خود اعتراف می آوردند و بر انکار اصرار نمی-نمودند[3] رقم عفو بر جریدهٔ جرایم او می‌کشیدند (والعفو عن المقر[4]) و هر که بطریق معاندت و مکابرت پیش می‌آمد خرمن امیدش بر باد می دادند و آنچه سزای حال او بود درکنار او می‌نهادند[5]، مؤلف کوید[1] : من نیز در آن دیوان قلمی داشته بودم و برصحیفهٔ آن دولت رقمی نکاشته، اما چون آن متابعت کرها لا طوعاً اضطراری بود نه اختیاری، واز تصرفات اموال مواضع چون دیکر جماعت طامع تعرضی نرسانیده بودم و من جمیع الوجوه بری الساحه بودم و از آن خمیر مفسدت فطیری نیافته از آن ورطه المی ندیده چون موی از خمیر بیرون آمدم، شعر[1] :

چون تو از خمر هیچ کس نخوری　　که ترا درد سر دهد چو خمار

بفضل الٓهی از آن صدمت هایل بی ملامت بسلامت بماندم، شعر[1] :

لقمهٔ دیدهٔ[6] که مرد[7] خاید　　کند می زان میان برون آید
بوده پیش چرا دو مرغ و ستور　　دیده بار خراس و تف تنور
داشته زیر آسیای فناء　　که نکه داشت جز خدای خدای

ذکر خروج اتراك قرامان[8]

القصه[1] اولاد قرامان و اتراك اوج درین سال خروج کردند، چون نخوت عصیان و نشوت طغیان در دماغ ایشان بیضه کرده بود و خوف مغول

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. تفحص وتعش ; [3] A. اصرار می‌نمودند;
[4] Y. k. mürekkeple; [5] Bu vak'alar hakkında *Baybara tarihine* (s. 76-81) bak. [6] A. Y. دیدی; [7] A. Y. مردم. [8] Başlık tarafımızdan konmuştur:

در دل ایشان قرار کرفته چون آن حادثهٔ خطرناك شرف الدین خطیر حادث شد بضرورت مجال تخلف یافتند و[1] سر از ربقهٔ طاعت بر تافتند و از ارسال اموال و رسوم مقررات دیوانی تمرد نمودند، بدرالدین ختنی[2] که سپهدار ولایت ارمناك بود بمدافعت و مقاومت اتراك قرامان کمر انتقام بر میان بست، واکرچه پروانه رضا نداشت چون الحاح بسیار نمود باجازات توقو و توداون با هزارهٔ از لشکر مغول و مثل آن از تاجیك برسر اولاد قرامان بدان ولایت رفت، چون بلارنده رسید اتراك ارمناك قصاد باستقبال فرستادند و ملتزم شدند که در عوض[3] عصیان و دیت طغیان صد هزار دینار بخزانهٔ سلطان رسانند | و خاصهٔ سرلشکری بتمام ادا نمایند، بدرالدین ختنی از غروری که در سر داشت و اعتمادی که بر جلادت خود می نمود قبول نکرد و بر اندیشهٔ زیادت دندان طمع در خون و مال ایشان تیز کرد و بر هتك استار ایشان رغبت نمود، حکما کفته اند[2] (اعظم الخطایا محاربة من یطلب الصلح)، چون طریق سهولت نسپرد و راه تسلط کرفت کارش بصعوبت انجامید وعزم برآن حزم کرد که بر سبیل نهب و غارت در آن ولایت درآید وبی احتیاط در دربند کوکسو در آمد، اتراك بی باك پذیرهٔ او شدند و در مقاومت بجان کوشیدند، بدرالدین ختنی از مقاومت و مدافعت ایشان قاصرماند و چون مستان طافح کوشه بکوشه می‌رفت و چون[4] کبوتر در مضراب رانده بود پای مقصودش در خلاب عجزماند و مهرهٔ مطلوبش در ششدر تحیر افتاد، بر آن جرأت نا صواب نادم کشت وبرآن حرکت نا واجب خایب شد و ندامت سود نداشت وعرامت مفید نیامد، مصراع[2] :

کوشش چه سود چون نکند بخت یاوری

چون مرادش بحصول موصول نکشت وغنجهٔ آمالش در بستان امارت ناشکفته ماند بقلعهٔ از قلاع ارمناك متحصن کشت وآنجا محصور شد

[1] A. و yok; [2] A. Kırmızı mürekkeple. [3] A, بارس. [4] A. کوشه بکوشه می‌رفت و چون yok;

و نقد و جنس و رطب و یابس و مراکب واسلحهٔ لشکر مغول وتاجیك
جمله روزیٔ اتراك بی باك شد، و قد[1] قیل[2] (طلب قرنین فآب و ماله
اذ نین)، چون در آن مدخل مخرجی نیافت مدتی در آن طرف در حیص
بیص عدوان در حبس اتراك عاجز و حیران ماند و انهزام و قصور و
فتور او سبب استعلا و استیلاء اتراك شد و مادهٔ تمرد خوارج آن بود
واز سر آن حرکت نا صواب و تدبیر فاسد گستاخ شدند، امین‌الدین
میکائیل[2] نائب السلطنة باشارت واستصواب شاه زاده و نوینان بجهت سد
آن خلل و اصلاح افساد آن عمل از موضع قشلاق دلوجه بجانب لارنده
انتهاض نمود، اگرچه بدرالدین ختنی بواسطهٔ وصول او بدانطرف خلاص
یافت اما هر تدبیری که مقدور بشر بود و هر جد و جهدی که در وسع
طاقت گنجید در مطاوعت اتراك تقدیم داشت مفید نیامد، و هر مبالغتی
که در طریق مدافعت ایشان بود سودمند نشد، القصه[2] | هنوز این ص. ١١٧
خروج التیام نیافته و مهرهٔ آن فساد از ششدر غوغاء اتراك بیرون نیفتاده و
تدارك آن در سلك صلاح انتظام نیافته که جماعتی دیگر از اتراك اوج قافلهٔ فرنك
زده بودند واموال نقود واجناس بسیار غارت کرده، خواجه یونس[2] خال
پروانه در آن زمان امیرالسواحل بود بجهت اخذ اموال فرنك بر سر آن اتراك
رفت او نیز بصلح راضی نشد، بعد از قال و قیل و مقابلت و مقاتلت
بسیار او نیز شکست یافت و خیول و اسلحه و امتعه و علم و نقارهٔ او
جمله بدست اتراك افتاد، شوکت قرامانیان بدان حرکت زیادت گشت،
اتراك از جوانب بدین سبب گستاخ شدند و دست استیلا بر آوردند
و روز بروز تمرد و تغلب ایشان تزاید می پذیرفت و بفنون حیل و
صروف دغل زمان بزمان قوت می‌گرفتند و استیلا و استعلاء ایشان
مترادف و متضاعف می‌گشت و بهر جایی که و لایتی[3] در تصرف می

1 A. قد yok; 2 A. Y. k. mürekkeple; 3 Y. ولایت.

گرفتند انتزاع آن بسر لشکران میسر نمی شد، چون امین‌الدین میکائیل
و باقی سروران از تدارك مفاسد قاصر ماندند بقونیه رفت و آنجا قشلاق کرد
و مترصد می بود که چون شدت و نداوت زمستان بگذرد، در خدمت
پروانه و موکب نوینان بر همان طریق که النجاق[1] نوین در آمده بود بولایت
اوج درآیند و آن ولایت را از متمردان پاك گردانند، خود آن اندیشه و
تمنا برحسب ارادت دست نداد، آتشی را که تقدیر الهی بر فرو زد بآب
دریاها نتوان فرونشاند، سیلابی که قهر لم یزلی انگیزد بتدبیر کافهٔ خلایق سد
آن خلل ممکن نگردد، لاجرم سالها ست که اطراف ممالك شوریده می دارند
و از مرارت کاس یأس[2] ایشان تریاق در مذاق خلق زهر می شود و از
خشونت و سطوت و شورش[3] ایشان[4] هیچ طرفی مأمون و محروس نیست،

ذکر دخول سلطان بیبارس بدیار روم و نهضت فرمودن پادشاه آباقا بدینجانب[5]

القصه[6] در فصل بهار سنه ست و سبعین وستمایه[6] ملك ظاهر[7] پادشاه
شام از آن دیار با لشکر بسیار چون عدد قطرات باران بی شمار خروج کرد،
توقو و توداون از قشلاق قیرشهر بطرف ابلستان روانه شدند و معین‌الدین
پروانه نیز با لشکر تاجیك و غیره استصحاب نمودند، چون بصحراء
ابلستان رسیدند، هنوز قوتو[8] سبط[9] بایجو با لشکری که درنگیده قشلاق
کرده بودند بتوقو نپیوسته بود که ملك ظاهر با لشکر شام بر سر آمد
و التقاء فریقین اتفاق افتاد و از جانبین در فضاء معرکه | قلب لشکر ص. ١١٨
یمین و یسار بر آراستند و هر دو در آن مقابلت بمقاتلت در افتادند،

1 A. Y. علنجاق; 2 Y. بأس; 3 A. شررش; 4 Y. آن; 5 Başlık tarafımızdan konmuştur; 6 A. Y. k. mürekkeple; 7 Y. ملك الظاهر; 8 A. Y. قوتو 9 Y. قوتوسبط çizilmiş.

عرصهٔ ابلستان از خون کشتکان لالهستان کشت، سحاب خون از تیغ چون قطرات باران از میغ باریدن کرفت، شعر [1]:

جهان بحیله دم اندر کشیده چون نقطه	اجل بکینه دهان باز کرده چون طومار
شده زخون یلان همچو کبك دری	میان معرکه سیمرغ مرك را منقار

در چنان حالت که بزخم تیغ و تیر و طعن کرز و سنان موی میشکافتند، لشکر مغول منهزم روی بر تافتند، توقورا کل اقبال شکفته بکمال رسیده بود، و توداونرا پیمانهٔ آمال مالامال شده، چون دولتشان سپری شده بود و روی در تراجع نهاده در صدمت آن واقعه چون درماندند عاقبت ایشان نیز چون دیکران نماندند، و جهان بیوفا از وجود ایشان خالی ماند و تا ایشان فوج فوج از امرأ باشکوه از هر کروه و هزاره و صده که بود بزخم تیغ طعمهٔ وحوش و سباع شدند، معین‌الدین پروانه بخدعت تمام که (الحرب خدعة) از مخلب آن مخافت و مضرت آن آفت در صورت انهزام بیرون جست و از معرض عقابین آن اصطلام بدر آمد و (الفرار ممالایطاق من سنن المرسلین) بر خواند و در یك شبانروز تا بقیصریه براند و از آنجا همچنان منهزم بجانب توقات پیوست، ملك ظاهر در عقب لشکر مغول بقیصریه آمد و بر تخت سلطنت نشست، اول بشارت فتح روم بدیار شام نوشت و درضمن فرمان ذکر کرد که (کسرنا المغل المعلون الشوم [2] و اخذنا الروم بیوم واحد)، و همچنان بدعوت امرای روم و استحضار امراء اتراك شوم [3] رسولان باطراف روان کرد و فرمانهاء فتح بتوقیع ملك الظاهر بیبارس [4] موقع کردانید و مدت ده روز [5] در قیصریه اقامت کرد با لشکری چنان

[1] A. Y. mürekkeple; [2] A. الشوم yok; [3] Y. شوم yok; [4] A. ایبرز Y. ایپروز; [5] *Baybars*'ın Kayseride ikametini *Ebi'l-Ferec* on beş gün (T. M u ḥ t a ṣ a r ü d - D ü v e l, Beyrut 1890, s. 502) *Ebi'l - Fidâ*, yedi gün (İstanbul IV, 10) olarak kaydeder. Bu sefer hakkında en mufassal malûmatı veren B a y b a r s T a r i h i müellifi onun Bîbî; 15 zilka'de çarşamba günü Kayseri yakınında kaldığını, on yedisi (İ b n

بی نهایت، چون راهها منقطع بود غله چنان بالا کرفت که مدی غله بچهل درم [1] یافت نمی شد، و چون غله یافت نمی شد منی مویز بده درم می‌خریدند و درما یحتاج علف چهار پایان صرف می‌کردند و اجازت نداد که انبارهاء غله بکشایند و بر هیچ آفریده از رعیت بخورشی یا بمجرد علیق مرکوبی تعرض رسانند، و چون لشکری در مضیق | کرانی عاجز فروماند ص. ١١٩ سبکی کردند و عودت نمودند، اما خللی تمام از فرامین او که باطراف رفت در ممالك ظاهر شد و اتراك مستولی‌تر شدند و این دولت ملك مستقیم را از ظهور ملك ظاهر از آن زمان تزلزل عظیم ظاهر شد، کویی خروج او زلزال نوایب بود که در قصر مملکت روم افتاد که سبب غوغا و اغراء اهل بغی کشت وتا [2] غایت وقت آرام نکرفته است، فی‌الجمله [3] در آن روزی چند که در قیصریه اقامت کرد انتظار می نمود که معین‌الدین پروانه از توقات و امین‌الدین میکائیل نائب السطنة از قونیه متابعت نمایند و بر مصالح ممالك دلالت کنند و رومرا نسق پیدا کند، هیچ سروری دیکر چون پروانه نیامد متابعت نمود، العود احمد برخواند، بتعجیل تمام تا حدود شام براند، القصه [3] پادشاه جهان آباقا با لشکر جرار [4] چون کواکب فلك بی شمار بدفع شامیان بتعجیل بروم آمد [5]، چون پادشاه شام عودت نموده بود درعقب تا بصحراء ابلستان تاختن کرد، در وقت وصول پادشاه بابلستان پادشاه شام بحلب پیوسته بود و شور و شغف ایشان فرو نشسته، مقتولان صحراء معرکه را پادشاه بنظر خود مشاهده فرمود و عودت نمود چه درعقب رفتن و بسینور شام علی‌الفور در آمدن

s. 317, on beş) cuma günü şehre girdiğini ve pazartesi yani 20 zilkade 675 (*Ebu'l-Fidâ*, 22 zilka'de) de hareket ettiğini yazar (s. 87) İ b n B î b î yanlış olarak 685 yılını verir. *Baybars*'ın Anadolu seferi ve geçtigi yerlerin mufassal tasviri hakkında kadı Muhyeddin (Ebu'l-Fazl Abdullah) bin Abd uz-Ẓâhir'den naklen M e s â l i k ü l - E b ṣ â r (nşr. F. Taeschner, s. 3 - 19), Ṣ u b ḥ u l - A ' ṣ â (XIV, s. 139 - 165) ya ve *es-Sulûk* (L, 630-33)e bakınız; [1] A. عدد; [2] Y. و yok: [3] A, Y. K. mürekkeple; [4] Y, بسیار; [5] İbn Bîbî, elli binden fazla (s. 318).

و بانتقام بی هنکام مشغول شدن متعذر بود، عقلا کفته اند [1] که روباه را بدر خانهء خود چندان قوت باشد که شیررا بدر خانهء بیکانه نباشد، فی‌الجمله از طرف ارزنجان نهضت نمود[2] و پروانه را استصحاب فرمود[3]،

وفات اکابر

درین سال[4] معین‌الدین پروانه را چون سعادت مساعدت نکرد[5] در آن مشایعت بتهمت خیانت منسوب شد، هر عذر که آورد[6] مفید نیامد، هر تیر اندیشه که ازجعبهٔ فکرت خود بدر انداخت چون مطابق تقدیر نبود خطا می رفت، چون از قبضهٔ کمان حوادث تیر آفات برکشادند و دولتش در انحطاط افتاد هر عهده که در عین رضا برکار می‌کرد پرکار سخط ص. ١٢٠ او[7] می شد، | للصاحب شمس‌الدین الاصفهانی[1]:

هر تیرکه از قبضهٔ تقدیر جدا شد — کی شاید ازان تیر بتدبیر حذر کرد
کردون‌که بودکیست ستاره‌چه‌بودمهر — تقدیر خدا بود حواله بقدر کرد

چندانکه از خزانه (تؤتی الملك من تشآء)[8] دولتش بامداد نصرت مؤید بود و اطناب سرادق باوتاد ظفر مؤکد ذات بی‌همالتش بوسایل نصرت از حوادث مصون بود، و با تدبیرات صایب حصول آمانیش در ذمت عنایات یزدانی مضمون، چون آفتاب سعادتش بدرجهٔ کسوف رسید هیچ دقیقه از دقایق کفایتش در هیچ مصلحت فائده نداد و حادثهٔ اذیت و عارضهٔ بلیت روی سوی او نهاد و عقدهٔ کارهاش بند بربند تراخی افتاد و چون قوم بنی اسرائیل در تیه غلواء حیرت راه صواب کم کرد، قیل[1]

[1] A. Y. K. mürekkeple; [2] *Abaka*'nın, Selçuklulardan *Baybars*'a karşı kimsenin harp etmediğini, ve bazı Selçuk devlet adamlarının onunla iş-birliği ettiğini görünce *Baybars Tarihi*'ne göre 200,000-500,000 kişi öldürdüğünü rivayet ediyor (bk. Ebi'l-Fidâ, ayni yer); [3] Y. فرمودبردن [4] Yâni 676; [5] Y. نمود ; [6] A. اوزد ; [7] Y. او yok; [8] Sûre III, âyet 25.

(اذا احضر النایبة اتته الشر من حیث کان الخیر یأتی منه)، فی‌الجمله[1] بتهمت خروج لشکر شام صبح دولتش بشام تیره بدل شد و آخرالامر درالاطاغ[2] درجهٔ شهادت یافت برداالله مضجعه و جعل ریاض‌القدس مرجعه[3]، تاریخش اینست[1]:

جهان جود و معالی یکانه پروانه — شهید کشت و جهانرا نهاد بر دل داغ
بسال ششصد و هفتا دشش بوقت عشا — شب نخست زاول ربیع در اله طاغ

از بعض افاضل که ملازم او بودند استماع افتاد که چون از ارزنجان کذر کرد بوقت وداعش تسلیة القلبی می نمودند ودعاء مسافرانه درکار می کردند و می‌کفتند که امید بفضل حق‌تعالی واثق داریم که باحصول مرادات بمستقر عز خویشت رجوع افتد، بجواب کفت که: بعد ازین خراسانیان عافانا الله منهم درین ملك خواهند در آمدن بوجود خراسانی مارا این زندکانی چه فایده دهد، دیکر از نتیجهٔ حسن اعتقاد او یکی این بود که شخصی را از خواص او چهار سراسب تازی بود مدت یکسال تمام[4] ریاضت داده و ازخامی[5] چنان بدر آمده که می کفتند که اکر ده شبانروز برآن اسبان تاختن کنند طاقت آرند و کفتند که در حرکات و سکنات مغول امارات شرور ظاهرست و مارا امروز موکلی نیست[6] و راههاء مجهول نیك معلوم داریم که هرکز مغول | بدان پی بیرون[7] نبرد، ص. ١٢١ اولیتر که درشب (الفرار فی وقته ظفر) بر خوانیم و در پردهٔ تواری و هرب روی بمقصدی آریم، کفت: آری کریختن سهلست و فرصت هست اما چون بسبب ما مغول درعقب آید اکثر ولایات را رنج و مسلمانان بی کنه‌را[8] خسارت افتد، چه روا باشد که بجهت اومید چند روزهٔ عمر خلق

[1] A. Y. K. mürekkeple; [2] Y. اله طاغ, *Aladağ*, Van gölü civarında olup birçok İlhanlı hükümdarlarının yazlık karargâhı olmuştur. *Argun han* orada bir s a r a y yaptırmıştı (N ü z h a t ü l - K u l û b; 101); [3] Y. مرضجعه : [4] A. تمام yok, [5] A. جامی ; [6] Y. نه ; [7] Y. بیرون yok; [8] Y. مسلمانانرا بی‌کنه.

سبب کریختن من در صدمات ورطه و ظلم و عدوان مغول کرفتار شوند،
فی‌الجمله[1] بعد از وفات او اتراك شیاطین صفت از شیشه ضبط بیرون
افتادند و از خروج خوارج اوج آتش فتنه شعله بر آورد، بدان سبب
صاحب در مرثیهٔ او کوید[1]:

لما رأیت خروج الاوج من سباء   مفاجیاً ما لهم عقل ولادین
انشدت مکتئباً ما قیل من قدم: مضی سلیمان و انحل الشیاطین[2]

مجدالدین اتابك[1] چون از مشایعت عبودیت پادشاه عودت نمود در
سیواس مرضی صعب بر نهاد او مستولی کشت، دران انقلاب از دار
دنیا ارتحال کرد و بمرحلهٔ دارالبقاء عقبی پیوست، منهیان اجل آیت قضی[3]
نحبه بر ورق عمرش نکاشتند و در آن مرض درکذشت و فرس عمر و
دولت و جهان از آن جهان فضایل خالی ماند رحمه‌الله تعالی،

تاج‌الدین المعتز[1] بن طاهر در موکب رایات عالیه[5] تا بارزنجان مشایعت نمود،
بعد فراغت از تقدمه و ملتمسات پادشاه و امرا و ترتیب مایحتاج لشکر
در ارزنجان مرضی که درذات او حادث شد[6] تا دیکر[7] حوادث دست
درهم داد در آن مرض دولت او نیز در سر آمد و آفتاب حشمتش
بداغ زوال موسوم شد و دور روزکار نا پایدار رقم مضی لسبیله برصحیفهٔ
عمر او نیز کشید و مسند امارت از آن منبع راحت و احسان خالی
ماند و آن عقد دولت منظوم شده بانفصام پیوست، و کفاة و صدور و
دهاة جهان از نعمت او نیز محروم ماندند و او نیز از دارالغرور فنا
بدارالقرار بقا رخت رحلت بربست و علی احسن‌الحال بجوار حق پیوست،
تغمدالله بغفرانه[8]،

[1] A. Y. K. mürekkeple; [2] Bu şiir *İbn Bîbî*'de de vardır. Yalnız orada خروج الاوج yerine خروج‌الترك ve مفاجیاً yerine مفافصاً gelmiştir (s. 321). Peygamber Süleymanın ölümünden sonra âlemin nizâmının bozulması ıtıkadı ile Pervânenin Süleyman adını taşıması ve ölümile Anadolu işlarinin bozulması dolayısiyle şiirde Peygamber Süleyman ile Pervâne Süleyman arasındaki bu münasebete işaret edilmiştir; [3] A. مضی ; [4] Y. معتز A. Y. K. mürekkeple; [5] A, عالیه yok; [6] Y. شده‌بود ; [7] Y. باردیکرتا ; [8] Y. تغمدالله بغفرانه yok.

فی‌الجمله و التفیصیل[1] چون مصالح و قواعد روم بتغییر و تبدیل
خواست پیوستن اول قضاء آسمانی برکات علما و مشایخ که قدم علم و
عبادت | در دین راسخ داشتند بسبب وفات ایشان مرتفع کردانید و رقم   ص. ۱۲۲
(البرکة مع اکابرکم) از صحیفهٔ اسلام محو کرد، بعد از آن بنوایب
و نوازل پرداخت و از ابتداء سنه اثنین و سبعین وستمایه[2] اول حوادث
اجل روی بدان بزرکان دین و ارباب صدق و یقین آورد و چون جمله
جلیس و انیس پروانه بودند پیش از واقعهٔ او جمله یکان یکان در کذشتند
چنانکه‌چون نازلهٔ خروج لشکرشام شد ازصبح صفاء ایشان أثری نمانده بود،

مولانا جلال‌الدین محمدالبلخی[7] که قطب زمان و یکانهٔ جهان بود و
نیز سلطان العارفین مولانا جلال‌الدین محمد بن محمدالبلخی قدس‌الله سره
العزیز از دار فنا بعالم بقا پیوست، بارزوی تمام چنانکه التماس کرده است
بدعاء مجیب که: یاربی صلحی بکن میان من و محو ای ودود، بجوار رحمت
ایزدی پیوست و شیخ‌الاسلام نمازش را کزارده درحال مرضی واقع
شده در زیر بغل شیخ در آمده بزاویه بردند، بعد ا هشت ماهز شیخ
نیز تغمدالله بغفرانه در کذشت چنانکه ذکر می رود[4]،

شیخ المعظم شیخ صدرالدین[3] محمد[5] شیخ‌الاسلام که سید انام بود
و زبده وقدوهٔ مشایخ. و مقتداء علماء ایام و نعمان ثانی[6] دوران و در
فنون علم حدیث[7] و رموز کنوز حقایق و رقایق اعجوبهٔ زمان، و اورا
در احکام دیوانی سلاطین خلیفةالعرب و العجم خطاب می کردندی[8]،
مولدش در سنه خمس وستمایه بود و (وفاتش)[9] در سنه ثلاث و سبعین
وستمایه[10]، چون آفتاب افادت او بر فلك ارشاد منکسف شد دیدهٔ
استفادت علما و مشایخ جهان که بوجود او منور بود تیره شد، چهرهٔ

[1] Y. علی‌التفصیل A. Y. K. mürekkeple; [2] A. ستمایه yok; [3] A. Y. K. mürekkeple; [4] A. da Celâleddin Rûmî'den bahseden bu yedi satır yok; [5] A. محمد yok; [6] Maksad Hanefî mezhebinin kurucusu Ebu Hanife Mu'mân bin Sâbit, (M. 699-767); [7] Y. علوم احادیث [8] Y. می کردند ; [9] A. Y. وفاتش yok; [10] A, ستمایه yok .

روزکار بی حضور او خیره ماند و آنجمله علما و مشایخ و افاضل و اکابر که روی بمجلس درس او نهاده بودند جمله متفرق شدند، یکی از اکابر فضلا در مرثیهٔ او کوید[1]:

مضی خلیفة الدنیا و زینة اهلها — و بحر معانیها و کنز الرقایق
فلم یبق للاسلام من بعد شیخه — کمال و نور لیته لم تفارق
و من بعده للمشکلات و حلها — و من بعده یرجی لکشف الحقایق
و من بعده للطارقین علی الطوی — الی ضوء نار شعلت بالشواهق
علیك سلام الله یا شیخ عصرنا — و هادینا فی المظلمات المضایق
سقی الله رمساً انت تأوی ضریحه — بصوب من الغفران والفضل دافق

نصیرالدین طوسی[2] که امامی کامل و بقیهٔ سلف و سر آمد خلف علماء جهان بود، اکرچه[3] مستقر مکرمت و مقر عزت او مرکز مراغه بود اما از فوائد و تربیت او علما[4] و فضلاء اطراف جهان بهرمند بودند، فائدهٔ مکاتبات و مراسلات و مصنفات او | از روم و دیکر اطراف جهان منقطع شد و دست تعرض روزکار رقم وجود آن جهان فضایل از لوح ایام بسترد، او نیز وداع عمر و طلبهٔ علم کرد و رحلت نمود، تاریخش اینست[1]:

ص. ١٢٣

نصیر ملت و دولت محمد طوسی — یکانه که چنو مادر زمانه نزاد
بسال ششصد وهفتاد و دو ز ذی‌الحجه — بروز هجدهم اندر کذشت در بغداد

آخر[1]:

هجدهم از ماه ذی‌الحجه دوشنبه وقت شام — سال هجرت ششصد وهفتاد[5] و دو[6] ناقص نه تام
خواجهٔ عالم نصیردین طوسی از قضا — نقل کرد از خطهٔ بغداد تا دارالسلام

قضاة[1] ممالك[7]: قضاء آسمانی متواتر روی سوی مجلس دارالقضاء ایشان کرد و دست تصرف[8] حوادث دست پریشانی بر پیشانی میمون ایشان

1 A. Y. K. mürekkeple; 2 Y. محمدالطوسی صاحب‌الرصد ; 3 Y. اکر ; 4 Y. علماء عالم ; 5 Her iki şiirdeki هفتاد kelimesi daha ziyade هشتاد gibi okunmakta ise de doğrusu budur; 6 A. در, A.Y. و yok; 7 A. ممالك yok; 7 Y. و درتصرف .

نهاد، اکرچه سدهٔ هریکی حصار شریعت را سد اسکندر بود باندك زمان جمله را متزلزل[1] کردانید،

قاضی سراج‌الدین ارموی[2] که عالم علم بود و بحر فضایل و خورشید آسمان شریعت و مرکز محیط حقیقت و طریقت و در معقول و منقول قصب السبق از علماء عالم ربوده، افاضل جهان که از اطراف و اکناف بر سبیل استفادت روی بمجلس افادت او آورده بودند از دارالملك قونیه جمله[3] چون پروین مجتمع شده بنات النعش‌وار پراکنده شدند،

قاضی عزالدین ارموی[2] قاضی سیواس[4] با فلك در داوری راساً برأس پهلو میزد و آب و آتش را در مجلس او مجال ضدیت نبود، در فنون علم شریعت و حکمت و دیکر فضایل خطیر عدیم‌المثل و النظیر بود،

جلال‌الدین حبیب[2] قاضی قیصریه که عالمی نجیب و لبیب بود، و قاضی تاج‌الدین خوبی[2] که آفتاب از دهشت مجلس او بر فلك چهارم[5] خوی وعرق می کرد، و سایر ائمهٔ[2] کبار از اهل تدریس که بر سپهر تقدیس بر حاجت عقل و مکانت فضل هریکی بمثابتی بود که آتش خاطر وقاد ایشان موج دریا بنشاندی و تیغ ذلاقت ایشان نیام نشناختی، عطارد تلمیذ افادت ایشان بود، مشتری مشتری سیادت ایشان کیوان باستقامت دهاء ایشان مفتخر، آفتاب | باستطلاع[6] رای ایشان مباهی، فضاء دیوان قضایاء فتوی با وجود فضایل ایشان چون صبح صادق روشن، عرصهٔ جهان از مناقب کرامت ایشان کلشن، هریك در تبحر علوم بعلم کشف حقایق رسیده و از بستان افضال شیر فضیلت و کرامت مکیدهٔ هنکام نزول قضا اکثر قضاة را با زمرهٔ فضلا قضاء مبرم بر سر آمد و از دار فنا بدار البقا رحلت کردند، و بعض چون حسام‌الدین قاضی العساکر که مهر سپهر فضیلت و صلابت بود و بنقابت عزم آراسته و با صابت حزم پیراسته

ص. ١٢٤

1 Y. متزل ; 2 A. Y. K. mürekkeple; 3 Y. جمله yok; 4 Y. قاضی سیواس yok; 5 Y. چهارم yok; 6 Y. استطاع ;

از روم بشام رحلت کردند[1] و از مسکن مألوف رخت انزعاج بربست راحلهٔ رحلت نهادند و در آن سیلاب اذیت هیچ کس‌را از صدور اخیار و اکابر احرار و افاضل ابرار دور روزکار امان نداد، منجنیق حوادث را چه قصر قیصر چه سد اسکندر، شعر[2] :

کام ثعبانرا چه خرچنکی چه مور   سیل طوفانرا چه خرسنکی چه کاه

چون مورد شریعت‌را صفایی که بود بواسطهٔ اصطلام ایشان مکدر کشت، از فوات ایشان برکت از[2] ایشان مرتفع شد، شعر[4] :

مات‌الکرام و مروا و انقضوا و مضوا   و مات فی اثرهم تلك الکرمات
و خلفونی فی قوم ذوی سفه   لوابصروا طیف طیف[5] فی‌الکری ماتوا

القصه[6] اول خروج اتراك افاك خروج کردند، بدان سبب تزلزل[7] محن و عوارض فتن و عوایق ایام و علایق روزکار چنان دامن کیر شد که هیچ تیر تدبیری در دفع آن[8] بر هدف مقصود نمی‌رسید، هر روز سروری را از طرفداران ممالك در ورطهٔ مهالك می انداختند، فی‌الجمله[1] از ابتدا که عزم قونیه کردند تاج‌الدین حسین و نصرة‌الدین اولاد صاحب فخرالدین بدفع ایشان پذیره شدند، در صحراء آقشهر قونیه کار بمقابلت و محاربت انجامید، اکرچه هر یکی صفدری طرف کشای و سروری هنر نمای بود چون دولت یاری نداد و سعادت یاوری نکرد از آن فتنه جوانان رزم آزمای روی برتافتند و چون در آن مدخل مخرجی نیافتند قدم از عرصهٔ وجود در ساحت عدم نهادند و در آن آتش شورش فتنه جان عزیز برباد دادند، | خواجه یونس و بهاءالدین[2] ملکی السواحل در اوان آن خروج و وقوع فتنه و حدوث واقعه در مراحل اوج کلیم عمر در غرقاب فنا[9] و هلاك انداختند و

ص. ۱۲۵

[1] Y. وبعضی چون حسام‌الدین ... رحلت کرد hâşiyede. [2] A. Y. K. mürekkeple, [3] Y. برکت‌از yok; [4] A. شعر yok; [5] A. Y. ظیف ; [6] Y. علیها K. mürekkeple; [7] A. Y. تزازل ; [8] A. آن yok. [9] A. فنا yok.

جمله چون مهرهٔ جان در ششدر اجل در باختند، و دیکر اکابر و امرا و صدور و کبرا که هریکی بدر سماء مملکت و صدر افق دولت بودند کواکب سعادتشان در افول افتاد، پنداری که قارورهٔ اثیر بودند که از تیر زمهریر بشکستند یاخود نقش کرهٔ زمهریر که ازوقدهٔ برق ترت و مرت شدند، یاخود آن اتراك ملاعین جنود شیاطین بودند که در وفات سلیمان خروج کردند[1]، چون تیر از کشاد کمان غضب (قبل ان یرتد الیك طرفك[2]) بیرون جستند و منازل و مراحل بلاد درنوشتند و هر سروری را در جانبی بعنان کیربلائی مبتلا کردند چون کردون کردان از سمت آن سروران بکردید[3] سمت نقصان بحوالی دولت ایشان راه یافت و عقد آن دولتها که بمرور ایام بابرام و انتظام پیوسته بود از سلك نظام بدر افتاد،

خروج جمری لعین[4]

در اثناء این حالات و تزلزل این واردات جمری از زمره[5] اراذل الناس[5] خروج کرد و در اوج بخوارج اتراك پیوست ودعویٔ فرزندی سلطان عزالدین کیکاوس آغاز نهاد و بی اثبات نسبتیٔ اصلی که بخاندان سلطنت داشته باشد مفسدان فتنه جوی شهود زور بر انکیختند و در دعوی آن مجهول النسب بتأویلات و ادلهٔ فاسد رنکها آمیختند تا بدان سبب سودای سلطنت روم در دماغ او بیضه نهاد[6] و آن افاك سفاك را از سر شقاوت غشاوهٔ غباوت غطاء[6] بصر شد، دیوی طلب کاریٔ خاتم سلیمان نمود، کلاغی[8] اندیشهٔ صولت عقاب دردل کرفت، موشی بقصد آشیانهٔ شیر[9] کمر بر میان[10] بست، اتراك خود بی دف در رقص بودند و بی می بد مستی

[1] Beni İsrail Peygamberi Hz. Süleyman'ın insan, cin ve başka bütün mahlukata hüküm sürmesi ve ölümünden sonra kargaşalıkların çıktığına dair hikâye kasdediliyor; [2] Sûre XXVII, âyet 40 den ; [3] Y. آن سروران بکردید yok; [4] A. Y. K. mürekkeple; [5] Y. الیاس ; [6] Y. بیضه کرد ; [7] Y. غطا ; [8] A. کلاغ ; [9] Y. شیری . [10] Y. برمیان yok.

می‌کردند، چون دست انکاز فتنه بدست آوردند پای افزار حیلت راست کردند، زمرهٔ خسیس طبع کوتاه نظر بر او مجتمع شدند، آتش فتنهٔ اتراك بوجود آن مخذول شعله بر آورد و وهنی دیکر تازه و خللی بی اندازه بحواشی مملکت[1] راه یافت، اطراف ملك از جوانب فرو کرفتند، هر روز رکنی از ارکان متزلزل می‌کردانیدند و قصری از قصور مملکت خراب می‌کردند، | (ص. ۱۲۶) مدتی خلق‌را در اطراف و اکناف درهم زدند و طرهٔ دولت ومملکت مشوش کردانیدند، چون جماعتی انبوه در آن رجوم فتن وهجوم محن کفران نعمت آغاز نهادند، چندانکه از جوانب امراء دولت خصوصاً امین‌الدین میکائیل نائب‌السلطنه از قونیه در اطفاء آن نایره کوشید تا آتش فتنه فرونشاند[2]، آتش فتنه فرونشست وروز بروز متزاید می‌کشت تا بدان انجامید که قوت و شوکت ایشان زیادت کشت ناکاه بر سر قونیه آمدند، القصه[3] چون جمری لعین قصد فتح قونیه کرد امین‌الدین میکائیل در آن حادثه طاقت دفع آن صدمت نداشت پای مال قهر کشت و روزکار بساط دولت او نیز در نوشت و علی اسؤالحال بطعن و ضرب و قتل و صلب اتباع جمری مذموم در کذشت و آن اموال و اسباب ملوکانهٔ او در معرض غارت و نهب جمری بتاراج رفت، و آن مخذول دار الملك قونیه که مستقر قدیم سریر سلطنت است مقر مملکت خود کرد و چون دیو دون بر تخت سلیمانی نشست و خطبه بنام او خواندند و سکه بنام آن سك زدند، و جماعتی مخاذیل که در متابعت آن مریخ صورت ذنب سیرت چون عقدهٔ رأس برهم افتاده بودند دست بغارت و نهب فرو داشتند، جمعیتی که منظوم تر از عقد پروین بود ناکاه ازین حصار نیلکون[4] بکید منجنیق حوادث سنك تفرقه در قندیل اعمال ایشان انداختند و جمله را چون بنات النعش پراکنده کردند، پنداری که شهر قونیه سفینهٔ بودکه بر سر آن بحر فتنه از موج شور انکیز اتراك بشکست که آن جمله اسباب اجتماع بآب سیاه عدم فرو رفت،

[1] A. Y. مملکت mükerrer; [2] A. تا آتش فتنه فرونشاند Yok;
[3] A. Y. K. mürekkeple; [4] A. نیلکون yok.

عرصهٔ روم بکلی از ارکان دولت خالی ماند، بیشتر بناهاء عالی کردون فرسای خراب شد، و اکثر دفاین خزاین امرا و ملوك عرضهٔ انتهاب و اغتصاب[1] کشت، دوران روزکار بر در و دیوار اماکن و مساکن اکابر و اکارم این بیت فرو میخواند، بیتی از شعر خاقانی[4]:

آن مصر مملکت که تو دیدی خراب شد و آن نیل مکرمت که شنیدی سراب شد

هر آفتابی که از آسمان وزارت و هر کوکبی که از برج امارت طلوع کرده بود در عقدهٔ ذنب و هبوط راجع و منکشف کشت، هر روز میمنه و میسره راست می‌کردند و بهر جانبی قلب و جناحی می آرا ستند، فی‌الجمله در اثناء آن نوازل قزل حمید[3] که | (ص. ۱۲۷) از زمرهٔ مقاطعه داران بعضی بلاد روم بود و سالی چند آقسرا درضمان او بوده قرب چهارهزار سوار از اتراك و اعراب جمع کرد و بر سر آقسرا آمد، باتصال کوکبی هرچه منحوس تر وبنظر عداوتی هرچه[4] منکوس تر و طالع اختری از برج شرف راجع و در در جه و دقایق انحطاط و هبوط موبل بشهردر آمد و سه روز اقامت کرد، در آن سه روز چندان مال بزور قسمت کرد و چندان غرامت بر جان خلق نهاد و شیوهٔ غصب و غارت پیش کرفت که روز سپید از خوف و خشیت[5] و بیم سطوت او بر چشم خلق سیاه شد، در چنین حالت بی آنکه از وصول شاه زاده قنغرتای[6] خبری باشد یا از امراء مغول أثری و اتراك بحل و عقد و قبض و بسط و غارت و نهب مشغول، فوجی مغول در ولایت ایوبحصار[7] پیرامن رباط خواجه مسعود برسم قراولی پیدا شدند، نفری چندرا که غارت کرده بودند آمدند و از وصول لشکر مغول خبر دادند، قزل حمید[3] باور نداشت و شنکیت آقسرایی لحاف دوز پیش کار و قابض مال و معتمد قزل حمید[3] شده بود

[1] Y. اعتضاب yok; [2] A. بیتی از yok; [3] A. Y. قزل حمید; [4] Y. هرچه yok; [5] A. خشنت; [6] A. Y. قمعرتای. [7] İnb Bîbî (s.177, 293) ve Bezmü Rezm'de (s.392, 398) zikredilen Eyyub-hisar kalesinin, ceryan eden vak'alardan Kayseri-Aksaray arasında olduğu anlaşılıyor. Sultan İ. Keykâvüs ile R. Kılıç Arslan mücadelesinde Rükneddin Aksaray'dan Hoca Mes'ûd kervansarayı'na, oradan da Develü'ye (İbn Bîbî, s. 280, Mufassal s.611) gittiğine ve kervansaray'ın Eyyüb-hisar hududunda olduğuna göre kalenin bu bölgede aranması icabeder.

و تقریر می کردکه از مغول در جهان نه اثر مانده است و نه خبر، آنجماعت سپاهیان اند که غرس‌الدین[1] امیرالصید جمع کرده است از ایوبحصار و سالمه[2] درصورت[3] و کسوهٔ مغول بدفع قزل حمید[4] آمده تا بتقریر آن مجهول مشئوم آن رعیت بیچاره راکه از مغول خبر داده بودند وقتی از قتل امان دادندکه از زخم ضرب چوب و چماق بحال مرك رسیده بودند تا بدین غفلت و بی بصارتی قزل حمید[4] با[5] لشکری که داشت براه دوبوتهٔ آقسرا بیرون رفت و بر لشکر خود اختصار نمود تمامت اهالی شهررا از مفارده و محترفه چنان حشر داد کردن و بیرون داد بردن که هرکه باز می‌ماند دکان او غارت می‌کردند و چون از دوبوتهٔ آقسرا در کذشت در پیرامن چشمهٔ حسام طغرایی[6] نزول کرد تا کیفیت و کمیت آن لشکر تحقیق کند و محترفه باعتماد آنکه امیر الصیدست که بدان حوالی آمده است بازارکاهی آراستند و از اول بامداد تا وقت صلوة‌العصر بفراغت بی اندیشه و خوف مترصد بودند که کمیت لشکر امیر الصید معلوم کنند، قضا از یمین و یسار در کمین کین و خلق بیچاره | سر بدکان رواس و کندم بدکان هراس برده و مهره در ششدر انداخته و غافل از آنکه ناکاه ازین طاس سرنکون چه مهره بیرون افتد و نقش‌بند کردون چه نقش نماید و از پردهٔ غیب چه[7] لعب کشاید، جاء القضا عمی البصر، اشکوا الی‌الله‌العمی، شعر[8]: ص. ۱۲۸

بیچاره آدمی که فرومانده ایست سخت　　　درمات خانهٔ قدر و ششدر قضا

وصول موکب شاه زاده قنغرتای[9] باقسرای

درین حالت که قزل حمید[4] در آن تك و پوی و جست و جوی بود شاه زاده قنغرتای بولایت ایوبحصار رسیده بود و در حوالی رباط

[1] A. Y. عرس‌الدین ; [2] Buradan ve *Bezm-ü-Rezm* (s. 465) de Kadı Bürhaneddin'in Aksaray ve Zencirlü ile birlikte Sâlime kalesini zabtından bu kalenin de bu civarda olduğu anlaşılıyor; [3] A. Y. و در صورت ; [4] A. Y. قرل حمید ; [5] Y. با yok; [6] A. طغرایی yok; [7] Y. غیب چه haşiyede; [3] Y. شعر yok K. mürekkeple; [9] A. [1] A. قمعرتای .

پروانه نزول کرده و فوجی از مغول که[1] دیده بودند و قزل حمید[2] را خبر داده قراول بوده اند، سبب توقف تا آخر روز از آن بود که قراول قزل حمیدرا بآن لشکر جمری لعین و امراء اتراك کمان بردند و تا از نزدیکیء آقسرا باولاغ[3] پادشاه را خبردادن و شاه زاده را برنشستن روز کذشته بود چون خبر یافتند و تاختن کردند هنکام نماز دیکر بود که لشکر یمین و یسار و جنوب و شمال شهر و جبال فروکرفته بودند و چون دایرهٔ محیط شهر و لشکر قزل حمید[2] شده، فی‌الجمله هول آن واقعه از محشر روز قیامت نموداری بود وخوف آن از نایرهٔ دوزخ اثری که (لورأت ذوات‌الارحام فی‌الاحلام لوضعن ودایع الارحام، وتری‌الناس سکاری و ماهم بسکاری و لکن عذاب‌الله شدید[4])، قزل حمید[2] درآن ورطه بزخم تیغ بران بدرك اسفل نیران فرو رفت و سر از سر آن سودا در سر کار کرد وبشومی سوداء حکومت شوم و امارت مذموم و مقاومت فاحش و مقابلت و مقاتلت فاسد او چون قضا کمین مکر برکشاد و در آن واقعه راه نجات بر خلق بسته شد حاکم و محکوم و ظالم و مظلوم و عالم و معلوم جمله دریك سلك عقوبت منظوم شدند، و وضیع و شریف و قوی و ضعیف بعضی در قید خزی و خسار و بعضی در سلك اسار کرفتار شدند و پای مال جور و جفاء روزکار شدند[5] (و اتقوا فتنةً لا تصیبن‌الذین ظلموا منکم خاصةً)[6]، فی‌الجمله[7] صاحب فخرالدین در سرای آقسرا باامیری از امراء بزرك اردو نزول کرد و فرمود که شنکیت راکه پیشوای قزل حمید[2] بود و مال او نزد اوست بدست دهند تا در طلب او | شهر بغارت نرود، آن بدنفس ابلیس سیرت متواری شد تا در طلب آن شوم پی حکم شد که آقسرا را غارت کنند، حال شهر بجایی رسید که علما و مشایخ را اسیر کردند، مثل برهان‌الدین مدرس که قدم بر جادهٔ فتوی ثابت داشت، و مثل نصیرالدین عبدالجبار[8] ادیب ص. ۱۲۹

[1] Y. فوجی که از مغول : [2] A. Y. قزل حمید ; [3] A. Y. اولام dir, metinin mânâsı bunun ulağ (ulak) olduğunu gösteriyor; [4] Sûre XXII, âyet 2; [5] Y. و پای مال جور و جفاء روزکار شدند yok; [6] Sûre VIII, âyet 25; [7] A. Y. K. mürekkeple; [8] A. عبدالجبار yok.

که صاحب تقوی بود صاحب فضیلتی را[1] بده عدد و پا نزده عدد[2] می فروختند با ملائکه هم سری می نمودند[3] و باروح قدس همدمی، مؤلف کوید که[4] :
چون شاه زاده بالشکر بجانب قونیه روانه شد فرمود که شهر را در قلم[5] آورند[6] و امیری ایلچی دادند که بعد از فحص مقتولان طلب اساری کنند، چون شهر در قلم آوردم[7] از خرد و بزرك و عالم و جاهل و مقیم و بیکانه و مرد و زن مقدار شش هزار نفر بعضی مقتول و بعضی را اسیر برده بودند و آخرالامر شنکیت[8] شوم چون بدست افتاد بمبلغ پانزده هزار عدد هم از مالهاء حمید که نزد آن مادهٔ فتنه بود داده[9] خلاص یافت باعث آن مفسدت و عصیان او بود، قتل و غارت نصیب بی کناهان شد، مصراع[4]:

کیسه طراران برند آفت بعیاران رسد

پنداری که آن حادثهٔ سیلاب آفتی بود که در سفینهٔ اعمال آقسرا رسوب کرد که تا در قعر بنشست، بهیچ لنکر تدبیری صلاح پذیر نشد یا اعمار اخیار اشجار بود که از صرصر[10] اجل چنان نقصان کرفت که بعد هزار ابریشم[11] تدبیری برك مرادی نتوا نستند بر آن دوختن، شعری تازی[12] :

می الاراکة و الطرفاء[13] و البان	مخبرات بان القوم قد بانوا
ولست ادری و خیر القول اصدقة	خان الزمان علیهم ام هم خانوا
یا قوم این احبابی و این هم	بلغ سلامی الیهم اینما کانوا

فی الجمله[4] درنازلهٔ که در احوال امرای آن مملکت واعوان آن سلطنت افتاد و درباب جمعیتی که درآن حادثه بتفریق پیوست منهی روزکار بردر و دیوار آن اخیار وابرار این رباعی نقش کرده وهرکسی چون ورد می‌خواند، رباعی[14]:

[1] A. فضیلتی ; [2] Y. باده عدد و پانزده ; [3] A. می نموده [4] A. Y. K. mürekkeple [5] Y. بقلم ; [6] A. آوردند ; [7] Y. آمد ; [8] Y. سنکیت ; [9] A. داده yok; [10] Y. از صبر ; [11] A. Y. سریشم ; [12] A. تازی yok. K. mürekkeple; [13] A. والظرفا ; [14] Y. رباعی yok K. mürekkeple.

ما جهانرا کذاشتیم و شدیم	نقش بر دل نکاشتیم و شدیم
پس ازین نوبت شماست که ما	نوبت خویش داشتیم و شدیم[1]

ثم انقضت تلك السنون و اهلها	فکانها و کانهم احلام

ص. ۱۳۰

مثنوی[2]:

بود در روم بلبل و زاغی	هر دورا آشیانه در باغی
زاغ دایم بکرد باغ درون	می دویدی بکرد زاغ برون
بلبل شاد در کلستانها	می زد از راه عشق دستانها
زاغ را کفت سخت خوش کویم	زشت رویی تو من نکو رویم
زاغ غمکین شد و برفت از دست	شاد بلبل بجای او بنشست
زاغ غمکین و بلبلك دلشاد	کودکی رفت دامکی بنهاد
اوفتادند هر دوشان ناکام	زاغ و بلبل بطمع دانه بدام
کفت زاغك ببلبل ای بلبل	کشتی آخر توسا کن از غلغل
اندرین ره چه بلبلست و چه زاغ	مرفلك را چه مشعله چه چراغ
روز اول چه بی نوا چه نوا	روز آخر چه پادشا چه کدا

تنبیه[2]: خیر و شر و نفع و ضر محض تقدیر ربانی و عین قضاء آسمانیست، عنان اختیار بدست آدمی زاد نیست، کمال اشیا رهینهٔ زوال و انتقالست و تمام هر کار لازم انهدام و انعدام، مصراع[2]:

پیمانه چو پر شود بکردانندش

لکل عمل ثواب ولکل اجل کتاب والله اعلم بالصواب، القصه[2] شاه زاده قنغرتای[3] بعد از واقعهٔ آقسرا بقونیه تاختن کرد، جمری لعین و لشکر اتراك آکاهی یافتند

[1] İbn Bîbî, bu rubâî'yi I. İzzeddin Keykâvüs'ün ölürken söylediğini ve Sivas'da yaptırdığı *Dâr üş-Şifâ*'daki türbesinin üzerine yazıldığını kaydeder (nşr. Houtsma, s. 82). Yalnız orada ikinci mısrâ' رنج دل بکا شتیم و شدیم şeklinde olup üçüncü mısrâ'ın ilk kelimesi بعد olarak yazılmıştır. Keykâvüs'ün *Dâr üş-Şifâ*'ya aid tarihî bakımdan çok kıymetli olan vakfiyesi tarafımızdan neşredilecektir; [2] A.Y.K. mürekkeple; [2] A.Y. شعربای.

منهزم از قونیه عزم اوج کردند، لشکر مغول[1] نواحی قونیه و لارنده و ظاهر ولایت ارمناك را تاختن کردند و غنایم و اسیر بی شمار و نقود و اجناس و مواشی بسیار[2] سلب کردند و بموضع ییلاق عودت نمودند،

فتح و فتوح سلطان غیاث‌الدین کیخسرو در دفع جمری [3]

چون شاه زاده از قونیه عودت فرمود جمری لعین در ولایت اوج با امرای اتراك دست استیلا بر آوردند و در آن ولایات آغاز سلطنت کردند و فرامین فاسد بجوانب فرستادند و نوبت پنچکانه زدند و چهرهٔ طاعت بخاك عصیان چنان آلوده کردند و روی موافقت بسواد مخالفت چنان سیاه کردانیدند که| تا شب زمانه آبستن حوادث است، هرکز بچنان ایام فتنه نزاده است، آخرالامر شاه زاده خواست که بنفسه با لشکر بر سر ایشان رود، صاحب فخرالدین توکل بر فضل ربانی نموده و (من یتوکل علی‌الله فهو حسبه) نصب‌العین خاطر خویش کردانید و شاه زاده را از سر اعتقاد خالص از آن عزم باز داشت که مبادا که بواسطهٔ لشکر ولایت بسم ستور از عامر و غامر خراب و یباب[4] شود و بنفس خود با سلطان غیاث‌الدین بدفع جمری التزام نمود و توکلاً علی‌الله تعالی[5] با سلطان و حواشی از ولایت دانشمندیه بجانب انکوریه بدر آمدند و آنجا مدت یکماه بتدبیر جمعیت لشکر مشغول شدند و عاقبت با جمعیت لشکر مسلمان که از کثرت آن در مداخل و مشارب زمین و حوش و سباع را مضارب و مهارب متعذر بود متوجه بجانب اوج بدفع جمری لعین چون ثواقب بر اثر شیاطین روانه شدند، امرا و سرلشکران و رؤسا و معتبران و عموم متجنده و سپهداران ممالك از تخوم دیاربکر تا حدود

(ص. ۱۳۱)

[1] A. مغول yok; [2] Y. ناحد [3] A. Y. K. mürekkeple; [4] Y. یباب yok; [5] Y. تعالی yok.

انکوریه متابعت سلطان اصیل نمودند و از آنجا تا بقراحصار دوله که در آن ایام مقر جمری و لشکر طاغی آنجا بود هیچ جایی توقف نمودند و در حوالی قراحصار در مصادفت جمری التقاء مقابلت و مقاتلت واتفاق مصاف افتاد و بتیغ آبدار خون خوار که، شعر[1]:

در برك ریز عمر عدو ز[2] صرصر اجل نوروز را طبیعت فصل خزان دهد
اطراف باغ معرکه را تیغ آبدار از خون کشته رنك کل و ارغوان دهد

خلق بسیار و از هر جنس طائفهٔ بی شمار در صحراء معرکه طعمهٔ کلاب و سباع و وحوش و طیور شدند و مدتها از مقتولان سباع را سماطی بر مایده و کلاب را بساط پر فایده کستریده بود، بیت[1]:

زتاب خندهٔ شمشیررخشان زمین کردید چون لعل بدخشان

روزکار که مفرق احباب و ممزق اصحابست بزخم تیغ و تیر رسایل آن جمع مرید[3] از صغیر و کبیر بتدمیر رسانیدند و وسائط آن قوم از نقیر و قطمیر بتقبیر پیوست، شعر[1]:

از فروغ تیغ سوزان شد هوای معرکه و از تف هیجا بجوش آمد زمین کار زار
بددلان از بیم مرك و پردلان از حرص نام این کریزان همچو موش و آن کرازان[4] همچو مار

مردهٔ شیاطین الانس که از جملهٔ جنود آن عفریت نا جنس بودند و جمله مستعد طوارق فتن ناکاه از حوادث محن چون شوارد آمال در مخارم سهول و جبال متفرق شدند و مورد صفاء جمری متبطل متکدر کشت، سزای بد کرداری او چون کره ریسمان کرد او در آمد، بتوهم سود فاسد دنیا رأس‌المال آخرت زیان کرد تا عاقبت، شعر[1]:

فرش عمرش نوشت در شومی زین دو فراش زنکی و رومی

[1] A. Y. K. mürekkeple; [2] Y. از; [3] Y. hâşiyede satırın devamı olarak مردهٔ شیاطین ilâve edilmiştir; [4] A. کرزازان.

فی‌الجمله[1] در داروکیر آن محاربت در قید خسار و اسار بکمند قهر کرفتار شد و بزندکی پوست از سرش تا پای بیرون کردند، چون دعوی بی‌معنی او مثل میان پیاز[2] پوست کنده بود[3] می خواست که چون کل در پوست خنده زند، لاجرم از پرده دری رسوا شد و پوست آن مخذول پرکاه کردند و بر مرکبی برهمان صورت زندکی نشاندند و شهر بشهر در ممالك روم جهت اعتبار مدعیان کذاب تا عبرت اولوالالباب کردانیدند، نص[1]: (فقطع دابر القوم الذین ظلموا و الحمدلله رب العالمین[4])، در آن باب فتح نامهٔ که باطراف نوشته بودند که خون حسین یعنی اولاد صاحب شرع[4] از یزید و شمر شوم خواسته شد، فی الجمله[1] صاحب فخرالدین در خدمت حضرت سلطنت تا بجانب برغلو و طغزلو[6] و سایر آن ولایت طواف کرد، و امیر بزرك اوج علی بك بود اورا نیز با اتباع او سبب آنکه در دفع جمری متابعت سلطان نموده بود بتیغ آبدار دمار ازو واتباع او بر آوردند و بدان واسطه که آتش فتنهٔ آن ملعون یعنی جمری مفتون بآب تیغ فرونشست، در نوایر[7] آن محن و دوایر آن فتن مفسدان در جوانب راه نجات ندیدند و در غرقاب قتال هرجا که بودند بآب سیاه فنا فرو رفتند، مدتی مدید بوجود آن سد باب فساد شراب جفا از کام ضعفا دور شد و عهدی بعید[8] در کلزار خار نامرادی محو کشت وملك برقرار امن و ولایت برحال سکون استقرار یافت و امداد نصرت روی بدرکاه

[1] A.Y. k. mürekkeple; [2] Y. پیاز hâşiyede; [3] A. سکی‌سان پوست کنده بود; [4] Sûre VI, âyet 45; [5] A. شرع yok; [6] A. Y. طغرلو; burası Selçukluların Bizanstan alarak *Lâdîk* (Laodikeia) dedikleri kasaba olup bu zamanlarda buraya *Tonguzlu* (bugünkü Denizli) denilmeğe başlandığı anlaşılıyor. İbn Batuta'nın Tonguzlu'yu *Beled ül-Hânâzîr* (domuzlar memleketi) olarak îzah etmesi (M. Şerif trc. I, 317) ismin mahiyetini göstermektedir. *Mesalik ul-Ebşâr*'da da bu isimle zikredilmiştir. (nşr. F. Taeschner, indeks'e bak). Bu zamanlarda Tonuzlu'nun Kuhil'at yapılan bezleri meşhurdu (Neşri, *Tarih-i âl-i Osman*, Tarih Kurumu yazm. varak 26 a, 35 a, *Aşık Paşazade Tarihi*, nşr. Gise, s. 52); [7] Y. درنوایر ... وبدان واسطه که yok; [8] A. بعید yok.

آل سلجوق آورد، نکته[1]: هیچ چیزی تا نشکست[2] درست نشد، و هیچ موجودی تا خراب نشد آباد نکشت، معنیٔ فربه در باریکیٔ سخنست، آب حیوان در تاریکی وطن است، روشنی در تیرکی است و درستی در بیماری، فی الجمله[3] اکرچه ملك بواسطهٔ آن فتح در اکثر اوقات | از آفات (س. ۱۳۳) مصون بود[4] آما نایرهٔ فتنهٔ اتراك بکلی منطفی نشد و ازالت قاعدهٔ فساد ایشان ممکن نکشت، در هر طرف دست و پای می زدند[5] و در قطع طرق ضرری می‌رسانیدند[6]، اما قدم از دایرهٔ خود بیرون نمی نهادند (کلما اوقدوا ناراً للحرب اطفاهاالله[7])، نکته[3]: مدبران قضا حکم سخط و رضا در یك سلك کشیده اند و کفته اندکه آب اکرچه سفینهٔ روندکان در غرقاب اندازد اما جکر تشنکان نیز تازه دارد، نسیم اکر طرهٔ دلبران مشوش کند روح راحت نیز بدل رساند، در زخم و طرب از عالم کون و فساد قهر و جبر توأمان اند و لطف و عنف همعنان، و خیر و شر ونفع و ضر از یك مکان برخاسته اند، اما محل استعمال بر وفق حال می افتد و زمان صورت امان بر حسب دوران در حیز امکان می آرد،

خروج سلطان مسعود و وصول او از دیار قیرم[8] و عبور او از معبر سینوب و پیوستن بعبودیت حضرت

در اثناء این واردات و وقوع این حادثات سلطان غیاث‌الدین مسعود که با پدر خود سلطان عزالدین کیکاوس[9] چنانکه پیش ازین ذکر رفته است در دیار قیرم[8] بود و در حبس (انتظار الفرج بالصبر عباده) مترصد واردات غیبت مانده، چون درین مدت سلطان عزالدین بجوار حق پیوست و روزکار غدار و فلك مکار با او وفا نکرد و کل آمالش نشکفت و در آن

[1] Y. علیها k. mürekkeple; [2] Y. شکست; [3] A. Y. K. mürekkeple; [4] A. Y. از آفات در اکثر اوقات از آفات مصون بود tarzındadır; [5] A. می‌زنند; [6] A. می رسانند; [7] Sûre V, âyet 69; [8] A. قرم *ka* ve *râ* nın kesresiyle; [9] A. کیکاوس yok.

طرف رنج روزکار کشید و بمقصد ملك موروث و مقصود نرسید، سلطان
مسعود چون فرصت یافت بعد از وفات پدر از دیار سینوب کذر کرد
و از آن معبر بسلامت با زمرهٔ خواص و خدم عبور یافت و از جانب
راه سامیسون بارزنجان رفت و شرف عبودیت پادشاه جهان آباقا در یافت
و بنوازش و عوارف پادشاهانه مخصوص کشت و با ستظهار مواعد خسروانه
آنجا مترصد واردات غیبت اقامت نمود تا خود فلك از پرده چه آرد
بیرون،

القصه[1] مجیرالدین محمد بن المعتز بروم آمد و حکم یرلیغها و پایزها[2] درسنه
تسع و سبعین و ستمایه از حضرت پادشاه جهان آباقا با تشریفات ملوکانه
احیاء منصب پدر نمود و اینجوهاء روم و مقاطعات اموال ممالك که جهت خزانهٔ
ص. ١٣٤ خاص حضرت اعلی مقرر بود و مال بالش جمله در تصرف | کرفت، والحق
مملکت را بوجود امارت او رونق کامل ظاهر شد و ارباب دولت و ارکان
سلطنت را بمعاضدت و مظاهرت او قرار و استقرار تمام روی نمود
و جاه و مکانت جمله بیفزود،

القصه شاه زادهٔ جهان منکو تمور در شهور سنه احدی و ثمانین
و ستمایه[3] با لشکری انبوه و موکبی بسی با عظمت و شکوه چنانکه فسحت
هامون بطول و عرض آن لشکر وفا نکردی کمر مطالبت ملك شام
و مصر بر میان بست و بعزم فتح آن دیار پنجاه هزار مرد تمام برك از
لشکر مغول عرض داد، و لشکر روم و دیکر جوانب بدان لشکر
پیوست و عاقبةالامر در نواحی حمص منکو تمور و ملك الفی را اتفاق
مقابلکی افتاد و کار بمحاربت و مقاتلت انجامید، شرح آن مصاف تطویلی
دارد و قال و قیل آنرا اصول و فروع بسیار، حاصل الامر آنست که
ملك الفی ظفر یافت و بتقدیر الهی که (لا مانع لحکمه و لامرد لقضایه)

1 A. Y. K. mürekkeple; 2 Y. پایزه ; 3 A. Y. وستمایه ... القصه K. mürekkeple.

شاه زاده منکور تمور در صورت انهزام معاودت نمود و بحدود دیاربکر
بدر آمد و آنجا بامید استمداد و استنجاد لشکرهاء دیکر که جمع کند
توقف نمود[1] تا بعد از مواد استعداد و استبداد نوبتی دیکر بقصد آن
دیار بتدارك مافات باز کردد و اسباب مصاف کرةً بعد اخری مجدد
کرداند، چون عرصهٔ رجارا فسحتی تمام است و امل را نهایتی نیست
و رجا و امل را منازل و مراحل بسیارست آدمی زادرا تا جان در بدن
است امید از مطلوبی که دارد منقطع نیست، فی الجمله[2] چون پیمانه پرشده
بود و دولت سپری کشته از تدارك آن[3] قاصرماند و بمقصود نرسید و او
نیز چون دیکران جام جان انجام اجل (نوش کرد[4]) و رخت رحلت
از مرحلهٔ دنیا بربست و اول روزکارش بآخر پیوست[5]، تاریخش
اینست[2]:

روز سه شنبه زهجرت ششصد و هشتادیك | رفته از ماه محرم شانزده روز تمام
نیم روزی کرد شب خوش ملك را منکو تمور | در حدود روم و آمد روز عمر او بشام

القصه[6] تا منکو تموررا[7] از دیار شام مراجعت کردن و بلشکر پادشاه | ص. ١٣٥
جهان[8] آباقا پیوستن و بدیکر تدبیرات قیام نمودن دست اجل خلعت بقا
از وجود[9] آباقا نیز در ربوده بود و جهان فانی صورت فنا بدو نیز
نموده و در عشرین ذی‌الحجه سنه ثمانین و ستمایه آفتاب دولتش بزوال
پیوسته و روز عمرش بآفتاب زرد فنا رسیده، آجال بحکم ذوالجلال
چون در آید نتابد (اذا جاء اجلهم لایستأخرون ساعةً ولایستقدمون[10])،
شعر[2]:

1 Y. اقامت نمود ; 2 A.Y. k. mürekkeple 3 Y. آن yok; 4 A. Y. نوش کرد yok; 5 Teferruat bakımından bir az farklı anlatılan bu vak'aların tafsilâtı için Ebu'l Ferec (ayni eser s. 503) Ebu'l-Fidâ (IV, 15, İstanbul nşr.), R. Grousset, *Histoire des Croisades* (III, p. 699) a bak. Mengü Timür bin Hulâgû, Ebu'l-Ferec'e göre zehirletilerek, Ebu'l-Fidâ'ya göre kederinden, Cezire-i ibn Ömer'de ölmüştür (gös. yer.); 6 Y. علیها; 7 Y. تمورا ; 8 Y. جهان yok; 9 Y. وجودجود ; 10 Sûre VII, âyet 32.

آنکه اول بود در صف ملوك　　آخر از دست زمانه جان نبرد
کرچه بسیاری دوید آخر فتاد　　ورچه دورانی بماند آخر بمرد

تاریخش اینست [1]:

چوبیست روز بر آمد زماه ذی‌الحجه　　ز دور چرخ که برکس نمی کند ابقا
چهارشنبه بهنکام صبح درهمدان　　بسال ششصد و هشتاد درکذشت آبقا

پادشاهی احمد [2]

او از شاه زاده‌کان [3] بکثیر سن و کمال منزلت رتبت تقدم داشت، شاهزادکان و خواتین و امراء تومان با او بیعت کردند و در ذی‌الحجه سنه ثمانین و ستمایه بر سریر سلطنت نشست و مملکت بجلوس او رونق تمام یافت و همت بر رعایت شرائط اسلام و مصالح اسلامیان مصروف کردانید و جهت نیت و عقیدت خویش و دفع ضرر خوارج لشکر شام که پیوسته در ثغور روم آشوب می‌کردند و متلصصان اطراف ممالك مشوش می داشتند بنا بر مصلحت وقت و اساس صلح از اکابر علمأ جهان قطب‌الدین شیرازی [4] را از اکارم زمان و بهاءالدین رود کردی [5] را که در صدد وزارت روم بود بحکم رسالت بخدمت پادشاه شام فرستاد، و از جملهٔ قضایا که در مکنوب عرض داشته بودند یکی این بود که ما دین مسلمانی اختیار کردیم و همت بر عمارت بلاد و حفظ عباد مصروف می داریم و در تمامت ممالك فرمودیم که محصولات اوقاف برموقوف علیه مجری دارند و متوجهات اوقاف بر موجب شروط واقفان بمصب استحقاق رسانند تا بعد ازین مساجد و مدارس و خوانیق و ابواب البر

[1] A. Y. K. mürekkeple: [2] Yani Abaka'nın kardeşi Sultan Ahmed Tekûdar, [3] A. از پادشاهان و شاه زادکان ; [4] Sivas kadılığında bulunmuştur (*Ebu'l-Fidâ*, IV, 17); [4] Ebu'l-Ferec (s. 507) ve Vassaf'da (nşr. Hammer, s. 231) Atabeğ Pehlivân;

و مسبلات رونق تمام یابد و ازین نوع مقدمات کلمات بسیار باز نموده چنانکه شرح آن تطویلی دارد [1]، از خشونتی که در طبیعت پادشاه شام بود ازجادهٔ (فقولا له قولاً لیناً لعله یتذکر اویخشی) [2] | تجاوز نمود و زیادت التفاتی ص. ١٣٦ نکرد و در اکرام رسولان مبالغتی نمود و جواب مکتوب بر خلاف تمناء احمد نوشت، از آنجمله در جواب اوقاف ذکر کرده بودند که محصولات اوقاف مال مردکانست، مال مرده راکه تصدق نموده باشد مستحقان آن باز کذاشتن مباهات را نشاید، آن خود امریست شرعی در ذمت پادشاه لازم و واجب که تدارك آن واجب داند و رسوم خیرات باقامت رساند و اما آنکه قدم در دایرهٔ اسلام نهاده است منت نهادن را نشاید، بلکه منت حق تعالی [3] بر او وارد است که بدان کرامت اورا مخصـوص کردانید (یمنون علیك ان اسلموا قل لا تمنوا علی اسلامکم بل‌الله یمن علیکم ان هداکم للایمان ان کنتم صادقین) [4]، فی الجمله [5] در تقدیم صلح که صلاح خلق و جوانب ممالك دران بود اهمال نمودند و بدان سبب مواد فساد انقطاع نیافت و سال درین تردد بسر رفت اما در بعضی اطراف ممالك أمن و امان روی نمود و مملکت مدتی قرار کرفت،

ابتداء سلطنت سلطان غیاث‌الدین مسعود [6]

و اما ابتداء سلطنت سلطان غیاث‌الدین مسعود [5] چنان بود که بعداز مدتی مدید که در اردوُ احمد بود ملك روم را چنانکه پادشاه هولاکو

[1] Alatağ'da bulunan Ahmed Tekûdar tarafındann Memlük Sultanı Kalâvun'a yazılan (Cemaz el evvel 681) ve muhtevasına işaret edilen bu uzunca mektup ve cevabı Ebu'l-Ferec'in *Muḫtaṣar üd-Düvel*'inde (s. 506 - 518; Vaṣṣâf (Hammer nşr. s. 231 - 239) da dercedilmiştir. Bu mektuptan Ebu'l-Fida da bahsetmektedir (IV. 17). Vassâf'ın tarihine cevabiyle birlikte derc edilen Hulâgü'nun Melik Nâsır'a yazdığı (Yukarıda s. 51 e bak) mektubun Bağdad'ın zaptı üzerine bir *fetihnâme* olarak gönderildiği ve Nasîr üd-din Tûsî'nin kaleminden çıktığı kaydedilmektedir. (s. 84-88); [2] Sûre XX, âyet 46; [3] A. تعالی yok; [4] Sûre LIX, âyet 18 [5] A. Y. k. mürekkeple; [6] Başlık tarafımızdan konulmuştur.

ایجن[1] بر سلطان عزالدین و سلطان رکن‌الدین[2] بمناصفه مقرر فرموده بود، همچنان بمناصفه بر سلطان مسعود و غیاث‌الدین کیخسرو پسر سلطان رکن‌الدین[3] مقرر داشت، غیاث‌الدین کیخسرو از غرور جوانی در اردو اقامت نمود و رنجیده متردد باز کشت و در ارزنجان اقامت نمود، سلطان مسعود بحکم یرلیغ اجازت یافته عودت کرد وبروم آمد، مجیرالدین محمد بن معتز[4] درین حالت استقبال سلطان مسعود نمود تا بنواحی ارزنجان، سلطان مسعود باضافت منصب پدرش که داشت نیابت سلطنت بدو تفویض فرمود و بر موجب منشور که بتوقیع پیوست در حضرت علیا عرضه داشته حکم یرلیغ نیز نفاذ یافت،

صاحب فخرالدین علی[4] کماکان وزیر بود و مکانت و منزلت عظیم داشت و در مابین او و سلطان و مجیرالدین عهد و میثاق رفت، بدان سبب تقویت سلطان نمودند و مجیرالدین امیر شاه[5] بتعجیل عزم اردو کرد و حکم یرلیغ بنام سلطان مسعود آورد لا غیر، سلطان غیاث‌الدین کیخسرو چندانکه در ارزنجان کوشش نمود مؤثر نشد، حکمی که از مرکز نصاب خود انحراف پذیرد دیر بصواب انجامد | و استقرار آن متعذر (ص. ۱۳۷) افتد وخشتی که از قالب بدر افتد دشوار با قالب افتد، زمام تدبیر بنی آدم چون در قبضهٔ تقدیر است بی دلالت تقدیر چه فایده دهد، چون کوکب سعادتش بنظر نحوس از برج شرف راجع کشت ناچار مأیوس ماند، فی الجمله[4] در آن مدت که در ارزنجان متوطن بود اکابر دولت باتفاق سلطان مسعود نقشها پرداختند و نیرنکها[6] آمیختند و چون[7] از وی در توهم بودند در قصد او مبالغت نمودند و حکم نیز از حضرت

[1] A. چنانکه أیجن پادشاه . Y. پادشاه هولاکو ایجن, *Ecen*, Mogolca sâhib, mâlik, hükümdar mânâsına gelen bir kelimedir (Kowalevski, *Dict. Mongol-russe-français*, Kazan 1844-49, I. s. 224). Cemi: *ecet* olup *Moğolların gizli tarihi*nde geçer. Meselâ *Burhan Haldun no ecet* (Burhan Haldun (dağı) sahibleri (§. 9). *İbn Muhannâ*'da الصاحب = اجینو şeklinde kaydedilmiştir (s. 210). Bu Türkçe *ige*, *iye*'nin Mogolcada aldığı şekil olmalı. İhtimal ki Gök Türk hükümdarı Bilge Kağanın oğluna Çin kaynaklarının verdiği *I-cen* ad vaya unvanı da bu Türk-Mogol kelimesinden başka bir şey değildir.
[2] A. رکن‌الدین قلج ارسلان ; [3] Y. پسر سلطان رکن‌الدین yok, [4] A. Y. k. mürekkeple; [5] A. امیر شاه yok; [6] Y. نیرنکها . [7] Y. چون yok;

علیا حاصل کردند و در حالتی که عارضهٔ بوجود او راه یافته بود و درکشاکش وجل بود در داروکیر مسببان اجل افتاد و امان ندادند که بحکم عارضهٔ نفس خود درکذرد، امیری بی باك[1] فرستادند و کید و مکر با آن عارضه یار کردند تا بدان مکر فنا بساحت[2] فناء او راه یافت و قصر عمرش بقصور پیوست و بدست تصاریف زمان و کید خصمان بناء دولتش منهدم کشت و قضا بساط سلطنتش در نوشت[3] رباعی[4]:

کرپیش توچرخ[5] کرد کردان سپرست   وربسته بخدمت تو دولت کمرست
مرد خرد آنست کزو بر حذرست   کامروز دکر باشد و فردا دکرست

این قصیده درین صورت مطابق است[4]:

ای صدور عصر سادات زمان   مهتران پاك دین نیك دان
رای هریك دین و دولت را پناه   طبع هریك داد و دانش را مکان
هست معلوم شما حران که نیست   زآدمی به هیچ شخص اندر جهان
نیست الا آدمی را بر خصوص   استوآء قامت و هوش و روان
آدمی شخصیست لا بل عالمیست   عالمی در صورتی کشته نهان
هرچه هست اندر جهان فرمان برند   و آدمی را برهمه فرمان روان
این همه هستند با هم ساخته   هست جنس از جنس خویش اندر امان
ایمنست از شیر شیراز کرك کرك   و این شمارا بنده بنماید عیان
هرکز از بهر هلاك جنس خویش   آدمی کردار عمداً هر زمان
ببر در ترکش نهد تیر خدنك   کرك بر اسب افکند بر کستوان
کرك را کس دید باتیغ و سپر   شیر راکس دید باتیر و کمان
پس چرا باید که میشوم آدمی   جنس خودرا رنجه دارد جاودان[5]
همت آن آن که کیرد جای این   همت این این که ریزد خون آن
آن ز عز این همیشه سوك ناك   این ز ذل آن همیشه شادمان
این زبهر آن همی سازد بتر   آن زبهر این همی ساید سنان
این همه محنت زبهر پنج روز   بعد از ان چون بس بر آید سالیان
زآن نبینی در زمان عین و اثر   زین نیابی در جهان نام و نشان

[1] Y. بی‌باك ; [2] Y. بساخت ; [3] A. درنورد ; [4] A. Y. k. mürekkeple; [5] *A.* Y. جرح ; [5] Y. جاودان .

ماندہ یینی یادکار از هر دو شخص　　درمیان خاك لختی استخوان
برشما ای مهتران پوشیده نیست　　سرکذشت داستان با ستان
همچو ایشان داستان کشتند ما　　همچنان خواهیم کشتن داستان

القصه[1] سلطان مسعودرا بوزارت صاحب فخرالدین و نیابت مجیرالدین امیر شاه مملکت روی باستقامت نهاد و مدتی کارها در مرکز نصاب خود قرار کرفت،

درین سال نوروز پسر صاحب دیوان و عمادالدین زنجانی[1] پسر صاحب دیوان بامارت و پروانکی از تحویل معین‌الدین پروانه بروم آمد و عمادالدین زنجانی[2] باشراف ممالك و تولیت اوقاف، و مدت سه‌سال ممالك روم را رونق تمام بود و اراذل را برافاضل رتبت تقدم نبود اصاغر بر اکابر قدرت تفوق نداشتند، تقریر مناصب دینی و دنیاوی بر قدر استعداد دانش و دیانت هرکسی می‌فرمودند، خاص و عام از تکلف نقض و ابرام مصون بودند و امن و امان و سکون مدتی روی نمود و هرکرد فتنه که در ممالك بود بآب معدلت فرونشست تا سال سنه احدی وثمانین و ستمایه[3]،

درین سال وفات[4] صاحب علاءالدین عطا ملك[5] برادر صاحب شمس‌الدین صاحب دیوان که ممد و معاون رومیان بود و اطراف ممالك از آثار خیرات و احسان او مزین، حوادث روزکار دامن کیر او شده و در حیص و بیص وقایع زمان درکذشت و آن موابد خیرات او منقطع کشت، تاریخ و فاتش اینست[1]:

علاء دولت و دین پیشواء ملت و ملك　　عطا ملك كه نبودش مثال در دوران
فروکذشت دریغا و صد هزار دریغ　　وزیر مشرق و مغرب کزیدهٔ جهان
بسال ششصد و هشتادیك شب‌شنبه　　چهارم ازمه ذی‌الحجه صبح در اران

ص. ١٣٩

[1] A. Y. k. mürekkeple. [2] A. زنجانی yok; [3] A. ستمایه yok, [4] A. وفات yok; [5] A. عطا ملك yok, k. mürekkeple;

ذکر مخالفت ارغون با احمد تکودار[1]

ارغون در سنه ثلاث و ثمانین وستمایه[2] خراسان باستقلال در تصرف داشـــت بدان قناعت ننمود بمطالبت ملك که پدرش آبقا داشته بود کمر مقاومت بر میان بست، نکته[3]: بر خاص و عام پوشیده نسیدکه دو تیغ دریك نیام نکنجد[4] و دو شاه بر یك رقعه بمجادلت انجامد و عاقبت دو فحل در یك مقام بمناطحت کشد، القصه[4] احمد عنان عزیمت بمدافعت ارغون برصوب خراسان معطوف کردانید و لشکری فراوان و جمعیتی بی پایان استصحاب نمود و در آن انتهاض مدتی رسولان درمابین ایشان طریق سفارت سپردند، چون موافقت ممکن نشد جواب شافی جز بزبان تیغ ندادند (والسیف اصدق انباء من الکتب)، لاجرم سفارت بمقابلت و مقاتلت پیوست و طریق مصالحت بمخاصمت انجامید، فی الجمله[2] چون التقاء هردو لشکر اتفاق افتاد در مابین محاربتی عظیم رفت، بسا امیران کار دیده و سروران کزیده که در آن محاربت از طرفین سر در سرکار کردند، بسا کالبدتن که در سطوت آن مصادفت از قهرمان دل خالی ماند، بسا جانها که از هیبت آن مقاتلت در نشیمن قالب پرواز کرفت و وداعش کرد، اول احمد ظفر یافت و دست تغلب بر آورد و در آن روز که اتفاق مصاف افتاد ارغون کرفتار شد، اما چون احمد طریق حزم مهمل کذاشت کارش باوج سماك پیوسته بود متزلزل کشت و روی سوی سمك نهاد (من اغفل الحزم عض[5] کفه ندماً)، بسیار مردم که چون غفلت نمایند پس و پیش کار چندان[6] نکرند و توقف و تدبر نمایند که فرصت وقت فوت شود و مطلوب از دست برود، القصه[4] در حالت این مغالبت ومظافرت نوینان سرور و امراء لشکر طریق مخالفت سپردند و در طرفة العینی که

[1] Başlık tarafımızdan konmnştur; [2] A. ستمایه yok; [3] Â. Y. k. mürekkeple; [4] Y. نکنجد ; [4] Y. علیها ; [5] A. ادمی, Y. دماً ve hâşiyede عض ; [6] Y. چندانکه . [7] Y. علیها

دولت روی سوی احمد نهاده بود پشت برگردانید، سعود فلکی که بتبدیل ابدال و تغییر احوال منسوب اند روی بمأمن ارغون نهادند، دوران روزکار بر نطع ایام لعبیء بوالعجب نمود مهرهٔ تمناء احمد که داوری[1] خواسته بود ناکاه در ششدر حیرت افتاد، نقش کعبتین ارغون که مششدر بود خصل تمام یافت، امراء مملکت تخلف نمودند وناکاه علیناق نوین‌را که ارغون در قبضهٔ تسخیر اوبود بقتل بردند و بقتل او ارغون را از قید او خلاص دادند و بر مرکب دولت سوار کردند تا مسببان قضا در پردهٔ غیب لعب انکیزی می‌کنند، در هیچ عهدی بدان بند و بازی تعجب حقهٔ دولتی را سر نکشوده‌اند، رباعی[2]:

ص. ١٤٠

عالم همه اندیشه و رنج و خطرست — هر روز بسیرت و نهادی دکرست
تا دل ننهی برو که عشوه کرست — آنکاه که نیك باشد آنکه بترست

فی‌الجمله[1] در حالت تعلل و استیلاء احمد و تمکن و استعلاء او راه زنان قضا و قدر احمدرا از سریر دولت بر انکیختند و مملکت اورا عرضهٔ عوارض و پذیرای تبدیل و تغییر کردانیدند و در وقت عجز و اضطرار و قید و انکسار ارغون را سعادت مساعدت نمود و آفتاب دولتش از حضیض هبوط باوج شرف و درج سعادت پیوست، نکته[2]: (فکم من خیل جرد للعدو و ظن الفارس قلبه علی‌الغنیمة فانقلبت الهزیمة علیه) این[3] صورت همین حالت دارد، فی‌الجمله[4] ازان تزلزل و تبدل و مخایل سطوت و دلایل نقمت[5]، الفرار مما لایطاق، بر خواند و بر سبیل هزیمت از حدود خراسان روی بدیار اران آورد تا مکر باستمداد و استنجاد[6] دیکر طوایف جبر آن کسر تواند کردن، هیهات شکسته کی شود باز درست، بدان مقصد که پیوست چون از هیچ جای مددی نیافت، ماه بدر کشتهٔ دولتش از آن تقلب در محاق نقصان افتاد و چون طاقت

[1] A. داو; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] A. این yok; [4] Y. علیها; [5] A. نعمت; [6] Y. استنجاد yok.

مقاومت نداشت سریر مملکت خالی کذاشت، فی وصف الحال المذکور[1]، شعر[2]:

خود کرفتم که پس از رنج و تکاپوی دراز — کار از آن سان که دلت خواست بسامان کردد
بچهٔ ایمن ازین عالم نا پا بر جای — که بیکدم زدنش کار دکر سان کردد

تاریخش اینست[2]:

تاریخ چون بششصد و هشتاد سه رسید — تأثیر حادثات فلك بردوام کرد
ارغون بملك کیری چون تیغ بر کشید — احمد برفت و تیغ شهی درنیام کرد

پادشاهی ارغون

ص. ١٤١

چون نوبت جهانداری احمد بسر آمد سریر مملکت و جهانبانی در سنه ثلاث و ثمانین و ستمایه بجلوس پادشاه وقت ارغون مزین کشت و دولت و سلطنت بر او قرار کرفت، رسوم قواعد جهانداری تازه کرد در حفظ ممالك و ضبط مصالح و مناظم دولت مبالغت نمود، عرصهٔ ممالك از معارضان مملکت و منازعان دولت پاك کردانید، ملوك جهان شعبدهٔ نوال او شدند، از شاه زادکان هرکه سر بر خط امتثال نهاد در سروری پایدار ماند، هرکه سرکشی کرد و قدم در کوی مخالفت نهاد از سر بر آمد و منکوب شد، شرح شاه زادکان مقتول و آن حالات خوض نرفت،

اما نکبت شمس‌الدین صاحب دیوان[1] چنان بود که او را بتهمت مخالصت احمد و تحریض او بر مقاومت ارغون متهم کردانیدند و بدان تهمت صدقاً اوکذباً اورا درکناه آوردند، از آن خوف و خشیت برامید ادراك سلامت چون بلادی نیافت بجانب کیلان شتافت، راه زنان قضا و مرحله داران قدر مترصد نوایر و متربض دوایر بودند، در اثناء آن

[1] A. فی وصف‌الحال المذکور yok. [2] A. Y. k. mürekkeple;

دارو گیر و تحکمات تقدیر راه مقاصد بر او فروبستند، تدبیر او با حکم
تقدیر موافق نیامد بدان مقصد که انصراف نموده بود متقاضی اجل
گریبان عمرش گرفت از چنگال شیر اجل جان نبرد[1] بر نوید وعدهٔ
استمالت معاودت کرد، چون حال بر آن منوال که عشوهٔ آن خورده
بود نیافت ندامت سود نداشت، با همه علم و فضیلت چون مرغ زیرک
بپای خود بدام افتاد بناکام بحکم قضا سر بر خط تسلیم و رضا نهاد،
در آن مضیق خوف و خشیت و جل و سطوت اجل تفأل بکلام حق
عز و علا نمود، آیت نص[1]: (ان الذین قالوا ربنا الله ثم استقاموا تتنزل
علیهم الملائکة الا تخافوا ولاتحزنوا و ابشروا بالجنة التی کنتم توعدون[2])
بر آمد، بدین آیت و تفأل که بدان نمود مستبشر گشت و همین صورت
تفأل بقاضی مجیرالدین قاضی تبریز و شیخ همام‌الدین و دیگر عزیزان نوشت،
چون فرش عمر و دولت او درنوشت بر نوید بشارت جنت و امید رحمت
و مغفرت از دارالغرور دنیا رحلت کرد و بدرجهٔ شهادت بدارالقرار ص ١٤٢
آخرت پیوست | ، تاریخش اینست[3]:

رسید الحق بتشریف شهادت — وزیری کو سر از گردون بر افراشت
محمد صاحب دیوان که سی سال — جهانرا از بسی آفت نگه داشت
زهجرت ششصد و هشتاد و[4] سه بود — دوشنبه چارم شعبان که چاشت[5]
فلك بین کا نچنان نفسی بیازرد — جهان بین کا نچنان مردی بنگذاشت

اخری له :

نظام عرصهٔ آفاق صاحب دیوان — محمد بن محمد دریکانهٔ دهر
بسال ششصد و هشتاد سه ز شعبان چار — بوقت عصر دوشنبه برودخانهٔ اهر[6]
بدست تسلیم از روی اختیار بجبر — بجام تیغ لبالب کشید شربت قهر

فی الجمله[1] از وفات او و فوات تدبیرات او در اموال و امور دیوانی خللها

[1] A. بدان مقصدکه ... جان نبرد hâşiyede; [3] Sûre XLI, âyet 30; [3] A. Y. k. mürekkeple; [4] A. Y. و yok; [5] A. جاست ; [6] Azerbaycanda Erdebil ile Tebriz arasında bir kasaba ve nehir adıdır (Y â k û t, *Mu'cem ül - Büldân* I, 409).

ظاهر شد و در اطراف ممالك شورشهای روی نمود، حل وعقد مناصب و
قبض و بسط اموال از سلك استحقاق و ضبط انتظام بدر افتاد، اسباب
مقررات اموال و ابواب متوجهات اعمال بواسطهٔ تبدید شمل و تفریق جمع
او واهی گشت، شعر[1] :

و ماکان قیس هلکه هلك واحد — و لکنه بنیان قوم تهدما

فی الجمله[2] ارغون پادشاهی بود که هرچه از لوازم امور پادشاهی تواند بود
بر آن ملازم بود، در زمان دولت او[3] عالمیان در کنف امن و امان از
تصاریف زمان و طوارق حدثان در کنف امان بودند، هر دست مطالبتی که در
جوانب باستطالت بر آورده بودند مادهٔ آن تطاول از خلق منقطع گردانید،
هر متعدی که قدم در دایرهٔ تغلب نهاده بود در قلع و قمع آن ابقا و محابا
نفرمود ، آیین جهانداری و مراسم رعیت داری احیا کرد، در تمهید
اساس معدلت جبر مافات ایام آفات بواجبی رعایت نمود، امن و رفاهیت رعایا
محصل و سکون و فراغت برایا منتظم گشت و دولت و آیین شاهانه و حشمت
و تمکین خسروانه رونق تمام یافت تا وقت دخول سنه اربع[4] وثمانین و ستمایه[5]
درین سال شاهزاده هولاجو و شاهزاده کیغاتو بروم آمدند و آن سال
ییلاق و قشلاق در ارزنجان کردند، صاحب فخرالدین بترتیب تغار[6] ایشان
قیام نمود، چون بهنگام تدارك نکرده بود | بوقت احتیاج تغاری بهفتاد درم یافت ص ١٤٣
نمی شد، مجیرالدین امیرشاه[7] نائب سلطنة و عزیزالدین بکلربکی موافقت او نمودند،
اموال و نقود و اجناس خزاین پنجاه سالهٔ او درسر ترتیب آن تغار
بغارت رفت، فی الجمله[1] روزی از قراحصار دوله مبلغ چهار صدهذار درم

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] Y. فی الجمله yok ; [3] A. از ; [4] Y. خمس ; [5] A. ستمایه yok ; [6] Türkçe bir kelime olan T a ğ a r *Divânü Lügat-it Türk*'de içine buğday konan, hayvana yükletilen çuval mânasında kullanılmıştır (I, 17, 207, 344) . İ b n M ü h e n n a 'da bugünkü mânâda kullanılan T a ğ a r c ı k (Dağarcık) kelimesi bunun bir küçültme (diminutif) şeklidir (Kilisli nşr. S. 107). Moğol devri Farsça kaynaklarında iki mânâsı vardır; 1) Yüz *men*'lik bir ölçü; یك تغار آرد که صد من باشد; on kile bir tağara tekabül eder; هر ده کیل موازی تغاری با شد ; 2) Erzak, yiyecek: هر سال هشتاد تومان زربمصالح آش اردوهاء خواتین و شاه زادکان و تغار چریك منصور صرف می‌رود (Vassaf, Hammer nşr. s. 226); ترتیب مال و تغار لشکر کنند (*Câmi'ut - Tevârih*, K. Jahn nşr. s. 20, diğer misaller için indeks'e ve Q u a t r e m è r e , *Histoire des Mongols*. P.138 e bk.); [7] A. میر شاه, Y. nüshasının kenarında bir Türkçe

از وجه خزانهٔ او بارزنجان آوردند، در یك روز چنــان بحوالات و مطالبات شاهزادکان و امرا و لشکریان صرف رفته بود که چون جهان در سواد شعار شب رفت از آن جملهٔ مال بسیار از خرج تاتار وجه بهاء[1] شمعی باز نمانده بود که بر افروزد از وجه قرض ترتیب کردند، شاه زاد-کان هولاجو و کیغاتو مجیرالدین امیر شاهرا وعزیزالدین بکلربکی‌را یرغو فرمودند که بچه سبب با فخرالدین صاحب در مصالح و ما یحتاج لشکر اقدام نمودید، بجواب کفتند که هر که تنها خورد تنها قی کند، چون در فرامین و مناشیر دیوانی علامت او تنها بود لاغیر، غرامت لشکر نیز باید که بر او تنها باشد و آن سال درین حل و عقد و دخل و خرج بسر رفت تا وقت دخول سنه خمس و ثمانین و ستمایه[2]،

درین سال شاهزاده هولاجو بحکم یرلیغ از ارزنجان عودت نمود و شاهزاده کیغاتو از آنجا نهضت فرمود و کوچ بر کوج از سیواس و قیصریه در کذشت و در موسمی که رعد و صاعقه باز در پردهٔ سحاب می خروشید و زمین از تیر زمهریر جوشن قواریر می پوشید با بیست هزار مرد جوشن ور که چون رعد می خروشیدند باقسرا پیوست، اکثر سکان ولایت و مساکین جلاءٔ وطن[3] کردند و از مسکن مألوف انزعاج نمودند و از خوف و خشیت (ان الملوك اذا دخلوا قریةً افسدوها

و ازجملهٔ شجاعت ارغون فتح کورجستان بودکه سیصد beyti ihtiva eden şu hâşiye vardır ; هزار لشکر فرستاد بولاد بوشانی، دوماه تمام در دربند کرجستان جنك کردند، هر روز از پس لشکر مدد فرستاد از خوردنی وغیره، آخرالامر فتح کردند و انهزام بر لشکر کفار افتاد چنان کردند که مقدار صدپنجاه هزار نفر مرد (و) زن اسیر شد غیراز غنیمت دیکر، تا بدانجار سیدندکه تخت کرجی که او را انجاسه (ابخاز؟) کویند، و بعد ازو دو پسر ماند : غازان خان و محمدکه خدا بنده می کویند، چون چنان دیدند در روم قلعها وحصارها ساختند از بیم او، اما سود نداشت هرکجاکه رسید فتح میسر شد و بعد ازو خدابنده پادشاه شد و بعدازو اولجایتو خان شد که دختر محمد خان بود عورت(؟) بود اما صاحب تدبیر و دانا و عدل کستر بود:

چونکه عورت عادل اولا وسخی در حقیقت ار در اول نا دردنی

و پس ازان امارت بابو سعید وچوبانرا وزیر خود ساخت

[1] A. بهاء yok ; [2] A. ستمایه yok; [3] V. اوطان .

و جعلوا اعزة اهلها اذلةً)[1]، مور صفت بتنبیه (ادخلوا مساکنکم لایحطمنکم سلیمان و جنوده)[2]، در غایرات زمین در آمدند و اماکن در مغارات ساختند و وطن مألوف‌را پرداختند، اما عاقبت چون عدل کستری در نهاد شاه زاده و در جبلت او مرکوز بود و از مقدم مبارك و موکب میمون او آثار رفاهیت ظاهر شد و صاحب فخرالدین نوبت دیکر بترتیب مایحتاج شاه زاده و لشکر قیام نمود امن و آمان روی نمود و از بیع و شری امرا و خواتین و لشکریان مکاسب محترفه چنان رواج یافت که مقرر مال آقسرا که دویست هزار درم بود بچهار صد هزار درم پیوست[3] و کافهٔ رعایا آرام یافتند، |

القصه[5] مجیرالدین نائب السلطنه[4] عزم اردو حزم کرد و حزم را ص. ١٤٤ کار بست و حواشی و خدم و اصحاب‌را (صلاً من یرغب) در داد، جمله[6] چون محرر این مقالات نکته (اذا نباء[7] بك منزل فتحول) بر صحیفهٔ دل نقش کردند و در آن اشارت استشارت نمودند و در آن مشاورت رسم استخارت بجای آوردند (ما خاب من استخار و لا ندم من استشار)، عنان عزیمت بر سبیل موافقت بر صوب مسافرت معطوف کردانیدیم، شعر تازی[8] :

و طول مقام المرءٔ فی الدار مخلق لدیباجتیه[9] فاغترب تجدد

بخیالی که شیر در خانهٔ خود صید نکند و شمشیر در نیام خود زخم نزند (و المندل الرطب فی اوطانه حطب) زمام اختیار بدست اقتدار کردکار

[1] Sûre XVII, âyet 34 ; [2] Sûre XVII, âyet 18 ; [3] Kazvînî Aksaray'ın *hukuk-ı divânî*'sini 1500 dînâr gösteriyor [*Nüzhat-ül-kulûb*, s. 95) [4] A. Y. k. mürekkeple; [5] Y. مجیرالدین امیر شاه ; [6] Y. جمله‌را ; [7] A. ازا mükerrer, Y. اباء ; [8] A. شعر [9] A. لدسا حیته , Y. لدنیا خیتبه .

جل ذکره باز دادیم (ویقلبها کیف یشآء)، حاصل الحال بعد طول المقال چون در خدمت مجیرالدین[1] امیر شاه سعادت وصول باردو میسر کشت باصناف عواطف و انواع عوارف اختصاص یافت و هر مطلوبی که مأمول بود از حجاب انتظار روی نمود،

وزارت صاحب فخرالدین قزوینی و امارت مجیرالدین امیر شاه[2]

القصه وزارت و امارت روم بنام فخرالدین قزوینی و مجیرالدین[3] امیر شاه مقرر کشت[4] و حکم یرلیغ بنفاذ پیوست، و چنانکه مراد ایشان بود احکام صادر شد و هر مقصد که در قالب ارزو داشتند محصل و منظم کشت و هر دو با حصول مقاصد و شمول مرام اسباب انتعاش معاش مهیا کردانیده و با تشریفات پایزه و دور باش استظهار ایشانرا ارزانی داشته بولایت روم توجه نمودند، مؤلف کوید، در تهنیت منصب ایشان در تهدیه بعضی در قلم آمد[4]:

خجسته دست وزارت که یافت زیب و بها — بنام صاحب خسرو نشان مبارك باد.
نظام ملك سلاطین که رایت ظفرش — فکند سایه بر آن خاکدان مبارك باد
کرامتی که شد از پادشاه روی زمین — نثار منصب او هر زمان مبارك باد
بروی و رای منیر مجیر دولت و دین — که روی و رایش بر انس وجان مبارك باد
وفاق هر دو بهم در ثبات دولت و ملك — چو بر فلك قدم فرقدان مبارك باد[5]
کسی که بر خطشان سر نهد زخطهٔ روم — سعادت فلکش جاودان[6] مبارك باد

صاحب قزوینی‌را بکنیت[7] (نظام الملك) خطاب کردند و او باعتمادی[8] که ص. ١٤٥ در توفیر اموال | بر لوح ضمیر بی تحقیق نقش کرده بود و بتخیل تکثیر وجوهی که بی تصدیق در خاطر داشت التزامات محال نمود، در مقررات

[1] Y. مجیرالدین yok: [2] Başlık tarafımızdan konmuştur. [3] A. مجیرالدین yok; [4] A. Y. cümle k. mürekkeple; [5] Y. de bu beyt 4.cü ve 6. cı olarak mükerrerdir; [6] Y. جاویدان. [7] A. بکنیت yok A. Y. k. mürekkeple; [8] Y. اعتمادی.

اموال درعهدهٔ لزومی که مالایلزم بود تقبلات خطرناك کرد، چون شروع نمود و بیشتر آن تعسیر تمام داشت و او بجد و جهد می‌خواست که بارتکلیف بر جان خلق نهد زبان طعن در وزارت او دراز کردند، نمی‌دانست که هر که چون آتش بکستاخی سرفرازی کند چون آبش[1] در نشیب اندازند، فی‌الجمله صاحب قزوینی خلقی بسیار و طائفهٔ بی شمار از تبریزی و همدانی و عراقی و اصفهانی و خشکانی[2] و خراسانی و کرجی و الانی و مرندی ونخجوانی و تفلیسی و ارانی استصحاب نمود و از ارباب قروض هم از ان طوایف بعضی‌را بحجابت بعضی‌را بنیابت خود منسوب و موسوم کردانید، منصب استیفاء ممالك بنام برادر خود جمال‌الدین و پروانکی بنام برادر دیکر مقرر کرد، مجیرالدین نائب السلطنه نیز باحواشی و خدم قدیم خود و متعلقان پدرش که آن شیوهٔ امارت از وی بر رسته بودند بر بسته وآن اسباب امیرانه موروث و مکتسب بود با او بمشارکت حکومت روم مصاحبت نمود، در شهور سنه سبع و ثمانین و ستمایه در ماه ذی‌القعده بمحروسهٔ ارزن الروم وصول یافتند، اکرچه صاحب قزوینی چون صفر میان تهی که بر رقم تقدم نماید باسم وزارت بر امارت مجیرالدین امیر شاه[3] تقدم می‌نمود، اما بنسبت امارت و نیابت[4] اصلی حل و عقد کلی وجزوی در تحت امر و نهی مجیرالدین امیر شاه[5] بود و چون خلق رغبت کلی بواسطهٔ حسن خلق بدرکاه او می‌نمودند نسبت قزوینی با شکوه جاه او از ثری تا بثریا و از ارض تا سما تفاوت داشت، (لایبلغ سوقة شأو ملك و لا یجری کوکب جری فلك) بر بسته دکر باشد و بر رسته دکر، بیت:

کرچه پیش است پیشی چه عجب[6] — پیشی صفر بیشی رقم است

وفات صاحب فخرالدین علی[7]

آن وزیر و الا مرتبه که در مضمار کرام عمری دراز مرکب کامرانی

[1] Y. چون آتش کستاخی کند و سر افرازی نماید; [2] A. حشکهانی; [3] A. اما بنسبت امارت و نیابت مجیرالدین :Y. de [5] ;yok امیر شاه .Y [4] ;yok امیر شاه امیر شاه تقدم اما بنسبت امارت و نیابت. tarzındadır. [6] A. Y. عجب است; [7] Y. وفات صاحب مرحوم فخرالدین علی رحمه‌الله تعالی.

دوانیده بود و قصب السبق از وزراء عالم ربوده، درین مدت بنواهی اقشهر بود
و با وجود آوازهٔ وزارت فخرالدین قزوینی درکار خود مستبد و دفع
خصم را باستعداد وزیرانه که داشت مستعد و فخرالدین قزوینی | جهت ص١٤٦٠
مقابلت و مقاومت او تیغ افسانه بر نشان می زد و دندان طمع تیز می
کرد، شعر[1]:

تا خود که کند زیان کرا دارد سود

فی الجمله[2] صاحب فخرالدین را ناکاه متقاضی اجل حلقهٔ تقاضاء رحیل
بر درکاه عمر او زد، نازلهٔ سماوی قدم بر مسند وزارتش نهاد و دوران
زمانش امان نداد که بدفع معارض پردازد و تیری که در جعبهٔ تدبیر
داشت بیندازد، ناکاه سفینهٔ آمالش بشکست و دست وزارت از دست برد
او خالی ماند (اهل الدنیا کرکب یساربهم و هم نیام)، بیت[3]:

خلق تا در جهان اسبابند — همه در کشتی اند و در خوابند

فی الجمله[3] بر اجابت (اجیبوا داعی الله) در الم سقام تجرع کاس حمام نمود
و از منزل فنا بمرحلهٔ[4] بقا رخت بر بست و از عالم فانی بدارالبقاء آخرت
پیوست، لکل امر امد و لکل امد اجل و لکل ولایة نهایة، شعر[3]:

اسباب فلك چومهرهٔ بشمرد بخاك — کس را ننواخت تاش نسپرد بخاك
هر شاخ که برك او بلندست امروز — از آب بر آورد و فرو برد بخاك

تاریخش اینست[3]:

دوشنبه خامس عشرین بد ازمه شوال — که مرك صاحب کشت از قضاء حق صادر
بسال ششصد و هشتاد و هفت از هجرت — بقرب خطهٔ آقشهر در ده نادر[5]

[1] Y. شعر yok; [2] A. فی الجمله yok; [3] A. Y. k. mürekkeple;
[4] A, مرحله; [5] Sâhib Fahreddin Ali'nin mezar kitabesindeki ölüm tarihi 684 olarak yazılmıştır (**Halil Edhem**, *Kayseriye şehri* s. 104).

القصه[1] صاحب قزوینی اکرچه از علوم بهره نداشت و الفاظ او
بغایت لحن بودی که روزی حافظی را کفت که عرشی قرآن بر خوان
میان عرش و عشر تفاوت نمی دانست، اما در فن سیاقت نظیر نداشت
و در ابواب تحریر حسن تقریرش بود و سخاوت و کرم ذاتی نیز نداشت
اما بتلقین اصحاب نا جنس و تعرض شیاطین الانس و تحریض اخوان خوان
در امور وزارت از منهج استقامت انحراف یافت و از طریق سداد
و رشاد انصراف نمود، در اقامت شرائط مملکت ارکان دولت را پیش
کاران نیك اندیش نیك رای رکنی اعظم است و اصلی محکم (انك لن
یصلح ابداً حتی یصلح جلیسك)، شعر تازی[3]:

اذا کنت من اهل العفاف فلاتکن — قرینك الا کل من یتعفف

فی الجمله[2] اکرچه همتی کامل و مروتی شامل داشت اما چون در یمین
مکنت او یسار ثروتی نبود که بر ارباب حاجات و اصحاب قروضات صرف
کند و از متقاضیان قروض متغیر الحال بود دست طمع بتحکمات نا واجب
در تصرفات اموال و مقررات اعمال و عمال دراز کرد و قواعد نا
معتاد آغاز نهاد، همت بر قوانین محدث کماشت و در آن غلواء غلو شیوهٔ
(اوغل فیه برفق) مهمل کذاشت، ابداع رسوم ذمیمه و اختراع قوانین
قبیحه سبب تنفر خواطر خلق شد، اکرچه می دانست که مطالبات
فاحش تکالیف نا واجب متضمن خرابیٔ ملك باشد و قانون نا صواب
مستلزم خطاهاء فاسد چنانکه کفته اند، شعر[2]:

از رعیت شهی که مایه ربود — بن دیوار کند و بام[3] اندود

اما چون مستدعیات امور و مستلزمات احکام او اضطراری بود نه اختیاری
از تصرفات نا مرضی قواعد شرعی مرعی نمی داشت، اکر صاحب کفاتی باخوان

[1] Y. فی الجمله yok; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] Y. نام ;

خوان او نصیحتی مشفقانه و وصیتی منصفانه بر کار می‌کرد و کلمهٔ الحق که (افضل الجهاد کلمة حقٍ عند سلطان جایرٍ) چون حجاب طمع غطاء دل و نقاب غرض عشاوهٔ بصر ایشان بود در سمع قبولشان دل پذیر نمی آمد، (کل ممنوع مرغوب فیه)،

یار[1] مارا بهیچ بر نکرفت هرچه کفتیم هیچ در نکرفت،

انا[2] اجره الی‌المحراب، و هویجری الی‌الخراب، چه سود از آب چون صحرا نباشد کشت را قابل، بهانهٔ کشف و استخراج مقدمهٔ اسباب خرج خود ساخت باج و خراج ولایات در معرض تاراج افتاد که بر موضعی که پنیچ تغار تحمل احتمال نمی کرد پنجاه می‌نوشت و بر ولایتی که مقنن آن پنج هزار بود پنجاه هزار معین می کرد تا بدان سبب اختلالی بقواعد قدیم راه می یافت و چون اسباب و اساس رسوم متزلزل می کشت از عشر آنچه تعین کرده بودی راضی می شدی [3] و مسلم نمی کشت و اخر الامر ازپنج بیکی باز می آمد و در معرض شش و پنج آن نیز چون مهره در ششدر احتباس می افتاد، هر التزامی که در تکثیر وجوه | و تمیر[4] توفیر در اوائل نموده بود در اواخر[5] کار سبب وبال حال شد، از جوانب معارضان ملك زبان طعن دراز کردند، خلق از کثرت قسمات و تواتر تکلیفات فریاد بر آوردند، کای خانه بر انداز مسلمانان توبی[6]، نکته[7]: صاحب دولتی که بر منصبی دست یابد باید که در جمیع امور سهولت پیشه کند و بدام احتیال[8] و شدت بار صعوبت اغتیال[9] برجان خلق ننهد، تا ثمرهٔ نیکوکاری و ذخیرهٔ نیکنامی او کردد، قال النبی علیه‌السلم[10]: (یسروا ولا تعسروا) انتباه حضرت رسالتست صلواةالله علیه[11]، رباعی[12]:

ص. ۱٤۸

[1] Y. نار; [2] A. انا teşdit ile; [3] A. می شد; [4] A. تمیز; [5] Y. درآخر; [6] A. تو; [7] Y. نکته yok; [8] A. اخسال; [9] A. Y. اغتبال, [10] A. قال‌النبي علیه السلم yok; [11] Y. صلواةالله علیه yok; [12] رباعی yok.

فلان‌الدین چو در عالم شدی‌مه زمنت بار برهر کردنی[1] نه
چنان باید که چون معزول کردی نکوید هرکسی کا الحمدلله

از تقدم صاحب فخرالدین رومی و تعقیب فخرالدین قزوینی نکتهٔ (الاخیر شر) در افواه افتاد، از افاضل یکی این دوبیت درین باب انشاد کرد، شعر[2]:

من بعهد فخرالدین صاحب همی کفتم مکر بعد از او باشد وزیری ملك را فرخنده تر
فخر قزوینی چو صاحب شد بدین آیین و رسم این مثل یاد من آمدکانچه پس‌ترکنده‌تر

فی‌الجمله[3] وزیر باید که شب در تفکر مصلحت رعیت باشد و روز در نفاذ آن بسر برد، او روز در جر منفعت مصادرات و عوارضات فاسد بود و شب در تفکر اداء قروضات، (والذین هم باللیل و مذلة بالنهار)، بدین شیوه تدبیر در عمارت بلاد و حفظ عباد چه رشاد و سداد صورت بندد، مؤلف کوید[4] که اکثر مستخرجان راکه بولایتی بجهت تعین قانون منسوب و موسوم می‌کردانید چنان از قواعد و قوانین بی خبر بودند و در امور دیوانی بکر العمل که چون بدیوان رجوع می کردند نسختی که می آوردند چنان مخبط و متروك بود که جزیه که باب اعظم قوانین روم است در قلم ایشان رقمی یا فت نمی شد و چون از بعضی کتاب استفسار می رفت می پرسید که جزیه چه باشد، لاجرم بدین شیوه حصافت وخبرت هیچ مقرر دیوانی در مرکز خود قرار نکرفت،

با چنین رای و رسم شهر اوزن کشف راکفش ساز و بر سرزن

انقسام ممالك روم بر عهدهٔ صاحب قزوینی ومجیرالدین امیرشاه [5]

فی‌الجمله مجیرالدین امیر شاه در اثناء آن حالت که کارها از حد اعتدال بدر افتاد و از هرج و مرج | مال ترت و مرت شد و دل مشغله ص. ۱٤۹

[1] A. کَرنی; [2] Y. شعر yok; [3] Y. فی‌الجمله yok; [4] Y. مؤلف کوید yok. [5] Başlık tarafımızdan konmuştur.

می کرد که آن ماکو واجب آن دیدکه ولایت روم را بدو قسمت کنند تا جلادت و خرابی و عمارت از هر طرفی که صورت بندد متصرف آن بجواب آن قیام نماید، امرای مغول نیز این قرار مستحسن داشتند، صاحب قزوینی از قیصریه تا حدود ولایات اوج که از حصهٔ سلطان عزالدین بود اختیار کرد و با ایجی تتغاول[1] که از امراء بزرك اردو بود و بحکم یرلیغ بامارت روم موسوم شده[2] ببلوك خود بدر رفت، مجیرالدین ولایت دانشمندیه‌را از سیواس و توقات تا قسطمونیه و سواحل سینوب و سامیسون که نصیب سلطان رکن‌الدین بود قبول کرد و با طولادای که یرغوجی بزرك اردو بود بدان جوانب عزیمت نمود و در مدتی که در آن اطراف بود قواعد و قوانین بر اصل نهاد و اموال موفور کشت و آن جوانب[3] معمور شد و هیچ خللی در آن ولایات بمال و ملك راه نیافت، فخرالدین قزوینی که متابع رای برادران و دیکر اصحاب بود چون[4] در آن بلوك خویش میدان خالی یافت تجاسر نمود و جماعتی از اصحـاب و اتباع او که از سرهنکی بسپهسالاری و از دیلکی بملکی پیوسته چون مانعی و زاجری نداشتند طریق خبط و اختزال سپردند و دست تمرد در شاخ (ان الانسان لربه لکنود[5]) زدند و هریکی در مطبخ دماغ دیك سودایی پخت و بر حسب تمناء خود باستبداد رای تیره تصرفی نمود، البستان کله کرفس شد، از هر جانبی مردم بدنفس دست تداول بر آوردند، از آن درماندکان دیار و ارکان بقاع که دست تصرف در آن جوانب بر آوردند هیچ کس از راحت طرفی بر نبست و هیچ صاحب حاجت فقاع متاعی نکشود (انك لاتجتنی من‌الشوك العنب)، در چنین ایام شدت و مدت حیرت، کم شده تدبیر و خطا کرده ظن، تعبیر زمانی می رفت تا از روزکار آبستن چه زاید و بر تختهٔ[6] نرد کردون از کعبتین اختران چه آید، خود از دیوان قضا و قدر منشور عزل بنام ایشان می نوشتند و بر[7] صحیفهٔ عمل رقم ترقین[7] می کشیدند و بعضی را منشیان[8] اجل در ورق عمر حرف زوال ثبت می کردند

[1] A. Y. سعاول (bk. *Câmi'ut-Tevârih* nşr. Blochet, *529*); [2] A. شده yok; [3] Y. مواضع ; [4] Y. چون yok; [5] Sûre C, âyet 6; [6] A. تخت ; [7] Y. بر yok; [8] Y. برقین ; [9] A. مسبان;

و هر دو صاحب منصب از قضایی که در پردهٔ غیب بنام ایشان نقش بسته بود غافل | شعر[1] : ص. ١٥٠

چو خواهد یافت دست چرخ کاری	بدید آرد ز[2] هرسوبودوتاری
فلك چون راه کاری بر کشاید	در و هر کونه تدبیری نماید

منهی قضا بتغییر احوال و تبدیل افعال صاحب قزوینی تمثال فرموده و چشم ذهول او از شورش آن غافل که می پنداشت که هرکز آن در کشاده بسته نشود و منشی قدر بعزل مجیرالدین امیر شاه خط نوایب در قلم آورده و طبع او از شوخ روزکار چنان بی خبر که پنداری که متیقن است که هرکز کرد انتقاض بر حاشیهٔ عمل او نخواهد نشست، شعر[1]:

اذا ارادالله امراً بامریء	و کان ذا رای و عقل و بصر
و حیلة یعملها فی کل ما	یأتی به مکروه اسباب القدر
اغراه بالجهل و اعمی عینه	وسله من عقله سل الشعر
حتی اذا انفذ فیه کله	رد الیه عقله لیعتبر

هرکه در هنکام اختیار در تدارك کار تغافل نماید ناچار حالش[3] باضطرار انجامد، خود کدام راحت است که در عقب آن محنتی و کدام عزت است که متضمن ذلتی نیست، شعر[4] :

دولت[5] نخست نقش کن و انکهی ببین	یك نیمهٔ از او «دو» ویك نیمهٔ «لت» است
یعنی[6] «دو» واکر نه سرانجام«لت»خوری	دردار وکیر نیز همین نوع زحمت است

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. ز yok: [3] Y. حالتش; [4] Y. قطعه ; [5] Y. دولت را ; [6] A. Y. یعنی که .

ذکر وزارت سعدالدوله یهودی صاحب دیوان
و تقریر واقعهٔ حکام روم[1]

صاحب فخرالدین قزوینی و مجیرالدین امیر شاه مدت دوسال از ابتداء سنه ثمان و ثمانین و ستمایه[2] در آن حکومت بسر بردند تا وقت دخول سنه تسعین[2] و ستمایه[3]، درین سال سعدالدوله یهودی صاحب دیوان شد، وزیری بود که عقد وزارت دردست آن کربه چون طوق و قلادهٔ زرین بود در کردن کلب و دست مسند امارت در قدم آن سفیه چون خلخال درپای حمار، چون حکم مطلق وزارت بحکم یرلیغ در قبضهٔ تدبیر او نهادند از سر عداوتی که در باطن یهود کاین است راه تعصب پیش کرفت (لتجدن اشد الناس عداوةً للذین امنوا الیهود و الذین اشرکوا)[4]، و از روی شدتی که | ص. ۱۵۱ | در جبلت او مرکوز بود کارها بر مسلمانان سخت کرفت، (شددوا علی انفسهم فشدد[5]الله علیهم)، رسولان و قصاد در افساد حال اهل سداد باطراف بلاد روان کرد، آن لعین از روی تعصب دین ملوك بلاد روی زمین را هدف اعتراض و سپر تیغ انتقاض کردانید و هرکسی راکه استعداد منصب وزارت بود در قلع و قمع او کوشید، چون فخرالدین قزوینی را در صدد آن شغل خطیر می دانست اجتهاد نمود که اورا در خطری اندازد، سیما که از وی بر خلاف حال نقلها بردند، اولاد قلاوز را با صاحب شمس‌الدین احمد لاکوشی[6] بحکومت روم اختیار کرد و آن هر دو عمل پیشه را در عوض آن دو وزیر پیشه بحکم یرلیغ بحکومت روم فرستاد و بغدی یرغوجی را بایالت ایشان موسوم کردانید و کوچبه ایلچی[7] را بتقیید صاحب فخرالدین و مجیرالدین

[1] A. حکام روم که ذکر می رود ; [2] A. k. mürekkeple; [3] A, ستمایه yok; [4] Sûre V, âyet 8 den; [5] A. شدوا ; [6] A. Y. اولاد قلاوز .. لاکوشی k. mürekkeple: [7] A, Y, اللجی ,

امیر شاه بحکم یرلیغ معین کرد، از بی دینی چون ملحد باطنی قصد قزوینی مؤمن کرد وصیاد پیشه را جهت تصید او دام عمل ساخت، ایشان نیز بی استحقاق در کار خود[1] بغلط افتادند و برسبیل هوای نفس صاحب یهودی بردای فساد مرندی شدند، (الکلب اعلی همةً و هی النهایه فی الخساسة فمن ینافس فی الریاسة قبل اسباب الریاسة)، از تحکم اولاد قلاوز فریاد (اذا ملك الاراذل هلك الافاضل[2]) از نهاد اکابر و اماثل برآمد، رباعی[3]:

آزاده دلان کوش بمالش دادند — و از حسرت و غم سینه بنالش دادند
پشت هنر ومردی آن روز شکست — کین بی هنران پشت ببالش دادند

حکما کفته اند[4]، من شدة النوازل دولة الاراذل، تراجع هزار[5] آدمی از علیه بهتر باشد از ترفع یکی از سفله، اکرچه صاحب یهودی نیز می‌دانست که از مرد شکاری کار دیوان بصلاح نیاید و باز دار آفت از ملك باز ندارد اما چون در بند افسادکار بود در تعذیب اخیار بترین قوم‌را اختیار کرد، بر مثال کسی که چون همت بر خرابیء موضعی کمارد او را مهندسی بکار نیاید که رسمی باساس وضع[6] نهد، بجهت خرابی مجهول بی خبر لایق تر باشد تا در کسر آن هرچه زود تر مبالغت نماید، ایشان نیز در دماغی که مطبخ سودا بود چون شیطان بیضهٔ هوسی نهاد | ص. ۱۵۲ | از صف النعال جانور داری قدم بر صفهٔ جهانداری نهادند و سودای وزارت و امارت قصر دماغ ایشان فروکرفت، شعر[4]:

موش کز دشت[7] در دکان افتد — یا[8] که خویشیش باغبان افتد
خویشتن‌را خدای نام نهد — خال و عم‌را کدای نام نهد
بنشاند بجهل و کشخانی — پدر پیر را بدربانی

[1] Y. خود yok, [2] A. از اصحاب اهلاك الاراذل .Y , ازا ملك الاراذل فلك الافاضل ; ملك الافاضل [3] Y. رباعی yok. [4] A. Y. k. mürekkeple; [5] Y. هراز ; [6] A. رسمی بصواب اساس نهد [7] A. دست ; [8] A. به

اکرچه صید جانوران پیشهٔ ایشان بود اما تصید قلوب شیوه ایشان نبود، لا جرم رونق بازار مردمی بشکست کرد کدورت بر خواطر اهل فضل نشست، شعر[1] :

در منصب این قوم خسیس مجهول   کشتند خران حاکم و حران معزول
چون کرد فلك دولت این قوم قبول   شد عقل عقیله خط خطا فضل فضول

فی الجمله چون این قوم شوم بحکومت روم آمدند در صحراء سیواس اتصالی که کواکب بنظر نحوس ناظر بودند بمجلس یرغو حاضر شدند و در تنفیذ اوامر حکمی که بتقیید[2] اکابر داشتند بموقف عرض رسانیدند و در اهانت و خلافت وزراء معزول هرچه ممکن بود از دنائت طبع و لوم نفس تقدیم داشتند، کسانی را که من جمیع الوجوه از جرایم بری الساحه بودند بمجاورت صاحب جنایت در ورطهٔ صدمت آوردند (ایاك و صاحب الکیر ان لم تخرقك ناره یصبك دخانه)، فی الجمله رقبهٔ صاحب قزوینی و مجیرالدین نائب را در ربقهٔ تقید آوردند، اما قید صاحب قزوینی چون پیمانهٔ او پرشده بود سبب زوال او کشت و قید مجیرالدین چون در امان حق بود جل ذکره[3] ودولت عمر باقی حفظ کردکارش واقی کشت و در ضمن آن واقعه بحکم (عسی ان تکرهوا شیأً و هو خیر لکم[4]) از روی برأت ساحت عافیت کرامت و راحت یافت، لبعض الحکماء[1] (قالوا حبست فقلت لیس بضایری[5] حبسی و ای مهند لایغمد)، مؤلف کوید[1] : در آن حالت شدت و پریشانی در رقعهٔ که بدو نوشتم متضمن مصلحتی چند این بیت در ضمن آن رقعه درج کردم، شعر[1] :

کفتی از وی دستها بستند آری کلشن است   کر زوی دست زمانه دستها بنددرواست

بزرکی نیز از اکابر مشایخ بر سبیل تسلیهٔ القب او نوشته بود، شعر[1] :

[1] A. Y. k. mürekkeple;   [2] Y. بتقید .   [3] Y. حق جل ذکره بود;
[4] Sûre II, âyet 213;   [5] A. نضایری , Y. نضایری ;

تقیید مصحف از پی تعظیم شان اوست   تشدید بر حروف نه بهر هوان بود
کل دسته بسته بوسه رباید ز دلبران   باخار همبرست چو در بوستان بود
دیرست تا برابری زر همی کند   آهن از ین شرف که چو آخر زمان بود
او را چنان بلند شود دست اقتدار   کوپای بوس خواجهٔ صاحب قران بود

هیچ کس در تصاریف زمان و تفوق اراذل بر افاضل و تقدم اسافل بر اعالی بهتر از قابوس و شمکیر[1] نظمی غرا نپرداخته است، شعر[2] :

قل للذی بصروف الدهر غیرنا   هل عاند[3] الدهر الامن له خطر
فان یکن نشبت ایدی الزمان بنا   و مسنا من عوادی بؤسه الضرر
أ ما[4] تری البحر یعلوه فوقه جیفاً   و تستقر باقصی قعره الدرر[5]
و فی السماء نجوم غیر ذی عددٍ   و لیس ینکسف[6] الا الشمس والقمر[7]

القصه[8] اولاد قلاوز فتنه اندوز بد آموز بمظاهرت بغدی[9] ایلچی دست در دامن تعدی زدند، مواد فساد طبیعت ایشان محکم شد اما بالتزام فاسد بازار عملشان کاسد کشد، چون عامل و معزول و عالم و مجهول و سمین و مهزول جمله در یك سلك کشیدند و میان نیك و بد فرق نکردند در هوای نفس غبار هوان بر چهرهٔ منصبشان نشست،

سماقار[10] امیری بود عادل و یرغوجی کامل چون مشاهده کرد که عنان عدالت از دست داده اند و قدم ازجادهٔ صلاح بیرون نهاده در قطع مواد فساد ایشان بقدر امکان اجتهاد نمود و چون درباب استرداد املاك روم نیز حکم آورده بودند بغض ایشان در دلهاء خاص و عام جای کرفت و چون سماقار در آن باب بدفع ایشان اجتهاد می نمود محبت او دردل خلق می افزود، ارباب املاك چنان کلیم ارتکاب در آب انداختند و سوداء آن دردل کرفتند چنانکه | خواستند که اجزاء آن کندم نمایان جو فروش را ص. ۱۰٤

[1] A. وشمه کیر ;   [2] A. Y. k. mürekkeple;   [3] A. عاید ;   [4] A. اما teşdit ile;   [5] A. الدر ;   [6] A. یکسف ;   [7] Son iki mısrâ İbn Bibi'de zikredilmiştir (Houtsma nşr. s. 11).   [8] Y. القصه yok: [9] Y. *bâ* zamme ile;   [10] A. Y. k. mürekkeple;

با تعدی[1] متجزا کردانند، چون استعداد آن منصب خطیر نداشتند بی استبداد آلت شغل کاری نتوانستند کردن و در اندك زمان مهرهٔ عجز باز چیدند و چون بر سبیل تعدی تصدیٔ عمل نمودند روی فلاح و نجاح ندیدند، پسر قلاوز روزی چند چون برف که در صحرا نشنید بنشست و بدم سردی که نمود از آن کار طرفی بر نبست و چون باد که بر دشت کذرد روزکار صحیفهٔ کروفر در نوشت و در کذشت، رباعی[2]:

عمر از پی افزودن زرکاسته کیر — کنجی بهزار حیله آراسته کیر
تو بر سر آن کنج چو در صحرا برف — روزی دوسه بنشسته و بر خاسته کیر

القصه[2] صاحب قزوینی و مجیرالدین امیر شاه در صحبت کوچبه با دیکر اصحاب از حاکم و محکوم و خادم و مخدوم با دیکر رسل از روم عزم اردو کردند، اکرچه کوچبه ایلچی که بتقید ایشان موسوم بود نور ایمان نداشت اما بوجود کفر طبعش بر مکارم اخلاق مجبول بود و بر موجب ارادت و مصلحت ایشان در رفتن تعجیل نمی نمود و حکم (العجلة من الشیطان و تأنی من الرحمن) را کار بسته بود و بتوقف و تصبریك منزل دو منزل کرد و در هر شهری ببهانهٔ اقامت واجب می دانست تا مکر بواسطهٔ تأنی فرجی روی نماید و بشارت فرجی برسد (لعل الله یحدث بعد ذلك امراً)[3]، فی الجمله تا بییلاق الاطاغ[4] که مقام درد وداغ یرغو خواست بودن خدم و حواشی مجیرالدین چون جوزا که علاقه حمایل فلك است بلکه چون عنقود ثریا قدم از دایرهٔ خدمت او بیرون نهادند و اتباع و اشیاع صاحب قزوینی که همه چون نقش دیوار صورت بی معنی بودند بلکه از بد دلی (احلی من جوف الحمار) در وقت منفعت تصرفات عمل دل شکر پیرامن او (کما احاطت الزمر احاطة الهالة بالقمر) مجتمع بودند و چنان

[1] A. تغدی ; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] Sûre LXV, âyet 1 den; [4] Y. آله طاغ . [5] A. الاهالة .

می‌نمودند که محبت او چون حبة القلب در دل کرفته اند، چون پردهٔ عمل او در دیده شد و کوکب جلالش در افول افتاد جمله بیخ اعتیاد الفت بر کنندند جمله چون بنات النعش پراکنده شدند، | او کابیات ص. ١٥٥ القصاید فی العقاید مختلف و متفرق کشتند و او در آن راه بی‌پایان وحشت و بیابان بی مدد خوف و خشیت مهجور و معسور[1] پای بند حکم مقدور فروماندند[2]، شعر[3]:

ما الناس الا مع الدنیا و صاحبها — بحیث[4] ما انقلبت یوماً به انقلبوا[5]
یعظمون اخا الدنیا فان وثبت[6] — یوماً علیه بما[7] لا یشتهی وثبوا

مثنوی[8]:

خلق جز[9] بند و بیخ نیند — همهرا آزمودم هیچ[10] نیند
تابدانی که روز بیچاپیچ — هیچ کس مرترا نباشد هیچ

القصه[3] بعد از شداید بسیار و مکاید بی شمار در اول فصل بهار باردو بموضع الاطاغ[11] وصول یافتند، صاحب دیوان یهودی در حق صاحب قزوینی از غایت بی دینی قصد و سعایتی نمود که اصلاح آن ممکن نشد و سد آن رخنه نا متصور بماند[12]، چون تقدیر ازلی باعث ازالت او بود هر تیری که صاحب یهودی از جعبهٔ غرض برکار می کرد در قلع او بر هدف مراد می آمد، فی الجمله[3] آن سرکشتهٔ حوادث را در معرض اعتراض آورد و دست تعرض در دامن انتقال اوزد، اکر خود همه حاتم طی بود زمانه بساط سکان کوی او باسکان راه متساوی شدند، کوبی آن حادثه لشکر سرماء زمستان بود که بر اشجار وجود اصحاب و اخوان او تاختن آوردند که همه چون صنوبر بی‌جامه و چون سرو بی قبا ماندند (الآمال ممدودة و الانفاس معدودة و العواری مردودة)، و با آن همه عار و عواری

[1] Y. مغشور ; [2] A. فرومانده ; [3] A. Y. k. mürekkeple: [4] A. نحیت; [5] A. انقلبوا ; [6] A. وتبت ; [7] A. Y. ما : [8] Y. مثنوی yok; [9] A. جز ile بند arasında bir kelime kazınmıştır; [10] A. ایچ ; [11] Y. آله طاغ ; [12] A. نماند .

جملهٔ خدم و حواشی متواری شدند و از صحبت او بواسطهٔ آن نکبت بیزاری کرفتند و آن قوم بی‌باك[1] حقهٔ اورا که بتیغ از جریمه پاك[2] شده بود (والسیف محآء الذنوب) بر سر خاك بکذاشتند و برسم تدفین بر نداشتند تا در آن صحرا طعمهٔ وحوش و سباع شد، شعر[3]:

خنك آنرا که نیست بر سر خاك   تا چنین خاکسار می نشود

اهانتی که بر آن نفس لطیف رفت از آن کذشته بود که بر هیچ صحیفهٔ نقش شاید کرد، شعر[3]:

تیغ نیلوفری آخرچه کندبرتن آن   که و بالش بدی از رایحهٔ نیلوفر

از مشاهدهٔ آن واقعه کرد اناتی بر هیچ خاطری ننشست و بدان عبرت دل هیچ عمل جوی اعتبار نکرفت، | فی‌الجمله چون دست برد تقدیر ص. ١٥٦ ازلی غالب آمد تدبیر و تحذیر سود نداشت و از اوج اثیر حشمت در اسفل السافلین هلاك چون دلو در چاه افتاد، شعر[3]:

و هبت [4] رحاً یجری بها الیم مآء ها [5]   ولیس لها قطب فماذا یدیرها
و قد تنهض العصفور کثرة ریشه   و یسقط اذا ریش فیهابسورها (؟)

للمؤلف فی تاریخه[3]، مثنوی[6]:

چون قضا بروفق تقدیر از پی دور زمان   درجهان خواهد فکند از چرخ تیری ازکمان
بر دل آزادهٔ آید که آن بیچاره را   چارهٔ نبود از آن آسیب رستن جز بجان
روز یکشنبه که بود از ماه شعبان کاف وها   سال برخا بود وطاوفا که دروسطان روان
فخر مستوفی بیك ضربت که خورد از تیغ قهر   چون جهان برکشت ازو اونیز بکذشت از جهان

افاض الله علیه سجال مغفرته، فی‌الجمله[3] مجیرالدین نائب و اتباع او از صدمت آن ورطه از حاکم و محکوم و خادم و مخدوم چون موی از خمیر

[1] A. پاك ; [2] Y. باك ; [3] A. Y. k. mürekkeple; [4] A. Y. وهبة ; [5] A. Y. مآؤها ; [6] A. مثنوی yok.

بیرون آمدیم و چون فضل آلهی دستکیر آمد مدتی در جوار صاحب دیوان یهودی دم (اللیل حبلی لست تدری ما تلد) می زد و در خوف و رجا بلعل و عسی روزکار نا سازکار بسر می برد و در آن مکیدت حسن عقیدت همعنان (انتظار الفرج بالصبر عبادة) می کرد تا خود بچه زاید این شب آبستن،

القصه حوادث روزکار که درین سال واقع شد

بعد از تحمل آن شدت بسبب ملازمت در آن مقصد چون استقامتی روی نمود و مظنهٔ آن بود که مواعید خوب بانجاز رسد و ایام شدت برخا مبدل کردد خود بمرور ایام عقد آن مرام از سلك انتظام بدر افتاد و بواسطهٔ مرضی که بنفس پادشاه عاید شد سیلاب حوادث روی سوی مسکن صاحب دیوان یهودی نهاد، نایرهٔ فتنه از جوانب قصد مقصد او کرد، دلایل و امارات معجزات نبوی در قلع و قمع آن منکوس ومنحوس موسوی روز بروز واضح ترکشت و چون کار بدان انجامید که عروهٔ پادشاهی و دولت آن[1] انفصام یافت و مواد حیات آن مملکت منقضی کشت، امراء تومان کمین مکری | که نهاده بودند برکشودند و تیغ خلاف از غلاف ص. ١٥٧ آسیب باستیلا برکشیدند و روزی از اول بامداد که طلوع کوکبهٔ صبح صادق چون یدبیضآء کلیم سر از جیب افق بر آورد ناکاه موسی وار بدفع سحرهٔ فرعون دست تطاول بر آوردند و پای در رکاب تغلب نهادند و با پنجاه هزار سوار نامدار مقدمهٔ ایشان طوغان[2] قهستانی و تغاچار چون ابر غران و برق رخشان چنانکه فضاء شمشیر شان لوامع و صواعق مخذول می کرد و نوایب ضرایب تیغ نهاد بنیاد کوه معلول می کردانید پیل ازبیم کرز لنکر پیکر زبون شده و کوه از صدمت • آن صرصر

[1] Y. واضح تر... دولت آن haşiyede ; [2] A. طغان .

هائل هامون کشته چنانکه از زلازل آن هیبت که مصور و مخیل کشت عقل آدمی مخیل می شد، روی زمین از موج فتنه چون دریا بجوش آمد و سپهر از نعرهٔ دلیران مدهوش می کشت، شعر[1]:

فلك راه بلاها برکشاده   اجل بر روی خنجر سر نهاده

آن منحوس موسوی که از استکبار و استنکار بر خلاف دین حنیفی خطبهٔ فرعونی می خواند و خودرا در جمع خزاین همسر قارون می دانست و از صدمت (اغرقوا فادخلوا ناراً[2]) غافل، ناکاه مؤکلان قضا چون چنبر فنا پیرامن فنآء ساحت او در آمدند و مسرعان قدر بآسیب وجل و رد آمال او بغبار اجل مکدر کردانیدند و آتش صرصر در مرغزار بمقصود او زدند نهال وجودش بتندباد حدثان از پای در آمد، سطوت قهر (فخسفنا به و بداره الارض)[3] چون بر نهاد او و بنیاد اماکن او بظهور پیوست در آن افواج بلیت و امواج اذیت فرعون وارش فریاد (آمنا برب العالمین رب موسی و هرون[4]) سود نداشت و چون خواست که باستعانت و استغاثت (لااله الاالذی آمنت به بنوا اسرآئیل[5]) آبی بر روی کار خود آرد، خاك تیره (الآن و قد عصیت قبل و کنت من المفسدین)[6] در دهانش کردند و در تیار بحار حدثان غرق شد، تقدیر ازلی بجهت اعلاء کلمهٔ اسلام اعلام احکام او نکوسار کرد، مالی که در حوصلهٔ ظنون نکنجد و خزینهٔ[7] که جز قارون را مسلم نکردد در حوزهٔ تصرف آورده بود جمله در صدمات ورطات غارت و نهب ترت و مرت شد | ص. ۱۵۸ و اثقال احمال و احمال اثقال در معرض تاراج در صدد هرج و مرج افتاد، در موضع سیاستکاه طائفهٔ صلحا و زمرهٔ فساق بر روی پژمردهٔ او چندان بزاق[8] انداخته[9] بودند که (قبل الموت کخرقة بالیة بالت علیه

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] Sûre LXXI, âyet 25; [3] Sûre XXVIII, 81; [4] Sûre VII, âyet 118, 119; [5] Sûre X, âyet 90; [6] Sûre X, âyet 91; [7] Y. خزانه; [8] A. براق; [9] Y. انداخته yok.

الثعالب) شده بود ودور زمانه نقش وجود او نیز از لوح روزکار بسترد و از جاه مظالم دنیا جز بار لعنت چیزی دیکر باخود نبرد، شعر[1]:

الخیر یبقی و ان طال الزمان به   والشر اخبث ما او عیت من زاد

قومی که از سعایت یهودی سفاك در صدد[2] هلاك بودند ناکاه از حضیض خاك مسکنت باوج سماك رفعت و عزت پیوستند، جماعتی که در حمایت جاه او سر بذروهٔ افلاك فرو نمی آوردند از اوج رفعت آن جاه چون دلو در چاه افتادند، شعر[6]:

کم من علیل قد تخطاه الردی   فنجا و مات طبیبه و العود

عیسی علیه السلم بر کشتهٔ می کذشت کفت (قتلت فقتلت و سیقتل قاتلك)،

عیسی برهی دید یکی کشته فکنده   حیران شد و بکرفت بدندان تعجب سرانکشت
کفتا که کراکشتی تا کشته شدی زار   فردا بکشند آنراکه امروز تراکشت
انکشت مکن رنجه بدر کوفتن کس   تاکس نکند رنجه بدر کوفتنت مشت

القصه طائفهٔ از امراء نوینان مثل جوشی و قوجان و اردوقیا و ایداجی سلطان که جمله و جبه القوم و مرکز دایرهٔ اردو بودند در ورطهٔ نوایر آن فتن و دوایر آن محن بعضی از خانومان و بعضی از تن و جان بر آمدند و فنا بر بقا و عدم بر وجود اختیار کردند[3] و بعضی در مجاورت آن کلب الیهود در صاعقهٔ هود و عذاب ثمود افتادند و بعضی که چون کرك یوسف بی کناه بودند بر مثال ناقهٔ صالح در صدمت آن مفاسد طعمهٔ تیغ شدند نص: (و اتقوا فتنةً لا تصبن الذین ظلموا منکم خاصةً و اعلموا ان الله مع المتقین)[4]، شعر[5]:

[1] Y. شعر yok; [2] Y. صدمهٔ; [3] Y. و بعضی ازتن و جان ... و عدم بروجود اختیار کردند yok; [4] Sûre VIII, âyet 25; âyetin sonu ان الله شدید العقاب dır; [5] A. Y. k. mürekkeple.

صاحب السلطان لابدله   من هموم يعتريه و غمم
والذی یرکب بحراً سیری   قحم الاهوال من بعد قحم

ص۰ ۱۵۹

عقلا گفته اند[1] که پادشاه بر مثال کوه است که بانواع اشجار و ازهار و الوان اثمار آراسته و پیراسته باشد و در او سباع ضراری و وحوش براری بسیار همچنانکه از نفاء[2]، آن صعب نماید تمکن[3]، نیز در او خطر افزاید (و المکانة لدی‌الملوك مفتاح فتنة او محنة) ، حکما گفته اند[1]: اگر تیر فلك نزدیکیٔ تیغ آفتاب نجستی چون پیکان در آتش تافته نشدی و نسوختی چه سهیل و دیگر اجرام و ثوابت که دور دست افتاده‌اند از قرب آفتاب از احتراق ایمن اند، فی الجمله[3] از ابتداء ارتفاع صبح صادق ضیا تا وقت انقطاع ثریا امیران هزاره و صده در نهب اموال غارت اجناس دست استیلا بر آورده بودند و درقمع و قلع و ضرب و طعن نه آن مبالغت می‌نمودند که معرفت افهام بر کمیت و کیفت آن احاطت یا بد، در یك لحظه بقلم و رقم غارت و نهب خط (فجعلنا عالیها و سافلها[4]) بر اطلال و دمن آن بوم و اثاث آن قوم شوم که در سلك انفاع و انتفاع صاحب یهودی بودند کشیدند و بساط نشاط جمله بر افشاندند و شاد- روان بدعت آن قوم چنان پاك کردند که نه خار ماند و نه خس وخرمن بساط آن بدکیشان چنان بصرصر قهر بر انداختند که نه کاه ماند و نه کرد و باغستان مملکت از خارستان عشقهٔ ظلم و فسقهٔ جور باز رست، للمؤلف[5]، شعر[1]:

رتبت جاه بجام می‌کلکون ماند   که بیکدم شود از کسوت خوبی عاری

فی‌الجمله مجیرالدین نائب السلطنه از آن مضیق حرج بسلامت فرج یافت و با اتباع و اشیاع خود از خلاب آن مخافت و مخلب آن آفت در

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] Y. یقاء ; [3] Y. یمکن ; [4] Sûre XI, âyet 84; [5] Y. للمؤلف yok;

کنف رافت حق بی‌ملامت بسلامت بساحل خلاص افتاد(و قد افلت من حمرة[1] الدم الی خضرة النعم، و ذلك فضل‌الله یؤتیه من یشآء[2])، در تاریخ نکبت سعدالدوله[3]:

زهی مطالع دولت زهی طوالع فر   که یافت طالع سال انتظام فتح و ظفر
مبارکست زمانی بعزم برج حمل   طلوع کوکبهٔ شاه باز شیر شکر
گذشتهٔ بود چوپش از رقم علامت صفر   سه روز از اول ماه ربیع بعد صفر
ص۰ ۱۶۰
قلم زخاء خط وصاد صفحهٔ می‌فرسود   بمشك سوده رقم بر صحیفهٔ دفتر
بباد حادثه ناکه زمبداء آذار   فکند دشمن دین‌را زمانه در آذر
بدید گشت امارت معجزات نبی   بر آمد از افق شرع صبح دین گستر
برای رونق دین حکمت قضای خدای   باقتضاء ارادت کشید تیغ قدر
در آتش غضب از صرصر عواصف قهر   بباد داد سر آن یهودی خیبر

القصه سریر پادشاهی از آن پادشاه خورشید منظر خالی ماند و از حوادث آسمانی مدت دولت آن جهانبانی بسر آمد و زمان دولت او نیز منقضی گشت، شعر[3]:

نه سام نریمان نه افر اسیاب   نه کسری و دارا و جمشید ماند
توهم دل مبند ای خداوند ملك   چوکس‌را ندانی که جاوید ماند
و کر در جوانی برند این خیال   بپایان پیری چه اومید ماند

شعر[4]:

چو خضر آب حیاتش امید بود و لیك   فروشد از سر این خاکدان چو اسکندر
نداء «فاعتبروا منه یا اولی الابصار[5] »   بر آمد از دل شوریدهٔ خاطر آن عبر

پادشاهی کیغاتو

در سـنه تسعین و ستمایه بعد از ارغون دور پادشاهی و تاج داری و

[1] A. جمرة ; [2] Sûre V, âyet 59 dan; [3] A. Y. k. mürekkeple;
[4] A. شعر yok; [5] Sûre LIX, âyet 2 den.

سریر مملکت جهانداری[1] ارثاً و اکتساباً بر کیغاتو مقرر کشت، در ابتدای فصل بهار که نو عروس چمن در دیباء ملون هفت[2] رنك ازهار مزین بود و اشجار در لباس هفتو رنك اثمار در حلهٔ قباء منقش از بلاد روم عزم دیار اران و آذربیجان کرد، سلطان غیاث‌الدین مسعود با مجیرالدین نائب السلطنه و دیکر اکابر دولت در بندکی عبودیت با ییلاق آله طاغ مشایعت نمودند،

حوادث[3]: درین ایام شاه زاده بایدو را سوداء پادشاهی باعث شد و سلسلهٔ معارضه را تحریك داد، از حدود بغداد در طلب سریر مملکت نهضت نمود، امراء تومان | تغاچار[4] و قونجقبال[5] و طغان قهستانی ص. ۱٦۱ و توکال در هواداری او متابعت نمودند، چون بایدو در آمدن تهاون نمود و چندان در عواقب امور تدبر و تفکر فرمود که فرصت وقت فوت کرد بدان تعلل و توقف فتوری درکار او در آمد و تدبیر امرا خلل کرفت، بدان سبب خواتین فوج فوج از هر کوشهٔ با سریه بیرون تاختند و روی بخدمت کیغاتو نهادند، امرای هزاره نیز چون وصول بایدو در توقف افتاد یك یك در عقب خواتین متوجه شدند، طلسمی که امرا در باب بایدو در هم بسته بودند بشکست، چون بایدو از طرف بغداد باردبیل رسید اسباب طلب کار او از و بال فتور در وبیل افتاد و دولت از وی روی بر تافت، چون امرا و عموم متجنده را با خواتین متفرق دید سپر سلامت در وی کشید و بی مقاومت ترك مملکت کرد، کیغاتو در ییلاق الا طاغ[6] بر سریر مملکت تمکن یافت و مقر فرماندهی و شهریاری بجلوس او زیب و زینت کرفت، والحق پادشاهی بود که از کمال جود اموال موجود جهان در نظر بدل او چون پشه حقیر می نمود و خزاین دنیا در مقابلهٔ عطاء او چون خاك بی وقع بود در احیاء مراسم پادشاهی مبالغت نمود، کافهٔ

[1]Y. جهانداری ... وتاجداری yok; [2]Y. هفت yok; [3]A. Y. k. mürekkeple;
[4] A. تعاجار ; [5] A. قوعقال, *Câmi'ut-Tevârih*; قونجقبال (K. Jan, indeks);
[6] Y. آله طاغ .

جمهور خلایق سر بر ربقهٔ طاعت او نهادند، ارباب دولت ازجملهٔ جوانب مأمور شدند، جهان در حفظ ایالت و ضبط سیاسـت آوردند، اعمال ولایت‌را بر نهج اتساق بر وجهی هرچه خوبتر اتفاق کردند، القصه بعضی از امرا که متابعت بایدو نموده بودند (اذا عجزوا عن‌الامر و لم یقدروا بالظفر) از کیغاتو اعراض کردند و از خوف غیبت نمودند، از آن جمله طغان قهستانی براه اردبیل بدر رفت و منهزم شد فوجی از[1] لشکر درعقب او رفتند، چند نوبت او را بالشکر اتفاق محاربت افتاد و الحق مردی مبارز بود، در آن مبارزت بنفسه لاغیر بر سیصد و چهار صد سـوار حمله می‌آورد و صف لشکر بر می‌شـکافت و بعضی‌را مطروح و بعضی‌را مجروح کردانیده بیرون می‌جست و هر وقت کمان می‌برد که از دام بلا رست و چون لشکر متواتر از عقب او باز نمی ایستاد بمقصود نپیوست، مصراع[2]،

سبو ز آب هر بار ناید درست

عاقبة الامر از چنبر قضا جان نبرد و متواتر مقاومت نموده طاقتش طاق شد و ناکاه در دام قهر کرفتار کشت | و با دیکر امرا در قید ص. ۱٦۲ اسـار بآلاطاغ آوردند، فی الجمله خواتین و بایدو[3] و امرای کهن ونو را جمله یرغو کردند، بعضی‌را رقم عفو بر جریدهٔ جریمه کشیدند و بعضی‌را داغ عزل بر ناصیهٔ عمل نهادند، و بعضی‌را خرمن ثروت برباد غارت دادند، هر کرا از عمر مدتی دیکر باقی[4] مانده بود نجات یافت و هرکرا دور عمر بپایان رسیده بود از دست ساقی اجل جام فنا نوشید ولباس زوال پوشید و در آن میانه دور زمانه طبل رحیل بر در طغان قهستانی زد و منهی اجل این دوبیت بکوش هوش او رسانید[5]، رباعی[6]:

[1] Y. از yok; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] A. بایدورا ; [4] Y. باق yok; [5] Y. رساند ; [6] Y. رباعی yok;

محراب چمن‌را زکل آمد قندیل — و زباد بیك هفته فرومرد ذلیل
یعنی که درین مرحلهٔ بی حاصل — یك هفته نزول است و دکر هفته رحیل

فی الجمله اونیز کلیم عمر در آب فنا انداخت و جان در ششدر آن حیرت چون مهره در باخت (اذا اراد الله نفاذ قضایه و قدره سلب ذوی العقول عقولهم لینفذ ما هوفی قضاءالله و قدره)، القصه آن سال در تدبیر مملکت در الاطاغ [1] بسر رفت تا وقت [2] دخول سنه احدی و تسعین و ستمایه [3]، درین سال موکب همایون پادشاه [4] کیغاتو از ییلاق بجانب روم نهضت فرمود بتدبیر آن که ممالك روم‌را نسقی ظاهر شود، و چون مدت هشت سال [5] در روم [6] اقامت نموده بود وبا آب و هوای آن انس کرفته همت بر نظام مصالح آن مصروف داشت و در اول بهار بروم در آمد و چون آوازهٔ خروج و تمرد اتراك متواتر می رسید برصوب ولایت اوج بدفع خوارج رغبت نمود،

خروج ملك رکن‌الدین قلج [7] ارسلان ابن سلطان عزالدین کیکاوس [8] برادر سلطان مسعود [9]

بر مقتضای قضای آسمانی رکن‌الدین قلج ارسلان سودای جهانداری باستقلال در سر کرفت و درین سال از جانب اوج خروج کرد، چون موکب کیغاتو بدان جوانب پیوست او بجانب قسطمونیه رفت و اتراك آن ولایت متابعت او نمودند، آن ولایت را بتغلب بدست فرو کرفت،

[1] Y. اله طاغ ; [2] Y. وقت yok; [3] A. ستمایه yok. [4] A. همایون پادشاه yok; [5] Y. نهضت فرمود .. هشت سال haşiyede; [6] Y. در روم yok; [7] İbn Bîbî'de K e y û m e r s (s. 336); [8] A. ابن سلطان عزالدین کیکاوس yok; [9] A. Y. برادر سلطان مسعود başlıkta değil.

مظفرالدین البیورك [1] که سپهدار و طرفدار بزرك قسطمونیه بود در صدمات آن خروج عرضهٔ هلاك و سخرهٔ فنا شد و دور امارت او نیز بسر آمد، اتراك بی‌باك در مطاوعت ملك افاك دست تطاول و استیلا بر آوردند، شاه زاده کیغاتو | سلطان مسعود را بدفع برادر خود موسوم کردانید، ص. ١٦٣ سلطان با مجیرالدین امیر شاه و صاحب نجم‌الدین با لشکر تاجیك بجانب

[1] Y. *Elif*'in fethası, *lâm* ve *bâ*'nın sükûnu, *ya*'nın zammesiyle. Bu Alâeddin Keykubad zamanında meşhur Kıpçak seferini yapan Hüsameddin Çoban'ın torunu ve A l p-Y ü r ü k' ün oğlu Muzafferüddin Yavlak Arslan'dır (bk. A. Tevhid, TOEM, I. 319). *Alp* (bk. F. Köprülü, İA.) ve *Yürük* unsurlarından mürekkep olan bu isim Anadolu'da Y ü r ü k adının zuhurunu gösteren ilk vesika olmak itibariyle ehemmiyetlidir. Daha önce D i v a n ü l ü g a t - i t T ü r k (III, 14) te ve Uygur yazılarında (A. Caferoğlu, *Uygur sözlüğü*) tâbir, şerh, izah (yani bugünkü *yorma*) mânâsında bir *yörük* kelimesi (msl. *tuş yörüğü* - ruya tâbiri) ve Uygurlarda *Yürük* şahıs adına rastlamakla beraber muahhar mânâda *Yürük* ıstılâhının zuhurunu bu devre çıkarmak imkânsızdır. Herhalde *yürek*'ten ziyade *yürük* okunması icabeden bu misale, eğer okuyuşumuz yanlış değilse, İ. Keykâvüs'ün 618 tarihli meşhur *Dâr-üş-şifâ* vakfiyesinde gaçen Necmeddin Er-yürük ار یورك adını da (Vakıflar Umum Müdürlüğü arşivi, Defter 584, s 299) ilâve edebiliriz. Bir zaman yakın şarkta göçebe Türk boylarına alem olan T ü r k m e n tâbiri, zamanla mahdut aşîretlere inhisar etmiş, ve mevsuk olarak bildiğimize göre, XV asırdan sonra Anadolu ve Rum-ili'nin göçebe Türkleri Y ü r ü k umumî adı altında anılagelmiştir. XIII asrın bu müphem kaydlarına karşı XV asrın sarih kaydları *yürük* adı altında bir unsurun mevcudiyetini göstermekte ve bunun XIV asır başında şâyi bulunduğuna işaret etmektedir. Y a z ı c ı o ğ l u *Selçukname*'sinde «*Merhum* K a r a O s m a n *dahi bu öğüdi oğlanlarına verürmiş ki olmasun ki oturak olasız ki beğlik Türkmenlik ve Yürüklük edenler de kalur» dermiş»* [Topkapu yazm. 1391, varak 16 a) ve «*ol memleketin sahraları ve bîşeleri I ğ d i r 'den Yürük evi ... ile dolu*» (Houtsma nşr. s. 88) cümleleriyle bu ıstılahın zuhuru ve mahiyetini tesbit etmiş oluyor. *Düsturnâme* (M. Halil nşr. s. 79) deki «göçüben yürür *yürük* ğibi ola » kaydı da bu unsurun mevcudiyetini ve fakat etnik bir mahiyet arzetmediğini gösteriyor. Yürükler ve onların hukukî durumlarına dair hususî bahisler tahsis eden eski Osmanlı *Kanunnâme*'lerindeki şu cümleler « *Yürük taifesi bir yerde oturup ziraatle meşgul olmakla Yürüklük'ten çıkar raiyyet olur*» ve «*Yürük yürüyü geldiği...*» (TOEM ilâve, s. 10, 61; *Millî tetebbu'lar*, II, 306 ve dev.) ve muahhar *Divan-ı Humâyun hükümleri*'inde «Akkoyunlu yürüğü, Avşar yürüğü . . . . yürük oğlu yürüğün *yürüklükten* çıkmamasına dair 1018 tarihli hüküm . . .» (A. Refik, *Türk*

قسطمونيه روانه شدند، پادشاه آنيت[1] هزاره و كوكتاى[2] و كراى را
باسه هزار نفر لشكر مغول بمظاهرت سلطان معين كردانيد و بدفع ومنع
بضرب[3] ياغى و باغى جمله بجانب قسطمونيه روانه شدند، چون بنواحى
دربندها رسيدند در سرحد آن نزول فرمودند، بعد از تجسس معلوم
كردانيدند كه ملك ركن‌الدين با اتراك جمعيتى انبوه دارد از حضرت
پادشاه[4] كيغاتو ديكر لشكر طلبيدند و استمداد نمودند، اجازت نفرمود
و كثرت لشكر ترك را اعتبار ننهاد، سلطان و امرا در آن روزى چند كه
در سرحد اقامت نموده بودند لشكريان از خوف آوازهٔ اتراك كه مظنهٔ
آن بود كه بغتةً شبيخون خواهند كردن شب همه شب در آن مواكب
بعضى راكب و بعضى مراكب دردست كرفته تا روز در يأس هراس
مى بودند، عاقبةالامر در آن خوف و خطر راى جمله بر آن قرار
كرفت كه بر وفق امراعلى[5] قهراً و جبراً از آن دربند در آيند،
روزى از ناكاه در اول بامداد كه لشكر روز از ممكن مشرق بظهور
پيوست و اعلام قيركون شب در مسكن قيروان پنهان شد لشكر مغول
و تاجيك در خدمت سلطان و امراء هزاره اسباب كار زار مهيا كردانيده
سوار شدند و بجانب دربند روانه كشتند[6]، خود در آن مداخلت روزكار
شعبدهٔ ساز دغا باز در حالتى كه راه زنان صبح جواهر انجم از نطع

Aşiretleri) de Yürük adının etnik bir mahiyet alamıyarak, türlü Türk boylarının *göçebe* olanlarına ıtlak olunduğunu gösterir. Anadolu ve Rum-ili'de *Yürük* adını taşıyan köyler, Osmanlı İmperatorluğunun iskân siyaseti eseri olduğundan *Yürük*'ün menşeini daha eski devirlere çıkarmak mümkün değildir. Yürükleri gayri Türk sanıp ta H e r o d o t'ta zikredilen kavimlerle birleştirmek fikri (bk. E I.) artık bugün burada kayde bile değmeyen çocukça bir düşünüşten başka bir şey ifade etmez. Gerek yukarıki kayıtlarla, gerek menşede bir hayat tarzını gösterip bilâhara etnik mahiyet alan bir takım Türk kavim isimlrrinde olduğu gibi, *Yürük* adının da *Yürümek*'ten yapılan bir *participe* olup etnik bir mânâ ifade etmediği kolaylıkla kabul edilebilir.

[1] A. ايسد , Y. با انيت : [2] A. Y. كوكساى ; [3] Y. نصرت ; [4] A. پادشاه yok; [5] Y. امرا اعلى . [6] A. روانه شدند .

فلك بر مى چيدند و پيش كاران آفتاب پردهٔ شب بتيغ شعشعه مى
دريدند اتراك از طرفى براهى كشودند و بلعبى تمام مهرهٔ دزدى آغاز
نهادند و بپاى مردى حيل چابكدستى نمودند، همين كه سلطان مسعود[1]
با لشكر مغول بسر دربند رسيدند و بيشتر كراى با چهار صد سوار از
دربند كذشته بود، خواستند كه ايشان نيز از دربند بكذرند، چكونه
دربندى سراسر چون دست بخيلان تنك بسته و احجار و اشجار آن
چون روز هجران عاشقان درهم پيوسته اكرچه مى دانستند كه از آن
عقبه بمجاز از سر كزاف چون كراز نتوان كذشتن و ازان دربند
صعب بى جواز[2] تقدير بتدبير نتوان بيرون رفتن اما چون در افتادند
و در آن مدخل چارهٔ مخرجى نبود دل بر خط حكم قضا نهادند و در
عقدهاء آن دربند چون مهره در ششدر تحير افتادند | و در عقابين ص. ١٦٤
عقوبت كرفتار شدند، چون كراى برسم طلايه بيرون شده با لشكر خود
دربند از لشكر ترك خالى يافته كذر كرده بود و از آن غافل كه از دربند
ديكر براهى ديكر لشكر ترك در كمين اند و در يمين او مترصد و سلطان
با ديكر امرا درعقب كراى توجه نمودند، خود ناكاه لشكر اتراك از
راهى ديكر كه در بيشه كمين مكر نهاده بودند با انبوهى تمام از پياده
و سوار و كوس و علم بسيار و بيرق و سنجق[3] بى شمار چون لشكر
دجال فى‌الحال تاختن كردند، آن مردهٔ طواغيت و فجرهٔ عفاريت كه پاى
از جادهٔ صواب بيرون نهاده بودند و عنان ممالك از دست داده و دندان
غرض بطمع فاسد در ولايت قسطمونيه تيز كرده هجوم كردند، از صداء
كوس كه در كوه افتاده بود كوش كردون كر مى شد و از نعرهٔ سواران
و پيادكان آن مخاذيل هوش[4] از دل سواران پيل تن مى رفت، پنداشتى كه
از صدمت لشكر از طرفين كرهٔ زمين بآب فرو خواهد شد، فى‌الجمله[5] بغتةً

[1] Y. مسعود yok; [2] Y. جواز ; [3] Y. her iki kelime de harekelidir; [4] A. هوس ; [5] A. k. mürekkeple.

و فجاةً بر لشکر مغول و تاجیك زدند و از طرفین خلق بسیار هدف
تیر و تیغ کشت لشکر مغول سبب آنکه متفرق بودند و بهم نپیوسته در آن
مقاتلت از مقاومت قاصر ماندند، شعر[1]:

يا بنى القداح اذا اجتمعن تكسرا   و اذا افترقن تكسرت افرادا

ناکاه عقد مهرهٔ حرکت لشکر مغول در کشاد انهزام افتاد، سلك اجتماع
و انتظامشان از هم کسسته شد (الهزيمة مع السلامة غنيمة) بر خواندند
و با آنیت هزاره منهزم شدند، منهزم بر منهزم و رونده بر رونده می افتادند
ومنهزمان از باز ماندکان و باز ماندکان از منهزمان بی خبر هریکی بهمان
خرسند که مکر از ان ورطه سربدر برد، فی الجمله[2] کوکتای هنوز نپیوسته
بود که در آمدن بلشکر منهزم پیوست بی مقاتلت و مقابلت مراجعت نمود
و کریخته بکوشهٔ بدر رفت و بمقصدی که در خاطر داشت منصرف شد، مغاك
تلال آن دربند پنداری که حفرهٔ بود بتغول عصیان کشیده که هیچ
منهزمی‌را مجال فرار نبود و از قلال جبال اکثر خیاله در مغاك تلال سر
نکون می افتادند و هیچ دستکیری نداشتند |، القصه[2] در غوغاً آن وغا ص. ١٦٥
سلطان و امرا در حیص بیص و قید و بطش لشکر اتراك افتادند، و در
یك لحظه امیر اسیر و اسیر امیر کشت و آنچه اصل لشکر ترك بود
در عقب لشکر منهزم مغول رفت، آنیت در آن انهزام علف شمشیر شد،
قرب پانصد نفر از خیاله و رجاله ترك سلطان و امرا را در آن عقبات
بر سبیل اسار دستکیر کردند و از سر دربند بجانب قسطمونیه توجه
نمودند، سلطان در تسلط آن جماهیر و امرا در تورط آن تدابیر بحکم
قضا سر بر خط رضا نهاده در آن بیداء و حشت متحیر و در آن انقلاب
حیرت متفکر منکوب و مأیوس در حشر در عین خزی و خسار متوجه
شدند، مصراع[3]:

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. k. mürekkeple; [3] Y. مصراع yok.

تا خود فلك از پرده چه آرد بيرون

القصه فضل نامتناهیٔ آلهی (من حيث لا يحتسب[1]) در خلوص سلطان
و ارکان درلت لطیفهٔ کرامت کرد و نصرت بطریقی روی سوی موکب
سلطنت نهاد که تا خلقت بشر بزینت بصر منجلی[2] است و کوش انسان
بکوشوارهٔ هوش ممتلی در هیچ زمان و اوان خوشتر ازان ظفری خطیر
در چنان محل خطر بصورتی پس مختصر مشاهده نکرده است و صورت
آن حال چنان بودکه کرای که در مقدمهٔ لشکر برسم طلایه با چهار صد
سوار از دربند کذشته بود، چون از انهزام لشکر آنیت[3] خبر یافت برهان
سمت دربند عودت کرد در مضیق آن مدخل مخرجی می طلبید و در
مهاویٔ جبال و تصاعد قلال بهر جانب می تاخت تا مکر خلاص یابد یا
بسلطان و امرا پیوندد، ناکاه بر لشکر ترك که سلطان و امرا را کرفته
می بردند مقابل افتاد، جهت خلاص خویش و استخلاص سلطان بر آن
اتراك سفاك زد و از طرفین تیر باران کردندن، فی الحال نصرت که از
موکب سلطنت روی بر تافته بود باز روی سوی مرکز سلطان نهاد
همچنان که لشکر مغول بهم مجتمع ناشده[4] منکسر کشت، لشکر اتراك
نیز بسبب تفرقهٔ جمع خویش منکسر شدند و سلطان و امرا خلاص
یافتند و رجع القهقری روی سوی مقصد خویش نهادند و با کرای باز
کشتند، لشکر اتراك که در عقب لشکر منهزم مغول رفته بودند ازین
حال بی خبر متفرق مراجعت نموده بودند، همچنان باکرای مقابل
افتادند |، کرای با لشکر مغول و تاجیك از آنجمله که با او بودند بر آن ص. ١٦٦
اتراك متفرق زدند و جوق جوق و کوشه بکوشه اتراك را بعد از آن
که آنچنان ظفر یافته بودند طعمهٔ طعن سنان و تیغ و تیر می کردند،
شعر[5]:

[1] Sûre LXV, âyet 2. [2] Y. متجلی ; [3] A. اسب ; [4] A. تاشده ;
[5] A. Y. k. mürekkeple.

بچشم خویش دیدم بر کذرکاه   که زد بر جان موری مرغکی راه
هنوز از صید منقارش نپرداخت   که مرغی دیکر آمد کار او ساخت

فی الجمله در یك لحظه روزکار ناساز کار شده چون کار سازی آغاز نهاد و باد نصرت وزیدن کرفت رایات سلطنت که از کسر بثری بود[1] بقوت آن ظفر باوج ثریا پیوست و لشکر اتراك بعد از استیلا و نصرت و استعلاء ظفر پنداری که لشکر جالوت بودند که از طالوت منهزم شدند و ناکاه منهی تقدیر داغ قهر موهم باذن الله بر روی روزکار ایشان نهاد، فی الجمله[2] آفریدکار ذوالجلال و الاکرام نقش (ان ینصرکم الله فلا غالب لکم)[3] طراز حال سلطان و امراء خاص و عام آن معسکر کرد که در طرفة العینی دولت روی باتراك نهاد تا سلطان اسیر کشت و عجز و مذلت خویش مشاهده کرد و باز از اتراك روی بر تافت و نصرت بسلطان پیوست تا اتراك مخذول شدند، سلطان که هزیمت را غنیمت شمرده بود بر غنیمت عزیمت افتاد، اتراك که غنیمت یافته بودند در شعار خزی و خسار روی بهزیمت نهادند، کویی آن سریهٔ لشکر کرای بیاض روز بودند که بر سواد شب تاختن آوردند و ظلمت حجاب ترك از پیش سواد دیده بر کرفتند تا بیك لحظه اسیر باز امیر شد و سلطان اسیر باز صاحب سریر (و عاد غیث علی ما افسد، ثم بدلنا مکان السیئة الحسنة)[4]، بسیار صفا باشد که در تاریکی تعبیه بود و صاحب دل‌را ازان خبر نباشد، نکته[2]: (کم من زرعٍ دنا حصاده و کان قبل حصاده فساده و کم من شجر اورق عوداً و لم یثمر و ازهر غصنه ولکن لم یدرك)، فی الجمله[2] در اثناء آن داروکیر از صدمات زخم تیغ و تیر از زمرهٔ آن مدابیر خلق بسیار | از صغیر و کبیر بدرکات سعیر فرو شدند، (ص. ١٦٧) از کشته که بر کشته افتاده بود هامون چون پشته برپشته بود، نکته[2]:

[1] A. بود yok. [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] Sûre III, âyet 154; [4] Sûre VII, âyet 93.

(اهل‌الدنیا کصور فی صحیفةٍ اذا طوی بعضها نشر بعضها) صورت خسته و کشته درآن حالت در بصر مخیله چون دو شمع فروزان می نمود که[1]، مصراع[2]:

یك شمع بمرد و دیکری می سوزد

شعر[3]:

لمارأینا رؤس الترکان علی   روس الرماح فلاواراهم الرخم
اوردتهم قدعروا فی‌عقردارهم   ورداً هی‌الموت عن نبضٍ هی‌السقم [4]

بعضی از جماهیر ترك با ویل[5] و ثبور طعمهٔ سباع و وحوش وطیور شدند و بعضی اکر خود همه کوه البرز بودند چون طاقت طعن سنان و زخم کرز نداشتند در آن اضطرار در حجاب احجار واشجار از ضربت تیغ تاتار در ذمت استتار[6] رفتند، و بعضی که برهزیمت اقدام نمودند لشکر سلطان درعقب آن زمرهٔ بی دین چون شهاب ثاقب بر اثر شیاطین روانه می‌تاختند و این بیت‌را ترانه می ساختند: ای کون زن فراخ غارس که بود[7]، اکرچه وجود وعدم در یك مکان صفت استحالت دارد درآن روز در صورت انهزام مغول و ظهور استیلاء اتراك و بعد از آن استعلاء مغول و انعدام اتراك دفعةً واحدةً حیات و ممات در یك رقعه عیاناً مشاهده رفت،

وکم من حیاةٍ حیتها النفس من تلف   و رب امر حواه القلب من وجل

شعر[3]:

آنچه من دیدم در آن بیداری اندر خواب خوش
شمهٔ زان دیدمی هرکز دمی نغنود می

القصه[2] از اول بامداد که شهباز آفتاب را از تتق افق مشرق وقت

[1] صورت خسته ... فروزان نمود که yok; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] Y. شعر yok; [4] A. قدعروا ... السقم hâşiyede. [5] A. Y. تأویل [6] A. استتار;
[7] A. Y. bir mısrâdır; mânâsı anlaşılamamıştır.

ارتفاع طلوع بود تا شبانگاه که بنشیمن مغرب رسید و هوا چون طبع عاشقان از دودهٔ ظلمت تیره شد لشکر در آن عرصهٔ داروگیر از طرفین در کشاکش تیغ و تیر بودند[1] و از میغ تیغ خون بی دریغ می راندند، چون غبار ظلمت بال بکشاد و آتش آن محاربت فرو نشست و نامه آن ظفر و نصرت بعنوان رسیده لشکر مغول بسبب قلت از خوف کثرت لشکر ترك احتراز کرده که مبادا که قلب لشکر سلطان و مغول[2] معلوم کنند و لشکر متفرق شدهٔ ایشان جمع شوند و چشم زخم بد روزکار آسیبی رساند | حزم را کار فرمودند (و الحزم سؤالظن و من اغفل الحزم تندم)، از مقاسات حرب بر نیا سوده بمقصد خود عودت نموده روانه شدند، شعر[3]: ص. ۱۶۸

در آن حالت که شاه چرخ گردان ... بزیر چتر نیلی گشت پنهان
برون راندیم زورق را بافسون ... که تا باشد خلاص از تیره جیحون

همین که رخسار آفتاب سر در نقاب تواری کشید متواری وار در ظلمت استار شب همه شب تا بوقتی فلك از سرمه سایی بر آسود و صبح صادق از گوشهٔ بام افق روی نمود نفسی نیاسودند، در تردد خوف و رجا و توهم شدت و رخا در پردهٔ هزیمت بر سبیل عزیمت در سیر خوافی قطع فیافی[4] کردند و بناموس تمام بر آوای کوس خروش کوس بشارت بر کار کردند و بفناء قلعهٔ مانوس عثمانجوق فرود آمدند و یك روز علت خستکی بدواء اقامت و اداء شکر سلامت مداومتی نمودند (و کنتم علی شفا حفرةٍ من‌النار فانقذکم منها[5])، روز دیکر که بیرق آفتاب از تتق افق بیرون آمد موکب سلطنت با کوس و سنجق و علم و بیرق که بیشتر در آن مداخل از خوارج ستده بودند روانه شدند و بمستقر خود توجه نموند و باز سرادق دولت که بموبی باز بسته بود باطناب فتح

[1] Y. تیره شد ... وتیر بودند yok; [2] Y. شعر yok; [3] Y. لشکر مغول و سلطان; [4] Y. در شیر قطع منای : [5] Sûre III, âyet 99 .

و ظفر مؤکد کشت و هریکی از امرا جان بفرجهٔ فرج بیرون برده بمرکز دولت خود پیوست (قل بفضل الله و برحمته فبذلك فلیفرحوا هو خیر مما یجمعون[1])، در آن حالت که از آن تیه ظلالت بیرون آمدیم انکشت حیرت بدندان تعجب می کزیدیم و این بیت بر می خواندیم، شعر[2]:

یارب منم که باز درین دولت آستان ... همچو کبوتران حرم آرمیده ام

چون آن نازلهٔ صعب و نائبهٔ سخت از پیش بصر برخاست و روزی چند فراغت حاصل آمد، باز شائبهٔ غفلت حجاب بصیرت دل شد و از آن همه تخوف و انذار هیچ کونه نذور صدقات بوفا نرسانیدند و بدان عبرت چشم اعتبار نکشودند و ترك مزخرفات دنیا نکردند و در اداء مفروضات و سنن عبادات همان تقصیر نمودند که می نمودند (و اذا انعمنا علی الانسان اعرض و نآی بجانبه و اذا مسه‌الشر فذو دعآءٍ عریضٍ)[3]، شعر[2]:

لله در النایبات فانها ... صدآء اللیام و صیقل الاحرار ص. ۱۶۹

عودت کیغاتو از بلاد روم بدار الملك آذربیجان[4]

القصه[2] آن سال درین حل و عقد و قبض و بسط بسر آمد تا وقت دخول سنه احدی و تسعین و ستمایه، درین سال باز در اول فصل[5] بهار که کل برنك زر می‌شد صبا بعطاری کیغاتو از بلاد روم بدارالملك آذربیجان[6] نهضت فرمود و سلطنت بر سلطان مسعود و نیابت آن بر مجیرالدین امیر شاه و وزارت بر صاحب نجم‌الدین مقرر داشت و ایالت ولایت بر

[1] Sûre X, âyet 59: [2] A. Y. k. mürekkeple: [3] Sûre XLI, âyet 51; [4]Başlık tarafımızdan konmuştur; [5]Y. فصل yok; [6]A. اذربایکان.

طاشتمور[1] خطايي تفويض فرمود، اسباب امور ديوانى درآن سال رونق كرفت، حكم ايشان از ارزن الروم تا ساحل انطاليه نافذ شد، همين كه دل برسكون نهادند و انديشهٔ فراغ در دل كرفتند، حادثهٔ سماوى سنك تخلف در قنديل اتفاق اركان دولت انداخت و در مابين امراء مغول و مسلمان خلف واقع شد، هريكى از كوشهٔ دعوى التزام مالى آغاز نهاد تا بدان سبب هريكى بجهت تنظيم حال خود انديشهٔ تقدمى پيش نهاد خود كرد و محكوم در خدمت حاكم و خادم در خدمت مخدوم هريكى بمهمى موسوم كشته روانه شدند و از ميقات عبوديت جمله كمر احرام حضرت اردو بستند،

القصه در سال سنه اثنين و تسعين و ستمايه[2] وصول باردو ميسر كشت، درين سال حكم ولايات دلاى حسن بك داشت و حكم اينجوها بتايجو[3] تعلق كرفته بود، امارت و نيابت كاكان بر مجيرالدين امير شاه مقرر داشتند و تصرفات ولايات دلاى و اينجو[4] بدو تفويض فرمودند و نيابت حضرت عليا هم بروى باضافت نيابت سلطنت ارزانى داشتند و ركن‌الدين محمد برادرش را بحكم (اخى اشدد به ازرى و اشركه فى امرى[5]) بتشاركت در حكم با او موسوم كردانيدند، و بايالت اسفنديار و ايلبصار را بحكم يرليغ نصب فرمودند و در اينجو و دلاى مستوفيان تعين كردند، چون بروم آمدند هريكى بدان منصب كه بدو تعيين كرده بودند دست در شاخ حكومت آن زد، بجاى يك حاكم دو برادر (ثانى اثنين[6]) حكم

[1] A. طاشتمر; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] Y. بايجو, Hasan ve Taycu Geyhâtunun yakın adamları; [4] İlhanlılarda hükümdar ve ailesine mahsus malikâne (*incü, incü-i ḫaṣṣ*) ler hakkında oldukça malumatımız olduğu halde (filolojik bakımından Quatremère, *Histoire des Mongoles*, P. 130, ve mahiyeti dolayısiyle D'Ohsson *Histoire des Mongols* IV, 380 ; W. Barthold, *İlhâniler devrinde malî vaziyet*, THIM. s. 149 bk.) *dalay* istilahına ve mahiyetine dair pek az kayda sahibiz. Bizim metinde olduğu gibi *Câmi'ut-Tevarih*'de de *dalay*, incü karşılığı olarak مواضعى كه هريك نزديك و مناسب ايشان باشد از اينجو و دالاى و مزارع آبادان و خراب ايلغاميشى كرده بموجبى كه در دفاتر و قوانين مثبت است باسم اقطاع در هر هزاره معين كردانند

روان كردند، بجاى يك امير يرغوجى دو امير سر بر آوردند و[1] بجاى يك مستوفى چهار و بجاى يك محرر هشت و بجاى يك منشى ده نفر شروع نمودند و هريكى را علاقهٔ ديكر بعضى بحكم كتابت و بعضى برسم نيابت و برخى بحكم تبعيت قدم در دايرهٔ حل و عقد | حكومت ص. ۱۷۰ نهادند و هريكى بر سبيل غرض خود بر ديكرى تفوق مى جست، ديوان از كثرت سواد ايشان از بياض روز محجوب مى ماند، مجامع فى كل منبرٍ الف خطيب شد و مجالس فى كل خان الف بواب، اصحاب ديوان استيفا با همه استيلا و استعلا غير از مرسوم خود كه بى بخس[2] و نقصان هريكى باستيفا تصرف نمود، هيچ كس محاسبهٔ مستوفا نپرداخت، امراء يرغو بايالت در مبادى كار بر متصرفان ولايت شدت عظيم نمودند و قدم از جادهٔ صواب (يسروا ولا تعسروا) بيرون نهادند و طريق (اوغل فيه برفقٍ) مهمل كذاشتند و در ابتدا بجاى لطف عنف چنان نمودند كه خاك و ريك در دهان عمال اعمال چنان مى ريختند كه شراب در قدح در انتها بجاى عنف چنان لطف نمودند كه شكر در مذاق اهل نفاق و خبط و شقاق چنان مى انداختند كه حوايج در ديك، شعر[3]:

هرجا داغ بايدت فرمود   چون تو مرهم نهى ندارد سود

(nşr. K. Jahn, s. 305) zikredilmiştir. *Dalay, Talay, Taluy* şeklinde türkçe ve mogolcada okyanus, deniz, engin çöl manasında kullanılan bu kelime bâzı unvanlara girdiği gibi (benim, *Çingiz adı hakkında*, Belleten XIX makaleme bk.) burada hükûmdar ve ailesinin *malikâne* - iktâ' (incü) larına karşı *Dîvân*'a (devlet hazinesi), yani umuma, aid irad ve araziyi ifade eden bir istilah olmuştur. Mogol lûgatlerinde yukarıki ibtidaî mânâları haricinde bu hususî manasına rastlanamayan *dalay* kelimesi farsça metinlerde muşahhas manasını muhafaza etmiştir : و باقى بالغ قول يعنى دلاى بزرك موسوم بود (*Vaṣṣâf*, Hammer nşr. s. 98, nâşır tarafından anlşılmamış, 94). D' Ohsson Geyhatu zamanında Sadr-i Cihan'dan bahsederken bir yerde bunu doğru olarak «Hasan ve Taycu'nun idaresinde bulunan mülkleri (*incü*) umumî irad (*dalay*) haline getirdi» tarzında izah etmiştir (*Histoire des Mongols* IV, p.97). Anadolu gelirinin *dalay* ve *incü*'lere göre ayrılışına dair Aksarayî'nin bu kaydı ehemmiyetlidir; [5] Sûre XX, âyet 32, 33; [6] Sûre IX, âyet 40; [1] A. و yok; [2] A. Y. بحس ; [3] Y. شعر yok.

چون با صعوبت تفرط تساهل فاحش بهم پیوست در جوامع امور مواد
فتور و قصور ظاهر کشت، شعر[1]:

و وضع الندی فی موضع السیف بالعلی   مضر کوضع السیف فی موضع الندی

و با این همه هریك بر حسب مخدوم و مربای خویش بر دیکر تفوق
می جست و از اختلاف در ایتلاف اصحاب دیوان واقع کشت، مستوفیان
مجهول هریکی بغرض علتی معلول شدند تا مناظره بمکابره انجامید و معامله
بمجادله پیوست، مؤلف کوید[1]: هرکرا دست تغلب قوی تر بود صاف
توفیر او می برد و دزدی دزد بدیکری می سپرد، کتاب بقوت روز یوماً
فیوماً قانع بودند و حکام نکتهٔ (اجع کلبك یتبعك) دست انکاز کرده
و دقیقهٔ (اذا جاع کلبك یتبع من یطعمه و یترکك) مهمل کذاشته، چون
کتاب را از کاس ارباب دیوان که (وللارض من کأس الکرام نصیب)
فایدهٔ مایدهٔ نبود جمله شرائط کتابت مهمل کذاشتند،
ص. ۱۷۱
نکته[1]: عالی همتی باید که بدرجهٔ (ویؤثرون علی انفسهم | و لو کان بهم
خصاصة)[2] رسیده باشد تا از حسن ترتیب (فامساك بمعروف او تسریح
باحسان)[3] در حق خدم و حشم با خیر تواند بود، حکام در آن حل و
عقد و نقض و ابرام بعضی‌را کام و بعضی‌را زکام بودند، ترجمه[4]:

انا کالورد فیه راحة قوم   ثم فیه لآخرین زکام

فی الجمله[5] اکرچه اهل عمل دیوان مغبون شوند و در حوادث و وقایع
مفتون کردند اما هرکز بیخ الفتی که در عمل فروبرده باشد[6] ممکن
نباشد که باختیار برکشند[7] و از صمیم دل بیرون کنند، شعر[1]:

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] Sûre LIX, 9; [3] Sûre II, âyet 229,
[4] Y. ترجمه yok; [5] فی الجمله yok; [6] A. باشند; [7] A. برکشید.

اکر کویندش[1] اندر نار جاوید   بخواهی ماند با فرعون و هامان
چنان سختش نیاید صاحب جاه   که کویندش مرو فردا بدیوان
دو بهر از دینش ار معدوم کردد   نیاید در ضمیرش هیچ نقصان
بر آید جانش از محنت ببالا   کر از رسمش بزیر آید منی‌نان

تنبه[1]: در روزکار ابو مسلم خراسانی که سمرقند را بکرفت سنکی یافتند
که از زمان سلیمان علیه‌السلام در زمین نهفته بودند بر آنجا نوشته که
ریاست آنست که بسیاست نکاه دارند و کار آنست که از وقت نکذرانند،
چون فرصت اوقات غنیمت نداشتند و فوت کردند و افراط در تقصیر از
حد اعتدال در کذشت ناکاه زمانه شیوهٔ تغییر و تبدیل آغاز نهاد، چنانکه
جبر هیچ کسری نتوانستند کردن و باد فتور از نزدیك و دور آتش
ویل و ثبور مشتعل کردانند و نایرهٔ فتنه سر بر آورد چنانکه اخبار مختلف
و تردد رسل سبب انقطاع سبل شد،

خروج بایدو

چون ناکاه بتحریض امرا در طلب مملکت رغبت نمود و در آن سودا
از جانب بغداد حرکت کرد و آوازهٔ خروج او از جوانب منتشر کشت،
سوداء استقلال امارت در دماغ هر ملك جویی جای کرفت، در اطراف
غوغاء غلواء داروکیر مخالفان بر آمد، هرخشت اندیشه که در قالب
تدبیر حکام ولایت بود از مرکز صواب بدر افتاد، اهل خبط | پای از
ص. ۱۷۲
دایرهٔ ضبط بیرون نهادند، بایدو با لشکر انبوه بجانب آذربیجان نهضت نمود
و چون ضحاك سفاك قصد جمشید پاك طینت کرد و چون بهرام بدفع
ناهید میان در بست، چون در وقت فرصت در تعریك اهل عناد تأخیر
فرمودند لا جرم بتحریك ناصواب مبادرت نمودند، شعر[2]:

[1] Y. کویند. [2] Y. شعر yok.

قان الجرح ينفر بعد حين   اذا كان البناء على الفساد

امراء تومان دست تغلب بر آوردند، دو كروهى فريقين از طرفين ظاهر
شد، در سفينهٔ دولت كيغاتو آب خلل چنان رسوب كرد كه بهيچ لنكر
خديعتى صلاح پذير نشد، اسباب امور امرا از ضبط موافقت بخبط
مكاشفت افتاد، از مواقع خطر آن وجل هركرا اجل بسر آمده بود
حذر سود نداشت (جاء القضاء عمى البصر اشكوا الى الله العمى)، فى الجمله[1]
كمين داران قضا از كمان قهر قدر تير آفات بر كشادند، صنوف محن
استيلا كرفت صروف فتن استيلا نمود، جهان از طوفان وقايع مالامال
شد، اسباب و غا ساخته كردند و ابواب هيجا بر كشادند، نزد يك بود كه
در آن تلاطم امواج بلا و تزاحم سيلاب فنا منهى قضا آيت (و يهلك
الحرث و النسل)[2] بر صحيفهٔ اهل بلاد و سكينهٔ موالى و عباد كشد و صرصر
آن آشوب عمارت كيتى خراب كند، اكر ذكر فلان اغا و بهمان بوغا[3]
كه در صدمات آن وغا فلك شعبده باز بر تخت نرد اجل با ايشان لعب
دغا باخت خوض رود بتطويل[4] انجامد، چون زمام اختيار و تمالك بدست
كس نبود هر يك بعنان كبر اضطرارى مبتلا شدند، آقبوغا و تايجو در
آن واقعه صحيفهٔ عمر در نوشتند و هر دو باول سطوت حادثه در كذشتند،
كبك نشاط از روزن اميدشان بپريد و روز دولتشان بشام زوال رسيد،
شعر[1] :

در آن حال كشت از قضا و قدر   بسى خون مردم هبا و هدر

چون بر خفيات اسرار قضا و خبيات تأثير قدر عقول بشر اطلاع نمى
يابد، هر حادثه كه از عالم علوى بعالم سفلى نازل مى شود دفع آن در
تدبير امكان انسان نمى كنجد، لا جرم هر كرا از قضا و قدر خطرى

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] Sûre II, âyet 201; [3] Türkçe *ağa* ve *buğa* ; [4] A. باطالت ,

دامن كير مى شود اكر خود | همه آفتاب جهانكير است بهر طرف ص. ١٧٣
كه سير مى كند عقدهٔ رأس و ذنب چون سايه در اثر او مى دود (اذا
حلت المقادير بطلت التدابير)، القصه[1] چون مدت عمر[2] دولت منقضى
شد منهيان قضا و مسببان قدر صورت تبديل دولت كيغاتو و حكم تغيير
مملكت او بامضا رسانيدند، چون آتش فتن بالا كرفت دست تدارك از
اطفاء آن نايره قاصرماند، از چشم زخم حوادث روزكار آسيبى تمام در
مملكت كيغاتو در آمد، آن همه عدت پادشاهى و انواع و اسباب تجمل
كه در تصور نبود كه هركز تباهى بچنان كثرت راه يابد از سطوت دوران
روزكار چنان واهى شد كه هيچ آلت دولتى وعدت مملكتى دفع آن نتوانست
نمود و در اثناء آن فترات از جوانب سيلاب آفات زمان بحافات دولت
او راه يافت، شعلهٔ خورشيد جهاندارى او در غمام آن غموم شور و شغب
از چهرهٔ روز طرب او باز افتاد، شمع دولتش بباد آن فتنه منطفى شد،
نوبت پادشاهى او نيز بسر آمد و تندباد حادثه بساط دولتش بر افشاند
و سرير جهاندارى از وجود كامكارى او خالى ماند، القصه[3] بايدو بتربيع
كواكب تخت مربع مملكت را مستند دولت خويش كردانيد و روزى
چند بر مثلثهٔ خاك ايلچيان بى باك[4] باطراف ممالك روان كرد، ارباب
رسل آتش ملتمسات چنان در منازل ومسالك ولايات زدند كه عموم
خلق در ورطهٔ مهالك افتادند، در بيشتر جوانب ممالك و مواضع ديار
از كثرت خرابى ديار نماند و بعمارات وحصون از صدمت فتور و فتون
متحصن شدند، رونق مدارس مندرس كشت، زوايا و خوانيق كه مجلس
و مأواء مشايخ و عباد بود مسكن زمرهٔ فجرهٔ بطارقه و بخشيان شد،
مواضع سجاده و محراب مصطبهٔ مجامع شراب كردند، زهاد كه اهل طريقت
دين بودند پاى مال رهابين شدند، بازار بيع و صوامع رواج ظلم و ظلالت
يافت، همت بر هدم بنيان مسجد چنان مصروف داشتند كه نزديك بود كه

[1] القصه yok; [2] عمر yok; [3] A. Y. k. mürekkeple; [4] A. Y. ياك;

ص. ١٧٤ منع اذان و صلوة کنند و مساجدرا بیوت اصنام سازند | و مشاهد اعیان و معاهد افاضل جهان بشواهد اهل ظلم و عدوان بدل کنند، لاجرم اهل صلاح در مساجد و بر منابر همت بر ظلمهٔ جایر کماشتند و دست تضرع در خلا و ملا بدعا بر داشتند تا باندك زمان بنیاد آن تحکمات ناواجب خلل کرفت، الخبر[1]: (ما اهان قوم بالدین الآ حاق بهم الهوان)، و قال علیه‌السلم، الخبر[2]: (الملك یبقی مع الکفر ولا یبقی مع الظلم)، چون کفر که مایهٔ ضلالت و علامت ندامت است و ظلم که ظلمات روز قیامت است بهم دست در دادند، جز انتفاء دولت و انتزاع مملکت نتیجه نداد، رباعی[1]:

ظالم که کباب از دل درویش خورد | چون در نکری زپهلوی خویش خورد

دنیا عسلست هرکه از و بیش خورد | خون افزاید تب آورد نیش خورد

فی الجمله[1] آن سال نیز درین دار وکیر بسر آمد و آن دبدبه در تزلزل افتاد،

پادشاهی قازان[3]

بر مقتضای فضل ربانی و تأیید لطف یزدانی در شب دیجور ضلالت و پریشانی کوکبهٔ صبح امانی از مشرق کامرانی طلوع کرد و از مهب رحمت نسیم نصرت و شادمانی وزیدن کرفت و خاقان اعظم قازان معظم سلطان محمود که آسمان بصد هزار دیدهٔ کوهر نکار مثل او پادشاهی عدل کستر تاجدار در هیچ عهدی از عهود روزکار ندیده بود و نه در انحا و ارجاء جهان کوش دوران زمان آنچنان خسرو صاحب قران شنیده، مثنوی[4]:

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. وقال علیه‌السلم الخبر yok; [3] Metinde hep غازان yerine قازان yazılmıştır; [4] A. شعر.

ز یزدان بر آن شاه باد آفرین | که نازد بدو تاج و تخت و نکین

بیزم اندرون آسمان وفاست | برزم اندرون تیر جنك ازدهاست

خورشیدوار بر موکب سپهر جولان سوار شد و بدفع بایدو کمر مقاومت بر میان بست و با جمعیت لشکری کواکب عدد ملائکه مدد که از کثرت شعله[1] خورشید از روی روز باز می داشتند و کرد ظلمت زلف شب از دامن ایام فرو می شستند، شعر[2]:

یا خضر مثل البحر لیس اخضراره | من الماء لکن من حدید مسرد

شعر[3]:

سپاه دلاور که کاه ستیز | ره مرك پوید[4] نه راه کریز ص. ١٧٥

از طرف خراسان بجانب آذربیجان نهضت فرمود و با لشکر بایدو اتفاق التقاء فریقین افتاد، کویی صدای کوس آوای[5] نفخ صور بود که در طاق آسمان افتاد که از صولت حشر سواران که کرد از روی زمین می‌انکیختند و غبار در روی هوا می پیچید، دماغ هوا مغشوش می شد و کرهٔ زمین از صدمت کرز (کالعهن المنفوش)[6] و از ضربت حسام و طعن سنان اجزاء خصمان (کالفراش المبثوث)[7] در چنان محاربتی که از جمعیت لشکر بی پایان روی کیوان از دود آتش سنان سپاه[8] سیاه شده بود و قرص آفتاب از شعاع تیغ آبدار آتش بار خیره شده و رمح شهاب از دست بهرام افتاده دولت بایدو از پای در آمد و نصرت و ظفر همعنان موکب قازان کشت و بایدو قاصر و چون مددی نیافت بهزیمت روی بر تافت و همان سروران که او را بر طلب مملکت

[1] Y. شعله yok; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] Y. شعر yok; [4] A. یوید; [5] Y. آواز; [6] Sûre CI, âyet 4; [7] Sûre CI, âyet 3; [8] A. سپاه yok.

تحریض می دادند بتعریك و تعریض ازوی اعراض نمودند تا بدان سبب در اثناء آن دار و کیر کرفتار حکم تقدیر کشت و دور زمان رقم (هبآء منثورا)[1] بر صحیفهٔ تدبیر او کشید و بصواعق شمشیر خون خوار و بوارق سنان جان کذار دمار بوار از وجود کفار که متابعت لشکر تاتار آنجانب اعنی بایدو کرده بودند کرد غبار آن فتنه از دیار ممالك و اطراف مسالك فرونشاندند و مجامع عبادات و مشاهد ومزار ولایات از عبدهٔ اوثان لعین خالی کردانیدند و همت برعمارت مواضع خیرات و مساجد که مستقر صلواة است مصروف داشتند (انما یعمر مساجدالله من آمن بالله و الیوم الآخرو اقام الصلوة و آتی الزکوة ولم یخشی الاالله فعسی اولائك ان یکونوا من‌المهتدین[2])، فی‌الجمله[3] هیچ صاحب فتنه از دام بلا جان نبرد و هر جایی که مخالفی خروج کرده بود بتیغ آبدار آتش شور و شغب او فرو نشاندند و بساط معارضهٔ او بر افشاندند، اکثر مشرکان ذمیم در سطوت آن عذاب الیم بدرکات جحیم فروشدند | (وذلك جزاء الکافرین)[4]، شعر[3]: ص. ۱۷٦

اکر خونی نریزد شاه عالم بسا خونا که در عالم بریزند
بباید کشت هربك چند کرکی بزاری تا دکر کرکان کریزند

فی‌الجمله[3] بهار دولت آن جست و جوی مملکت بایدو در خزان مذلت افتاده ماه مراد آن معارضت پیش از آن که بدر شود بمحاق پیوست، ستارهٔ مقاومتش احتراق کرفت (من طلب عزاً بباطل اورثه‌الله ذلاً بحق)، سریر مملکت که روزی چند مستقر دولت نا مساعد او بود از دست بردی قضا که وارد شد خالی کذاشت، مدت زندکانیٔ او بانقضا پیوست، شاه زادکان و اتباع و اشیاع ایشان که درآن باب دمی زده بودند و بدان سبب قدمی سپرده هر یك در کوشهٔ بعنان کیر بلای مبتلا شد

[1] Sûre XXV, âyet 25; [2] Sûre IX, âyet 18; [3] A. Y. k. mürekkeple; [4] Sûre IX, âyet 26.

و خورشید مرادش در حجاب سحاب عتاب تیره ماند، شمع زندکانی هر یك جانش بلب رسیده بود بباد اجل فرومرد، هر یك در مقام خوفی و محل خشیتی فروماندند[1]، بیت[2]:

دمی‌چند بسپرد[3] و ناچیز شد بخنده فلك کفت کاو نیز شد

تنبیه[4]: بساکسا که از جام روزکار صاف طمع داشت و دردی نوشید و از ساقی دوران شربت شرینی جست و تلخی تافت، بیت[4]:

دیرست که تا جهان چنین است بی نیش مکس کم انکبین است

القصه[4] خاتم سلیمانی که در طلب جهانبانی بدست بایدو افتاده بود بفضل ربانی بدست کامرانی قاآن اعظم قازان خان[5] افتاد، روزکار خطبهٔ (اعط القوس باریها و انزل الدار بانیها) بروی خواند، چون بدان نجح دیدهٔ اسلامیان روشن و منفسح کشت و سینها بشرح آن فتح منشرع در رعایت عباد و عمارت بلاد بغایت مبالغت برسیدند و بساط عدل رافت کستریدند آثار انوار معدلت لایح کشت، قواعد و قوانین انتظام مملکت هویدا شد،

حوادث زمان

عصیان کردن تغاچار در دیار روم[6]

درین سال تغاچار که امیر تومان لشکر جرار بود و بسیار دامهاء مکر دریده و در حل و عقد امور مملکت بسیار[7] رنك نیرنك آمیخته چون بواسطهٔ متابعت بایدو مجال عرصهٔ حکمش آنجا تنك بود او نیز ص. ۱۷۷

[1] A. فروماندند yok; [2] Y. بیت yok, [3] Y. بشمرد ; [4] A. Y. k. mürekkeple; [5] A. خان yok: [6] İkinci başlık tarafımızdan konmuştur. [7] Y. وافر ;

برغبت تمام دل بر حکومت روم نهاد و باجازت اعلی روانه شد و قدم
در عرصهٔ ممالك روم نهاد و چون مدت انقضآء دولت او در روم مقدر
بود جهت وصول مرحلهٔ اجل خویش[1] دو منزل یکی می کرد، اکرچه
منهی حوادث زمان در کوش هوش او می خواند که[2]، شعر[3]:

مشی برجلیه عمداً نحو مصرعه   لیقضی الله امراً کان مفعولا

اما هوش استماع آن نداشت، نکته: روم اکرچه مأمن غربا ست و مقام
راحت و استراحت است اما معشوقهٔ روز بی نوایی است، هر کرا در آن
اطراف و اکناف آذربیجان و عراق و خراسان سوداء تکلف و تجبری
در دماغ می افتد چون داغ آن تمنا بر ناصیهٔ اهل آن ولایت نمی تواند
نهاد دست طمع در فتراك منصب روم می زند و قدم طلب در مسالك
شور و شغب این ولایت می نهد و میخواهد که سد ثلمهٔ کار خود
اینجا بندد و قید هر شدت که جایی دیکر یافته است اینجا کشاید، اکر
خود هزار فرسنك قطع مفاوز مرز و بوم می باید کردن که پای افراز
خرسنك طلب در منازل و مراحل روم می کشاید، القصه[3] بتعجیل
تمام از اران و دیار آذربیجان روانه شد و بامحروسهٔ توقات که دارالملك
ولایت دانشمندیه است و محل آفات او در ورطات آن ولایت بود باتصالات
نحوس کواکب بمقصد غرامت خود پیوست، چون حکم قضا بصر
بصیرت او بغطاء اختفا پوشانیده بود از احساس نزول بلایا که در ضمن
قضایا بود غافل ماند، بیت[3]:

نه مرد عشق تو بودم من این قدر دانم   ولی بدیده فرو می‌هلد قضا پرده

اکرچه نیك و بد ایام بسیار دیده بود و رنج معاندت سپهداری بی نهایت
کشیده اما، مصراع[3]:

[1] Y. اجلش   [2] Y. که yok;   [3] A. Y. k. mürekkeple.

سبو ز آب هربار ناید درست

چون کار ساز آن قضا دیدهٔ بصیرت ناسازکار او بر دوخته بودند آتشی
که در راه وبال او افروخته نمی دید بر[1] دیوار خراب شده دولت سپری
خویش اعتماد نمود، اکرچه بقوت شوکت آن پلنك توسن طبیعت کرك
صفتی بسیار کرده بود اما از غروری که در سر داشت بخدعت وحیلت
روباه| سیرتان[2] زود در دام غدر افتاد و روی بمضجع بلیت نهاده، پنداشت ص. ۱۷۸
که بمقصد حکومت و فراغت می رود، از نحوست طالع عزم هاویهٔ محنت
نموده بود و از شقاوت بخت قصد هوان و محل مذلت نموده و کمان می برد
که بحسن تدبیر خود را بساحل راحت و توفیر می رساند نمی دانست که
بملامت کاه جراحت می پیوندد، فردوسی کوید[3]:

هزبر جهانسوز و نر اژدها   زدام قضا هم نیابد رها
بخواهد بدن بی کمان بودنی   نکاهد بپرهیز افزودنی
زکیتی چه سازی که خود ساختست   جهاندار ازین کار پرداختست

مدتی در تنکنای عرصهٔ توقات خلق را بمطالبات و زحمات علوفات سپر تیغ
آفات کردند، اجل درهدم بناء عمر او شتاب می‌نمود و او در حساب
ولایات مهر آسیب بر دفاتر می نهاد و عیش کباب بسموم غموم اعتراضات
منغص می کردانید، از قسمات مؤنات در مذاق اهالی توقات و سایر
ولایات طعم شکر طبیعت زهر کرفت،

عرب ولد سماقار[3] امیر لشکر آن ولایات بود روزی چند بدو پیوست،
چون بوی آفتی که حادث خواست[4] شد بمشام او رسید در صورت وفاقی که
متضمن نفاق بود عودت کرد و[5] در ییلاق خود دام مکر و شقاق
نهاده و از کمان مخالفت تیر آفت در کمین مخافت راست کرده و او بی‌خبر

[1] Y. بر yok;   [2] Y. شیرتان   [3] A. Y. k. mürekkeple.   [4] Y. خواهد   [5] A. و yok.

در چنین حالت بقشلاق دلوجه رفت، القصه[1] چون بدانجانب در قصبهٔ قراحصار دمرلو[2] نزول کرد عزیزالدین بکلربکی که ببراعت آداب و درایت وحید عصر بود و بشجاعت شیم و نفاست همم فرید دهر و بر موجب احکام در امور ممالك حکم ولایت داری و دست تصرف داشت و با آن همه همت بر قصد قطع املاك ممالك که در هیچ وقتی آن شیوه آغاز بحکم مبارك نیامده است کماشته و در جوامع مقاصد وامور و تقلد مصالح و مفاسد جمهور اعتماد بر دولت تغاچار و اعتضاد بر شوکت او کرده و خود همکی اختلال کار او در امتثال امر او شد و فساد حالش در انقیاد حال او بود، شعر[1] :

من استعان بغیرالله فی طلبٍ فان ناصره عجز و خذلان

نکته[1] : یوسف صدیق علیه‌السلم هفت سال در حبس اضطرار بر امید انتظار فرج بکناه حرج (اذکرنی عندربك[3]) که التجا بمخلوق کرد فروماند تا بداند که از قعر چاه ظلمانی جز بفیض فضل[4] یزدانی او را از کید برادران کسی واقی نبود بمجرد خوابی که تعبیر ساقی کرد اعتماد نشاید کردن، القصه[5] عزیزالدین بکلربکی را با بالتو عداوت قدیم بود و بکرات با او دم مخالفت زده و قدم مجادلت و مکاشفت سپرده، چون درین حال بالتو قوی حال بود همت بر قلع و قمع او کماشت، عزیزالدین بکلربکی را در آن مدت با او محاکمت و مخاصمت و مقاومت نمودن با کوه مناطحه کردن بود و با پیل در مصارعت آمدن و با درفش پنجه

[1] A. Y. k. mürekkeple: [2] Selçuk Anadolusunda mevcut olan bir takım Karahisar'lardan Karahisar-i Demürlü, *Mucem ül-Buldan* (IV, 45) ve *Nüzhat ül-Kulûb*'un (s. 97) Kayseriye üç merhale yakın olarak gösterdikleri Karahisar'dır; *Menâkıb ül-Ârifîn* Şeyh Muhammed Selmanî'nin mezarı'nın Karahısar-i Demürlü'de olduğunu kaydediyor (Ankara Umumî Ktp. yazma, varak 192 a). Anonim *Selçuknâme*nin yazdığına göre Gıyas ed-Din Mes'ud'un isyan eden kardeşi *Demirli hisar*'ına sığınmış ve Baltu tarafından teslim alınmıştır; [3] Sûre XII, âyet 42 ; [4] Y. بفضل فیض ; [5] Y. فی الجمله A. Y. k. mürekkeple.

زدن، اما بر عشوهٔ تغاچار و حکم او ثبات نمود و از تدارك حال خود غافل ماند (ولیس هو اول من غرة الشراب)، القصه[1] بالتو جوشن غدر در پوشیده و جام عداوت نوشیده، روزی از بامداد که پیکر آفتاب سر از دایرهٔ افق بر آورد چون دایره کرد نقطهٔ وجود او در آمد و چار سوی مخیم و معسکر او فرو کرفت و چون حکم قضا بر سر فضاء تغاچار تاختن آورد و در اثناء آن سطوت عزیزالدین بکلربکی کرفتار شد و از بارکاه تغاچارش بقهر و جبر بیرون آوردند و تقرب و توسل او بدو سود نداشت و چون تغاچار قوت خصم مکار دید سپر سلامت در روی کشید و جز ثبات و صبر چارهٔ دیکر ندید بقایمی فرو ریخت، محمد بك پروانه[1] از آن میانه بچالاکی برون کریخت و بر صوب سینوب منکوب کشته بسلامت بدر رفت، شعر[1]:

ولیس لرجل حطه الله رافع[2] ولیس لامر شآءالله مانع

روزکار که مولعاست بتفریق احباب آن یکی را از زمرهٔ رفقا و معشر اصدقا جدا کرد و برین دیکر[3] که سعادتش مساعدت نمود بهیچ حال نبخشود و ناکاه از دست برد قضا پای مال متغلبات سرمست شد، از رفقا و اصحاب هرکه با او دم عهد و وفایی داشت از حاجب و امیر و ندیم و سمیر[4] در آن صدمت داروکیر در قبضهٔ تسخیر تقدیر افتاد و چون قضا در راه بود و قدر در قفا هیچ کس را تدبیر و تحذیر سود نداشت، رباعی[1] :

آری نه همه ساله شکر باید خورد بسیار که زهر بر خطر باید خورد
ماسینه و کرد زان بسی رد کردیم تا لاجرم امروز جکر باید خورد

ص. ۱۸۰

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. Y. دافع ; [3] Y. بدترین دیکر ; [4] A. همسر . Y. سمبر .

شعر [1] :

دهر سريع و دور غير منصرم . نصب العيون [2] و دون الغيب استار
والدهر ذوغير احواله نوب يسر و عسر و احلاء [3] و امرار
من كان يخبر حال الدهر دايرةً لم ينته عن عيان الحال اخبار
فانما حاصل الايام مختبر جدراصم على التحقيق فرار [3]

القصه [1] تغاچار در حالتی که نفير زمهرير از فلك اثير در کذشته بود و شخصی کهسار لباس دراعهٔ برف پوشیده و ذرور هوا ذرور کافوری می‌بارید در دايرهٔ قشلاق دلوجه در آمد و چون نقطه در آنجا سر کردان ماند بالتو بقوت استعداد لشکر چار سوی جهان فراخ بر او تنك کرد و از یمین و یسار و جنوب و شمال بهر طرف که تغاچار جهت تمشيت کار خود قاصدی يا ايلچي روان ميكرد بالتو تير منع در پی او می‌انداخت و سنك در قنديل مقصود تغاچار می‌انداخت ، مرکب حکم تغاچار بهر جانب که روی می‌نهاد چون بمقصد نمی‌رسید لنك می‌ماند، می‌خواست که دبدبهٔ امرا و چون دمدمهٔ دمه باطراف رسد روزکار نا ساز کار با او چندان دم سردی نمود که آب حکمش یخبند کرفت و نمی دانست که همچنان که آب جامد را بمسامير جليد یخ بند می‌کنند، او را بتیغ جان ستان تخت بند خواهند کردن، مدتی در آن مدخل چندانکه شتافت از هیچ طرفی مخرجی نیافت، جهد می نمود که از آن منزل حيرت و مضيق شدت بیرون آید، بعضی از لشکر مغول و تاجيك و ايلچيان از دور و نزدیك جمع کرد و باستمداد ایشان در وقتی که رياحين در عروق زمين بجوش آمد و برف در مشام هوا بکداخت کليم مقاومت بر آب انداخت و از طرف قشلاق هايم و حيران مکر که با خصم راساً براس بر آید بطرف سیواس آمد، بالتو [1] درین فصل که زمين بانوار ازهار رنکین شد در یسار و یمین در همه جوانب کمین ساخت و در هر

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] Y. الغيون ; [3] Y. اجلاء ; [4] A. قرار.

طرف که ممر مفری بود آن مفر فروبست و با احتیاط تمام بسواس پیوست و تغاچار بهر جانب که توجه می‌نمود بحکم قضا متعاقب | در قفاء او چون س. ۱۸۱ شهاب ثاقب می‌رفت وچون سایه از اثر او جدا نمی شد ونظاره کنان از طرفين منتظر تا از پردهٔ روزکار چه بیرون آید و بر تخت نرد زمان از کعتين اختران چه زاید، و تغاچار از اشتر دلی هر دمدمهٔ که اصحاب چون دمنه و کلیله در بار حکومت او می بستند قبول می کرد وبزخارف اقوال و افعال فریفته می شد و در آن تحيل [1] و تسويل منهيان تغير و تبديل عقال غفلت [2] چشم بند عقل او کردند تا بهر سو که رنکی آمیخت در شباك هلاك آویخت ، فی الجمله [3] روزی از اول بامداد که بتیغ صبح پردهٔ ظلمت شب بر دریدند و سرادقات روز را طناب نور درکشیدند، بالتو تیغ تسلط بر کشید و آیین و ترتیب دیوان نهادن و حساب مال ملك خواستن و دادن دام کرد و او چون در طمع دانه از دام اصطلام غافل بود بر سبيل حکومت و امارت بدیوانکاه بتفحص مصالح ولایت تقدم نمود، بالتو و عرب و دیکر جماعت که در آن شور و شغب متفق بودند کمین مکر بر کشودند و صولتی چنان صعب نمودند که کفتی که بحر اخضر جوشان اند [4] یا رعد ابر خروشان که از ترجم [5] رمح شهاب شکل سواران روی روز روشن سیاه کرده بودند و بتبديد شمل و تفريق جمع او پيرامن بارکاه و جوانب دیوان‌کاه فروکرفتند و چون دایره کرد مرکز نقطهٔ او در آمدند و حسام انتقام از نیام غضب نقض و ابرام بر کشیدند خود از وقوع اجل و هيبت آن و جل خشیت آن فشل بغایتی بود که بی دست برد ضربت تیغ جان از قالب بدن بیرون می جست و در آن میان وجود تغاچار پنداری که قارورهٔ اثير بود که از تير زمهرير بشکست یا خود نقش کرهٔ زمهریر که از و قدهٔ برق بپژمرد، اکرچه از غایت شکوه چون کوهی بود صعب که سالها بود که از صدمات

[1] Y. تخييل ; [2] A. غلات ; [3] A. Y. k. mürekkeple; [4] Y. اند yok;
[5] A. برجم.

عرادهٔ رعد باك نداشت و زمانها بود که از منجنیق صواعق حوادث خلل نیافته، ناکاه چون درختی که از مایهٔ نداوت بی نصیب مانده باشد کرد ذبول بر چهرهٔ دولتش نشست و نهال ابهت و اهبتش بی برك و بار مانده[1] و آن همه اتباع و اشیاع که بر هر صوبی که عنان عزیمت معطوف می کردانید صد هزار سوار چون سایه بر عقب او می رفتند، چون دولت ازوی روی بر تافت از هیچ آفریده مددی نیافت، | رباعی[2]:

ص. ۱۸۲

چو دولت خواهد آمد بندهٔ را — همه بیکانکانش خویش کردند
چو بر کردید روز نیکبختی — در و دیوار بروی نیش کردند

چنان بآتش انتقام دود از نهاد او ناکام بر آوردند که کویی تنفس باد بود که چون بستهٔ دام قضا شد نتوانست[3] دم زدن، رباعی[4]:

واقف نشود کسی بر اسرار قضا — پس بوالعجبست کار بازار قضا
در کوی حقیقت همکان معذورند — کس نیست که او نیست کرفتار قضا

فی الجمله[2] او نیز قدم در کوی عدم نهاد و پنداری که حکم نایم بود که بیك نفس انقضا یافت یا ظل غمام بود که بیك دم زایل کشت، هر یك از کوشهٔ نعرهٔ بیچاره[5] بر داشتند و رقم (کان لم تغن بالامس)[6] بر صحیفهٔ حالش نکاشتند، فی الجمله[2] آن سال درین واقعه بسر رفت، سال دیکر که[7] حوادث[2] روی نمود همان تغاچار حادثهٔ نصیب حالت بالتو شد،

نکبت و حادثهٔ بالتو

اکرچه بالتو بر تجارب ایام و وقوف بر مقادیر حشم و سپاه و دقایق سپهداری و حقایق جهانداری رسوم پسندیده داشت و در محافظت اطراف

[1] Y. مانده ; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] Y. بتوانست دم زدن ; [4] Y. الرباعی ; [5] A. عاره mükerrer; [6] Sûre X, âyet 25 . [7] A. که yok.

روم و ثغور آن سدی متین و رکن مبین بود، اما چون خذلانش دامن کیر شد و اقبال پشت بروی کرد دست از عبودیت پادشاه باز داشت و سر بکریبان عصیان بر آورد و بتوهمی فاسد و تمناء کاسد روی از صوب صواب بر تافت وبخیالی فاحش که بحواشی خاطر او متطرق کشته بود هر اساسی[1] که در امور ممالك می نهاد جمله در عین خطا و خطر بود و چون بنفس خود از عبودیت پادشاه اعراض کرد سلطان مسعود و امرا را نیز از عزیمت بندکی منع فرمود، سلطان مسعود[2] در دام عشوهٔ او افتاد و متابعت ارادت او نمود و بدانچه اختیار او بود بحکم قضا کرهاً لاطوعاً رضاداد، آری چه توان کرد، دستی که نتوان برید[3] بوسه باید دادن، القصه[4] تردد ایلچیان بطلب بالتو متواتر شد و چندانکه در استحضار او مبالغت بیشتر می فرمودند او در تهاون تقاعد و تعلل بیشتر می نمود، و چندانکه یرلیغ بانذار او در آن | اعراض ارسال می کردند او بطریق اعتذار پیش می آمد، احداث زمانه در قلع او بفتنه مشغول و او بتحریض پیش‌کاران مجهول بتدبیر کارهاء ناصواب روزکار ضایع می کرد و بتعویق فاسد متربص دوایر انقلابی می بود تا مکر بتغییر زمان خودرا از چنبر قضا برهاند، شعر[4]:

ص. ۱۸۳

سپهر بوالعجب درکار سازی — بقصد جان او می‌کرد بازی

و هاتف خرد بر سبیل نصیحت در کوش هوش او می‌خواند[5]، شعر[6]:

چه کار است این کزین سان پیش داری — مکر قصد هلاك خویش داری[6]

بهیچ حال نصیحت عقل قبول نکرد، چون عهدهٔ انتهاض او بعقدهٔ انتقاض انجامید در عین مخالفت و مین[7] موافقت متحیر فرو ماند، نه راه شدن

[1] A. آسایشی ; [2] Y. مسعود yok; [3] Y. بریدن ; [4] A. Y. k. mürekkeple; [5] Y. وهاتف . . . هوش او می‌خواند yok; [6] Y. bu heyet yok; [7] Y. متن .

نه روی اندر بودن، عاقبت نقش اندیشهٔ عزیمت اردو از لوح ضمیر بکلی
محو کرد و رای او بر تخلف و تقاعد قرار کرفت و شریان پریشانی
در اسرهٔ پیشانی او پیدا کشت، حرکات العیون تدل علی مافی القلوب،
معین کشت که می‌خواهد که بلعاب عنکبوت نسر طایر کردون صید کند،
و بکمند شعاع آفتاب دست در کنکرهٔ آسمان زند، قال الحکیم[1] :
ماالدخان علی النار والدجاج علی الفرخ و العجاج علی الریح بادل من ظاهر
الرجل علی باطنه،

مؤلف کوید[1]: فضل نامتناهیٔ الٓهی مدد کرد که بمشاورت رای
و استخارت آرای ثاقب مجیرالدین امیر شاه از تقاعد او تباعد نمود و ما
جمله اصحاب از دایرهٔ تخلف او بتکلف بیرون آمدیم و از معرض آن سیلاب
بلیت احتراز نمودیم و باعتماد (فاذا عزمت فتوکل علی‌الله)[2] در خدمت
مخدوم از حاکم و محکوم رخت اقامت بر مراکب رحلت بستیم و بر
امید استیناف حکم عزم مصمم کردانیدیم، پنداری که آن حسن تدبیر
و اندیشهٔ تحذیر مناسب فالی[3] بود موافق و مقالی بود[4] صادق که با وحی
همبری می‌کرد که از سمت اتصالات آن کواکب وحشت روی برتافتیم
و سوی برج شرف و اوج خورشید سعادت شتافتیم و عزم عبودیت
حضرت مصمم دادیم، شعر[1] :

فقل للقاعدین علی هوان — اذا ضاقت بکم ارضاً فسیحوا

ص. ١٨٤

حکما کفته اند[1]: من قابل الکثیر من‌الفساد بالیسیر من‌الصلاح فقد غدر
بنفسه، یعنی اکر دیواری میل بخرابی کند اکر کسی خواهد که بقوة
ساعد بی معاونت اعوان و انصار مساعد آنرا در مقام خود قایم دارد
در هلاك خویش سعی نموده باشد، فی الجمله[1] سفر در آن حالت اکرچه

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] Sûre III. âyet 153 ; [3] A. قالی ; [4] A. بود yok;

مستشعر خوف بود اما هم مستبشر رجا نیز بود، و حضر اکرچه روزی
چند صورت استراحت نمی بست اما در ضمن آن از تعاریف زمان
نقش خیبت و خسران متصور بود، فی الجمله[1] باتفاق جمله قدم در راه
موافقت نهادیم و بی تردد مرافقت از سر اخلاص روانه شدیم، مصراع[1]:

تاخود چه کند بخت و فلك چون کردد،

عقلا کفته اند[1] که اهل بأس‌را عنداللقاء توان شناخت و اهل امانت‌را
عندالاخذ والاعطا[2] و اخوان‌را عندالشدائد و النوائب،
القصه[1] بالتو از سر غرور کاسد اندیشهٔ فاسد بدل راه داد و آن
همه اسباب نعمت و عشرت بدمدمهٔ دیو برخود منغص کردانید و آن
ظلوم غشوم[3] باستقبال شکر نعم بکفران طغیان نمود، شعر[1] :

بدست خویش تبه می‌کنی تو صورت خویش — واکر نساخته اندت چنانکه می‌یابی

فی الجمله[1] چون از آن اغراض نفسانی و هواجس شیطانی از عبودیت
حضرت اعراض نمود و خودرا باعتمادی که بر شوکت خود داشت در عقدهٔ
وبال و دام نکال انداخت و چنك[4] در دامن ضلال زد و خودرا در
ورطهٔ زوال انداخت، بیت[1] :

چوخیره شود مردرا روزکار — همه آن کند کش نیاید بکار

القصه[2] جد و اجتهاد که هرکرا استعداد جهانداری باشد جهت رواج
کار خود متابع کار خود کرداند، بدان سبب سلطان مسعودرا[1] از عزم
اردو منع کرد و قهراً و جبراً کرهاً لاطوعاً مصاحب خویش کردانید،
و اکرچه سلطانرا ارادت صادق نبود و در آن باب کاره بود در ضمن

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. الاغطا ; [3] A. Y. عشوم . [4] A. Y. جنك .

آن صورت خوف و خطر مشاهده می کرد، اما باستشارت حجاب نا اهل
رسم آن عزیمت سهل کرفت و بسخن و ارشاد حواشی طاغی بمصاحبت
ص. ۱۸۵ باغی رضا داد، بیشتر فساد کار ملوك از پیش کاران مفلوك[1] می باشد | که
از وکیل بد[2] تباه کردد کار، بیت[3]:

تا نباشی حریف بی خردان　　　　که نکو کار بد شود ز بدان

فی الجمله[4] (المستشار مؤتمن) حدیث حضرت رسالتست، چون مشیر مکارتر از
موش باشد و محیل تر از روباه و خاین تر از مار، اکر مشاور همه شیر شرزه
باشد که بدمدمهٔ فاسد با جنس دمنه صفت در ورطهٔ هلاك افتد، عقلا
کفته اند[4] که جاه جویان را بر تخت نرد فساد با منصوبه داران عالم که
از کعبتین مراد فارد باشد طلب خانه کیری کردن جان در باختن است،
فی الجمله[4] سلطان اکر همه شیر بود از اشتر دلی با فسون و دغدغهٔ کلیلهٔ
چند در صدد موافقت بالتو بر راه حیله افتاد دل بر موافقت نهاد، بالتورا
چون فکر صایب و رای واثق نبود و تدبیرش موافق و مطابق زمانه نیامد
و بنظر اعتبار در مستقبل حال و مال صورت منفعت مطاوعت و نقش
مضرت معاندت ندید از حقیقت (فتفشلوا و تذهب ریحکم)[6] غافل ماند،
نکته[4]: نزد اهل بصیرت عوادی شکر ایادی مبرهن است و غوادی
کفران نعمت مبین، چون سر از ربقهٔ طاعت برتافت حال بروی شوریده
کشت و چون آفتاب سعادتش در حجاب ظلمت غفلت ماند راه سلامت
کم کرد، حکما کفته اند که[4] پادشاه بمثابت سراست و سپاه بمنزلت اعضاء
لاجرم هر کرا جانست طوعاً او کرهاً دربقاء وجود محتاج الیه باشد،
چون خلایق سر از ربقهٔ پادشاه بدر آورند آفت علت اعضا بدیشان
سرایت کند، ناچار از سمت اقتصاد منحرف کردند و در محل مرام
آرام نیابند[7]،

[1] A. Y. معلوك ; [2] A. دربد ; [3] Y. شعر : [4] A. Y. k. mürekkeple; [5] A. زمانه yok; [6] Sûre VIII, âyet 48 ; [7] Y. نیاید .

ارسال کردن پادشاه اسلام غازان خان قتلغشاه را بدیار روم بدفع فتنهٔ بالتو پسر تنجی در سنهٔ ست و تسعین وستمائه[1]

القصه[2] چون ماجرای طغیان بالتو کماجری بحضرت علیا و متابعت
سلطان با او انها کردانیدند، پادشاه جهان جواب بزبان شمشیر داد، والسیف
اصدق انبآء من الکتب ، و سفارت رسالت با تیر و کمان اعوان حضرت
انداخت که هر خللی که در ملك افتد جز بزخم تیغ و تیر صلاح پذیر
نشود، القصه[2] قتلغشاه که امیر بزرك اردو بود با لشکر جرار[3] اجل آثار
کواکب عدد که در وقت مصادمت تیر جان شکر درع داودی را
پردهٔ زنبوری می شمردند و هنکام مسابقت بتیغ صاعقه کردار | مغفر ص. ۱۸۶
پولادرا بر صفت آشیانهٔ عصفور در نظر می آوردند، هریکی چنان که
بقدرت تن بنیان صف قلبی بر تواند درید، و بسورت قوت دل قلب
سپاهی درهم تواند زد، بدفع فساد عصیان بالتو و قلع اتباع اورا استقرار
و استمرار مصالح روم چنانکه معلوم شده است موسوم فرمود،
قراضب[4] سیوف پیشوا کردند و سباسب قفار در قفا کذاشتند ومراکب
باد پایی در زیر ران آوردند و بعد از چندین بعد مسیر بی اطلاع هیچ
برید و سفیر چون باد صبا در اندك زمانی بسیر در روزی که صفت آن
این بود که (یوم عسیر علی الکافرین غیر یسیر[5]) کردان فجرهٔ کفره
(بقطعٍ من اللیل[6]) بر مثال سیل در آمدند (فاذا نزل بساحتهم فساء
صباح المنذرین[7])،
فی الجمله[2] در صحراء مالیهٔ قیرشهیر[8] اجتماع فریقین حاصل آمد، عرب

[1] Başlık tarafımızdan konmuştur; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] *Câmi'ut-Tevarih* (nşr. K. Jahn, 105) üç tümen. [4] A. قواصب Y. قراصب ; [5] Sûre LXXIV, âyet 9; [6] Sûre XI, âyet 83; [7] Sûre XXXVII, âyet 177; [8] Bâbâîler ile Gıyâs ed - Din Keyhusrev II. kuvvetleri arasında cereyan eden muharebelerin biri burada vukubulmuştur. (İbn Bîbî, s. 230).

پسر سماقار[1] در متابعت قتلغشاه از ولایت دانشمندیه در مقدمهٔ لشکر آمده بود و در نزدیکی لشکر بالتو فرسنکی چند راه برسم یزك پیش رفته، ناکاه بر فوجی که ایشان نیز برسم یزك پیش آمده بودند بریکدیکر افتادند، در آن روز از وقتی که تیغ صبح از نیام شب بر کشیدند تا بهنکام شام که شب پردهٔ ظلمت فرو کذاشت از وقت شبیخون برنطع کار زار دست خون بر آوردند، در آن مقابلت هلاك شدند و بعضی بهزیمت از آتش تیغ آبدار روی بر تافتند و در آب دلوجه در خلاب افتادند، آن روز بدان سرکذشت تا بشب در کذشت و عرب از آن مصاف بر کشت و بلشکر بزرك پیوست، روز دیکرکه آفتاب جهانکیر چتر زرین بر کشید و بتیغ شعشعه پردهٔ افق بر درید هر دو لشکر را مقابلکی ظاهر شد و از طرفین محاربت قایم کشت، همت اجل در آن دار و کیر خوف و وجل بر خنجر مصروف بود و نهمت قضا بر تیغ معطوف، کردون کردان بصد بهانه درمرك بر مردان زمانه باز کرد، بیك حمله که لشکر بزرك بر لشکر بالتو هجوم آوردند چون تطایر نجوم شهاب رجوم کردند و چون کرك درنده در اغنام و چون شیر کرسنه در انعام افتادند و بیك دم دمار بوار از وجود خصوم بدکردار بر|آوردند، ص. ۱۸۷
شعر[2]:

زتیغ و نیزه وشمشیر و ژوپین — در آن میدان روان شد جوی خونین
زمین آغشته از خون دلیران — جهان سیر آمده از قتل شیران
زمین خسته ز سم باد پایان — جهان بسته بزخم تیر باران[3]

حدیقهٔ معرکه که بتیر باران حوادث و طعن سنان از رؤس اعناق[4] بانواع شکوفه احداق بار آورد، خلق بسیار از ظلمهٔ فجار علف شمشیر آبدار و تیر آتش بار شدند، بعضی از امراء هزاره که در آن روز

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] Y. مثنوی ; [3] A. رایان [4] A. اغناق.

مصادفت پیش از مصادمت صبر کردند، چندانکه در مواکب انجمن فلك چشم[1] انجم و مراکب کواکب را عرض دادند[2] و در پردهٔ ظلمت شب دیدبانان روز را فراغت حاصل آمد از بالتو اعراض کردند[3] و منحرف قتال نشدند، بلکه (متحیزاً الی فیئة[4]) در مخالفت در بستند و راه موافقت و مطاوعت بر کرفتند و بلشکر قتلغشاه پیوستند، و چون امارات نصرت از آن طرف دیدند بظل رایت بزرك پناه آوردند، وبعضی آن بودندکه چون سعادتشان مساعدت نکرد ماندهٔ صعوهٔ[5] که با باز بر نیاید از مقاومت قاصر ماندند، و چون روباه که طاقت حملهٔ شیر ندارد (تفرقوا شغر بغر) راه هزیمت بر کرفتند و هریکی بکوشهٔ غاری[6] چون روباه پناه[7] آوردند یا برشط آبی چون بط نشیمن تواری بدست آوردند، و بعضی چون مرغ دام دریده بمقامی مجهول در خزیدند و متحصن شدند، و بعضی را که در اجل تأخیری نبود و زمان آمان او از متقاضیان حیات بپایان رسیده در آن صرصر عواصف از پای در آمدند و بغرقاب فنا فرو رفتند، فی الجمله[8] چون وهنی تمام خللی نا فرجام در بالتو و لشکر او در آمد و دمار و خسار روی بطرف او نهاد و از دفع هجوم لشکر بزرك قاصرماند، چون شهباز روز بال نور بکشاد دیدند[9] که مرغ اقبالش از دریچهٔ ادبار پریده بود و چون ارنب که[10] از هزبر احتراز نماید و یا چون ثعلب که از شیر غران کریزد او نیز از لشکر بهزیمت روی بر تافت، چون از آنجمله حشر مستنکر و حشم مستکبر جز فرار فایده نیافت از سر عجز و اضطرار بامید سلامت سپر ملامت | در روی کشید و پیش از آن که باد صبحکاهی ص. ۱۸۸ دواج نور بر عالم کشید بناموس بباد رفته و آتش افسوس در خرمن عیش افتاده، با بعضی از اتباع دستکاه دولت از دست داده بجانب اوج که

[1] Y. جسم ; [2] Y. کردند ; [5] Y. و در پردهٔ ظلمت ... از بالتو اعراض کردند yok; [4] Sûre VIII, âyet 16; [5] A. Y. صغوهٔ ; [6] Y. ... طاقت بکوشهٔ غاری yok; [7] A. بباه , Y. تباه ; [8] A. Y. k. mürekkeple; [9] Y. دبدبد ; [10] A. که yok.

مستقر خروج خوارج است پناه برده و ازان کرداب بلا و سیلاب فنا چون سر رشتهٔ اقبال بدست نیاورده ادبار نمود (و رد الله الذین کفروا بغیظهم لم ینالوا خیراً و کفی الله المؤمنین القتال و کان الله قویاً عزیزاً[1]) شعر[2] :

بجست با رخ زرد از نهیب تیغ کبود   چنانکه برك بهاری زپیش باد خزان

چون از عرصهٔ با فسحت روم با ستظهار استنجاد و استمداد لشکر بزرك بولایت غرغروم درآمد اتباع و جنود او با نقود و اجناس تجمل چون زاغ سیاه شب که در زوایاء مغرب نابدید شود در اطراف و اکناف اوج متفرق شدند و چندین هزار خانه از خیل و حشم او باعتماد عهد و میثاق که با قرامانیان داشتند بطرف ارمنستان رفتند، نمی دانستند که سر بدکان رواس می برند و کندم در دستاس می اندازند[3] و بمجاورت مار زخم خورده التجا می نمایند، بیت[2] :

تا ترا دم مرا بسر یادست   دوستی درمیان ما بادست

چون امراء اتراك بر عهد و میثاق وفا ننمودند و نقض و نکث روا داشتند و حطام دنیا بر ثواب عهد ترجیح نهادند نا کاه بر ایشان زدند و چون اجل بر خرد و بزرك ابقا نکردند و بعضی را ترت و مرد و در هرج و مرج بعضی را تارومار کردند و چند هزار نفر از دلبران ماه رخسار پری روی که با آفتاب برابری می کردند بر سبیل پرستاری در قید اسار آوردند و بعضی خود چون هبا که در مهب صبا پراکنده شود آواره شدند،

القصه[2] بالتوبا سریهٔ از خدم و حواشی خویش در جانب اوج بهریك دوماه خروجی می کرد و بی استنجاد | لشکر ترك (کالباحث عن ص، ۱۸۹

1 Sûre XXX, âyet 25; 2 A. Y. k. mürekkeple; 3 A. می آندار در ;

جیفة[1] بظلفه) ترك فضول[2] نمی کرد و بحرکة المذبوحی بلا فایده دست و پای می زد، چند نوبت سولمیش سبط بایجو[3] بود و ذکر بایجو پیش ازین رفته است بر سر او رفت و بمقابلت یکدیکر در مابین ایشان مقاتلت رفت وسولمیش ظفر نیافت، فی الجمله[4] بالتو در آن طرف چون قوت و شوکتی نداشت و باد غرور از هوای فتور و قصور او در آن سر کردانی منتفی کشت، هر وقت بجوانب می فرستاد و با هرکسی دم (الصلح خیر) می زد (لان فی الصلح تأخیر الآجال وتحقیق الآمال)، چون بهیچ حیلتی و شیوهٔ آبی بر روی کار خود نیاورد و از اتراك مددی نیافت، مدتی (کالذیب ان تمکن نشب[5] و ان طلب هرب) در قلق و اضطراب چون کرك دام دریده و از جان شیرین طمع بریده روزکار بسر می برد، عاقبت چون امن و امان نیافت از اماکن و مواطن اتراك خسیس بدیار کفار سیس پیوست و از التجاء فاسد بمواثیق مسلمانان اعتبار نکرفت و از تیره رای اعتبار بر وفاء کفار کرد و بمعاهد ایشان اعتضاد فزود، خود آن تصور فاحش دام بلا و عقدهٔ وبال او شد، (فر من المطر و قعد تحت المیزاب بل خرج من البئر و وقع فی الکنیف)، تکفور سیس بر قول و قرار بر تلبیس ثبات نمود و او را در آن ولایت نه مقام داد و نه بطرف شام راهش کشاد و عاقبت او را در قید حکم خویش آورد و در صحبت مؤکلان خود باردو فرستاد تا دولتش قائد مرادات بود حکم راند و از اطراف ممالك آتش فتنهٔ او می نشاند، چون سعادت از وی برکشت و آب دولت در جوی مرادش تیره شد و زمانش بآخر آمد دور زمانه بساط عمر و جاهش بر افشاند و در میدان تبریز شکوفهٔ امانی او بتند باد اجل بر خاك ریختند و بتیغ قهر خاك و جل بر سرش بختند، اموال و اجناس و اسباب تجمل او و خیل و حشم او که در روم مالامال بود

1 Y. جنقه ; 9 A. فصول ; 3 A. باحو ; 4 A. Y k. mürekkeple.
5 A. Y. نسب .

جمله در آن تلاطم بلا و سیلاب اهوال قضـا بتاراج رفت و آن همه مواشی چون هبا در هوا متلاشی کشت، شعر[1] :

ص. ۱۹۰

چه کنجها که نهادند و دیکری بر داشت	چه رنجها که کشیدند و دیکری آسود
بتاز یانهٔ مرك از سرش بدر کردند	که سلطنت بسر تازیانه میفرمود
نفس که نفس بر اوتکیه میکند بادست	بوقت مرك بداند که باد میپیمود

القصه[1] آمدیم باحوال[2] سلطان مسعود،

ذکر احوال سلطان مسعود[3]

چون عاقبت آن متابعت که با بالتو بود نا محمود بود و تقلب احوال خویش در آن محاربت مشاهده کرد و درآن ورطهٔ دار و کیر که سؤال مبارزان بحکم تیغ و تیر بود و او چون مرغ بی خبر بآب زن اختیار کرده وچون ماهی عاشق تابه شده چون مدت اجلش سپری نشده بود از آن مضایق حیرت و مخالب عقاب و حشت که عرصهٔ فراخ جهان بر چشم او[4] و حشم تنك شده بود اسباب امتعه و نقود خزینه و آنچه بود از دواب در معرض هرج و مرج برباد رفت و چون مال در باختند و جان بسـاحل نجات انداختند، هر کرا متقاضی اجل کریبان عمر کرفته بود ناکام کردن رضا بخنجر قضا داد و سلطان با فوجی از حشم صبررا کار بست وچون از صدمت آن طوفان بلیت بسلامت نفس خلاص یافت و سفینهٔ عمرش در آن امواج اذیت بر جودی صبر قرار کرفت و در چنان حالتی که مهرهٔ تفکرش بر قطع تدبر در ششدر تحیر بود میان خوف و رجا بوجود آن خیبت و خشیت که[5] در افتاده بود هم باز سعادتش تلقین می کرد،

[1] A. Y. k. mürekkeple: [2] A. باحوال ; [3] Başlık tarafımızdan konmuştur; [4] Y. او yok; [5] Y. در ششدر . . . و خشیت که yok.

کربشتابی[1] هنوز جان دارد دل، با چهرهٔ غبار کرفتهٔ وحشت با هزار کونه تردد و دهشت کمر عذر بر میان بست و بخدمت قتلغشاه پیوست و بر سبیل اعتذار بر قدم استغفار بایستاد، متابعت بالتو چون از سر اضطرار بود و اختیاری نبود عذر آن تخلف که بتکلف بود بقبول مشفوع کشت و مسموع داشتند و رقم عفو بر جریدهٔ عمل او کشیدند، نکته[2]: بهترین خاصیتی و خوبترین خصلتی ملوك جهاندارارا در اصلاح جرایم اصحاب زلت طریق عفوست چه عفو متضمن ثبات دولتست، والحق در باب عفو بهتر از محمود وراق | نظمی خوش مذاق کسی[3] نرانده است، ص. ۱۹۱ شعر تازی[4] :

سألزم نفسی الصفح آن کل مذنبٍ	و ان کثرت منه علی الجرائم
وماالناس الا واحد من ثلاثةٍ	شریف و مشروف[5] و مثل معازم
فا ما الذی فوق[6] و ان نال قدرةً	و اتبع فیه الحق و الحق لازم
و اما الذی دونی وان نال صیتةً	اجانبه[7] عرضی و ان لام لایم
و اما الذی دونی[8] فان زل او هفا	تفضلت ان الفضل بالخیر کاتم

فی الجمله[9] بواسطهٔ عنایت ازلی و حمایت قتلغشاه خوف سلطان برجا مبدل کشت و سلامت نفس ازان ورطه کرامتی بود که ورای آن هیچ کرامتی دیکر تصور نتوان کرد و موهبتی که در مقابلهٔ آن عطیتی بهتر ازان نتواند بود، القصه[2] چون قتلغشاه عودت نمود سلطانرا تا بندکی حضرت علیا استصحاب فرمود و چون صورت حال بعد طول المقال و کیفیت واقعه و تصور حادثهٔ او و متابعت اضطراری بود نه اختیاری عرضه داشتند اکرچه عذر آن زلت در بندکیٔ حضرت بمحل قبول افتاد

[1] Y. بستانی ; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] A. کسی yok; [4] A. تازی yok; [5] A. مشروق; [6] A. دونی ; [7] A. Y. عن اجانبه ; [8] A. دونی yok; [9] Y فی الجمله yok.

و صحیفهٔ عملش آدم وار برقم (فنسی ولم نجد له عزماً)[1] مرقوم کشت
و تضرع او که بزبان حال می کفت، شعر[2]:

امید حاجت[3] «ثم اجتباه»[4] می دارم — که بر درت شده ام «ربنا ظلمنا»[5] خوان

مسلم داشتند و اورا از همه تهمتی معاف کذا شتند، اما اجازت انصراف
بملك روم جایز نداشتند و در آن ابتلا در دار الملك همدان موقوف
حبس امتحان ماند و از ارکان دولت و اعیان سلطنت که همه عمر در
سایهٔ حشمت او آسایش و آرامش یافته بودند، مددی و موانستی نیافت
و بی مذاکره و انیس و مسافر و جلیس و خدم و حواشی و عدم نقود
و مراشی تن در زخم نیش روزکار داده بود تا چه[6] پیش آورد، عرضهٔ حوادث
زمان چه باشد، مدت بضع سنین باندك راتبی که تعیین کرده بودند بی
حشمت و تمکین بسر برد، چون تخم احسان در زمین شورهٔ رومیان
نا اهل بی وفا انداخته بود و اصطناع نه در محل خود نموده بوقت ثمرهٔ
وفا و مخالصت | بار نداد، جمله را در وقت کامرانی اسباب شادمانی از و (ص. ۱۹۰)
بود چون دولت ازوی اعراض کرد جمله را از اغراض نفسانی نواهض
عزمات خدمت و ملازمت فتور یافت و از قصور همت حق نعمت ضایع
کذاشتند، شعر[2]:

چون بلا دید در سپرد اورا — بی بلا نازنین شمرد اورا[7]
تا بدانی که روز بیچاپیچ — هیچ کس مرترا نباشد هیچ

قابوس و شمکیر[2] در حالتی که در جرجان و نیسابور شهر بند تقدیر بود و
و از دایرهٔ سریر مملکت بدر افتاده این بیتی چند که در غایت حسن
انشا کرده است درین معروض مطابقست، شعر[8]:

[1] Sûre XX, âyet 114; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] A. خاجب, Y. حاجب; [4] Sûre XX, âyet 120; [5] Sûre VII, âyet 22; [6] A. چه yok, Y. sonradan konmuş; [7] A. da birinci mısrâ' ikinci yerindedir; [8] Y. شعر yok.

قل للذی بصروف الدهر غیرنا — هل عاند الدهر الا من له خطر
أ ما تری البحر یعلو فوقه جیف — و یستقر باقصی قعره الدرر
فان یکن نشبت[1] ایدی الزمان بنا — ومسنا من عوادی بوسه[2] الضرر
ففی السماء نجوم غیر ذی عدد — و لیس یکسف[3] الا الشمس والقمر

القصه[4] آمدیم باحوال مجیرالدین امیر شاه، او درین حالت بحسن
تدبیر و رای صایب از بالتو اعراض کرد و با اتباع و اشیاع خود بیرون
جست و ازان میانه کرانه کرفت و بجانب اردو روانه شد، در آن مسافت
دور و دراز هیچ منزلی نبود که در آن آفتی روی نمود و در آن
منازل و مسالك دیر باز هیچ ساعتی بی مخافتی نبود، در هرکامی و در هر
فرسنکی خرسنکی پیش می آمد یکدم نمی آسود، در هیچ مکان زمانی نمی
غنود و شب همه شب که فلك در سرمه سایی می بود تا بوقت سحر سرمه
سهر در بصر می کشیدیم، مراحل جبال در دیده چون خیال می
کذشت و دو منزل در دیدهٔ وهم یکی متصور بود، متحیر از کردش
روزکار متردد از حوادث عالم غدار و امید وار که، مکر ز غیب دری
کرد کار بکشاید، خود در اثناء این حالت آمد غم دیکر که منم سر
بازی، آوازهٔ تغییر و تبدیل مناصب در افواه افتاد، القصه[4] درین سال
صاحب دیوانی بر جمال الدین[5] دسکردانی مقرر شد،

تبدیل مناصب در مملکت روم[6]

مناصب روم[4] برین جمله مقرر کردانیدند: معین الدین محمد بك[4]
پروانکی منسوب شد | بامارت مطلق، و جمال الدین محمد بوزارت[4] منصوب (ص. ۱۹۳)

[1] A. نشیب; [2] Y. بوسه; [3] A. ینکسف Bu şiir s. 159 da da zikredilmiştir. [4] A. Y. k. mürekkeple; [5] *Cami'ut-Tevarih*, جمال الدین دستجردانی; Hwand-mîr, *Düstûr ül-Vüzera*, nşr. Said Nefisi, 313 کمال الدین دستجردانی. Baydû'nun ve ölümünden sonra, Sadrüddin'in azli üzerine Gazan han'ın veziri olmuş ve 695 te Gazan tarafından öldürülmüştür. [6] Başlık tarafımızdan konmuştur.

کشت، و کمال‌الدین تفلیسی[1] بنیابت سلطنت، و شرف‌الدین عثمان[1] باستیفاء
و بجهت این مناصب التزام نمودند که شصت تومان مال بر مجیرالدین امیر
شاه و دیگر متصرفان روم ثابت کردانند و حکم چهار جهت ممالك روم
بدان سبب در قبضهٔ تصرف این چهار کانه نهادند و مبلغ ده تومان
دیگر که ششصد هزار درم باشد بیرون مقررات معین بزواید در عهده
رفتند و التزام نمودند، و درین ابواب احکام یرلیغها حاصل کرده، جهت
تقویت حال خود ملك پهلوان‌را که از معتبران خراسان بود و ببسالت
مشهور بایالت التماس کردند و بجانب روم عودت نمودند ، چون اتفاق
آسمانی با اتساق امانی مجیرالدین راست نیامد و دانست که آن کندم نمایان
جو فروش که از درون نیش و از[2] بیرون نوش بودند بی سببی دشمن
دوست خواهند بودن، هر سواد اندیشه که بر لوح ضمیر نقش کرده بود
برقم بیاض نه پیوست، هرتیر تمنا که در جعبهٔ تدبیر نهاده بود بی حکم
کمان تقدیر بر هدف صواب نتوانست انداخت ، بهمه حال جهدی می‌نمود
و در نهضت روز بروز تعجیل می‌کرد تا مکر بی ملاقات خصمان بمقصدی
رسد و تدارك مقصود نماید ، خود در نواحی شهر خوی مصادف امیر[3] قتلغشاه
افتاد که بدفع بالتو منوجه روم بود، او را بدان مصادفت قتلغشاه استظهاری
تمام روی نمود و قتلغشاه هرچه ممکن بود از حمایت و عنایت نامها باردو
و بتربیت نوشتن هیچ باقی نگذاشت و مثال جواز ارزانی داشت، چون
اردو در دیار عراق بود از شارع اصلی انحراف نمود و بر سمت راه
همدان انصراف جست تا در مقابلهٔ خصمان نیفتد، چون کوکب ارادتش
در برج و بال بود بهر طرف که توجه نمود قضاء آسمانی چون بر اثر
او دوان بود خود در آن راه که فرح خود در آن می‌دانست ناکاه ملك
پهلوان با خصوم شوم[4] چون راه زنان بی محابا یا چون مسببان قضا که
بر قافلهٔ اعمار زنند بر اتباع اخیار او زدند، تا[5] چون نوایب روزکار بر

[1] A. Y. k. mürek. ; [2] A از yok, [3] A. امیر yok; [4] Y. شموم ; [5] A. یا .

کاروان عصمت ما هجوم آوردند، مجیرالدین امیر شاه محمولات اثقال کذاشته
با بعضی خدم از مقابلهٔ خصمان انصراف نموده بود | و براهی دیکر مجهول س. ۱۹٤
بدر رفته تا مکر بمقصد اردو پیوندد و در تدارك خصمان مقصود خود
حاصل کند که هم رجال و نحن رجال،

فی الجمله[1] چون بار از بار سالار و خدمتکار از خداوندکار جدا
یافتند مراکب خود بکذاشتند و از مرکوب و محبوب و خیول که
جهت تقدمهٔ خاص بود سوار شدند و در عقب مجیرالدین امیر شاه[2] چون
تیر از کشاد[3] کمان بتعجیل روان شدند ، تقدیر الهی که بنقض عزایم
و فسخ همم موصوف است در ضمن حالت کریزندکان و جویندکان
رسمی بدیع و نقشی غریب انکیخت که تا حلیت بشر بزینت بصر متحلی
است بدان شیوه هیأت اجتماعی بی وجود جهت و مساعی بلا اختیار
مشاهده نکرده باشد وصورت آن نقش انکیزی قضا و قدر چنان بود که
چون مجیرالدین براهی مجهول بدر رفت شب همه شب چون انجم که در
عرصهٔ فلك سیر می‌کنند در آن سمت که می رفت زعم آن بود[4] که دو
منزل راه از مقابلهٔ خصمان دور افتاده است، خود در پردهٔ استار شب
با آن همه تعب راه طلب کم کرده بود و چون کوکبهٔ صبح صادق از
رواق افق طلوع کرد چون دایره بر همان مرکز اول که از آنجا قدم
بر داشته بود باز آمده بود، شعر[1]:

رفته چون پرکار از اول منشأ خود باز پس
پس بسی کردیده و هم با سر آن آمده

ملك پهلوان نیز که طالب بود ترك فرع کرده در پی اصل رفته
بود، یك شبا نروز بساط زمین در نوشته بود واز پویندکان اثری نیافته،
زعم آن چنان بود که بعد چندین سیر بعد دو روز بمنزل اثقال خواهد
پیوست، خود بر همان مقام که رفته بود بنهیان قدر زمام او کرفته چون

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. امیر شاه yok; [3] Y کشاد hâşiyede; [4] Y. بود yok.

شاکرد رسن تاب سفر از پس کرده بود و باز بر همان مقام که رفته بود باز آمده، شعر[1]:

ا تترکنی و دارك عند داری   و تطلبنی بمصر علی حمار

فی الجمله[1] زعم پوینده وجوینده چنان بود که بجهدی که نموده اند کریزنده فراغت یافته است و جوینده را کمان چنانکه بر مطلوب ظفر خواهد یافتن، | خود هر دو طائفه بدور ماه و آفتاب بساط روز و شب در نوشته بودند و چون نظر کردند بعد چندان سیر از مرکز خود نقطهٔ جدا نکشته بودند و مسببان قضا و قدر همه‌را چون پرکار کرد مرکز خود کردانیده بود تا چون روز بآخر آمد کریزنده وجوینده و طالب و مطلوب بهم پیوسته بودند، نکته[1]: تا اهل بصیرت بدانند که مجاری امور در عالم کون و فساد بحکم تقدیر رب‌العباد ست، هر چه بودنی[2] است البته بودنی[2] است و تا نشود ممکن نیست که بشود، اکرچه پیش بینان عالم کون و فساد چون مستان بی عقل بنقل لباسات فریفته نشوند، اما چون تدبیر آدمی اصلا موافق تقدیر نمی آید، عاجزان حاکی (و ان یسلبهم الذباب شیاً لایستنقذوه منه)[3] بقوّت بشریت و حیلت فکرت جمال مراد در حیز تصور نمی تواند آوردن، بیت[4]:

هرحیله که در تصور عقل آید   کردیم و لیك با قضا در نکرفت

نکته[1]: آری چه توان کرد هر که از دریا کوهر طلب باشد، اکر نوبتی بمقصود رسد هزار نوبت باشد که نرسد، بلکه باشد که در طلب[5] جوهر نورانی در قهر بحر ظلمانی خودرا در خطر اندازد و بیشتر آدمی آن باشد که ببوی سود زیان کند و جان عزیز در بازد، القصه[1] چون هیأت اجتماع مهیا کشت و هردو طائفه بحکم تقدیر ازلی بهم پیوستند افتتاح بسلام که از رسوم اسلام است نمودند و بعد از آن مجیرالدین

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. بودی : [3] Sûre XXII. âyet 72
[4] Y. بیت yok; [5] A. اکر نوبتی . . . در طلب haşiyede.

بضیافت که رسم اهل حصافتست اقدام نمود، و حاصل آن احوال بعد طول المقال و بحث امهال و رسم انفعال بدان انجامید که در اصلاح ذات البین بمیثاق وثیق و عهدی وافی بنیاد مصادقت نهند و تناکر و تنافی از میان بر خیزد و هیچ کس رنك نیرنك فتنهٔ نیامیزد و عامل و معزول و حاکم و محکوم و خادم و مخدوم جمله باتفاق بولایت روم باز کردند و هرکسی بدانچه موسوم است متصدی شغل خویش کردد و مجیرالدین و نواب او بهمان مرسوم که داشتند در نیابت سلطنت مستقل باشد و مادهٔ تنازع منقطع کردد و مال رفعت[1] که ملتزم شده اند از کشف ولایت از مقررات امرا و خواتین استخراج کنند، برین جمله یمین[2] غموس بجهت ناموس که رعایت یکدیکر کنند تأکید عهد کردند و ملك پهلوان | بدین وساطت در عهدهٔ عهد رفت و در مابین خصوم بساط مباسطت ممهد و مطابقت بر طریقت موافقت مؤکد کردانیدند[3] و مجیرالدین هر دمی که از غرور دمیدند مایهٔ صفا پنداشت و هر وعده که دادند در سمع قبول جایی داد و محض صدق انکاشت، عقلا کفته اند[4]: اذا کان الغدر[5] فی الناس طباعاً فالثقة بکل احدٍ عجز، فی الجمله[4] بدین سبب ملك پهلوان در میانه بحق السعی و السکوت که محض رعونت و ریا بود هم کیسه پرکرد و هم کاسه چرب کردانید و هم ملبوس و مفروش خود که جمله (کالعهن المنفوش)[6] بود بدیبا و حریر منقوش بدل کرد و قرار داد که جمله قطره کردار شیوهٔ متابعت یکدیکر پویند و مصاحف سینه بآیات وفا منقش و مهذب کردانند و رقم بغض و زنك کینه از دل بزدانید، خود آن اساس عهد دام مکر و غدر بود که بر راه خصم نهادند و جهت استحکام احکام خود از بیم تیغ معارضهٔ خصم جهت مصلحت خود سپری ساختند (اتخذوا ایمانهم جنة فصدوا عن سبیل‌الله انهم سآء ماکانوا یعملون)[7]، نکته[4]: آدم‌را علیه‌السلام پرسیدند که بتقریر شیطان از حکم رحمان چرا تجاوز نمودی و وصیت (لاتقربا هذه الشجرة)[8]

[1] Y. رفیعت ; [2] Y. همین ; [3] A. کرداند [4] A. Y. k. mürekkeple; [5] A. العذر ; [6] Sûre CI, âyet 4; [7] Sûre LXIII, âyet 2; [8] Sûre II, âyet 33, 18.

ص. ۱۹۵ ص. ۱۹۶

نشنودی ، کفت که ابلیس بخدا سوکند خورد که راست می کویم ، ندا ستم که هرکز مخلوق بوجود خالق سوکند بدروغ خورد، کدام مرغ دل که بطمع دانه در دام هوس نیفتاد و کدام آتش حرص که داغ دریغ بران آز و نیاز طالبان دنیا ننهاد، فی‌الجمله[1] همین که از حدود دیار آذربایکان دور شدند و دیکر مجال آن نماند که تیر تدبیر خصم برکار رود، اندك اندك بنیاد معاهدت فتور می‌کرفت تا بدان انجامید که چون در تخوم ارزن الروم در آمدند که محل حکومت ایشان بود از جادهٔ آن رسوم عهد و میثاق عدول جستند، نقش اندیشهٔ جواز بر کعبتین مجاز ایشان راست نیاید ، قدم از دایرهٔ (و اوفوا بعهدالله اذا عاهدتم)[2] بیرون نهادند و در باب رفیعت شصت تومان عربدهٔ مستان آغاز کردند و در جام شکر مذاق وفاق زهر نفاق تعبیه کردند، | رباعی[1]:

ص. ۱۹۷

من عهد توسخت سست می‌دانستم بشکستن آن درست می دانستم
آن دشمنی ای دوست که با من کردی آخر کردی نخست می‌دانستم

مجیرالدین امیر[3] شاه و اتباع او آن همه عقبات عقوبات در نوشته و از مقصد مقصود باز کشته و تحمل مشقت و تعمل کلفت نموده، چون محقق کشت که آن همه عهود دام اغوا و مادهٔ اضلال بوده است کراج آب مکسور النصاب متحیر فروماندند، مصراع[1]:

کم شده تدبیر و خطا کرده ظن

جهت وقایهٔ عرض و ناموس خویش (خیرالمال ما وقی به‌النفس) بر خواند و هر ذخیره که در کیسهٔ مکنت داشت در کاسهٔ ملتمس ایشان پرداخت، و هر نقدی که در خزینهٔ عمل اندوخته بود در مسند عتاب ملبوسات و مرکوبات هرنیه کرد، معدهٔ اطماع ایشان ممتلی نشد، چون ذخیرهٔ نماند

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] Sûre XVI, âyet 93; [3] A. امیر yok;

هرچه از قروض می پرداخت جمله در روی ایشان می‌انداخت، چشم نیاز ایشان سیر نکشت ، ملك پهلوان در مابین تمهید عهد[1] و نقض آن سر کردان مانده بود، (مذبذبین بین ذلك لاالی هؤلآء ولاالی هؤلآء[2]) ، نه دست منع در آن تعرض و پریشانی بر پیشانی اغراض آن طائفه می توانست نهادن نه دست ارادت مجیرالدین می توانست کرفت، آن ذواللسانین از طرفین تراشی می کرد و ارتیاشی می نمود و در وساطت او هیچ فائدهٔ خاص و عام را نبود و اکر اساس مناقشتی می نهاد بهانهٔ بر دیکری می بست، شعر[3]:

اذا کان القضآء لابن آوی فتعدیل الشهود علی القرود

عقلا کفته اند[3] که در شریعت فتوت و دین مروت نقض عهود حرامست و مدار جهان و نسق و نظام آن بر عهد و وفاست، چه ملوك جهان و خسروان کشورستان خزائن بر خدم و حشم از آن بذل کنند که بوقت خروج دشمن وفا نمایند، چون ایشان بهر بهانهٔ دست در شاخ نقض می زدند، مجیرالدین امیر شاه نیز در مقابلهٔ آن دم (و ان عدتم عدنا[4]) می زد، لاجرم اساس مودتی که در امور مالی و جاهی نهاده بودند واهی شد، شعر[3]: |

ص. ۱۹۸

اذا[5] اراد امرؤ مکراً جنی[4] عللاً و ظل یضرب اخماساً لا سداس

چون برقول و قرار اقامت نمودند کارهاء ایشان استقامت نیافت و عاقبت بوخامت انجامید، آری چون جهان از عهد و وفا خالیست نه از راحت اثر مانده است و نه از عافیت چون عنقا جز خبر[7]، شعر[8]:

منسوخ شد مروت معدوم شد وفا و زهر دو نام ماند چو سیمرغ و کیمیا

[1] Y. عذر; [2] Sûre IV, âyet 142. [3] A. Y. k. mürekkeple; [4] Sûre XVII, âyet 8; [5] A. Y. اذاما; [6] Y. جنّی; [7] Y. خیر; [8] Y. بیت.

فی‌الجمله[1] کمال‌الدین تفلیسی در مناقشت جز طلب دفاتر که در هنکام واقعهٔ تغاچار ناچار بغارت رفته بود دست آویزی دیکر نداشت و نصب العین آن مناقشت و معارضت کاتب را کرده بدان سبب قصیدهٔ بدو نوشتم مطول این ابیات از آنجملست، للمؤلف[1]:

زفتنهٔ که در انداخت در جهان دفتر   زمانه باز کشاید بهر زمان دفتر
زدخل روی نیابد زخرج دم نزند   که تا ز درد دل آرد سراجان دفتر
زهول واقعه دانی که در تصادف تیر   چکونه بود سراسیمه چون کمان دفتر
بیك درم دو مجلد روانه در سیواس   بجار سوی جهان برد کاروان دفتر
تحفه دست بدستش چوکلك می‌دادند   سبك سران ورق دزد رایکان دفتر
قضا محاسب عمر آمد و قدر منشی   ورق ورق شده ایام جان ستان دفتر
بسا کسا که بی روزنامه شدکه قضا   بدو نمود کتاب اجل که هان دفتر
زروز نامهٔ عصمت بود و سیلت عمر   نه از وبال فلان نسخه یا فلان دفتر

نکته[1] : هر که برای غرضی طرهٔ دولتی مشوش کرداند و بطمع جذب منفعتی نعمتی بر بندکان حق منغص کرداند عاقبت مقاصد عاجل و آجلش در عقدهٔ تکدر و عقیلهٔ تغیر افتد، شعر[1]:

بدی مکن که درین کشت زار زود زوال   بداس دور همان بدروی که می کاری

چون حکام مذکور در مهمات معلوم روم شروع نمودند اول در مال ارزن الروم اسراف و تقتیر بی حد روا داشتند تا هرچه بدست آمد از نقیر و قطمیر | و مایه و توفیر جمله در معرض تقصیر و تبذیر تلف شد و سبب تکسیر مال کشت، آوازهٔ استرداد املاك که در ضمن مکاتبات که باطراف نوشتند درج می کردند، چون متضمن قطع ارزاق خلق بود سبب تنفر خواطر وضیع و شریف و قوی و ضعیف کشت، نکته[2]:

ص. ١٩٩

[1] A. Y. k. mürekkeple: [2] Y. نکته yok;

آری چو مار کرزه قصد زخم کسی کند تا تواند بی زخم بر نکردد، کرك چون دندان طمع بتصیدی فروبرد بی تمزق[1] بر نکردد، الخبر[2]: مصطفی صلواة الله[3] الرحمن علیه چون معاذ ابن جبل[4] را رضی‌الله عنه بحکومت یمن فرستاد وصیت این فرمود که یا معاذ (یسروا ولا تعسروا ولا تنفروا)، چون ایشان طریق عسر سپردند و در اول بجای سهولت صعوبت نمودند موجب تفرقهٔ جمع و انزعاج خلق کشت،

انقسام ادارهٔ دیار روم بر چهار قسم[5]

١. محمد بك پروانه[5]

الفصه[2] این چهار سهیم و شریك قسیم بلاد و ولایات ممالك را بر چهار قسم تخصیص کردند و هریك بقرعهٔ که بر او افتاد بر عادت ملوك بدان بلوك که بدو مخصوص بود توجه نمود،

محمد بك پروانه[2] از آن میانه ببلوك خود بجانب قسطمونیه بدر رفت، خلق بسیار در آن طرف بروی مجتمع شدند و حواشی قدیمی و خدم پدرش معین‌الدین سلیمان از جوانب روی بخدمت او نهادند و اورا بواسطهٔ آن اجتماع شوکتی تمام حاصل آمد، و اکرچه او بسبب شرف نسب و طهارت حسب حلیهٔ ادب داشت اما بمجاورت فتنه جویان نا جنس شیاطین الانس کالنسر حوله الجیف تغیر مکارم اخلاق کرد و طینت او ازان طیب اغراق[6] که داشت انحراف نمود، للمؤلف[2] :

دانی که در معاملت خلق راستی   در سالك کژ روی زچه رو دارد انضمام
یعنی که کاه وحدت الف راست می رود   لکن کژ او فتد چوکنندش قرین لام

فی‌الجمله[2] در آن ولایات پیش از آن که بر متوجهات ماضی و مستقبل

[3] Y. بی نسق ; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] A. الله yok; [4] A. Y. معاد حبل ; [5] Başlık tarafımızdan konmuştur. [6] Y. اعراق.

اطلاع یابد و در[1] وضع قانون رسوم و حقوق خراجات اصلی معین
کرداند، باعتناف تمام و تکلیف و ابرام رعایارا در حوالات اخراجات
و قروضات و مایحتاج لشکر خود مکلف کردانید و بهر بهانه که امکان
ص. ۲۰۰ داشت باضعاف و آلاف آنچه متوجه بود | بشدت تمام در حصول آورد
و جمله در خرج متجندهٔ خود صرف کرد، القصه[2] چون بکنکری[3]
رسید اموال مسلمانان در معرض نهب و تاراج انداخت، نقود و دفاین
و اجناس و غلات و مواشی متمولان آن شهر و ولایت در وجه اجناد
اتراك آن صوب نهاد، از آنجا چون بقونیه پیوست مال اعیان واشراف
و معتبران در وجه اخراجات خود و خدم و حواشی خود حواله کرد،
القصه[2] اکابر که در مطالبهٔ مال از ایشان بشکنجه قدم از دایرهٔ وجود
در راه عدم نهادند یکی اصیل‌الدین مستوفی بود و دیکر مظفرالدین
طغرایی، و چندانکه منهیٔ خردش نصیحت کرد چون کوش دلش
پنبهٔ غفلت آکنده بود هوش[4] نکرد، شعر[2]:

بد می‌کنی و در حق خود می‌کنی مکن — اندیش نیك نیك چو بد می‌کنی مکن
دین می‌دهی بدنیی و دنیی[5] بدشمنان — این کار بر خلاف تو[6] خود می کنی مکن
این ره بهیچ ده نرود می روی مرو — این کار هیچ کس نکند می‌کنی مکن

چون خاطرش بباطل مایل بود کلمةالحقش دلپذیر نیامد، فی‌الجمله[2] در هیچ
عهدی در کار روم بشدت مذموم هیچ مصلحتی منظوم نشد، و هیچ
ظالمی دست تسلط بر نیاورد که درد دل ضعفا و سوز[7] سینهٔ مظلومان
آتش در خرمن مراد او نزد، نکته[2]: کدام دولت که اکر روزی
چند اقبال در ظل آن اقامت کرد چون طراوت عدل و احسان با آن
هم دم نبود که چون بخت پدیر نکشت، از کدام نسیم راحتی بمشام

[1] A. در mükerrer; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] A. Y. کنکر yâni bugünkü Çankırı; [4] A. هوس ; [5] A. Y. دنیا ; [6] A. Y. تو yok; [7] Y. سود .

کسی رسید که در عقب باد ترحی بر او نوزید و آفت بد راهیٔ آب
دولتش تیره نکرد و لهیب[1] ظلم طراوت حکومتش نبرد، چون در
ظلمات ظلم مدار حکمش بر قطع ارزاق خلق بود سعادت انوار عدل
نیافت، چون ابواب ضرر مفتوح داشت اسباب منفعتش ممنوح نشد،
هر اندیشه که از سر هوس کرد باد هوا بود که می پیمود، فی‌الجمله[2]
او نیز بمرضی مزمن کرفتار شد و ایام رقم نامرادی بر صحیفهٔ عیش
او نکاشت و هرچه از دیکران بقهر و جبر بستد از سطوت قهر اجل
هم بدیکران کذاشت | و چنان شد که کویی خود وجود نداشت، ص. ۲۰۱

۲. کمال‌الدین تفلیسی[3]

کمال‌الدین تفلیسی[2] که ظاهری داشت بحلیهٔ وفاق آراسته باطنی بجبلت
نفاق پیراسته بجانب آماسیه که آن طرف تا بخطهٔ سامیسون بلوك او
منسوب بود توجه نمود و طمطراقی بیرون از حد و اندازهٔ خود درکار
خود در افزود و فوجی را از مشاهیر کتاب و جماهیر نواب استصحاب
نمود و از سر غرور و نخوت بردابرد بتعظیمی تمام در آمد و چندان
خلق از وضیع و شریف و قوی و ضعیف از آوازهٔ رعب و صولت
او با طبل و نقاره و علم استقبال نموده بودند که از انبوهی و کثرت
خیاله و رجاله از وقت طلیعهٔ کوکبهٔ آفتاب تا هنکام عصر از کوچهاء
باغها[4] تا بدان قصر که مقر نزول او بود وصول نیافته بود و از دو کروهی
آینده و رونده قدم را بمقام قرار نبرد، از جمعیت حشر که نفر بر نفر
می آمدند ارباب قلم و اصحاب فضل و آداب را بهیچ جایی که محل
استراحتی باشد مقری و ممری هویدا نبود، چون از سر عجب و تکبر
بمجلس حکومت پیوست (کانه ظن انه اعز من فرعون علی سریره وقد
صار مال کانه[6] علی شبیهه[7] و نظیره)، قلم تکالیف و مصادرات بر آن

[1] Y. لهب ; [2] A. Y. k. mürekkeple Y. که yok; [3] Başlık tarafımızdan konmuştur; [4] Y. باغ ; [5] A. Y. مالکانه ; [6] Y. شبیه.

ولایات روان کرد، بار تکلیف بر خلاف امر الٰهی که (لایکلف الله
نفساً الا وسعها)[1] بر جان خلق نهاد، از جملهٔ التزامات او یکی آن بود که
ملتزم شده بود که عشر مستغلات درکیل آرد و بجنس خود در انبارها
کند و از صرف الکیل آن بارهاء توفیر بر بندد، خود در باب توفیر
تاخیر و تقصیر بدرجهٔ رسانید که سبب تکسیر اموال شد و عشر غلات
پیش از ادراك حصاد برباد فساد داد و اهل زرع و حرث از نوایر
وقوع عوارض و تکالیفات و مؤنات قسمات جلاء وطن کردند (ولولا
ان کتب الله علیهم الجلآء لعذبهم فی الدنیا)[2]، تا بدان سبب غلهٔ که بانبار
خواست آوردن جملهٔ تلهٔ دام ودد شد،

فی‌الجمله[3] تفلیسی بدان عظمت و تجبل در شهر آماسـیه در آمد
و باد غرور چنان در سر که گفتی که[4] (اصاب ملك تفلیس او استوی
عرش بلقیس) | و چون در مدت اقامت بهوای نفس مشـغول کشت ص. ۲۰۲
و باعتراض و اطماع فاسد معلول شد و خواطر عوام و خواص از وی
متنفر کشت و هیـچ مرغ دلی را بدانهٔ احسان صید نتوانست کردن،
بوقت خروج از شهر خلافت امارتش بمثابتی انجامیده بود که چندان
قاصدی خیر نیافتند که دلالت شارعی کند و چون از اتباع او کسی
از جادهٔ مأمون وقوف نداشت (اذل من اقوی یوم عاشورا و من کلب
عقور دخل الجامع) براهی مجهول باریك چون دل و دست اواز نحل
و افلاس تنك و تاریك بیرون رفت و در اغوآء آن ضلال در بیشهٔ از
بیشهاء راه ترخال[5] افتاد، در ممری که شعلهٔ آفتاب را در منابت اشجار
آن از کثرت راه نبود و سوزن از هوا از انبوهیٔ اغصـان بر زمین
نمی رسید، راه زنان بی محابا و قطاع الطریق جان فرسا در مصاعد قلال
آن و معاقل جبال آن در کمین بودند، هزیمت را از توفیر بلوکات خویش
غنیمت تمام شمرد، رجع القهقری منهزم بار بشهر عودت نمود، چون

[1] Sûre II, âyet 286; [2] Sûre LIX, âyet 3; [3] A. Y. k. mürekkeple; [4] A. که yok; [5] A. ترحال .

دزدان راه زن درعقب او تاختند بر قافلهٔ از قوافل تجار زدند و چون
آن ما حضر یا فتند بدو نپرداختند و آن مسافران ضعیف سد عصمت
او شدند، قطاع الطریق نیز (عصفور فی الید خیر من کرکی فی الهوا)
بر خواندند، مصراع[1]:

کیسه طراران برند آفت بعیاران رسد

مقرر این کلمات نیز از اصحاب قلم در آن مهرب بی خساری نبود وچون
در اجل تأخیری بود از آن صدمت بسلامت خلاص روی نمود بدان
مقدار الم شکر حق تعالی[2] بادا رسانید، شعر[1]:

بهر بد خرسند باید شدن   که از بد بتر نیز شاید بدن

دزدان راه زن کفتند که ما تیر کینه در کمان کمین جهت سینهٔ تفلیسی
نهاده بو دیم، چون تقدیر الٰهی بجای تفلیسی سـیواسی پیش آورد مارا
درین ارتکاب بدین اجتذاب چه کناه (والله یحکم لامعقب لحکمه و هو
سریع الحساب[3])، فی‌الجمله[4] چون در آن حیرت فرو ماند عزم سامیسون
کرد، تا مکر در لجهٔ بحر دست و پای زند و از آن منزلگاه سوق العبر
و معبر نفع و ضرر نقدی و افر یابد و رأس‌المال | التزام را فایدهٔ متکاثر ص. ۲۰۳
بدست آرد و خود آنجا باجناد تاجیك و فرنك کارش بحارت بپیوست
و از لجهٔ دریا جهت او نقد و جنسی بکنار نیفتاد، از کارداران دارالضرب
آنجا یکاه[5] بتوکیل در آن شدت و کرب بتعلیل اباطل رشوت و براطیل[6]
قبول کرد و برشاء آن ارتشا در چاه مظالم افتاد و اجازت داد که مشتی
عیار بی معیار سیم سره نا سره کرداند و دغل مغشوش بر کار کنند،
و اکرچه حکم او در ممالك نا روان بود فساد قلب کاری او در ممالك
روان شـد، الخبر[1]: (من سن سـنةً قبیحةً سـیئةً[7] فعلیه وزرها
و وزر من عمل بها الی یوم القیامة)،

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. تعالی yok; [3] Sûre XIII, âyet 41; [4] فی‌الجمله yok, [5] Y. انجا ; [6] A. Y. برطیل ; [7] A. سینة .

القصه[1] از آنجا نیز عزم آقسرا کرد تا قهراً و قسراً از جام جفا نمای خویش جرعه در کام سقام اهالی آن ریزد، در آن خطه نیز بخطوهٔ خطا راه قسمات و مؤنات بر کشاد، اعیان و معارف همچنان که از صباع ضراری متواری شوند از وی احتراز نمودند و چنان جلاً وطن کردند که از ثروت و مکنت و تجمل جز حصیر دیواری[2] در آن تواری چیزی باقی نگذاشتند، چون مناظرات او از معارف و اعیان با جدران و سواری افتاد قصد کرد که مزروعات خلق مستهلك بر دارد، چون وقت حصاد نبود خایب و خاسر معاودت نمود، (کراج آب فی کفیه طین)، برادرش جمال‌الدین‌را قائم مقام خود گذاشت تا مگر از جمال او آبی بر روی کار آید که بدان سبب رنگ نقصان از چهرهٔ کمال بزداید، او نیز روزی چند دندان طمع در خون مسلمانان تیز کرد، تا هر که از قید کمال جسته بود در کید جمال خسته، او نیز بماحضری که یافت بغیر از اسباب خود هیچ کژی راست نکرد، فی الجمله[1] تیر تمناء او بر هدف صواب نیفتاد و جمله بهر صورتی که بود خطا رفت، از کبر و بخل که بر نهاد او مستولی بود از معارف کتاب هر که بدو اقتراب نمود از نخوت دماغ او بوی راحتی بمشام هیچ صاحب قلمی نرسید و از نقصانی که در مروت او بود با آن ریاست که داشت هیچ صاحب فراستی در ملازمت خدمت او هنگام طعام او لیلاً و نهاراً تصور نتوانست کردن، شعر[1]:

فصادفت[3] حجراً لوکنت تضربه ‎ ‎ من لؤمه[4] بعصا موسی لما انبجسا
فانما صیغ[5] من بخل و من کذب ‎ ‎ فکان ذاك له روحاً و ذا نفسا

نکته[2]: از خصایص خروس یکی آنست که در التقات حباب ماکیان‌را بالتقاط دعوت کند، بعد از آن بنصیب[6] خود شروع نماید، آن خروس

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A.Y وبواری ; [3] A. فضادفت ; [4] Y. لومة ; [5] A. Y. ضیغ ; [6] A. بنضیت .

آدمی صورت از صفت خروس نیز چون دیگر اوصاف بشریت مجرد بود، چنانکه از غایت لوم که در طبیعت داشت تا رفقارا دور[1] نمی کرد بالتقاط لقاطات سفرهٔ خود رغبت نمی نمود، با این همه خصایص و خصال ذمیمه می خواست که از بی شرمی (کالکلب یأکل فی بیوت الناس) پیوسته نان دیگران خورد و بر خوان دیگران مدح او خوانند و از بی آب رویی می خواست که بنان دیگران خدمت او کنند، از فرومایگی می خواست که ساخته و پرداخته دیگران در دامن مراد او افکنند، شعر[2]:

یحب المدیح ابو خالد ‎ ‎ و یعجز عن صلة المادح
کبکر المدیح لذیذ النکاح ‎ ‎ و یجزع عن صولة الناکح

چون بنیاد حکومتش بر طریقت مطابقت عدل و احسان نبود و اوضاع آن بر نهج رشاد و سداد مستقیم نه صورت آن نصاب در مرکز اصلاح قرار نگرفت و چون صاحب قلمی یا سرگشتهٔ المی ازوی بهرمند نشد او نیز روی مسرت ندید،

۳. شرف‌الدین عثمان مستوفی[3]

شرف‌الدین عثمان مستوفی[2] بمنصب استیفا بمواضعی که در اهتمام او تخصیص کرده بودند با هزار گونه مکیدت بصوب نکیده و غیرها اتهاض نمود تا مقررات بلوك خود مستوفا بر قاعده و قانون مطرد باستیفا رساند، بهر موضعی که وصول یافت در اضاعت محصول آن دست باشاعت جور بر کشاد، در هوای طمع عقده بر روی کارها انداخت و عقد انتظام رعیت از هم فرو کشود، چنان آتش قسمات در آن ولایت انداخت که

[1] A. دوز . [2] A. Y. k.mürekkeple; [3] Başlık tarafımızdan konmuştur.

دود از روزنها بر نمی آمد تا زمانی نفس شوم خودرا سیر[1] کرداند، هزار سیر را می خواست که کرسنه کند تا اکتساء لباسی کند، بمطالبات فاسد خلق را برهنه می کرد، چون بخطهٔ قیرشهر رفت بجور و افترا و عدوان و امترا[2] آن بقعه[3] (قاعاً صفصفاً لاتری فیها عوجاً ولا امتا[4]) کردانید، مشایخ آن بقعه زوایارا در وجه ملتمسات او مرهون کردند، نواب آن ولایت از مستدعیات و حوالات بروات او مفتون شدند، | از کثرت قسمات و مؤنات در یمین هیچ صاحب مکنتی یسار نکذاشت، از بی رحمی چون علق خون از رك و پی خلق بکشید و هیچ حاجتمند از حکومت او بفائدهٔ نرسید، از بی آب رویی آب روی[5] یکساله بنانی می‌فروخت، چون آب بهر رنکی بر می آمد و از خست چون باد بهر دری در می‌افتاد از بد معاملتی تیغ بی محاملتی در روی نواب چنان می زد که وقتی در دکان بالانرا، خدو از آن‌دهان چون کدو در ریش عمال چنان می انداخت که سنك در قندیل اعمال خویش شدت و صعوبت او در بارهٔ[6] رعایا بمثابتی انجامید که اکر در ولایتی نیز که او را دست تصرفی نبود غم زدهٔ را می دیدند یا سخن واقعه رسیدهٔ می شنیدند، نسبت آسیب آن غم زدهٔ مستمند بدو می کردند، چنانکه ابوبکر خوارزمی کوید فی الصاحب العباد[7]:

ص. ۲۰۵

اذا مررت بحر ذی مرقعةٍ یأوی المساجد فقرا ضره باد[8]
فاعلم بان الفتی المسکین قدقذفت به الخطوب الی لوم ابن عباد

اوصاف او[7] بخل کذب و بر طبیعت او مستولی بود، در بخل ظاهری داشت پر از آز[9] و باطنی از حسد پر نیاز چنانکه کفته اند، (لاتسقط

[1] Y. اسیر ; [2] Y. اطماغ فاسد ; [3] A. بقعهٔ ; [4] Sûre XX, âyet 106; [5] Y. آب روی yok ; [6] A. پارهٔ ; [7] A. Y. k. mürekkeple; [8] A. Y. صره ; [9] A. پر آز .

الخردل من کفه لوقطع الکف بمنشاره)، شعر[1]:

کربجای نانش اندر سفره بودی آفتاب تا قیامت روز روشن کس ندیدی درجهان[2]

وجه کاسهٔ او از کیسهٔ بی نوایان بودی، کربه در خانهٔ او از بی طاقتی[3] و قوتی طاقت اقامت نیافتی، مکس از خوان او از هوا نپریدی[4]، مؤلف کوید[1]:

قلبی دیکر که چون نفس واپسین زند هرچه از خباثت است در ارکان فروبرد
یعنی که هرچه برشرف رکنها ریند سازد شرف نواله کما کان فرو برد

از افاضل کتاب روزی یکی التماسی کرده بود ملتمس او مبذول نداشت، بدان سبب این رباعی بدو نوشته بود، رباعی[1]:

چنان در بخل معروفست خواجه که هرکز او بمردم چیز ندهد
بدان تا اسم دادن بر نیفتد ز قولنج ار بمیرد تیز[5] ندهد

و اما در کذب بمثابتی بود که این ابیات بر قد لاف کزاف او باندازه راست آمده است، شعر[1]:

لومات من ظمآءٍ و الماء فی یده وکان ممتزجاً بالصدق ما شربا
اوصاه ان ینحت الاخشاب والده فما اطاع واضحی ینحت الکذبا

قدر و سکونت و سداد حکام ما قبل بوجود تعدی و فساد او ظاهر شد، (من لم یرضی بحکم موسی رضی بحکم فرعون)، فی‌الجمله[1] حکام باید که اکر وقتی منفعت مالی بخود تراشد باب تساهل و تسامح نیز هم کشاده دارد، چون او بکلی طریق مراعات مسدد کردانیده بود و باب جر و جذب فاحش کشاده قبح اعمال و سؤ افعال سبب وبال و نکال و اغوا و اضلال

ص. ۲۰٦

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] S a ' d i ' nin *Gülistanı*'nından. [3] A. طاقتی yok; [4] Y. ببریدی ; [5] A. تیر .

كشت و عاقبت بغير از حيرت[1] و پريشانى از آن منصب دون ثمرهٔ
حصول فراغت و امانى نيافت،

٤ . صاحب جمال‌الدين[2]

صاحب جمال‌الدين[3] اكرچه بحكم وزارت بر ديكر اصحاب رتبت
تقدم داشت چون در آمدن تأخير نمود از فوات فرصت آفات غبن
در عين فوائد او راه يافت، اكرچه آخر الامر چون نقطهٔ مركز
درميان افتاد اما چون بهنكام در صحيفهٔ عملش رقمى نرفته بود، چون
صفر ميان تهى ماند چندانكه بر جوشيد كه از عنوان مكاتبات سطرى
از متن تصرفات ايشان بر خواند، چون صورت پرفتن[4] ايشان بحشو
احتيال[5] پوشيده بود، بر هيچ حرف بارزى استدلال نتوانست نمود ،
والحق عامل پيشه بود[6]، اكرچه در بعضى اعمال باعمال صحيفهٔ حسناتش
بحروف و ظروف سيئات مكتوم مى بود اما بعضى سيئات را نيز برقوم
حسنات مرقوم مى‌داشت، (خلطوا عملاً صالحاً و آخر سيئاً عسى الله ان
يتوب عليهم)[7]، چه اكر از باد صبا روح راحتى بدل رسد اما طرهٔ
دلبران نيز مشوش كرداند، و اكرچه كل شكفاند اما خار سر تيز[8] روياند،
القصه[1] در اهتمام او بلوك دياربكر بود و آن ولايت را سه چهار عامل[9]
پيشه عيار انديشه بود، يكى اصفهانى بهانه و افسانه در هرج و مرج
خرج و برج انداخته بود، يكى ديكر همدانى كه بهمه دانى خودرا
موصوف كرده بود و چون كرك درنده در سلخ رعايا افتاده، توفيرات
متوجهات ولايت چنان بنواله بر داشته بود كه دانكى در وجه حواله

[1] Y. حسرت ; [2] Başlık tarafımızdan konmuştur; [3] A. Y. mürekkeple; [4] A. Y. ترفين ; [5] A.Y. اختيال [6] A. بودكه ; [7] Sûre IX, âyet 103; [8] A. تير [9] Y. عال .

نكذاشته بود و از همه دانى او اثر آبادانى[1] پيدا نبود، يكى ديكر
ختنى بود كه بر ابواب المال[2] آن تاختن كرده بود و بخبث طينت چشمهٔ
ابواب المال[3] بطين خبط و خيانت انباشته، | صاحب جمال‌الدين ايشانرا ص. ٢٠٧
بمواعيد بزركانه و استمالت مخلصانهٔ مخدومانه بدست آورد و چون در قبضهٔ
تسخير او افتادند مى خواست كه بمطالبات حساب بديشان آسيبى رساند،
ايشان نيز بوعدهٔ برطيل سد باب تحويل و تبديل خود كردند و چون
بوعدهٔ صد هزار درم توفير خاصهٔ او بيرون وجوه خاص باد عشوه در
نهاد او دميدند و آيتى چند از ترويج مال بكوش غرض او فرو خواندند،
چون مستان بى عقل بنقل[4] لباسات ايشان فريفته شد و ببوى طمع
بوعدهٔ آجل نقد عاجل از دست بداد وچون عمل پيشكان عيار بوسيلت
حيلت از چنكال حوالت او بجستند، باب ايتآء آن تقبلات در بستند
و ديكر بدو نپيوستند و او نيز در تأسف آن ائتلاف و اختلاف روزى
چند خروشيد و بويى از ساحت راحت آن ولايت[5] بمشام او نرسيد
و آن عشوهٔ رشوة نقشى بود كه بر آب زده بود كه اثرى نداشت،
مؤلف كويد[6]:

در ملك حرص وعده طلسميست بى اساس — دردست وعده عشوه چراغيست زودمير
خواهد كه دل زدست طمع جان برد وليك — چون سر بر آورد شودش عشوه پاى كير

مدتى در سيواس بتصرف متوجهات و تمير وجوه معاملات استغراق
نمود و بر جادهٔ انصاف روزى چند ثبات واجب ديد، چون دخلش
بخرج تقبلات وفا نمى كرد قدم از جادهٔ عدل و انصاف بيرون نهاد،
و دست تطاول در قسمات دراز كرد، چون كافهٔ مقيمان زبان طعن بر
كشودند و اساس عربده نهادند، چون سايهٔ هنكام زوال بى اثر حشمت
ماند و چون آفتات وقت غروب از پرتو همت بى وقع شد دست

[1] A. آبادى : [2] A. Y. ابوابالمال ; [3] Y. ابوابالمال ; [4] A.Y. بمعل. [5] Y. آن ولايت yok; [5] مؤلف كويد yok .

طمع در آستین ناموس کشید و از تدبیری که می کرد فائدهٔ بخاص وعام نرسید و بیش از رواتب معتاد خویش صورت مائدهٔ عائدهٔ ندهد، للمؤلف[1]:

صاحب که هست حامل اسفار بی فسار — رأس الحمار خفیه[1] ببستان فرو برد
روزی دوسه بر آورد ازباد[2] شغل سر — تا که بباد عزل هراسان فرو برد
سالی زبس در آید و کانون رفته‌را — قانون نهد که در مه نیسان فرو برد

ص. ۲۰۸ روزی چند در منصب مستعار وزارت باسم مجرد متفرد شد، چون کار اصحاب در تزلزل افتاد بهمان راضی شد که در عرصهٔ آن مخافت لکد کوب آفت نشود و بسلامت نفس از ورطهٔ آن مداخلت مخرج خود[3] بی ملامت مهیا کرداند، شعر[4]:

علی انی راض ان[5] احمل بالهوی — واخلص منه لاعلی ولا لیا

القصه[4] چهار مستوفی در دیوان مناشیر مهمات شغل قلمی ولایت بودند، دو نفر در دیوان دلای و (ثانی اثنین)[6] دیکر در دیوان اینجو چون عجز و اضطرار ایشان در دیوان استیفا بغایت رسید، مادام که عادت کرده بودند که در مباشرت شغل کاسه از کیسهٔ دیکران چرب کنند و شمع از چراغ بیچارکان افروزند و جهت هیمه هامهٔ درویشان در مقابلهٔ صد چوب دستی نهند و بصد هزار حیله خرج هر روزه از حوالهٔ توفیری انکیزند، چون ازین نوع ابواب دخل بر ایشان بسته شد طاقت خرج نداشتند و نیز حکام را از هوای نفس پروای کتابت و حساب نبود، در معرض آن آسیب روی بر تاختند و چون نیلوفر سپر بر آب انداختند و (شریك فی المال و بری من الضمان)، چون کشف سر در کریبان تواری کشیدند و لعبی چند از حیل بر انکیختند و از آن میانه کرانه کردند و بکریختند و هریك بطریق سعایتی و ببهانهٔ شکایتی

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. خفته ; [3] Y. یاد ; [4] Y. خود yok;
[5] A. Y. بان ; [6] Sûre IX, âyet 40.

بصاحب ولایتی التجا نمودند، فی‌الجمله[1] در افواه خلایق از رسوم فاسد و آیین فاحش ایشان متداول شـده بود که زمان کرد و رفت است، قصیدهٔ مطول بر همین ردیف انشا رفته بود، این ابیات در باب ارباب استیفا از آنجملست، للمؤلف[1]:

دور چرخم زارغوان رویان بر آتش دان عجز
دل بخون طبع همچون لاله بریان کردورفت
جامی اندر بزم منصب جام[2] باقی نوش کرد
و آنچه فاضل بود در صندوق و انبان کردورفت
برد از میدان دیوان کوی خبط از هرکه بود
عاقبت قد خمیده همچو چوکان کردورفت
و آن دکر مستوفی سرکشته ز آسیب حساب
روی چون بر تافت پیشانی چو سندان کردورفت
روز کور آمد فلك زان حکم استیفاء ملك
پای مال این خس شوم تن آسان کردورفت
سروران دیکر اندر ملك ازین عشواء خبط
هریکی در جانبی شهری دو ویران کردورفت

القصه[3] که چون اصحاب دیوان غیبت نمودند چون نصب‌العین | کسی ص. ۲۰۹ دیکر نبود نفس من ضعیف هدف تیر تعرضات شد، بهمه‌حال در آن تمادی ایام محنت و تراکم افواج[4] کربت بر رسوم محاسبات[5] و مکاتبات ثبات می نمودم و جز مشقت و معرت مسرتی نمی یافتم، مکر وقتی که در مابین ایشان مجادلهٔ واقع می شد و در آن مناطحه با همدیکر سری برهم زدند و بدان سبب دست از من می داشتند و در آن تجاهل و تغافل تسلیة القلبی حاصل می شد،

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. Y. حام . [3] A. القصه yok; [4] Y. امواج ; [5] A. محاسبت .

ذکر بعضی حوادث که درین سال واقع شد[1]

نوادر[2] که بسبب طلب محاسبات روم حادث شد درین حالت امراء مغول ایاجی[3] و بایتمور[4] و عرب ولد سماقار بجهت استخلاص قلعهٔ کاوله بجانب قونیه روانه شدند و ملك پهلوان را که بایالت[5] موسوم بود استصحاب نمودند، حکام نیز درعقب بتعجیل عزیمت نمودند و تا صحراء قونیه کوچ برکوچ در هیچ منزلی و موضعی اقامت نمودند، فی الجمله[2] بعد طول المقال و تغیر الحال بعد الحال مایطول شرحه در موضعی که معروفست بآوجی قیا امراء مغول بارکاه دیوان زدند و در مجلس حکومت نشستند و از من ضعیف ورق مال خزانه طلب داشتند و بعربده وعنف و شدت تمام، و غرض ایشان آن بود که مجموع مال‌را چون بروات دیوان بزرك و آلتونتمغا نباشد اخراجات محسوب ندارند و فتنه انکیزند و ضرر رسانند، نمودن ورق متضمن فساد بود و عناد خصمان و نا نمودن موجب خطر، در چنان حالت خوف و خشیت تعبیر زمان می کردم و بنوشتن نا واجب تعلل می نمودم و بزبان باطن بحضرت ربوبیت از سر صدق تضرع می فزودم تا از حضرت لایزالی چه لطیفه کردد که موجب خلاص و نجات باشد (عسی‌الله ان یأتی بالفتح او امرٍ من عنده)[6]، خود (من حیثٍ لایحتسب)[7] حالتی نادره حادث شد و بادی صعب بر خاست صعبتر از باد صرصر عاد و ثمود وجمله اطناب آن بارکاه ازهم فروکسست و از آسمان صحو از اندك ابری تکرك باریدن کرفت و از هول رعد و هیبت صاعقه خیال آن بود که آسمان بر زمین خواهد افتاد[8] و جهان از دود ظلمت چنان سیاه شد که دیدن یکدیکر ممکن نبود، مکر بآواز (النجا النجا) حال یکدیکر معلوم می کردند، فی الجمله[9]

[1] Başlık tarafımızdan konmuştur: [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] A. اناجی ; [4] A. تایبور ; [5] A. یایالت ; [6] Sûre V, âyet 57; [7] Sûre LXV, âyet 2; [8] A. فتاد ; [9] A. فی‌الجمله yok.

در آن حیرت که آن باد صعب روی نمود آن اوراق مال خزانه را با دیکر اوراق | دفاتر که از سالك بیرون بود چون هبا بر هوا برد و چنان ص. ۲۱۰ نا بدید کرد که هیچ دیده اثر آن ندید، چون بدان نقش بندی قضا و قدر نقش دفتر از صحیفهٔ ایام محو شد و حاکم و محکوم و خادم و مخدوم و طالب و مطلوب و محب و محبوب و مسر و مکروب جمله متساوی شدند، هیچ معارض را راه سؤال و جواب نماند و مودی را بامؤدی بی وجود دفتر را مطالبه و اعتراض بسته شد و آن همه اموال چنان محو شد که نه حشو ماند و نه باره[1] و نه تسکین ماند و نه ترقین[2]، نزد هر که مال خاص بود آنکه در دست داشت از دست نداد و آنچه دردهان کسی بود نکفت، و هر که در سینهٔ چیزی داشت آشکارا نکرد و هر نقدی که در کف عمال بود بکابتین کفایت بیرون نیامد و آن جمله دفتر منکوس چون کار هاء ایشان معکوس کشت و هیچ سوادی در آن سودا بیاض خبر نرسید و امرای مغول در آن حیرت از سر ضجرت کوچ کردند و از آن باد صعب آب بآب بر نیامد و بآن شورش آتش فتنه مال بخاك فرورفت (مصائب قوم عند قوم فوائد)، بدان لطیفه که از پردهٔ غیب روی نمود رنك و حشت از دل بزد و دو[3] روزی چند از آن فرسوده کی بر آسودم (و ذلك فضل‌الله یؤتیه من یشآء)[4]،

القصه[5] واقعهٔ دیکر آن بود که هم بر موجب التماس این طائفه کور تیمور یرغوجی بجهت استرداد[6] املاك بروم آمد، ازان مطالبه آتش در نهاد ارباب املاك افتاد، شرر آن باطراف[7] ممالك متطایر شد، در اکثر جوانب متمردان عصیان آغاز کردند، کیفیت حال را[8] بحضرت علیا عرضه داشته، بر موجب امر مطاع بمبلغ شصت تومان بقطع رسانیدند و مقرر فرمودند که ارباب املاك[9] برسانند و املاك بر ایشان مقرر و مسلم

[1] A. بارز ; Y. بارز rá'nın fethasi, zâ'nin sükûnu ile: [2] Y. ترقین ; [3] A. بزدودم وروزی ; [4] Sûre V, âyet 59; [5] A. Y. k. mürekkeple; [6] Y. استراد . [7] A. بااطراف ; [8] A. حال ; [9] Y. املاك yok.

باشد، آن شصت تومان مال بر ولایات قسمت کردند و محصولات آن
بعضی بوجه خزانه رسید و بعضی بشکرانه بنواله متصرفان روم بر داشتند
و کوز تیمور باز کشت و آن نایرهٔ آفت نیز برأفت بدل شد و خلق‌را
فراغت حاصل آمد، القصه[1] از تقصیر در مهمات خاص و اهمال در
مصالح خلق نه جبر مافات نمودند و نه احتیاط | و تدبیر ماهوآت تمامت ص. ۲۱۱
اشغال اعمال روی بانحطاط نهاد و از تدارك قاصر ماندند، تتبع الامر بعد
الفوت تعزیر، وترکه مقبلا عجز و تقصیر، القصه[2] آن سال درین حال
برین منوال بسر رفت تا وقت دخول دولت جمال‌الدین دستکردانی که
مربای این طائفهٔ بود، چون ماه بدر بکمال رسیده بود در محاق نقصان
افتاد و بتغییر عیار اخلاص در بندکی عبودیت و تعریف تنکیر نفاق در
امور مملکت متهم کشت، صحیفهٔ عملش بدودهٔ تهمت طغیان سیاه کردند،
صباح نجاح دولتش تیره شد و بشام ظلالات عزلت پیوست، فراشان
قضا اطناب سرادق عملش ببریدند، خیاطان قدر بمقراض انتقال جامهٔ اغراض
او پاره کردند، روزی چند در ظل سعادت جهانبانی حضرت اعلا دست
بردی نمود، چون عزیم حوادث کریبان زندکانی او کرفت کارش از نهج
استقامت بر کشت و پای مال حوادث شد،

تبدیل وزارت در مملکت ایلخانی[3]

شرف‌الدین سمنانی[1] بعد ازو قدم بر مسند وزارت نهاد، او نیز
از خشم زخم روزکار بزودی سیلی حوادث خورد و سیل حادثه روی
سوی ممکن او آورد تا عروس دولتش روی در نقاب کشید، فی‌الجمله[1]
خلل منصب این هر دو وزیر که بر فلك وزارت چون فرقدین بودند صلاح

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] فی‌الجمله ; [3] Başlık tarafımızdan konmuştur;

پذیر نشد و چون مذلت عزلت[1] روی بدیشان نهاد و چون دولتشان
روی بر تافت جراحتشان التیام نیافت، شعر[2]:

آدمی کار خویشتن بتمام — زابلق چرخ تیز کار نیافت
در جهان هیچ کس کلی زبود — تا هزاران هزاز خار نیافت

دستکردانی در آن سر کردانی سرور سرکار کرد و سمنانی با انواع
خسارات و پریشانی جان بسلامت بدر برد و بعزلت بکوشهٔ فراغت فرو
نشست (و من نجا برأسه فقد ربح) بر خواند و حکمی چنانکه واجب
بود نراند، مال دنیا معشوقهٔ رعنا و ملك یار بی وفاست اکرچه وقتی
چون سایه در عقب آید اما چون زوالش بر اثر است از عرضهٔ عوارض
قرار و آرام نمی یابد، | و الدهر ذو دول ینقل فی الوری، للمؤلف[2]: ص. ۲۱۲

زینت ملك ز دوران جهان عارتی — همچو کلکونهٔ جام است ز عکس صهبا
زینت[3] منصب از آن سایه صفت منقلبست — که کمالش همه در عین زوالست و فنا

تنبه[2]: عاقل آنست که چون امارات را فساد توهم کند بتدارك مشغول
کردد و خامل تا در ورطهٔ بلا نیفتد متنبه نشود، نکته[2]: جماعتی که
متیقض باشند باصطکاك آهن و سنك التهاب آتش تصور کنند، پس در
حیز تزلزل آید از ضرر آتش توقی تواند نمود، اما آنها که در غوائل
غفلت باشند تا در صمیم حریق غریق نشوند از تحقیق آن ادراك
نکنند،

القصه[2] درین سال[4] وزارت بصدرالدین[5] خالدی تعلق کرفت، و او
وزیری[6] بود ناقص رای کار افزای و سؤ تدبیر و طمع و تبذیر بر نهاد
او غالب و نه در قول او از معقول حجتی بود واضح و نه در فعل
او از منقول بینتی لایح، از هر بابی از ابواب تکلف دغدغهٔ در دماغ

[1] Y. عزت . [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] Y. رتبت ; [4] A. درین سال سنه ; [5] Y. صدرالدین ; [6] A. و اوزیری بود .

داشت و از هر فصلی از فصول تصلف سودایی در سر اطراف ممالك تحکمات فاسد مشوش گردانید و بجهت مستردات قروضات و مصارف اخراجات خویش رسوم بدعت اختراع نمود، از آن جمله قواعد فاحش و رسوم فاسد یکی آن بود که کاغذ پارهٔ را آل زده چاو نام کرده بود، و می خواست که کاغذ پارهٔ بآل در عوض مال نهد و بحکم بیع و شری در مبادله اجناس و نقود و مواشی و اصناف مطعومات و انواع ملبوسات و مبایعهٔ از ضیاع و عقار و بیوتات و عقود جواهر و زر در ممالك روان کند، همین که روزی چند آن کاغذ پارها باطراف بردند، هیچ عاقلی مال خود از نقد و جنس و مواشی که بر آن زکوة بحکم شریعت مسلمانی واجب است صرف نخواست کردن، مبایعات و معاملات ممالك در توقف افتاد، بدان بدعت شوم از حدود خراسان تا ساحل دریاء روم متوجهات اموال خاص و عام و مقیم و مسافر در ورطهٔ تزلزل افتاد، طوائف تجار از جوانب روی بدیار شام نهادند و از معرض سیل تلف و ویل سلف بر خاستند، مدتی در تردد و شورش آن حکم و استقرار (ص. ۲۱۳) آن در ولایت آتش در خان و مان خلق افتاد و دود از نهاد اهل حرفت بر آمد پیش از آنکه آن پاره پاره کاغذ بنهره باطراف و اکناف ممالك رسانید، کافهٔ خلایق چون کاغذ دو روی وچون قلم دو زبان شدند، فی الجمله خللی بزرك و وهن و فتوری عظیم در جهان خواست ظاهر شدن، عاقبت چون شجر آن بدعت نهالی نداشت مثمر نشد، اغصان آن چون متزلزل بود بارور نیامد، اوراق آنکه بسریشیم مکر و حیل الصاق کرده بودند بزودی ذبول یافت و آن حکم چون دعاء نا مستجاب از بروت او بالا نرفت[1]، رباعی:

نه هر که ستم بر دگری بتواند	نی مال چنانکه میزود میراند
پیداست امر نهی تا کی ماند	ناچار زمانه داد خود بستاند

[1] Geygatu'nun veziri olan Ṣadr-i Cihân Ahmed Zencanî, Baydu zamanında azl edilerek Anadolu'ya tâyin edildi ise de Ṣadreddin Horasan'a Gazan Han tarafına gitti. Gazan 695 de Cemaleddin Destcerdanî'yi azlederek Sadreddin'i vezir yaptı. 697 de (*Düstur-ül-Vüzera* s. 312, 699 da) öldürüldü. Müellifin kaydattiği bu hâdise onun Geyhatu zamanındaki vezirliği sırasında olmuştur. Malî sıkıntıya çare bulmak maksadiyle Çin' deki ananeden faydalanılanılarak ihdas edilen *Çav* (kâğıt para, H. 693) hakkındaki kaynak ve tetkikler için son olarak K. Jahn'ın *Archiv Orientalny* (1938, X, 1-2, s. 308-340 terc. *Belleten* XXIII-XXIV) deki makalesine bakınız. Az bir müddet süren ve Anadolu gibi uzak sahalara kadar tedavüle sevk edilmeden ortadan kalkan *Çav*ın ticarî hayata verdiği sektenin Anadoluya da tesir icra ettiği, müellifin kaydile, anlaşılmaktadır.

اصل دیگر[1] از تدبیر آن بود که در قشلاق اران بر کنار آب کر که بحریست جاری در اول بهار یك نیزه بالا زیادت میشود و ممکن نیست که در فصل تموز و حزیران از کثرت مارکسی در آن بقاع از هیچ کاری انتفاع یابد و متمکن تواند بود شهری اساس نهاد و دعوی کرد که در معرض آن همه خلال آن شهررا بمثابت درجهٔ عالی بغداد رساند، چه گفته اند که (من لم یر بغداد فکانها لم یری الدنیا)، و چون اساس نهاد مال بسیار بر آن صرف کرد چنانکه هر روز متواتر یکهزار مشاق درکار میبود و چون شهر از بیوتات و دکاکین و وضع رباطات و حمامات بقد مردی رسید و در وسط شهر جوی آب رسم زدند، بر آن نسق که هم از آب کر جوی آب در شهر روان گردد و بازار از[2] طرفی دیگر بآب کر پیوندد و این عمارت در فصل صیف و خریف و شتا بسر برد، چون فصل بهار در آمد همین که آب روی در زیادتی نهاد و برفهاء کوهها البرز و ابخاز بگداخت و آب بالا گرفت، سیلاب در بنیان آن شهر ناصواب افتاد و هرچه در یکسال | بعمارت پیوسته بود بیك ساعت (ص. ۲۱٤) با زمین برابر شد و غیر از تودهاء خاك از[3] هجوم آب اثر عمارت نماند،

سلطنت علاءالدین کیقباد بن فرامرز بن کیکاوس[4]

القصه[1] درین سال چون سلطان مسعود در همدان مانده اجازت

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. از yok. [3] A. از ; [4] Başlık tarafımızdan konmuştur;

انصراف نیافت سلطنت بر علاءالدین کیقباد بن فرامرز بن کیکاوس برادر زادهٔ سلطان مسعود بتدبیر و ترتیب صدرالدین خالدی صاحب دیوان مقرر داشتند و در آن باب حکم یرلیغ بنفاذ پیوست، صاحب شمس‌الدین احمد[1] لاکوشی بوزارت موسوم شد بامید آنکه کسر مالی که در عمارت تبریز یافته بود از مال روم جبر آن کند بانواع توفیرات التزام نمود، منصب[2] استیفا[3] بر عبدالعزیز نامی مقرر داشتند که جهالت آن مجهول (لا یعرف هرّاً من برٍ) بغایتی بود که بی آنکه مساحت دو کز زمین داند خواستی که نقیضهٔ مجسطی سازد و عقدهٔ مشکلات ابو معشر کشاید،

الخبز نان نداند والماء آب نه　　　قصد نقیضه کفتن اهل الهوا کند

روزکار دون پرور کسی‌را باستیفا موسوم کرد که نه قوت بنان داشت و تحریر و نه قدرت بیان و تقریر، شعر[3]:

هم زنك زمانه باش زنهار　　　جز ناکس و بی هنر مبرور

القصه[4] بایتجار بامارت و بججور[5] بایالت در صحبت سلطان علاءالدین عزم روم کردند، محمد بك پروانه و جمال‌الدین صاحب و کمال‌الدین تفلیسی وشرف‌الدین عثمان هنوز در آن قبض و بسط رفیعت بودند و در آن رفیعت بتدبیر فاسد باد می‌پیمودند، بعد خراب البصره شیوهٔ مدارا و طریق مواسا پیش کرفتند و با مجیرالدین امیر شاه از در عذر در آمدند، چون داغ عنفشان لا فی محله بود مرهم لطفشان در مرکز الفت قرار نمی‌کرفت، وقتی از نکتهٔ: من حسنت مداراته کان فی ذمة السلامة، انتباه یافتند که کار از دست رفته بود، | مصراع[3]: ص. ٢١٥

هر چه تو با ماکنی با تو کند روزکار

فی الجمله[3] مدتی بر نطع حکومت لعب باختند و از هرباب چابکدستی

[1] A. احمد yok; [2] Y. منصب yok. [3] A. Y. k. mürekkeple; [4] Y. القصه yok; [5] A. Y. بجحور, Bu isim *Cami'ut-Tevarih*'te بوجقور şeklindedir. (nşr. K. jahu, s. 121).

نمودند و از هر طرف مهرهٔ توفیری در انداختند، چون داوشان بر وفق ارادت نیامد در ششدر عزلت افتادند و زمام تمالك از دست بدادند و بر آن اختصار کردند که در آن مضیق تقابل و تعارض بقایی فرو ریزند و دیکر نستیزند و بجهد خبط عشوآء خود دشمن نه انکیزند و از آن میانه بسلامت بی ملامت بکریزند، مجیرالدین شاه نیز از حسن خلق بهمان راضی شد که بانتقام رنك مکاشفت نیامیزد و با طائفهٔ بی مروت در نیاویزد (عفاالله عماسلف و من عاد فینتقم‌الله منه والله عزیز ذو انتقام)[1]، عرب[2] مثل زنند که اللیل طویل و انت مقمر، اصل این از آنجاست که سلیك ابن سلکه[3] نایم بود هر یك مردی بر سینهٔ او تغلب نمود، او را کفت: اللیل طویل و انت مقمر، پس کفت: استأسر یا خبیث، او قوی تر کرفت و بقوت تمام او را بخود ضم کرد، در آن قوت بادی رها کرد، این شخص کفت: (اضراط[4] و انت الاعلی) و این سخن مثل شد، ایشان نیز در آن عمل که بقوت دست بالا بودند از سخت کرفتن باد حکم فرونشست و سودای تفوق از دماغ بدر آمد، نکته[2]: هرکاری را غایتی محدود دست و آمدی معلوم، شعر[2]:

اری الدنیا و زخرفها ککاسٍ　　　یدر علی اناسٍ من اناس

شعر[2]:

یامن تولی فابدی[5] لنا الجفا و تبدل　　　الیس منك سمعنامن لم یمت فسیعزل

فی‌الجمله برهمان صورت که دام مناقشت نهاده بودند در دام مکاوحت افتادند، کسی که تخم جفا کارد خرمان وفا چکونه پیماید، کسی که نهال مخالفت نشاند ثمره موافقت چکونه یابد، اکر صاحب دردی را آن قوت

[1] Sûre V, âyet 96; [2] A. Y. k. mürekkeple. [3] Babası Câhiliye şairlerinden olan Süleyk peygamberin eshabından idi; [4] A. اطراطا; [5] A. ایدی;

مصابرت باشد که کار بطبیعت روزکار باز کذارد باندك زمان بی عدت ابهت[1] و مؤنت لشکر از آنچه می اندیشد فارغ آید؛ بیت[2]:

تا چند کنی ناز که تا چشم کنی باز　　از حسن تو و عهد من آثار نماند

قال الله تعالی : (و لا یحیق المکر السیئی الا باهله)[3]، بیت[2]:

ص. ٢١٦　هرچه کاری برش همان دروی　　هرچه کویی جوابش آن شنوی

القصه[2] صدرالدین صاحب دیوان چند نوبت سراز چنبر واقعهٔ روزکار بیرون جهانیده بود و خودرا از کشاکش قید و بطش نکبات رهانیده، چون چشم عبرت بین نداشت بهیچ حادثه سر رشتهٔ عمل از دست نکذاشت و سوداء منصب از دل بیرون نکرد، سك با همه سکی از لدغهٔ کارد و زخم تبر روی از دکان قصاب بر می‌تابد، بیچاره آدمی که هر روز زخم می‌خورد و جراحتی تازه می‌بیند انتباه نمی یابد؛ شعر[4]:

بر دردکان قصابان چه کردی چون مکس　　زخم ساطورست و خوردی یك دو نوبت زخم آن

در حق او کفته اند[2]:

شنیدم من که کیغاتو شه نیکو سیر روزی　　چنین کفت از سر شفقت باحمد صاحب دیوان
همی‌خواهم که تا شهر خراب آباد زنکانرا　　کنی مانندهٔ تبریز نزهتکاه و آبادان
زمین بوسید کین نتوان ولی تبریز خرم را　　چوفرمایی بیك ساعت کنم ویران تراز زنکان
زهی صاحب زهی صاحب نیامیزد نیامیزد　　قوانین و زارت را ازین به پرداخت نتوان

فی‌الجمله جهان بدور زمان در خیال پرده بازی اورا از آن کار سازیهاء مجازی بر انکیخت و اسباب ازو و اتباع او باز کرفت و از مقام تمتع بمقام تفجع پیوست، تاریخش اینست[2]:

[1] Y. اهبت ; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] Sûre XXXV, âyet 41. [4] Y. شعر yok.

یکی[1] ششصد آنکه نود بود و هفت　　صباح احد از رجب بیست و یك
که تیغ قضا نام چاوی شوم　　ز سر دفتر مهتری کرد حك

یکی ششصد آنکه نود بود و هفت　　بیرون رفته از هجرت احمدی
کذشته دو ده با یکی از رجب　　صباح احد قدرت سرمدی
لب جوی جاندار آلوده کرد　　بخون دل احمد خالدی

القصه[2] بعد ازو حکم دیوان بخواجه سعدالدین ساوجی تعلق کرفت و من بعد ذکر او در وزارت بجایش خویش کرده آید انشاالله تعالی|، فی‌الجمله[2] این سال برین احوال بسر آمد تا وقت دخول سنه ص. ٢١٧ ثمان و تسعین و ستمایه[3]، چون بایجار و بجخور[4] و صاحب لاکوشی بروم در آمدند مجیرالدین امیر شاه با بعضی از اکابر از عامل و معزول وسایر نواب از فاضل و مفضول عزم اردو تصمیم دادند، القصه[2] چون بدیار آذربیجان وصول افتاد مدتی مدید در مکاشفات محاسبات بسر رفت و رفع محاسبات و فصل ابواب دعاوی و قضایا بتسلسل انجامید تا وقتی که رایات و موکب همایون بر صوب عراق بجانب قشلاق و اسط نهضت فرمود وعقده بر عقده تراخی افتاد و تا بقشلاق واسط اجازت انصراف ممکن نکشت، چون اتمام مهام رهینهٔ اوقات است جهد و جد فائده نمی دارد، بیت[2]:

تا بر نیاید وعدهٔ هرکارکه هست　　سودت نکند یاری هر یار که هست

القصه چون بقشلاق واسط بموضع جوقی رحل اقامت فرو نهادند واقعهٔ خروج سولمیش شد[2]، حوادث در روم واقع کشت،

خروج سولمیش[5]

سولمیش درین مدت در روم خروج کرد و کمر طغیان بر میان بست و بدست تمرد و عصیان مشارع امارت خود مکدر کردانید، باستعدادی

[1] A. یی ; [2] A. Y. k. mürekkeple ; [3] A. ثمان و تسعین و ستمایه yok; [4] A. بجحور؛ بحخور . [5] Başlık tarafımızdan konmuştur,

مختصر و شوکت مستعار ما حضر آرزوی جهانداری باستقلال دردل کرفت، کان المشئوم نعاماً فاستنسر[1] ای صار نسراً، باضعف بنجشك هم آشیانکی باز طلبید و چون تارکتان در مهتاب افتاد، از تیره رای آب دولت جیحوَن صفت را بچشمه کل خواست که باز کرداند؛ اذا لم یردالله بالنملة صلاحاً انبتت له جناحاً، از مفسدان سپاه و کار داران کوته نظر تباه کار طائفهٔ از عواقب امور بی خبر باد هواجس نفسانی و وساوس شیطانی در دماغ او دمیدند، جماعتی که چشم و کوش دل ایشان بداغ (فعموا و صموا[2]) موسوم بود و تعویذ (الا لعنة الله علی الظالمین[3]) طوق کردن ایشان چشم و کوش[4] دل او نیز فروبستند، خصوصاً قاضی آقسرا و برادر او که در آن فترت فتن زمام تسخیر و تذلیل بدست

ص. ۲۱۸ | ارادت او دادند و بقصد انتزاع ملك جمعیت لشکر ساخت و چون دیوانکان بی خبر سنکی در چاه ممالك انداخت،

فیا موقداً ناراً لغیرك ضؤها   ویا حاطباً فی خیل غیرك تحطب

با ینجار و بجخور[5] با لشکری که در اهتمام ایشان بود بدفع او قیام نمودند، در آن اقدام دولتشان یاری نداد از مقاومت قاصر ماندند، با هزار کونه درد و دریغ علف تیر و تیغ شدند و چون عمرشان با آخر آمده بود و داع دنیا کردند، الدنیا دول لکل قوم یوم، القصه[6] بواسطهٔ هلاك بایجار و دمار بجخور[7] سولمیش[6] غالب شد و دست استیلا بر آورد، مکتوبات متضمن اخبار اراجیف و قسمات و تکالیف بولایات اصدار کرد و ایلچیان مخذول که بجوانب رفتند، محصول هر خطه که بود بتمام تصرف نمودند، و چون این حادثه در فصل زمستان واقع شد پادشاه وقت قازان از اصابت رای و حسن تدبیر اجازت نداد که در چنان هنکام

[1] A. Y. فاستشر ; [2] Sûre V, âyet 75; [3] Sûre VII, âyet 42: [4] ایشان بداغ ... چشم و کوش hâşiyede; [5] A. نخحور , Y. بنجور k. mürekkeple; [6] A. Y. k. mürekkeple; [7] A. نخحور .

شدت برودت و صعوبت نداوت لشکر بر نشاند و بسبب منازل در مراحل لشکر را زحمت رسد و بواسطهٔ علیق[1] چهار پایان رعایا مکلف کردند، درآن فتور حکم بأساء حکم یاسا فرمود که تا فصل بهار توقف کنند، اما باحکام یرلیغها جواسیس در خفیه جهت تأسیس کارها بشهرهای روم فرستاد تا بر اخبار اراجیف سولمیش اعتماد نکنند، چون بدان سبب بی بنیادی و نا همواری دعوت و عصیان اظلم من الليل بود از معتبران ولایت هیچ صاحب درایت و رزانت متابعت او ننمود، غیر قاضی آقسرا و برادرش مؤمن که استقبال قضا نمودند و در معرض آن سیل آمدند، معاونة العاجز ذل، مکتوبات که بدعوت امرا و صدور کافهٔ جمهور باطراف اصدار می کرد، کالنقش علی الماء ترانهٔ باد هوا[2] می پنداشتند، اما متوجهات اموال و حقوق و رسوم ولایات در صدمات تردد لشکر و ایلچیان در معرض تلف افتاد، فی الجمله علاءالدین کیقباد و صاحب شمس الدین لاکوشی و دیکر امرای روم محصور ماندند[3]، جماعتی که در سلك خدمت او بودند (کالنایم و رجلاه فی الماء لابل کاللاعب فی السجن) تعبیر زمان می کردند، شعر[3] :

خذبك الامر[4] یا عمرو   وانت عکاف علی الخمر
تشربها صرفاً و ممزوجةً   سال[5] بك السیل و ماتدر[6]

ص. ۲۱۹

فی الجمله سیواس را محاصرت نمود و وضیع و شریف شهر مدافعت و مقاومت عظیم نمودند و مدت یکماه در محاربت بسر بردند، چون خر در خلاب مانده بود و کبوتر در مضراب چندانکه منهی عقلش تلقین می کرد، مصراع[7] :

ترا این کار برناید توبا این کار بر نایی

[1] Hayvana verilen günlük yem, arpa, boynuna takılan yem torbası (bk. Ouatremère, *Histoire des Sultans Mamlouks*, I, p. 180); [2] ترابرا بادهوا ; [3] A. Y. k.mürekkeple; [4] A. Y. خذنك الامرا ; [5] Y. سال ; [6] A. و ماتدری ; [7] Y. مصراع yok.

چون هوش [1] استماع نداشت و بصر بصیرتش بدودهٔ خذلان بپوشیده قبول
نکرد، لاجرم چندانکه خواست که اطراف آن خلل فراهم کیرد نتوانست
و از ورطهٔ آن مدخل اذیت خروج نتوانست، القصه [2] چون امراء
روم را کرهاً لا طوعاً اقامت و توقف در قشلاق واسط لازم شد و بی
وجود سفینهٔ لشکر در دریاء خطر خوض نمی توانستند کردن و بی
قدرت سیل حشر روی بآتش ضرر نمی یارستند آوردن، شعر [3]:

صبراست دواء مرد چون کار افتاد   بی صبر کسی در مرادی نکشاد

چون صورت مراد در حجاب تغییر افتاد و مطلوب امانی در آن حیرت
و پریشانی در پردهٔ خیبت متواری شد هریك بتدبر و تفکر منصبی
مشغول شد و ساعات اوقات ولیالی در طلب آن صرف می کردند،
لعل الله یحدث بعد ذلك امراً، در طلب منصب التزام مالایطاق می نمودند،
تا چون فتح الباب اسباب روم میسر شود و بقوت لشکر سد آن ثلمهٔ
باغی کنند، هرکسی منصب خود را آماده باشد،

ذکر مناصب دولت [4]

مناصب [2] که تقریر فرمودند: امیر شاه [2] بنیابت حضرت علیا
و نیابت سلطنت روم کماکان منصوب شد، شرف الدین عبدالرحمن [2]
تبریزی [5] باستیفاء ممالك موسوم کشت، و امارت پروانکی بر معین الدین
محمد پروانه بر قرار سابق مقرر داشتند، و صاحب جمال الدین [2] بوزارت

[1] A. هوس ; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] Y. شعر yok; [4] Başlık tarafımızdan konmuştur: [5] Y. شرف الدین عبدالرحمن تبریزی yok: hâşiyede شرف الدین عثمان .

منسوب کشت، و هریکی را یرلیغ و پایزه علی قدر مرتبه ارزانی داشتند،
اما از جملهٔ التزامات فاحش که عهده نمودند یکی آن بود که چون شرف الدین
عثمان مستوفی را تمکین منصبی ندادند التزام نمود که از ضیاع روم که
اصحاب املاك بتبعیت ملك خود بغصب بدست فروکرفته اند سه هزار
جفت کاو عوامل قایم دارد، چنانکه سیصد هزار تغار از ارتفاع عوامل | ص. ٢٢٠
در وجه لشکر جرار و حوالات خاص برسد و متوجهات سایر مالی
محفوظ و موجود ماند، چون در چنین التزام خطرناك که ترتیب آن
صعوبتی تمام داشت بر او اعتماد نداشتند، قهراً و جبراً اصحاب مناصب
کردند و شرف الدین عثمان بامید آنکه در بلوك این ملوك ضمان شهری
یا ولایتی را عهده کند دلیل این اکابر [1] کشت تا مواضعی که اصحاب
املاك بتبعیت دارند باظهار رسانند، اذا کان الغراب دلیل قوم فسلکه
طریق الهالکینا، فی الجمله [2] هر جفتی را از عوامل مبلغ صد دینار رایج
از مال روم برات بآلتونتمغا صادر شد و چون بروم آمدند و متصرف
اموال اعمال کشتند سامری وار چندانکه اجتهاد و استکثار نمودند از
سه هزار جفت کاو ترتیب کاو سالهٔ نتوانستند کردن، پنداری که همه
(عجلاً جسداً له خوار) [3] بودند، بلکه همه نقش دیوار اعتبار که از
خری بترتیب کاو اقتصار نمودند و بار پنجاه هزار سوار لشکر جرار
در ترتیب تغار معدوم بر کردن خود نهادند و مال و اسباب موروث
و مکتسب جمله در سر آن عهدهٔ شوم رفت و مال سلف روم نیز چون
وقت فوت شده بود چیزی بحصول نپیوست، شعر [4]:

بربی صاحب غرض رفتم بیفتادم ز راه   آن مثل نشنیدهٔ باری اذا کان الغراب

خود حرص جاه دنیا غشاوهٔ بصر بصیرت ایشان و اندیشه نکردند که

[1] Y. این کار ; [2] A. Y. k. mürekkeple; [3] Sûre VII, âyet 146; [4] Y. شعر yok.

از مالی که در سال عصیان سولمیش پای مال شده باشد سه هزار جفت عوامل چگونه بدست آید و از شیار نا بوده و تخم نا کاشته غلهٔ تغار کجا درووه شود و اسباب معاش لشکر از باد هوا بچه طریق از وجه نا نهاده مهیا و آماده کردد،

القصه[1] چون معین‌الدین محمد بك پروانه را اندیشهٔ تمرد در خاطر بود و نیت کرده که دیکر سفر اردو نکند و امتثال هیچ حکم یرلیغ نیاید، حال را جهت استخلاص نفس خویش از قید خدمت اردو هر عهدهٔ که صعب تر از آن خطری نبود می نمود تا چون از آن چنبر تکلیف بسلامت بدر جهد، آتش تمرد در خرمن عمل زند و خاك بر دنبال التزام دغل کند، کی بیندباز مرغزی[2] رازی راء بنداری که همه آن غریم بد معامله بودند که اندیشهٔ مطل و مدافعت | ص. ۲۲۱ بر لوح دل نکاشته باشد که هرچه صاحب دین از سود رأس‌المال عین و مدت اداء مابین تقریر کند رضا دهد تابدان سبب مصلحت وقت او کزارده شود و بوقت اداء مال (المفلس فی امان‌الله) بر خواند، مصراع[1]:

ازده ویران کی ستاند خراج

فی‌الجمله[1] چون اندیشه اداء مال و توفیر از لوح خمیر محو کرده بودند بهرچه وزراء مملکت تقریر می کردند دست بر سینهٔ قبول می نهادند و انکشت مثول بردیده فضول می زدند و ترانهٔ (الیوم خمر و غدا امر[3]) بر می کفتند، عاقبة‌الامر از رفته اثری پیدا نشد و نه از مانده خبری، و شرف‌الدین عثمان[4] از چنبر ملامت جان بدر برد و از آن همه بنیاد فاسد جز بار مظلمه چیزی باخود نبرد (کمثل الشیطان اذ قال للانسان اکفر فلما کفر قال انی بری منك انی اخاف‌الله رب‌العالمین)[5]، فی‌الجمله[1]

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. مرغری , Y. مرعزی ; [3] İmri'ul-Ḳays'a babasının ölüm haberini getirdikleri zaman, şarap içerken bunu söylemiştir ; [4] A. شرف عثمان ; [5] Sûre LIX, âyet 16.

هر تمنا که در طی ضمیر ایشان کنجید آنجا باسعاف و انجاح پیوست و بعواطف عوارف خسروانه اختصاص یافتند و در آن توفیرات خالصات انکیختن و آب عمل بغربال هوش[1] بیختن، از جانبین تراضی بحصول پیوست و بعد از آن مترصد واردات غیب دیدهٔ اومید کشاده بر جادهٔ انتظار موقوف حرکت لشکر جرار ماندند، (فعسی‌الله ان یأتی بالفتح او امر من عنده)[2]،

آمدن امیر چوبان بدفع عصیان سولمیش[3]

القصه بعد از احتباس انوا و انکشاف شتاء و انقطاع سرما و انکسار هوا که جهان از نشاط نوروزی جوان شد و شهباز آفتاب از آشیانهٔ برج حوت بشرف اوج حمل پیوست و ایام حمل ربیع زیب و طراوت و نزاهت و نضارت از سر کرفت، بر موجب امر مطاع حضرت علیا لشکر بزرك در حرکت آمد، لشکر کش کیتی خسرو جهانکشای نویین اعظم چوبان و مولای وسوتای امراء تومان و باشقرد و دیکر امراء هزاره و دیکر طائفه از ارباب مناصب که پیش از این استقرار ایشان رفته است بدفع خوارج بی سر و پای بطالع فرخنده سعادت فزایی عزم روم کردند و سباسب قفار و قباقب دیار در قفا کذاشتند، هریك از حوادث زمان ترسان و در منازل و مراحل از احوال رومیان[4] پرسان و از بازماندکان | خویش ص. ۲۲۲ ترسان با حالتی که نه دلرا دستکیری بود و نه جانرا پای مردی کوچ بر کوچ می آمدند، چنانکه در ماه شعبان سنه ثمان و تسعین و ستمایه[5] در صحراء ارزنجان[6] سولمیش منحوس با لشکر منکوس پذیرهٔ لشکر بزرك شد، در مقدمهٔ لشکر نویین اعظم چوبان بود، پیش از وصول سوتای و مولای

[1] A. Y. هوس . [2] Sûre V, âyet 57 [3] Başlık tarafımızdan konmuştur; [4] Y. رومیان yok; [5] A. Y. k. mürekkeple; [6] Erzincan Akşehri sahrasında olan bu muharebenin tarihi *Câmi'üt - Tevarih*'te 4 receb 698 dir (nşr. K. Jahn, s. 122).

بالشکر یاغی مقابل افتاد، چون روز بآخر آمده بود در پردهٔ ظلام شب بالشکر
کران کمین کرد و چون جواسیس کواکب از افق فلك همه شب دیده
کشاده دارند در مواکب خیل پاس[1] می داشتند، همین که خسرو سیاره
یکسوارهٔ مشرق پای بدین سبزخنك جهان نورد در آورد، پاس[2] داران
طلایع لشکر جرار تیغ آبدار از نیام انتقام بر کشیدند و بر غنودکان
لشکر بدکار آن مکار زدند و سرهاء ایشان چون انجم که بباد صبحکاهی
فرو ریزد بر زمین خزی و خسار ریختند و باول حمله که دست برد[3]
نمودند آتش دمار در لشکر خوارج بدکردار زدند و بآتش غضب دود
از نهاد آن مواد فساد بر آوردند، رایت طغیان نکوسار شد، بیشتر
سرهاء سروران یاغی وداع تن کردند، روح از قفص[4] قالب بدن چنان
بیرون می جست که مرغ از آشیان،

القصه[5] بدان فتح مبین[6] و دفع مردهٔ شیاطین مدبران قضا و قدر
آیت (و قال موسی ما جیئتم به السحر ان الله سیبطله ان الله لا یصلح عمل
المفسدین)[7] بر خواندند، سولمیش مخذول را شجر داروکیر از فتور
قصور و آسیب فلك دوار بی برك و بار ماند و جانی که در چنکال اجل
خراست افتاد بیك تای موی از چنبر وبال بیرون جهانید و منهزم
بجانب دیار شام بیرون رفت، و آقبال برادر آقبوغا[8] که متابعت او نموده
بود در کمند و قید ادبار افتاد، و طاشتمور[9] خطایی که حاکم روم بود
در قید اسار کرفتار کشت، بفر دولت و سایهٔ معدلت پادشاهی و حسن
تدبیر و رزانت و مبارزت نوین اعظم چوبان مرزبوم روم از دست
تشبث خوارج شوم خلاص یافت، پای فتنهٔ عاصیان در وحل بد عاقبتی
ص. ۲۲۳ از سرنکال تا کعب کل آلود ماند، مملکت مصر آسا از خیل فرعونیان
بی فروعون خالی کشت، خلد نعیم ازننك مار و دیو ذمیم بازرست بنفس

[1] A. Y. باس ; [2] A. باس ; [3] A. برد ; [4] Y. قفس ; [5] A.Y. k. mürekkeple; [6] Y. چنان بیرون می جست... فتح مبین hâşiyede; [7] Sûre X, âyet 81; [8] A. اقنوقا ; [9] A. طاشتمر .

آدم رسید، فی الجمله[1] نوابض عرق آن فتنه سکون یافت، عوارض آن
عارضه متبدد کشت؛ احمال و اثقال آن مخاذیل در آن هجوم که محل تبدیل
و تحویل بود بتاراج رفت، اموال و امتعه و خیول و اسلحهٔ لشکر
مقهور روزیٔ لشکر منصور شد، از صغیر و کبیر و مأمور و امیر هیچ
کس از فائدهٔ و مائدهٔ غنیمت بی نصیب[2] و عائدهٔ بی بهره[3] نماند، بلکه
طیور و سباع[4] و ستور ضیاع را نیز مدتها از مقتولان[5] آن معرکه
عیدی نشاط افزای بود و فائدهٔ مایدهٔ دلکشای، نص (فکلوا مما غنمتم
حلالاً طیباً واتقوا الله ان کنتم مؤمنین)[6]، القصه[1] باز حکام و ارباب
مناصب آغاز تخصیص بلوك کردند، سوتای با لشکری که در اهتمام او بود
بجهت محافظت اطراف روم باز ماند و نوین اعظم چوبان بمحافظت سینور
حلب بدانصوب توجه نمود، مجیرالدین امیر شاه در بلوك قیصریه با سوتای
باز ماند، چون رئیس اصحاب مناصب و سرور وجیه القوم او بود ترتیب
مایحتاج لشکر بدو تعلق کرفت،

ذکر احوال رجال و مملکت[7]

معین الدین محمد بك پروانه[1] بجانب اوج که منشأ خروج او بود
و جوانب قسطمونیه متوجه شد، چون بمحروسهٔ کنکری[8] رسید در
هرجایی که از آن جوانب و در هر ولایتی از آن ولایات از کافهٔ جمهور
متمولی از[9] صاحب ثروت مشهور بود تمامت اسباب و مکنت او مستهلك
بر داشت و بتاراج داد، چنانکه بیشتر معتبران در صدد انزعاج افتادند
وجلاء وطن[10] کردند، نصرةالدین چلبی[11] که از اکابر و اخیار روم بود

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] Y. بی نصیب yok; [3] بی بهره yok, V. hâşiyede; [4] A. غنیمت بی نصیب ... طیور و سباع hâşiyede; [5] A. مقبولان Y. مقتولان ; [6] Sûre VIII, âyet 70 ; [7] Başlık tarafımızdan konmuştur; [8] A. Y. کنکر ; yâni bugünkü Çankırı ; [9] A. از yok; [10] Y. اوطان ; [11] A. Y. حلی .

و در آن جوانب ببذل و احسان وکرم و سخا موصوف و به نیکو کاری و حق کزاری و درویش داری منعوت و با مکارم اخلاق از هر فنی از فنون بهرهٔ داشت، اهالی شهر و ساکنان و متوطنان آن ولایت در حمایت جاه و مکنت او آسوده بودند، مواشی او از[1] خیول تا هفتصد سر و اغنام تا ده هزار[2] و غلات و دیکر محصولات خیرات او بتقریب و تخمین پانصد هزار عدد تصرف کرد و آن عزیز النفس بی موجب جناتی و بی واسطهٔ خیاتی[3] کوشه بکوشه متواری از وطن مألوف انزعاج یافت و بآقسرا بخدمت سوتای پیوست و باستصواب مجیرالدین امیرشاه[4] نائب الحضره[5] او را بحکومت | آقسرا موسوم کردانیدند تا مکر درآن س. ۲۲٤ وقعه از بی قوتی قوتی حاصل کند، او خود بدان مقدار قوت قوت مالی نیافت و از وسوسهٔ آن مال طایل سودا بر دماغ او غالب شد و عاقبت در آن تزلزل زوال یافت و بجوار حق پیوست،

دیکر[6]: پروانه را چون بدان اموال مغصوب قوت و شوکت حاصل شد با جمعیتی انبوه عودت کرد و بقونیه پیوست، بکلی آنجا امارات عصیان ظاهر کرد و جماهیر اعیان و مشاهیر صدور و اعوان را در قونیه بتکالیف بی نهایت عرضهٔ طوارق بلا و شجرهٔ صواعق عنا کردانید معتبران بسیار در تعذیب او بعد از غارت و نهب خان و مان از تن و جان بر آمدند بدین تفصیل[7]،

اصیل‌الدین مستوفی[6] را که سر آمدهٔ ارباب استیفا بود در قید اعتراض و ورطه انتقاض انداخت و در طلب مال و ملك او آن نفس بی کناه را سپر تیغ بلا کردانید، بعد از آنکه اندوخته و پرداختهٔ حاصل عمر او بتشدید و ضرب و تهدید در حوزهٔ تصرف خویش آورد،

[1] A. از yok; [2] A. Y. دهزار; [3] Y. و بی واسطهٔ جناتی بی موجب خیاتی ;
[4] A. امیر شاه yok; [5] Y. نائب الحضره yok; [6] A. Y. k. mürekkeple; [7] A. بدین تفصیل yok;

بعد ماهی از جراحتی که از زخم کرز و چماق او یافته بود مهجور کشت و رنجور در کذشت،

محمود[1] ابن کامل[2] که ملك قونیه بود از مطالبات و تکلیف مالا یطاق او و چون طاقتش طاق کشت کمالش روی در نقصان نهاد و در حوالات و تعذیب او و چون مالش نماند سر در سرکار کرد و در آن وجل در کشاکش اجل افتاد، رضی بابا[3] کوید در حق شخصی[4]:

موبی ز سرت ملك جهان می ارزید   رفتی و سر اندر سر موصل کردی

مظفرالدین طغرابی[4] که از اکابر دولت بود و بجلادت و کفایت موصوف و مشهور، اکرچه پیوسته چون آب کستاخی کردی و بباد غرور درکارهاء صعب خطرناك مدخل نمودی باهمه استعداد که داشت چون از متابعت او اعراض نمود بر سبیل مخالفت چون ممر مفری نداشت بدارالشفاء قونیه متحصن کشت و عاقبت جان شرین در آتش سطوت او برباد داد، فی‌الجمله[4] بعد از تصرفات و تحکمات و قبض و بسط و حل و عقد و اعمال و عمال قونیه باز عزم قسطمونیه کرد، در راه کذار اوج اتراك بر او خروج کردند، بعد از محاربت و مقاتلت بر اتراك ظفر یافت | و از آن طائفه نیز غنیمت کرفت و چون بسفریحصار پیوست آن خطه س. ۲۲٥ درعهدهٔ مجیرالدین بود تمامت اموال و متوجهات ماضی و مستقبل آن در تصرف خویش آورد و مجیرالدین در مطالبهٔ متوجهات آن اضطراب تمام یافت، مصراع[4]:

[1] A. محمود yok ; [2] A. ولدکامل ; [3] Razi ud-Din Baba, Abaka zamanında Diyarbekir valisi idi. Güzel şiirleri olup azledildiği zaman vezir Sâhib Şemseddin'e yazdığı şiir bize kadar gelmiştir. Mengü kaan zamanında Kazvin valisi olan kardeşi İftiḫâred-Din Melik Said Mogolca ve Türkçe okur yazar idi. *Kelile ve Dimne*'yi mogolcaya *Sindbad-nâme*'yi türkçeye tercüme etti (H a m d u l l a h K a z v î n î, *Tarih-i Güzide*, s.819). Bu tercümeler bugün mevcut değildir (F. K ö p r ü l ü, *Türk Edebiyatı Tarihi* s. 274); [4] A. Y. k. mürekkeple;

کیسه طراران برند آفت بعیاران رسد

فی‌الجمله[1] برین تصرفات فاحش از اتباع و خدم و حواشی قدیم و از عموم متجندۀ قسطمونیه و دیگر ولایات لشکر بسیار بر او جمع شدند و چون بقوت مال شوکت حاصل کرد و سر از ربقۀ طاعت بتافت و از عهدۀ التزامی که نموده بود تفضی نمود و چون تغار که از مقرری عوامل در جمع او بسته بودند مطالبه می کردند باستهزا می‌کفت، مصراع[2]:

خویش بین که بکا و اقتصار می نکند

و اکر از مقرر مال وجهی طلب می کردند می‌کفت که ولایت اوج بی لشکر نتوان داشت چه وقت حوالت مغول است، للمؤلف[1]:

فرمان دهی نداند و محصول مملکت — بی امتثال یرلیغ و فرمان فرو برد
تباً له که کشتی ظلمش کران شدست — وقتست کش حوادث طوفان فرو برد

چون امراء مملکت احوال عصیان او کاهی بحضرت اعلی عرضه داشتند و دانستند که ارسال لشکر بدفع او بخرابی ولایت انجامد، ترك مقررات مال بلوك او کردند و چون بکمند لطف و استمالت و مواعید خوب جهد کردند که او را در دام تسخیر اندازند اصلا بدان التفات نمود، آخر الامر در اثناء این تمرد و عصیان و استیلا و طغیان و غصب اموال بزور و بهتان تقدیر الهی عدوان او از خلق کفایت کرد و بی وجود و تدبیر انسانی مرضی مهلك بر او مستولی شد و در آن مرض دوران زمان رقم ممات بر صحیفۀ حیات او کشید و هرچه از دیکران بقهر و جبر ستده بود از سطوت قهر اجل هم بدیکران کذاشت و بار مظالم با خود برد و چنان شد که کویی خود وجود نداشت، بیت[1]:

1 A. Y. k. mürekkeple; 2 Y. مصراع yok.

دمی چند بشمرد و ناچیز شد — بخنده فلك کفت کاونیز شد

رکن‌الدین پروانه[1]: آقسرا و ولایت ایوبحصار در اهتمام او بود، او نیز همت بر قسمات و مصادرات مصروف کردانید، همکی نظرش بر آن بود که اکر اهتمامی بتحصیلی رود خون او بی جنایتی بریزد و اکر کاتبی روزی در ولایت قلمی بر کاغدی رانده باشد | بی شائبۀ جریمۀ مال او ص. ۲۲۶ بظلم بستاند، اکر وقتی مسلمانی نظری برکاری داشته باشد بی آنکه خیانتی نموده باشد، بار جنایتی بر جان او نهد و دود از نهاد او بر آرد، دیکر از تعرضات که بخلق که ودایع آفریدکار اند می رسانید و بار تکلیف بر جان رعایا می نهاد، از تکلیفات و مطالبات و مستدعیات او آن خسارات بر خلق وارد شد که آتش با پنبه نکند[2] و باد باکاه نیندیشد و دود با دماغ روا ندارد، وضیع و شریف وقتی از چنکال نکال او خلاص یافتند که از ثروت و اثاث ایشان بیوتات (لیس فی البیت سوی البیت) مانده بود، مؤلف کوید[1] که این ابیات از جملۀ قصیده‌ایست مطول که در آن ایام بدو فرستادم:

تاتو برکاری و بر وفق مراد تو رود — دورۀ حادثه زای فلك برکاری
محور آسا اکرت رای ثبات قدمست — پای بیرون منه از دور نکوکرداری
زیر تخت زمین زیر سراپردۀ چرخ — هیچ منظر نبود شوم تر از بدکاری
عمر کرکس که نیازارد کس هست دراز — هست کم عمر مکس از پی خلق آزاری
خوب کفت این سخن آن زندۀ پاك نظر — که مکرمست امل یابد از آن هشیاری
رتبت جاه بجام می کلکون ماند — که بیك دم شود از کسوت خوبی عاری

للمؤلف[1]:

آن طینة الخبال بذی اللسان که او — نام سلف بخاك پریشان فرو برد
هرکز نکرددش رك دل‌راست باکسی — کر نشترش اجل برك جان فرو برد

1 A. Y. k. mürekkeple; 2 Y. نکند yok.

عاقبت قضایاء فاسد او از قضاء مبرم دامن کیر او شد و در صدد حوالات
و اخراجات فاحش افتاد و از جواب رسل و متقاضیان مال قاصر ماند،
کلیم عجز در غرقاب خسارت و حیرت و ملامت انداخت و رطب و یابس
حاصل عمر خویش از نقود و مطاع و املاك شهر و ضیاع جمله بباد هوا
و هوس بر داد و خویشتن در کشاکش حوادث حیران فرو ماند ،
فلاالدین معمور و لا العیش طیب ، فی‌الجمله[1] عاقبت الامر جان در آن
ورطات در باخت و ملك موروث | و مکتسب بتاراج داد ، علی‌سؤالحال س. ۲۲۷
رخت عمر وا پرداخت،

شرف‌الدین عثمان[2] بتخصیص و تقسیم مال توانکر و درویش با زمرهٔ
اتباع از بیکانه و خویش بطرف موضعی چند از نکیده و غیره توجه
نمود، بهرجا که رسید دست تعدی دراز کرد و قلم تکلیف روان، آنچه
از ترك و تاز غصب و ظلم از وی بر آن مواضع رفت که[2] از بخت
النصر بر دیار شام نرفته باشد و نه از خروج اتراك غز بر بلاد خراسان،
آنچه از اسباب ضعفا بزخم چوب و چماق بر خود مباح داشت در هیچ
ملتی از اهل اباحت روا نداشته باشد، شرح سؤ افعال و قبح افعال از
آن کذشته است که بزبان قلم شرح توان داد و زحمات او بر آن ولایت
پیش از آن که صروف آن در ظروف حروف کنجد، للمؤلف[3]:

بالله از بر کوه خواند قصهٔ او را خرد ننك دارد از جواب قصهٔ او هم صدا

شعر[1]:

آن دزد باد پویه که در عدو عادیات	نعل از سم دو جفتهٔ یکران فروبرد
انبار سنبلات سنین شدادرا	در قحط سال مصر بکنعان فروبرد
ز آن کردکار جفت بهانه که از خری .	هنکام زرع خانهٔ دهقان فروبرد
بیرون کند ز مرده کفن و از کرز کاه	تابوت مرده‌را بکریبان فروبرد

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. که yok ; [3] A. شعر .

صاحب جمال‌الدین[1] در غلواء این غوغا و آشوب خبط این عشوا
یکسال تمام بجهت تدارك احکام و ترتیب بلوك در دیار عراق باز ماند
و چون شور و شغب[2] سقط و سخط سولمیش بسر آمد در ابتداء
شهور سنه تسع و تسعین و ستمایه[3] بولایت روم آمد، دردی تلف و
سلف سنه ثمان و تسعین و ستمایه[4] چشیده بودند و زحمت نصب و تعب
آن کشیده، او خواست که بر صاف سنه تسع و تسعین زند، در بلوك
رکن‌الدین پروانه شریك بود، بار مشقت بر جان او کذاشت ، ثمرهٔ
منفعت خویش برد، للمؤلف[5]؛

روزی که دست وزر بر آرد وزارتش	اوزار جمله خلق بتاوان فروبرد
سالی ز پس در آید و کانون رفته‌را	قانون نهد که در مه نیسان فروبرد
سجادهٔ که قطب نهد از بنات چرخ	تلبیس او چو سنجهٔ کردان فروبرد
روزی دوسه بر آورد از تاب شغل[6] سر	تا که بباد عزل هراسان فروبرد

تأمین آسایش با همت مجیرالدین[7]

مجیرالدین امیر شاه[2] با شرف الدین عبدالرحمن که بحکم استیفا مصاحب س. ۲۲۸
او بود کیف ماکان بمصالح مواضعی که در اهتمام داشت قیام نمود، اول
قیصریه و توابع آن را در ضبط آورد و کارداران امین بر آن ولایت
نصب کرد و در خدمت سوتای بجانب نکیده رفت، چند سال بود که
قنقور ترك[8] بقلعهٔ اندوغی[9] از قلاع نکیده متحصن شده بود و آن ولایت‌را
در آشوب می داشت ، بواسطهٔ رفتن او کرفتار شد و مدتی او را
اکرچه محبوس داشت اما نکذاشت که ضرری بدو رسانند و بخون
او رضا نداد و عاقبتی بخدمتی که امراء مغول را کرد خلاص یافت،

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. وشعب ; [3] Y. de که شور شعب سقط و سخط سولمیش با آخره بود بولایت روم fazla; [4] A. ستمایه yok; [5] Y. فی‌حق شرف‌الدین عثمان مستوفی ; [6] A. شعل ; [7] Başlık tarafımızdan konmuştur; [8] A. قمعور ; [9] A. اندرعی .

سابق‌الدین[1] کوتوال قلعهٔ لولوه[2] آغاز عصیان کرده بود، از نواب معتبر خود یکی را با پسر طفل خویش بدان قلعه فرستاد تا بعوض سابق‌الدین آنجا موقوف دارند و سابق‌الدین بدان سبب اعتماد کند و بیاید، بدانجهت سابق‌الدین مطاوعت نمود و بخدمت آمد و استمالت یافت و چون عودت نمود آن نائب‌را بآن پسر طفل باعزاز با تحف بزرکانه کسیل کردانید،

دیکر در میان ایوبحصار و نکیده سفریحصار[3] حصنی عظیم بود، جماعتی اتراك بدان قلعه متحصن شده بودند، بر سر آن قلعه رفت مدت دو سال بود که ولایت از غارت و نهب ایشان در خوف و خطر و صدد ضرر بود[4]، جهت تقدمهٔ او و امیر سوتای اسپان می‌دادند بدان فریفته نشد، چون اعتقاد بر مصلحت ضعفاء ولایت داشت حق تعالی او را نصرت داد و بر آن قلعه ظفر یافت و از دست متمردان یاغی مستخلص کرده خراب کردند و بعد از آن بآقسرا آمد،

بدرالدین ولد بغدین و برادرش[4] در مغارات دیه خلیره که مواضع حصن است در آمده بودند و قرب سیصد نفر سوار حرامی مردانه از آشنا و بیکانه متابعت ایشان نموده و مدت دو سال بود که از حدود نکیده تا کنار آب سیواس ولایت‌را تاختن می کردند ، در دیهی روزی آفریدهٔ ایمن نبود، هیچ رمه و کلهٔ مواشی لحظهٔ بی دیدبان در مرعی نمی توانستن کذاشتن، مدت مدید بود که خلق در مضیق شدت و غارت و نهب ایشان بودند، با ائمه و مشایخ | آقسرا و غیره مشورت کرد وبحکم استشارت و استخارت که (ما خاب من استخار و لاندم من استشار) که چون ایشانرا بقوت لشکر از آن مواضع حصین بیرون آوردن متعذر است و لشکر که بر آن مواضع رود خرابی دیکر مواضع باشد، اکر من

ص. ۲۲۹

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] Y. سابق‌الدین کوتوال قلعهٔ لولوه yok, bunun yerinde علیها : [3] Y. فتح قلعهٔ سفریحصار ; [4] A. اولاد بغدین حاجی , Y. قتل بدرالدین ولد بغدین و برادرش .

سوکند خورم و با ایشان عهد کنم اکر بدست آیند در قلع ایشان نقض عهد کنم، در اطفاء نایرهٔ این فتنه بدان نقض عهد و سوکند آثم شوم یانه، جمله حجت دادند که جواب آن نقض روز[1] قیامت بحضرت ربوبیت در کردن ما باشد، بدان سبب جماعتی بسفارت در مابین تردد نمودند و معاهدت کردند که بعد از سوکند ولایت سالمه‌را برسم اقطاع بر ایشان مسلم دارند، تا بدین واسطه چون بخدمت آمدند هر دو برادررا و از اتباع ایشان هر که حاضر بود جمله‌را بقتل برد و اسباب ایشان که از خون مسلمانان اندوخته بودند خاص کرد و اهل ولایت از دست تغلب و تسلط ایشان خلاص یافتند[2] و او را در آن باب هم فایدهٔ دنیوی و هم ثواب اخروی مدخر ماند، درین حالت از اکابر فضلا نزد مجیرالدین نوشته بودند[3]: پادشاهان از پی یك مصلحت صد خون کنند، مؤلف[4] در تحت آن نوشته بود: پادشاهی از پی صد مصلحت یك خون بکنی، القصه[5] یقین است که مال بی وجود عمارت ملك مسلم نشود و عمارت ملك بی وجود رعیت ممکن نکردد و وجود رعیت بی وسائط معدلت و قاعدهٔ سیاست صورت نبندد، مادام که صاحب ولایتی خواهد که بشیوهٔ تعدی بجمع مال تصدی نماید و اساس عمل بر فائدهٔ طمع نهد، جز زلت و خیبت دنیا و خسران عقبی ثمره نیابد، فی الجمله چون اصحاب دیکر از ارکان دولت مشاهده کردند که مواضع و ولایت که در اهتمام مجیرالدین بود مصالح بسیار که متضمن فائدهٔ دینی و دنیاوی بود روی نمود و احکام یرلیغ از حضرت علیا بنام امیر[6] سوتای و او صادر می شد ، بقدم تعصب پیش آمدند و زبان طعن دراز کردند و سنك خبث و نفاق در قندیل عمل و وفاق او می انداختند و کیف

[1] A. روز mükerrer; [2] Y. رهانید : [3] Y. بود ; [4] A. Y. k. mürekkeple ; [5] A. نکته . [6] A. امیر yok.

ماكان مدارا و مواسا می نمود و بدانچه مصلحت وقت بود کار خود
می راند، شعر[1]:

ص. ۲۳۰ آن کره بمادر خود کفت چون که ما — آبی همی خوریم صفیری همی زنند
مادر چه کفت کفت برو بیهوده مکوی[2] — تو آب خویش خور که همه ریش می کنند

للمؤلف[3]:

دستور ملك نائب اعظم بحسن خلق — جوری که می‌کنند از ایشان فروبرد
خشم سبك عنان عداوت رکاب را — هر چند هست تلخ شکر سان فروبرد
تا در قران خویش نکردد قرین شر — هرنیك و بد که باشد از اقران فروبرد
روزش خجسته بادوشب از وی خجسته تر — تا آسمان بر آورد این و آن فروبرد

رفتن مجیرالدین امیر شاه بطرف سامیسون[4]

القصه از آقسرا عودت نمود و عزم سامیسون کرد، ساحل سامیسون را مهذب‌الدین مسعود بك سبط معین‌الدین پروانه با ولایت بافره بدست فرو کرفته بود و سامیسون را غارت کرده، حاصل شهر و ولایت و موجود دار الضرب بتاراج داده، آن ولایت را از دست تشبث و تغلب او مستخلص کردانید، رکن‌الدین راحت سیواسی[5] که از معتبران روم است آن سال متصرف سامیسون بود بر سبیل ضمان و از هجوم لشکر مسعود بك کلیم عجز در آب انداخته بود و بکشتی از طرف دریا بولایت جانیت در آمد، او را از ولایت جانیت بیرون آورد و بر کار خود کماشت و چون بدفع مسعود بك چارهٔ دیکر نداشت با او طریق وصلت پیش کرفت،

[1] Y. شعر yok; [2] A. üçüncü mısrâ ikinci olmuştur; [3] Y. للمؤلف yok ; [4] Başlık tarafımızdan konmuştur ; [5] Rahat oğullarından Kemaleddin Ahmed bin Râhat'in 721 ve 'Alaeddin 'Ali bin Ahmed'in 787 tarihli Sivas'daki vakıflarına ait vakfiyeler tarafımızdan neşredilecektir.

حادثه[1] که در آن ایام واقع شد: قرب یکهزار فرنك جوشن‌ور بکشتیها بساحل سینوب آمدند و بیهانهٔ بیع و شری فوجی از کشتی بدر آمدند و بفروختن غله مشغول شدند، چندانکه اهل سینوب بمبایعات ایشان فریفته شدند و علی حین غفلةٍ من اهلها هجوم کردند و مسعود بك کرفتار شد و در کشتی نشاندند و قصد قتل او کردند، چون در اجل تأخیری بود بعد طول المقال بنهصد هزار درم اورا باز فروختند و خلاص یافت، در چنین ورطه جهت اصلاح حال خویش بر سبیل تزویج دختر طالب دامادی مجیرالدین امیرشاه شد و بناء آن وصلت مستحکم کشت وائمه و مشایخ در مابین تردد کردند و تحفها آوردند و بعد از فراغ ازین نوع مهمات بمحاسبات شهر و ولایت | و تدارك سکهٔ دارالضرب مشغول ص. ۲۳۱ شد، القصه[2] شرف‌الدین عبدالرحمن مستوفی بود و الحق در فنون سیاقت مهارتی تمام داشت و اکرچه در تمامت بلوکات بضبط قلم حاکم بود اما بر موجب حکم از مصاحبت مجیرالدین امیر شاه مفارقت نمی نمود ولکن تصرفات اصحاب در دیکر بلوکات ضبط می کرد و در استکشاف آن بغایت مبالغت می رسید، القصه[2] سال سنه ثمان و تسعین و ستمایه درین حل و عقد بسر رفت تا وقت دخول سنهٔ تسع و تسعین و ستمایه[2]،

آمدن نظام‌الدین یحیی پسر خواجه وجیه بدیار روم[3]

درین سال (ای ٦۹۹) نظام‌الدین یحیی (پسر[4]) خواجه وجیه[5] که وزیر و وزیر زادهٔ خراسان بود جهت استخراج مال و متوجهات و استکشاف قسمات و عوارضات و وضع قانون ولایات بموجب حکم یرلیغ بروم آمد و حکم بر آنجمله بود که از هر زوجی که از عوامل رعایا در قلم آید

[1] Y. واقعه ; [2] A. k. mürekkeple; [3] Başlık tarafımızdan konmuştur; [4] پسر tarafımızdan konmuştur: [5] Y. نظام‌الدین یحیی خواجه وجیه yok.

بر وفق مساحت يك جفته ديناری سيم رايج از خاصهٔ رعايا در وجه
مرسوم و اخراجات مايحتاج خود تصرف نمايد لاغير و زعم وزراء مملكت
رشيدالدين و سعدالدين صاحب ديوان آن بود كه از زوجی كه از عوامل
قايم دارند تصرف ديناری محقری سهل المأخوذ باشد و تكليفی مختصر
می پنداشتند و بر آن قرار حكم يرليغ بنفاذ رسانيدند و او از ديار
عراق بدين مهم بعزم روم انتهاض نمود و خدم و حواشی بسيار و اتباع
بی شمار از كتاب نيسابوری و خراسانی و حجاب آذربيجانی و محصلان
قهستانی و پيش كاران ساوجی و كرمانی و قواد اصفهانی و مازندرانی
استصحاب و استخدام فرمود، فی الجمله [1] اكرچه شريف الاصل كريم النفس
بود اما سفيه بالطبع نيز بود و اكرچه دبير پيشهٔ سرتيز بود اما بقلم خون ريز بود،
اكرچه بهنكام وقار چون كوه اروند [2] بود اما بی وقت سبكساری بی مغز تر
از باد بود، اكرچه باز حكمش در صيد وجوه تيز پرواز بود اما رامی
فكرتش راست انداز نبود، خيرش با شر آميخته بود و مضرتش بر منفعت
راجح بود و اتباع و اشياع اورا همه طبيعت بر حسب ارادت او بود
و (الناس علی دين ملوكهم)، چون بمقر حكومت پيوست پيش كاران | ص. ۲۳۲
لئيم النفس باعث فساد شدند و (كالدّمل مع الحمی و مثل الزكام مع الرّمد)
اورا بر تصرفات نا واجب تحريض دادند، هيچ كس از آن طايفه آن
نبود كه نسبت از خويشتن كند، چون [3] كهر بلكه همه خاكستر آتش
نژاد بودند كه دود از نهاد مسلمانان بر آوردند، مخبر شان بنسبت با محضر
حديث نعمان بن منذر بود كه (تسمع بالمعيدی [4] خير من ان تراه)، هيچ
كس از كارداران قصد خدمت او نكرد كه انتفاعی يافت بلكه خائب
و خاسر باز كشت (كسراب بقيعة يحسبه الظمان ماءً حتی اذا جاءه لم يجد
شيأ) [5]،

[1] A. k. mürekkeple; [2] Y. اروند yok, Hemedan'da bir dağ; [3] A. جو ; [4] A. البعيدی; Çirkinliğinden dolayı C â h i z 'e de böyle bir fıkra isnad edilir; [5] Sûre XXIV, âyet 39;

القصه [1] در اول وهلت كه بارزنجان وصول يافت سلطان علاءالدين
كيقباد بن فرامرز بيندكی عبوديت پادشاه متوجه صوب ديار بكر و ربيعه
بود، چون مرغ دام دريده جسته از دام نكال سولميش جسته می رفت،
در نواحی ارزنجان هر دورا اتفاق التقا افتاد، تير خديعت از حقهٔ طمع
و مكر بر كشاد و سلطان و حواشی اورا هدف اعتراضات كردند و هر
تحفهٔ كه جهت تقدمهٔ حضرت داشتند باد آورد راه پنداشتند و بقهر
و جبر تصرف نمودند، چون بارزنجان در آمد بيهانهٔ رسوم عوامل مغايل
ولايت شد و ببهانهٔ كشف و استخراج بشدتی (اشد من شدائد بنی اسرائيل)
وحدتی (اسؤ [2] من مكائدة عزرائيل) از هر زوجی از عوامل كه
مقرر آن ديناری فرموده بودند بده دينار راضی نمی شد، تا از ولايتی كه
در حوز حكام روم نبود بعوض دو سه هزار دينار كه متوجه مرسوم
او بودی قرب پنجاه هزار دينار استيفا بود خاص كرد و جهت خاصهٔ
خود بر داشت، چون بسيواس پيوست ببهانهٔ بيع و شری سيم مغشوش
بكزاف از يك صراف قزل [3] نام پانزده هزار دينار در وجه حواله نهاد،
چون بآماسيه رسيد از اولاد تاج الدين پروانه بی آنكه در شغلی وعملی
بوده باشد تا [4] بر ايشان حسابی متوجه هست هزار دينار بضرب و صلب
و تعذيب فاحش از خاصهٔ ايشان در وجه مايحتاج خود مستوفی كردانيد،
در توقات عورات قاضی صدرالدين مقتول را بدست عوانان ظلمه كه
به بی آب روی مژه از چشم می ربودند و از بدكرداری اكر خود
بايزيد و جنيد زمان بود بسخره كار می فرمودند باز داد، بعد از آنكه
دويست مجلد | كتب نفيس او بغارت برد، بيست هزار دينار بر تركات ص. ۲۳۳
و املاك او بی آنكه بر ايشان چيزی متوجه باشد در حوزهٔ حصول
آورد و بر سبيل از امرا و متصرفان ممالك و هم مجيرالدين امير شاه

[1] Y. مقدمه . [2] Y. اشر ; [3] A. Y. قرل ; [4] A. يا ;

و رکن‌الدین پروانه برادرش و غیر هما و هرکه شدتی نمود در محل اعتراض آورد و بصد هزار درم ازو بر نکشت، شعر[1]:

لقد صدقوا و الرافضات الی منی | بان مداراة العدی لیس ینفع
ولواننی داریت عمری حیةً | اذا استمکنت یوماً من اللسع یلسع

چون بر ابن[2] معین‌الدین پروانه ظفر نیافت خواهر اورا دختر معین‌الدین سلیمان پروانه را دست انکاز کرد و بهانهٔ فاسد که برادرش اورا بزنا[3] شوهری با من در نکاح آورده است، هر وقت بر خانهٔ او هجوم می‌برد و آن ستیرهٔ مخدره که آفتاب از روزن او[4] گستاخ در نمی آمد جهت عرض و ستر خویش و رعایت ناموس خاندان قدیم هفتاد هزار درم در خلع نکاحی واقع نا شده در وجه منعهٔ او نهاد، شرح تصرفات او علی حده کاهی تطویلی تمام دارد این مختصر احتمال نکند، اما بطریق اجمال خلاصه آنست که هر شهری را بجهت مرسوم عوامل و استخراج تصرفات حکام درعهدهٔ متعهدی معین کرد و هر نا جنسی را که بو لهب بدو عبده و خادمه نوشتی و اگر ابوبکر ربانی حاضر بودی غاشیهٔ[5] خیل او بر دوش نهادی بولایتی فرستاد تا در آن نواحی هریك دست تسلط بر آورد و از هر شهری و ولایتی که متوجه رسوم عوامل بود دههزار[6] عدد[7] می ستدند، هر ملحد الموتی تیغ بد معاملتی چنان می زد که وقتی در روستای الموت بهیمهٔ راه، هر جهانسوزی که باستحضار صاحب عملی می فرستاد بانواع تنفیر[8] و تعزیر در طلب توفیر خلق را چنان متفرق می کرد که باد خرمن کاه را، هر مجهولی را که بر ذوی‌العقول نصب می کرد در فضول بر ایشان چنان می زد که وقتی دردکان بزخم پتك سندانرا، طعمهٔ مرام در کام مراد خلق چنان می شکستند که لقمه درکلوء،

[1] Y. شعر yok; [2] A. ابن yok, Y. satır arasında; [3] Y. بزنا; [4] A. ار; [5] A. Y. غاایشه; [6] A. Y. دهرار [7] A. عدد yok. [8] A. Y. بنفیر.

بصر بصیرت اهل خرد بسوزن حیل چنان بر می‌دوختند که خیاط جامه راء، در عرصهٔ طمع دست طبع چنان دراز می کردند که در بستان خیار، پردهٔ منع بر روی تمناء حاجتمندان چنان می پوشیدند که ظلمت نور بصرراء، آتش در جان | بیچارکان چنان می زدند که سورت باده در دل ص. ۲۳٤ شیشه و او بواسطهٔ اغراض بی رسمیها بنهان اغماض می فرمود، شعر[1]:

کرتو خواهی که خاص خواجه شوی | پیشه‌کن ظلم و از خدا مترس
رشوتش پیش‌دار و انکهی | زنش را پیش او بکای و مترس

از کثرت مردم نا سزاوار که درجوانب بهانهٔ عوامل و حساب محاسب سر آورده بودند کویی که از بی تمیزی خرد مهره بود که با سنك بر آمیختند و درّ و شبه بریك نطع می‌ریختند، شعر[2]:

چراغیست در برج هر آفتابی | کلاغیست بر جای هر کدخدایی
بیا سرو بالا ازین خیره رویی | بیا صدر عالی ازین تیره رایی
عزیزان ذلیل و ذلیلان عزیزاند | کم افتد چوکردون بنا کس کرایی
جهان جهان بین که آورد بیرون | زهی صاین‌الدین الغ قرقتایی

فی‌الجمله[3] هرکسی از رشاء رشوة کیسه بر می دوخت و هریك جهت خویش دیك خود جهانی می سوخت، آب اگرچه حیات بخش اشیاست اما کاه کاه از غایت افراط سبب انحطاط می کردد، چون سرو[4] از حد اعتدال در کذرد متابع کجا استقامت پذیرد، فی‌الجمله[3] چون مستخرجان از ولایات عودت می نمودند سواد قانون و محاسبه که پرداخته بودند تیره تر از چهرهٔ ایشان می بود، اوراقی که بقلم نا هموار منقوش کرده بودند همه آن بودند، جمله از بی ترتیبی[5] (کالعهن المنفوش)[6] بود، هر تذکرهٔ موحش و تبصرهٔ مؤلم که در طی کتابت آورده بودند همه آن

[1] Y. الرباعی حاله ; [2] Y. شعر yok; [3] A.k. mürekkeple; [4] A. سرور ; [5] Y. تربیق; [6] Sûre CI, âyet 4.

بود که از آن تحریر ناهموار خلق متألم بود، فی الجمله چون در سر عمل مستخرجان
فلاحی نبود و در اوراق بی سر و سامان صلاحی نه، کرّةً بعد اخری
منهیان عنیف و قصاد کثیف و محصلان کریه و سرهنکان عوان پیشهٔ
بد اندیشه را باستحضار نواب و کارداران و عمال اعمال باطراف و اکناف بلاد
و ولایات روان می کرد تا آن اوراق ابتر با ایشان در بحث اندازد
و بدان بهانه توفیری دیکر اندوزد، | (سنعذبهم مرتین ثم یردون الی عذاب ص. ۲۳٥
عظیم)[1]، مثنی و مکرر خلق را مکلف و معذب می داشتند، کارداران
بیچاره جان از مطالبات بلب رسیده و هنوز از تکالف مستخرجان
نیارامیده، رهبةً لارغبةً آن تکلیف مکرر تحمل می کردند و بعد از
قطع بعد مسافت چون بخدمت می آمدند در هنکامی که از شدت سرما
آب از دیدکان سیارکان می پالود و نیش زمهریر کام آدمی را در کام
می افسرد بمعارضات فاسد و تسویلات کاسد و تحیلات (انّ بعض الظن
اثم)[2] عیش مردم منغص می کردانید و بعد از اخذ تحف تقدمه واجناس
تکلف تعذیب الحیوان می نمود و بتعللات نا صواب اجازت انصراف
نمی فرمود، تا هر مسکینی از بی مسکنی در موضع چون و حوش
براری[3] در مغارات زمین مقام می ساختند و هر نایب ولایتی در حمایت
حاجبی بی باك مدتی در مغاك خاك توطن می نمود و جمله از کلفت آن
مشاق و موأخذات و مطالبات شاق در جوشن صبر از تضرع فریاد (رب
نجنی و اهل ممایعملون)[4] بآسمان می رسانیدند و در درع ابتهال باستمداد
و اعتماد (اشتد البلاء فانظر فرجاً) طریق مصابرت می سپرد، بعد
طول المقال و شدة‌المحال و کثرة‌السؤال وضیع و شریف و قوی و ضعیف
در آن هرج و مرج خان و مان در سر خرج و برج برباد داده،
همین که اجازت انصراف می یافتند در معرض اسار و خسار (حیاری

[1] Sûre IX, âyet 102; [2] Sûre IXL, âyet 12; [3] Y. بربری ; [4] Sûre XXVI, âyet 169.

مثل السکاری) از صحرای قشلاق مانند استر از عطن و مرغ از قفس
بیرون می جستند و می پنداشتند که از قید اعتراض او چون تدرو از
چنکل باز و چون کبوتر از مخلب عقاب رستند، جان بلب آمده و کارد
باستخوان رسیده (کأنهم حمر مستنفرة فرت من قسورةٍ)[1] در پردهٔ
تواری متواری چون ابنا السبیل در مداخل و مخارج صحاری و براری
روی بمقصد خود می نهادند، همین که بمأمن خود می رسیدند، هنوز پای
افزار سفر از پای بیرون نا کرده و در مقام امید راحت استراحتی
نیافته و از مخافات آفات بتدارك مافات قیام نا نموده؛ چون شهاب ثاقب که
بر اثر شیاطین رود | یا چون کرك[2] درنده که در عقب کوسفند دود ص. ۲۳٦
عنان عزیمت بر صوب روندکان کریزنده معطوف می کردانید، و یا هر که
از معتبران بلاد غرضی داشت بغتةً و فجاةً شبیخون می کرد و خون
از عروق او مثنی و مکرر می پالود، مال وافر از خاص و عام بشدت تمام
و نقض و ابرام در حوزهٔ تصرف آورد و در منازل و مراحل بواسطهٔ نزول
او ضعفا مکلف کشتند، نکته[3]: ضبط ایالت در پیرهن ذهن صافی نهاده
اند و حفظ جمهور ولایت و سیاست ثغور در منزل مشقت بسته اند، بیت[3]:

نه هرکه ملك جم و خاتم سلیمان یافت بحکم و اتق شد یا بملك و اصل کشت

فی الجمله[3] او همه چون کاو خراس کرد خود بر می کشت و چون دوك همه بخود
می تراشید و دیکر کارداران را هدف تیر اعتراض می کرد ، در جنایت خود
بصد هزار خبط و خیانت اندیشه نمی کرد و زبان طعن در دیکران بصد درم
دراز داشت ، عرب کوید[3]: تدع الجذع المعترض فی حلقه و تبصر القذاة
فی عین اخیه، کاهی در چشم دیکران[4] می دید، کوهی در چشم خود تصور
نمی کرد، نص[5]: (و ضرب لنا مثلاً و نسی خلقه)[6]، للمؤلف[7]:

[1] Sûre LXXIV, âyet 51; [2] Y. کرکی ; [3] A. k. mürekkeple; [4] Y. دیکران yok; [5] Y. نص yok; [6] Sûre XXXVI, âyet 78; [7] Y, للمؤلف yok.

کام دل آن بردکه برای صلاح ملك بیرون نهد ز دائره کام خویش کام
و آن کو چو کرم پیله تند کرد خویشتن سازد همان تنیده بر اندام خویش دام
مست هوای نفس چه داندکه عاقبت درد سرست بیهده خاصیت مدام

روز و شب بمثالب و معایب خلق مشغول بود و باستدراك و استکشاف اصحاب مناصب اوقات خود مستغرق کرده و خبط و خیانت و تصرفات فاحش [1] او [2] ازحد اندازه در کذشته، شعر :

و غیر تقی یأمرالناس بالتقی طبیب یداوی‌الناس و هو مریض

مؤلف کوید[3] : خواجه یحیی[4] که چون بآقسرا پیوست و دست تظلم و تعدی دراز کرد قصیدهٔ مطول بدو فرستادم این بیتی چند از آنجملست که ذکر می افتد،

و هذه القصیدة لبعضه

شد تیره از دخان جفا خانهٔ عمل و افتاد تاب حادثه در خان و مان ملك
بر عکس حالتست دماغ جهان تباه بوی فساد می دمد از مشکبان ملك
در یاب پیش از آنکه بدستوریٔ قضا روزی شود دراز بدعوی زبان ملك
دردست حکم دست کسی را بردکزاو دستان نام نیك شود داستان ملك
با صد هزار مشعله شهباز آفتاب هر روز سر بر آورد از آشیان ملك
درهم دریده پردهٔ ظلمت ندی کند کای غافلان ممتحن از امتحان ملك
تا چند ازین غرور که دور زمانه راست در دور من تسلسل دیکر زمان ملك
دین است وعدل ثابت واین هر دو وضع خوب هستند از اصل مجدّ و شرف توأمان ملك
نیکیست یادکار ملوك از جهان که کس بی رسم نام نیك نیامد نشان ملك
ور نه ز دور چرخ بد و نیك روزکار زآن سان رود که وقت کذر کاروان ملك

القصه[5] شرف‌الدین عبدالرحمن مستوفی در وقت و صول نظام‌الدین یحیی مدتی با او مصاحب بود[6]، چون حل و عقد بی نظام و نقض وابرام بی اهتمام او

[1] A. فاسد ; [2] Y, او yok; [3] Y. مؤلف کوید yok: [4] A. خواجه یحیی yok ; [5] A. k. mürekkeple; [6] Y. با او مصاحبت کرده .

مشاهده کرد از مجاورت او جهت صیانت عرض خویش تجانب نمود و با نواب واصحاب او (الصمت ولا مجاورة الجهال) راکار بست و از اختلاط با ایشان (الانفراد ولا مواصلة الاشرار) بر خواند وبخدمت مجیرالدین امیر شاه پیوست واز طرف توقات عزم سامیسون کردند و آنجایکاه چنانکه پیش ازین ذکر رفته است بمصالح سامیسون وتبدیل سکه ودفع مسعود بك متصرف سینوب مشغول شدند، چون در پردهٔ قضاء تقدیر الٓهی را حادثهٔ مخفی بود وایشان از آن غافل در ساحل سامیسون که (احر من الهوی وامر من النوی بل احر من الجمر وامر من الفقر) صفت آنست رحل اقامت فرو نهادند و بترتیب سفن و جواری و تفرج بحاری و براری سواحل از خط و ترحال منازل و مراحل بر آسودند،
شعر [1] :

دماء علی الرضراض تجری کأنه صفایح تبرقد سبکن مداولا
کان بها من شدة الحرجنة و قد البستهن الریاح سلا سلا

بر کنار آن دریا که ناپایانش چون دور آسمان بی پایان است و ماه آسمان در ماهی کشتی زبای او حیران، شعر [1] : ص. ٢٣٨

اذا علیها الصبا ابدت لها حنکا مثل الجواشن مصقولا حواشیها
لایبلغ[2] السمك المحصور غایتها لبعد مابین قاصیها و دانیها

بامید صلاح حال و استصلاح مال تعبیر زمان می کردند و بلعل و عسی روز بشب می رسانیدند، چون از پرده بازی کردون در تراکم امتزاج حالات دیدهٔ نجات از تلاطم امواج (وهی تجری بهم فی موج کالجبال[3]) نداء (لا عاصم الیوم من امرالله الا من رحم[4]) از مسبحان قدس بکوش هوش استماع نمی کردند، فی‌الجمله[5] چون حکم قضا غشاوه بصر می شود

[1] Y. شعر yok; [2] A. Y, لاینفع ; [3] Sûre XI, âyet 44; [4] Sûre XI, âyet 45; [5] A. k. mürekkeple;

نظر وهم دوربین از ادراك واقعه قاصر می ماند و آدمی را[1] از مسکن راحت بی ارادت بمنزل جراحت می رساند، ستساق الی ما انت لاق،

القصه[2] چون شرف‌الدین عبدالرحمن بر حقیقت تصرفات و محاسبات و مکاشفات مصادرات نظام‌الدین یحیی از نقیر و قطمیر اطلاع یافت آنجمله منکرات او بتحریر رسانید، از حدت آن منقولات آتش حقد و کید در دل او برافروخت تا اندك اندك انتقام آن از تنور خاطرش مشعله بر آورد، بیت[3]:

وان النار بالعودین تذکی[4] وان الحرب اوله کلام

عقلا کفته اند[2] که بند تن بسوهان سوده شود اما قید حقد دل بهیچ آلت سوده نکردد، چون عادت روزکار آنست که (ربما ضاقت الدنیا باثنین) در مابین ایشان عداوت و کدورت ظاهر کردانید، نظام‌الدین یحیی بجهت دفع او شخصی را از اوباش خراسان بلك رندی را از مردهٔ طواغیت و فجرهٔ ملاحدهٔ الموت بهانهٔ دارالضرب سامیسون بریختن خون عبدالرحمن روان کرد و آن سك صفت آدمی صورت بمواعید و تعهدات او از نقود و اجناس مغرور شد و طمع دانهٔ حطام دنیا عذاب ابد عقبی اختیار کرد و برآن فعل مذموم شوم اقدام نمود و حدیث (کاد الفقر ان یکون کفراً) نصیب حال او شد، فی‌الجمله[2] آن مفسد | بسامیسون آمد و بهانهٔ عیار سکه در خدمت شرف‌الدین عبدالرحمن ملازمت نمود و بدان ملازمت ترحیب و نوازش تمام یافت، قهستانی ملحد بخون او تشنه و او بمصاحبت قهستانی مستأنس، عبدالرحمن با آن همه دقت نظر که از مقام اقامت استکشاف اقصی بلاد می نمود و بر غوامض اسرار ملك اطلاع می یافت، از ماری که درکنار داشت و از کژدمی که دربار بی خبر بود تا شبی از شبها که چهرهٔ شب از دودهٔ[5] ظلمت رقم کرفت

ص. ٢٣٩

[1] Y. آدمی از ; [2] A. k. mürekkeple; . [3] Y. بیت yok; [4] A. Y. تذکی ; [5] Y. دود .

و کدورت جهان باطراف پیوست و کرد کفر بر روی آفاق نشست و دیدهٔ سیارکان نیم خواب شد و احداق خلایق بواسطهٔ نعاس در بستند، آن ملعون می دانست که اکر ساکنان وثاق دریچهٔ احداق بسته بود فلك بصد[1] هزار نظر نظارهٔ آن لعب ایستاده است، از چنبر دید بانان قدر بیرون نتواند[2] بست، در نیم شب در یتاق او در آمد و بر بالین آن خفتهٔ خواب غفلت بایستاد و تیغی در آن ظلمت شب بر چهرهٔ روشن او راند، چنانکه تا قفا بشکافت و بر عقب آن زخمی دیکر زده بود که بتقدیر الهی در جنب آن زخم اول چنان آمد که در مابین جراحتین غیر یك سر مویی تفاوت بیش نبود که اکر کسی بجهد جمیل خواستی که در روشنی روز بتأمل و تدبر بسیار تیغ را بدان صورت وضع کند که آنچنان مقارن افتد که نتوانستی، اما اکرچه تیغ دردست خصم بود ولکن سر رشته بدست تقدیر آنچنانکه مقدر بود راند، بعد از فراغ از آن زخم از آن یتاق بیرون جست و پنداشت که از راه زنان قضا و قدر تواند رست و خون نا حق دامنش نخواهد کرفت، عبدالرحمن خواب آلودهٔ استراحت از زخم جراحت بیهوش کشت و از بیهوشی چون با خود آمد بر آن زخم کران ثبات نمود، هر شب بر نوای صعقات خروس بیدار شدی، آن شب از خروش خون جوشان که در پیرامن جیب و دامان او روان شد، شعر[3]:

دکر شبها که بختش یار بودی ببانك رود و نی بیدار بودی
فلك بنکر چه سردی کرد ازین بار بخون کرم خویش کرد بیدار

فی‌الجمله[4] پیش از آنکه پردهٔ صبح دریده شود و انجم از نطع فلك مهره بر چینند[5] پردهٔ قاتل و مقتول دریده شد و ولوله در خیل وحشم مجیرالدین

[1] Y. باصد . [2] Y. نتوانست ; [3] Y. شعر yok; [4] A. k. mürekkeple; [5] Y. بر چیند .

ص. ٢٤٠ امير شاه و زمرهٔ فرنكان | ساميسون و نواب ولايات كه در آن خطه حاضر
بودند افتاد و جوانب راه و بيشهٔ ساميسون كوشه بكوشه طلب داشتند
و كرفتار كشت و معترف شد كه باعث و محرض او بر آن قتل نظام‌الدين
يحيى بوده است، اصحاب عبدالرحمن آن ملعونرا بزارى قصاص كردند
و طعمهٔ كلاب شد، عبدالرحمن مدت ده روز در آن جراحت حركة
المذبوحى نمود و بهر نوع جراحان مداواتى كردند، چون زخم از آن
قبيل نبود كه صلاح پذير باشد دوران زمان بر او نبخشود و جراع
عمرش بدان جراحت فرومرد، در آن روزى چند كه از انفاس او چيزى
باقى بود هنوز اميدى داشت كه كردون بر او ببخشايد و نهنك اجلش
از مسند صدارت نربايد، همت بر انتقام نظام‌الدين يحيى مصروف
مى داشت و تدبيرى مى كرد كه بامراء مملكت چه نويسد و اقتصاص آن
چكونه طلبد، عجب حالتيست طول امل آدمى جان شيرين بلب آمده
هنوز سوداى سرورى و پايدارى در سر داشت، فى‌الجمله[1] فراشان زنكى
و رومى سيه و[2] سپيد شب و روز فرش و عمرش كه از شرف با فلك
همسرى مى نمود در نوشتند و كرد زوال بر حاشيهٔ عمل او نشست،
مصراع[3]:

و اية دولة امنت زوالا

مدتى رقم استيفا بر جريدهٔ عمال و اعمال ولايات كشيد و همان روز كه
روز عمرش بشب رسيده بود شب خيالش بروز نرسيد، بيت[4]:

خنك آنرا كه نيست بر سر خاك   تا چنين خاكسار مى نشود

للمؤلف فى تاريخه[5]:

1 A. k. mürekkeple; 2 A. و yok: 3 Y. مصراع yok; 4 Y. بيت yok; 5 Y. للمؤلف فى تاريخه yok;

شب يكشنبه بكذشته زماه صوم كاف و بى   رسيده سال هجرت را شمار خابصاد و طى
كه دوران عبد رحمن را بدست كيد يحيى داد   لبالب جام زهر آلود مرك از دست بو يحيى
قضا در قصر ساميسون چنان رسم قدر بنكاشت   كزان فرش شرف بركشت در ديوان استيفى

نكته[1]: بر اهل بصيرت پوشيده نيست كه هر جنسى كه از اجناس
حيوانات كه در وجود هست از جنس خويش در امان است، مثلا
باز قصد باز نمى كند و عقاب از مخلب عقاب آسيبى ندارد، كرك از
بهر كرك تير و كمان نمى سازد، شير | جهت چنكال شير جوشن و سپر ص. ٢٤١
نمى پردازد، غير مى شوم آدمى كه با آن همه كه در بستان فطرت هيچ
وجودى از موجودات چون بكرامت مخصوص نيست و از خبث طبيعت
پيوسته جنس خودرا رنجه مى دارد، شعر[1]:

شر السباع الضوارى دونه وزر   و الناس شرهم مادونه وزر
كم معشر سلموالم يؤذهم سبع   و ما نرى بشراً لم يؤذه بشر

حوادث[2] كه درين سال واقع شد: آسمان تركيب مدرار امطار باز
كرفت مدبران آسمان در ارزاق خلق در بستند، چنانكه مدى كندم
با[3] پنجاه عدد يافت نمى شد، در آقسرا چون كربه مادر بچهٔ خويش
مى خورد، حال بجايى رسيد و سخط خالق چار سوى طبيعت خالق
فرو كرفت كه در هر باغى كه چاه آبى بود از خوردن كوشت
مردم پر استخوان آدمى كرده بودند، جور و جفاى اهل ديوان با قضاى
آسمان همداستان شد، للمؤلف:

از وباى قحط دوران خون خلق بد هدر   وز وبال جور ديوان مال ملكى بد هبا[4]

كامل نفسى بايد كه يوسف وار عليه‌السلام سرأاشبع و حولى عبادالله

1 Y. شعر yok. 2 A. k. mürekkeple; 3 A. با yok; 4 Y. de bu beyit yok.

جیاع داند تا خود را کرسنه و بندکان خدای را جل ذکره سیر تواند
داشتن، شکم از آز دنیا و بمال غیری پرداشتن و حاجتمند کرسنه را
آب از جکر پالودن خرمن دولت برباد زوال دادن است،

خروج سولمیش نوبت دیکر[1]

درین سال چون سولمیش را در روم کار از سلك نظام بدر افتاده
بود و جان از چنبر قضا جهانیده بدیار شام پیوسته بود، نا کاه چون
متقاضی اجل کریبان عمرش کرفت از دیار شام عودت نمود و خروج
کرد، تا مکر بمنقار غراب البین دریای محیط را از جانبین بشوراند، یا
روباه بازی قدم در دائرهٔ شیر فلك نهد، با[2] فوجی حرامی غراب البین
بتلبیس از دیار سیس کذر کرد و آوازهٔ چهل هزار سوار که از آنچه
دربند بدر می آید در عرصهٔ ممالك انداخت و لعبی فاسد می باخت، تا
بدان سبب شورشی در اطراف اوج بر انکیخت و خوارج در آن
ص. ۲۴۲ جوانب | بهم بر آمدند، هر حیله جویی فتنه انکیز بزعم آنکه
درعقب آن مقدمه لشکر شام خواهد پیوستن، دست در شاخ
فتنه زد، در آقسرا بعضی از نواب که بوصول او استبشار نمودند
و استظهار افزودند عاقبت آن تمنا دام خزی و نکال و عقدهٔ خسارت
و وبال ایشان کشت، سعد کوسه[3] که دبیر پیشه و دفاتری قدیم دیوان
سلطنت روم بود در آن آوازه بحرکات نا واجب سر بباد داد و ایام
بملتمس او وفا نکرد و روزکار بنجح و طرا و محابا نمود، فی الجمله عاقبت
چون دبدبهٔ او دروغ بود و دمدمهٔ مزور اصلی نداشت بی فروغ ماند
و نقش کلی که بر دیوار زده بود اثر نکرد، شورشی که از خوارج اوج

[1] Y. de başlık yok; [2] A. یا ; [3] Y. سعد کوسه yeri boş bırakılmıştır

ظاهر شده بود تسکین یافت، مفسدان از متابعت او اعراض کردند
تدبیر مهرب او و تعیین مطلب او از ملك روم غیر ولایت غرغروم
نبود، مدتی در آن ناحیت چون کوی درخم چوکان قضا سر کردان
ماند، چون عضادهٔ نداشت قلادهٔ ادبار در کردنش افتاد و از آنجا بجانب
انکوریه رفت، در آن طرف نه مقام مقر یافت نه راه مفر و دردست
سپهداران انکوریه نا کاه کرفتار کشت و شنارهٔ بقاء او سیاه شد واز
آنجا در قید اسار بجانب اردو بردند و در دیار عراق بدست مسببان
ستیزه‌کار باز دادند، تاخون او هدر کردند و آن همه شورش فتنه و فساد
او هبا شد و آفتاب عمرش که باصفرار رسیده بود در کرداب ظلمت
افتاد و نفس چند بشمرد و جان بقابض ارواح سپرد، روزکارش بدین
دست جلوه داد و بدان دیکر رسوا کرد، زمانه بقطع مواد فساد او
مدتی انجام خوب پدید آورد، و ان البلایا اذا توالت تولت،

القصه پادشاه قازان قصد فتح دیار شام کرد[1]

درین سال بنا بر آن که متلصصان و مفسدان شام اطراف و اکناف
روم را در آشوب می داشتند و هر وقت بنهب وغارت صبح روشن
دیاربکر بر اهل آن چون شام تیره می کردانیدند، قفجاق[2] که امیر
الامراء دمشق بود از پادشاه مصر اعراض کرده، از خوف و خطری که
اورا آنجا روی نموده بود بعبودیت پادشاه قازان التجا نمود، اول پادشاه
جهان قازان در ارسال رسولان باصلاح ذات البین | مبادرت نمود که ص. ۲۴۳
(وما کنا معذبین حتی نبعث رسولاً)[3]، پادشاه بکرات از طریقهٔ صلح

[1] Y. de başlık yeri boş bırakılmıştır; [2] Y. قفجاق yeri boş bırakılmıştır; [3] Sûre XVII, âyet 16.

همت بر آن داشته بود که در مابین بواسطهٔ صلح اصلاح ملك از جانبین ظاهر شود،

نکته فی‌الصلح[1]: لا یدفعن صلحاً دعاك الیه عدوك لله فیه رضا فان فی‌الصلح دعةً لجنودك و راحةً من هومومك و امناً لبلادك و لکن الحذر الحذر من عدوك بعد صلحه فان العدو ربما قارب لینفد الحزم فانهم فی ذلك حسن الظن فان عقدت بینك و بین عدوك و عقد ذلك عنده او آلیته منك ذمته فحط عهدك بالوفاء و ارع ذمتك بالامانه،

القصه پادشاه با لشکری که قرصهٔ آفتاب از پرتو آثار آن منور و عرصهٔ گیتی در سایهٔ چتر های آسای آن معمر بطالع میمون و اختر فرخنده از جانب موصل نهضت فرمود، با تجملی که کوه از تحمل آن عاجز ماند و کثرت لشکری که مواکب آن از حشر کواکب بیشتر بود روانه شد و همت و نهمت بر انتزاع دیار شام و مملکت آن از دست تشبث پادشاه آن مصروف گردانید، بتمناء آن که از خیل زنکبار شام بر ترك رومی روم ترك و[2] تاز نباشد و بحکم یکانکی دوی از میان بر خیزد، قال‌الله تعالی (لوکان آلهة‌الاالله لفسدتا[3])، شعر[4]:

خوش نباشد یکی جهان و دوشاه   نیك نبود یکی سپهر و دو ماه

مصاف با لشکر دیار شام[5]

در صحراء حمص التقاء فریقین و مقابلهٔ طائفتین اتفاق افتاد، از حسن اعتقادی که در جبلت قازان مرکوز بود از تقابل قبله اعراض نمود و بر صوب جهتی قلب و جناح لشکر بر آراست که پشت آن

[1] Y. نکته فی‌الصلح yok; [2] A. Y. و yok; [3] Sûre, XXI âyet 22; [4] Y. شعر yok; [5] Y. de مصاف با لشکر دیار شام yeri boş.

بر قبله بود تا در روی قبله تیغ نکشیده باشد و چندان توقف کرد که سلالهٔ صبح از مشیمهٔ ظلام بدر آمد و از طرفین اداء فرض صلوة باقامت رسانیدند، بر موافقت تیغ شعشعهٔ آفتاب زرکشیده از اول بامداد که، شعر[1]:

صبح کشاده روی در تیرکی بست   خورشید نور بخش ره باختر گرفت
گردون که زیب یافته بود از نجوم سعد   از فر آفتاب جمال دگر گرفت

منجوق شهریاری بیاراستند، جهان از غریو کوس و نهیب برق شمشیر پر مشعله و مشغله شد، | دو بحر آتش بجوش آمدند، دو کوه از آهن برهم افتادند، از رجوم سوار و هجوم غبار پنداشتی که جهان برگشت یا فلك بساط زمین در نوشت، از نهیب خنجر زمین ستمکار و از آسیب پیکان هوا بلاابار شد، گفتی که مگر آسمان از دوران باز ماند، یاخود زمین چون آسمان در اضطراب افتاد،

ص. ٢٤٤

توگفتی که روی زمین ز آهن است   ز نیزه هوا نیز بر جوشن است
زمین شد بکردار کشتی بر آب   توگفتی سوی جنك[2] شتاب
بیابان چو دریاء خون شد درست   توگفتی که روی زمین لاله رست
زگرد سواران هوا بست میغ   چو برق فروزنده پولاد تیغ
دهاده خروش آمد از داروگیر   هوا دام کرکس شد از پر تیر

سنان جان ستان در جوشن سیمابی تیز تر از آن می رفت که سوزن در حریر، شمشیر خون خوار میان مغفر قوی تر از آن می شکافت که کارد قلم را، گرز گران بازوی مخالفان سخت تر از آن می کوفت که باغبان مارا، تیرکشاده دهان در اعضاء سواران روان تر از آن بود که زبان در کام، زخم خدنك سندان سینه چنان می شکافت که برق سحاب را، (واذاً الارض وهی غبراء صارت من دم الطعن، وردةً کالدهان)[3] در آن

[1] Y. de bu şiir مشغله شد...منجوق den sonra; [2] Y. که روی زمین çizilmiş;
[3] Sûre LV, âyet 37;

حالت که فلك نقش مهرهٔ غالب و مغلوب می باخت، تقدیر الٓهی رعب در دل خصمان انداخت و پادشاه قازان[1] در آن صفوف قتال که چون بنیان مرصوص بود ثباتی نمود که فلك بصد هزار زبان بر آن ثبات ثنا کفت، خود راست کفته اند که : پشت سپه‌کران سواری دارد، در حالت آن محاربت بر آن ثبات و سکون بدعا و افسون بامر قادر (کن فیکون)[2]، شعر[3]:

روح قدسی و ان یکاد بخواند — سوی ملك خدایکان بدمید

ساکنان حضایر قدس و مقربان ملاء اعلی نداء (لقد جآء نصرالله و الفتح مقبلا) در دادند و بشارت (لقد جآءکم الفتح من ربکم) بکوش هوش پادشاه و لشکر او رسانیدند، چون طالع آن تحویل مدبرات فلك برنهج سعادت نهاده بودند نصرت روی سوی موکب پادشاه جهان قازان آورد و ظفر پشت بر لشکر شام کرد و (کالنمل المنشور | و الجراد المنشور) در صحاری و براری متفرق و متواری شدند، از ابتداء محاربت تا انتهای هزیمت شمشیر بران از فرق دلیران مفارقت نکرد، هرکرا صباح دولت تیره شده بود روز عمرش بشام هلاك پیوست و هرکرا از عمر موجل انفاس معدود باقی مانده بود چون مرغ دام دریده از چنکال اجل خلاص یافت، شعر :

ص. ۲۴۵

از مرك حذر کردن دو روز روا نیست — روزی که قضا باشد و روزی که قضا نیست

للمؤلف[4] :

فراز خود و زره دامن سپر شد چاك — چنانکه بزیر موج بود آب نیلوفر
قضا بهم زده دیده ز سرعت ناوك — حیات امید بریده زحدت خنجر
درون جوشن وخفتان چنان روان شده تیر — که زیر برك کل و یاسمین نسیم سحر

[1] Y. غازان ; [2] Sûre II, âyet 111 ; [3] Y. شعر yok: [4] Y. القصیده .

رخ یلان زرد[1] و سرکردان پیچیده — زکیش پردل و تاب کمند کند آور
بعمق جان دلیران رسید نوك سنان — چوطول رمح ز پا در شده زعرض سپر
میان خاك چونرکس یکی فتاده نزند — سرش نکون و رخش زرد و دیده نیم نکر
چو شمع کشته یکی را هنوز نیزه بدست — فتاده مرده و در سرنشسته خاکستر
زکوب کرز و ترنکیدن حسام شده — فضاء معرکه همچون دکان آهنکر
فروغ تیر و سنان در غبار تیره روان — چو شکل کاه کشان بر سپهر عمر شکر

القصه[2] در یك لحظه بحکم قضاء (کن فیکون)[3] طائفهٔ مغبون شدند و منهزم و مفتون و طائفهٔ دیکررا بوسیلت ظفر مقاصد و مأرب نجاح مقرون (فوقع الحق و بطل ماکانوا یعملون)[4]، فی‌الجمله[5] بواسطهٔ آنکه باعث آن محاربت و شقاق امیر دمشق قفجاق بود قازان امارت دیار شام بر او مقرر داشت و نجیح السعی مقضی الحاجة روی بمقر دولت ومستقر مملکت خویش نهاد با طالع مستقیم (فانقلبوا بنعمةٍ من‌الله و فضلٍ لم یمسسهم سوء و اتبعوا رضوان‌الله و الله ذو فضلٍ عظیمٍ)[5] قال‌الشاعر[6]:

تمربك الابطال کلمی هزیمةً — و وجهك وضاح و ثغرك باسم

القصه[2] آن سال درین نوع احداث بسر رفت و کار روم و ملوك | و امراء آن در هر بلوك که بود متروك ماند و هیچ کسی از عقدها که برکارش افتاد از هزار یکی نکشاد، نظام‌الدین یحیی را نیز هر دفتری که بدان شدت و تعذیب الحیوان پرداخته بود چون دیکر متمنیات او ابتر ماند و هر مبالغتی که در تکثیر مال و تثمیر وجوه و توفیر کرده جمله در محل تقصیر افتاد، عاقبةالامر بمرافعت اصحاب روم در اوجان و همچنان در راه همدان چند نوبت یرغو کردند، در آن تصدی که نموده بود هر تعدی که کرده بود دام وبال او شد، طاوس دولتش در آن یرغو صید چنکل عقاب کشت، نهنك عذاب و پلنك خزی و نکال روی بدو

ص. ۲۴۶

[1] A. زرد yok; [2] A. k. mürekkeple: [3] Sûre II; âyet 111
[4] Sûre VII, âyet 115; [5] Sûre III, âyet 168; [6] Y. شعر .

نهاد، از عهدهٔ کاری که در آمده بود تفصی نتوانست نمود، فرزندان عبدالرحمن مستوفی نیز خون پدر طلب داشتند، عاقبت تیغ قهر لباس وجود از سرش بر کشیدند و بر راه لشکر دو پاره کردند، آری در نوش دنیا زهر تعبیه کرده اند و در زهر او با زهر خرماء دنیا با خارست و خمر او با خمار، شعر[1] :

انما الدنیا کظل زائل	او کضیف بات لیلاً فارتحل

القصه[2] عمل ملوك روم در هر بلوك که بود با وجود شدائد و مکائد که نظام‌الدین یحیی می نمود کویی همه نقش نفس باد بود که بر روی آب می نکاشتند و از التزام سه هزار جفت عوامل چنان در تدارك و تدبیر آن غافل و عاطل ماندند که کوسالهٔ قائم نتوانستند داشتن، تا در آن تسویل و تسویف با هزار کونه تردد و تخویف سامری وار ندای (لامساس)[3] در دادند و سر بر خط تسلیم و رضا نهادند (ولما سقط فی ایدیهم ورأوا انهم قد ضلوا قالوا لئن لم یرحمنا ربنا و یغفرلنا لنکونن من‌الخاسرین)[4]،

قصد پادشاه جهان قازان بجهت فتح شام نوبت دوم

درین سال قفجاق که امیر شام بود بعد از چنان فتح بزرك واعتمادی که قازان در تمشیت امور آن مملکت بر او کرده بود چون بواسطهٔ آن فتح از کید خصمان ایمن شد نادم کشت و (ما الحب الا للحبیب الاول) بر خواند، (کالمشئوم یرجع الی اصله) سر از ربقهٔ طاعت قازان بر تافت و باز بر همان منزلت و مرتبت سابق خود رفت (کمثل‌الشیطان اذ قال للانسان اکفر فلما کفر قال انی بری منك انی اخاف‌الله رب‌العالمین)[5]، | ص. ۲٤۷ پادشاه جهان[6] قازان باز بجهت استحکام کلی فتح شام بر سبیل محاربت

[1] Y. شعر yok ; [2] A. k. mürekkeple; [3] Sûre XX, âyet 97 ; [4] Sûre VII, âyet 148; [5] Sûre LIX, âyet 16; [6] Y. جهان yok.

در ترتیب و جمعیت لشکر استیناف نمود و از جانب دیاربکر از سرحد رأس‌العین نهضت فرمود، با لشکری بدان انبوهی که از صدمات عذبات رایات ایشان زمین را مجال فسحت نبود و خویشتن در سرحد رحبهٔ شام توقف نمود و امراء لشکر را با لشکر جرار چون قطرهٔ باران بی‌عدد و چون ریك بیابان بی‌پایان روان کرد، اول پیش از التقا بلشکر بزرك در نواحی حلب مقدمهٔ لشکر مغول با لشکر طباخی[1] امیر شام بمقابل افتاد و در مابین ایشان یك روز از طلوع آفتاب تا وقت اصفرار در محاربت از طرفین جواب و سؤال بتیر بران و تیغ بران بود و عاقبت شکست بر لشکر طباخی افتاد و هزیمت را غنیمت شمرد و از راه حلب روی از آن شور شغب بر تافت و منهزم بلشکر مصر پیوست، در عقب ایشان لشکر جرار از دمشق در کذشت و در مقام بریه از براری معبر مصر بهم پیوستند و اسباب مصاف قایم کشت و در آن محاربت و مقابلت از طرفین مقاتلت عظیم رفت، چنانکه شرح آن مقابلت واعراض و عزیمت انتقاض تطویلی تمام دارد در ذکر آن فایده نیست بر بیتی چند از ابیات فردوسی اقتصار کرد، فردوسی کوید[2] :

ز تیغ و ز کوس[3] و زکرز و زکرد	سیه شد زمین آسمان لاجورد
همی چشم روشن جهانرا ندید	سپهر و ستاره سنان را ندید
ببرده درون شد خور تابناك	ز جوش سواران و از کرد خاك
توکفتی مکر خاك جوشان شدست	هوا پر سوار خروشان شدست
سر از تیغ باران چوبار از درخت	یکی زیر تخته دکر یافت تخت
چنین است فرجام آورد[4] کاه	یکی خاك باید یکی تاج و کاه

القصه[5] بی حضور پادشاه جهان قازان امراء تومان در آیین لشکر تدبیر و تدارکی صایب واجب تقدیم نداشتند و تقدیر الهی موافق تدبیر

[1] Müellif, Şam emiri Kıpçak'ın Gazan han'ın emrinden çıkması dolayısile tazyif olarak ona *Tabbah* (aşcı) adını veriyor; [2] Y. مثنوی فی شرح الخصومة ; [3] A. کوش ; [4] Y. ناورد ; [5] A. k. mürekkeple.

سلطان مصر آمد و از تفرقهٔ که در لشکر مغول واقع بود هیات اجتماع کلی نیافته، بدان سبب لشکر شام چون روز پیروز شدند و لشکر مغول با مضرت تمام قدم در راه انهزام نهادند، بیت تازی[1] :

یأبی[2] القداح اذا اجتمعن تکسرا   و اذا افترقن تکسرت افرادا

ص. ۲٤۸ لشکری چنان جرار از سر اضطرار در صورت انهزام و اختلال در اعطاف سهول و جبال و اکناف سهوب و قلال که مرغ در هوای آن پر و بال بریزد و سنان در فضاء آن گمراه شود روی بمأمن خود نهادند، چون جدول انهار بمقصد بحر تیار بپادشاه[3] پیوستند و جان بیجان بفرجهٔ نجات بیرون بردند و هرکرا صباح عمر بمساء اجل انجامیده بود در پردهٔ تواری در مفاوز صحاری و براری در صدمات احزاب اکراد و اعراب بی باك در ورطهٔ هلاك افتاد،

آمدن سلطان علاءالدین بن فرامرز نوبت دوم بسلطنت روم[4]

در آن حالت که قازان از مراحل دیار شام درین حادثه بجانب دیاربکر و[5] موصل عودت نمود سلطان علاءالدین بن فرامرز از آشوب سولمیش شوم از ممالك روم غیبت نموده بود و متوجه حضرت عبودیت کشته، در دیار ربیعه بر سبیل استقبال شرف عبودیت حضرت در یافت و پادشاه آن استقبال را در آن حالت نوعی از اقبال و وفاداری علاءالدین تصور نمود، بدان سبب کرامت و عاطفت بی نهایت در بارهٔ[6] او ارزانی داشت و عارفتی که ورای آن رتبتی دیگر تصور نتوان کرد و ممالك را از تخوم ارزن الروم تا ساحل انطالیه و از حدود دیاربکر تا ساحل

[1] A. شعر ; [2] Y. یأتی; [3] A. پادشاه . [3] Y. de başlık مراجعت پادشاه غازان از دیار شام dır ; [5] Y. و yok; [6] A. پارهٔ .

سینوب بروی مسلم داشت و یرلیغ در آن باب بنفاذ پیوست و بتزویج دختر شاه زاده هولاجو تبجیل و تعظیم و اعزاز و تکریم تمام یافت،

مناصب[1] که مقرر داشتند: مجیرالدین امیر شاه اگرچه در آن خدمت حاضر نبود نیابت سلطنت کماکان بروی مقرر گذاشتند، چه امور مملکت روم بی وجود تدبیر و تقویت او تمشیت نمی یافت و خود واسطهٔ عقد سلطنت او بود، وزارت بر صاحب علاءالدین ساوی که استعداد آن منصب عالی داشت ارزانی فردمودند، اتابك[2] مجدالدین قاضی قراحصاری که از تبه کاری قضاء مبرم بود و بی آنکه در نهاد او علمی موفور باشد خودرا بفنون علم مشهور کرده بود و بطریق زرق و ریا بدعوی علم کیمیا بحضرت علیا قربت یافته و خودرا | مهندس قواعد و قوانین اشیا ص. ۲٤۹ نموده و نظری داشت کوته و خطابین که هیچ تیری از کمان فکرت او بر هدف صواب نمی آمد، مستوفی[3] ناصرالدین محمد بود که اگرچه مستوفی پیشه دیرینه بود و با سیاقت آشنایی داشت، اما ادراك تحقیق در[4] تنقیح آن بیگانه بود و ضابطهٔ کامل نداشت، باشراف ممالك[5] سید شرف‌الدین[6] حمزه علوی بموجب حکم موسوم و منسوب شد که نه دمی داشت در فتوت و نه قدمی در مروت، بلکه سبعی بود آدمی صورت که هزار سك درنده در زبان داشت و هزار گرك خون خواره در شکم،

القصه سلطان در چنان اهتمام پادشاهانه بطنطنهٔ خسروانه از خیل و حشم و کوس و سنجق و بیرق و علم از حدود رأس‌العین اجازت انصراف یافته بجانب دیاربکر نهضت فرمود و بتقریر و تدبیر اتابك قراحصاری تا جنس و دیگر پیش کاران (شیاطین الانس و الجن یوحی بعضهم الی بعضٍ زخرف القول غروراً)[7] سلطان از جادهٔ استقامت عدالت و انصاف انحراف نمود و هر خصلتی حمیده که در طبیعت شدیدهٔ

[1] Y. نیابت ; [2] Y. نیابت ; [3] Y. استیفا بر ; [4] A. در yok:
[5] Y. حکومت و امارت ; [6] Y. شرف‌الدین yok; [7] Sûre VI, âyet 112.

او بود بصاحبت قراحصاری و سید حمزه که مادهٔ بدکاری بود بصفات ذمیمه بدل شد، شعر[1] :

از پس که با دو زلف ستمکر همی نشست تالاجرم کرفت رخش رنك همنشین

تا بدان سبب دست بی مسامحتی و استطالت در خون و اموال مسلمانان دراز کرد و بار بد مجاملتی و پای بی معاملتی بر کردن حاجتمندان نهاد، جماعتی اراذله شرذمه از هر طائفه که بفساد موصوف بودند بنسبت حواشی سلطنت باد غرور در سر کردند و از هر[2] طرف می شتافتند و همه چون نقاب قلاب کیسهٔ ذخیرهٔ مظلومان می شکافتند، چون[3] بمحروسهٔ خرتبرت رسیدند سید مجدالدین[4] قاضی آنجایکاه بود، و الحق مردی بود صاحب فضیلت که شرف نسبت و انتما بخاندان مطهر نبوت داشت و در تبحر علوم یکانهٔ زمانه و در قواعد علم تفسیر و رسوم مواعظ و تذکیر متکامی بی‌نظیر، بتهمت آنکه از اسباب و مکنت دنیوی مایحتاج الیه النفس بکسی احتیاج نداشت، بنوعی در طلب مال بر او تهدید و تشدید نمودند که با آن همه طیب اعراق در ساعتی صد نوبت عرق خون از عروق او روان می شد و بآتش غضب دود از نهاد او بر آوردند و بزخم کرز که اکر کوه | البرز بودی طاقت آن نداشتی بعد از آنکه اعضا و جوارح او مجروح شد، پانصد هزار درم از نقد و جنس و بهاء املاك از وی بغصب[5] مستخلص کردانیدند و چون در آن قبض و بسط فاحش صاحب فراش کشت، خواستند که فرش استمالات کسترانند و جبر آن کسر بتشریف کنند و در آن تکلیف و تعنیف آن مظلوم را تسکینی دهند و توبرهٔ علف بر سر ستور سر بریده نهند، هیهات شکسته کی شود باز درست، فی‌الجمله زخم تشدید و اخذ مال بانعام التیام نیافت و آن جراحت

ص. ۲۵۰

[1] Y. شعر yok ; [2] A. هر yok; [3] A. چون mükerrer; [4] Y. سید مجدالدین yok: [5] Y. بغصب .

باستمالت فاسد استراحت پذیر نشد و عاقبت بهاء تشریف در وجه تجهیز او صرف کردند و چون از اسباب دنیوی فارغ ماند قدم در راه آخرت نهاد، هرکسی از هر جانبی بچارهٔ چند کفتند و چون چاره نداشتند رقم (کان لم یکن) بر صحیفهٔ کون مکان او نکاشتند و آن خطه از وجود خطیر و استماع مستمعان از اسجاع[1] کلمات دلپذیر او خالی ماند،

نورالدین شهاب دیوانی[2] ملطیوی که در کاردانی نظیر نداشت وبسفارت خواقین و سلاطین مشهور بود و از معارف و اکابر دیاربکر بکفایت و درایت مذکور، با هدایا و تحف از ملطیه استقبال نمود پیش از آنکه بتقبیل باسطه محل قبول یابد و بواسطهٔ افتتاح سلام که قبل‌الکلام از سنن اسلام است الفتی روی نماید آغاز کلفت کردند و تحفهٔ اورا بنوالهٔ بر کرفتند و آن پیر دولت راکه عمر از حد[3] ثمانین در کذرانیده بود و قدم در منازل عشرهٔ تسعین نهاده و آفتاب عمرش پشت بر دیوار اصفرار آورده، در مطالبهٔ مصادرهٔ اربعین الف دینار چنان مجادله و مکابرهٔ صعب نمودند که در اربعین قلب الشتا که از برودت هوا آب در جوشن قواریر بود و نفس از صدمت شدت زمهریر بر در کلو می‌افسرد آن پیر بارد مزاج را از کسوهٔ شتا چون درخت بی‌برك و بار عریان کردند که از آن تعذیب سرد کاری که با سردی روزکار دست درهم داد، اعضا و جوارح او دردمند شد و از سر آن درد وداع جهان کرد و صبح مرادش چون شام تیره روی خیره کشت، قطب‌الدین پسرش که سپهدار ملطیه بود چون از وفات پدر بدان تعذیب آکاهی یافت | سر از ربقهٔ طاعت بر تافت و عصیان آغاز کرد، قال امیرالمؤمنین عمر رضی‌الله عنه[4]: اطیعونی ما اطعت‌الله و رسوله فان عصیت‌الله فلاطاعة لی علیکم، بدان سبب محصلان را که بتحصیل این نوع مصادرات بملطیه فرستاده بودند جمله را چون پیاز

ص. ۲۵۱

[1] Y. اشجاع ; [2] Y. امیر ملطیه ; [3] Y. حد yok: [4] Y. قال امیرالمؤمنین عمر رضی‌الله عنه yok.

توبرتو پوست بدر آوردند و همه را چون سیر عریان کردند و هر مالی که در تحصیل ایشان بود حقاً او باطلاً در تصرف خویش کرفت و هرچه بخاصهٔ شهری تعلق داشت استرداد نموده بدیشان باز داد، سلطان بانتقام آن دعوت لشکر آن دیار کرد کرد و با جمعیت تمام بر سر ملطیه رفت و محاصرت نمود، قطب‌الدین مقاومت عظیم کرد، بعد از ده روز و سد ابواب و طرق و دربندهاء ملطیه سلطان‌را فتح میسر نشد و با لشکر و حواشی خود اکثر ایشان جراحت یافته روی بر تافتند و از آن محاصرت فلاحی نیافتند، چون از آنجا بدورکی رسیدند بر همان سبیل بمصادره و برطیل مال بسیار بتعجیل تحویل قروض کردند، تا بحدی که نصرانی را که صاحب ثروت بود با آن همه که (حرام علی المسلم ماله و دمه) در حق اهل ذمت وارد است آن بیچاره را در میدان بردند و چون کوی سر کردان در ضرب صولجان انداختند و هیمه آوردند که بر افروزند و نفس آن بیچاره را بد آن آتش بسوزند، تا از آن محنت عذاب الیم که در دنیا از عقوبات حمیم جحیم مشاهده کرده بود، هر چه داشت از رطب و یابس و نقد و جنس از قلیل و کثیر جهت خلاص نفس خود در باخت و جان از عذاب حرق بجهانید،

فی‌الجمله بر همین شیوهٔ ذمیم بی اصل و اساس بمحروسهٔ سیواس آمد و در ماه رمضان که ابواب جنان مفتوح باشد عذاب جحیم و عقاب الیم حمیم بخلق نمودند و دما و فروج مسلمانان که محقون[1] بود هبا و هدر کردند و اعراض و عروض خلایق که مصون بود در ضیعت و وقیعت افتاد، از امارات تزلزل آن سلطنت یکی آن بود که در ماه رمضان بشرائط آن قیام نمود و در روزی که شب آن لیلة القدر بود اکثر اوقات و ساعات آن روز در میدان | بکوی باختن واسب تاختن بسر برد و چون در آن کروفر و حرکات بی حد و مر کرد[2] عطش بر او غالب شد، در افطار

ص. ۲۰۲

[1] A. محتون ; [2] A. کرد yok.

روزه بین‌الظهر والعصر مبادرت نمود و در میدان عشرت که مستلزم عسرت او بود علی ملاءالناس در اکل و شرب در زاویهٔ میدان مبالغت فزود و از بی قیمتی قدر آن چنان روز عزیز و شب شریف که (لیلةالقدر خیر من‌الف شهرٍ)[1] صفت آنست ندانست و پنداشت که روزه می شکند، ندانست که بیخ دولت خود می کند و بدآن شرب کمان برد که تسکین عطش می کند، تصور نکرد که خاك بر دنبال اقبال خود می کند و آب روی حشمت می برد و آتش سخط می افزود،

نکته: رعیت را مدارا نمودن ظلم و معصیت وقتی میسر شود که قدم پادشاه بر جادهٔ عدل و عبادت مستقیم باشد، چون پادشاه از غایت ظلم و معصیت ظالم از مظلوم فرق نکند و روز عزیز و شب قدر از هفتم شوال باز نداند و بجهت یك ساعته لذت که بمذاق او رسد حرارت و وخامت عاقبت آن اندیشه نکند از اتباع و اشیاع او که (الناس علی دین ملوکهم) چه توقع توان داشتن، شعر[2]:

من غص داوی بشرب[3] المآء غصته فکیف یصنع من قد غص بالمآء

القصه شرر آن نایرهٔ ظلم پیش از وصول سلطان بولایت دانشمندیه مثل توقات و سائر بقاع متطائر کشت و صورت آن حال چنان بود که سید حمزه را بتحصیل مصادرات و قسمات و تکلیفات نا واجب بر موجب فرامین موقع بولایات[4] دانشمندیه فرستاده بود و مال مسلمانان از تحصیل وجمع او بمحصلان خراسانی بد کردار[5] ومغولان تبه کار بی ثبات و سداد حواله کرده و او از سر[6] نفس امارة بالسؤ بهر منزل که نزول می کرد و خط (فجعلنا عالیها سافلها)[7] بر خطهٔ آن دیار و دمن می کشید

[1] Sûre XCVII, âyet 3, [2] Y. شعر yok; [3] A. داوا لشرب, Y. داءوایشرب ; [4] Y. بولایت ; [5] Y. بد کردکار ; [6] A. شره ; [7] Sûre XI, âyet 84.

و بهر مرحله که می رسید و بهر راهی که می کبذشت در هر فرسنکی خرسنك[1] حادثهٔ در پیش می داشت، چنانکه ره‌روان فلك از شومی آن دیده بر هم می زدند تا بانسان چه رسد، در هر شهری که رحل اقامت فرو می نهاد چندان سنك تفرقه در قندیل مجامع مقیمان می انداخت و بر بساط عمل مهرهٔ دغل می باخت | که از جلاء وطن دود از دلهاء خلق بر می آمد نه از روزنها[2]، هیچ کسی در آن ولایت نماند که از جام تصدی او شربت تعدی نچشید و از آغاز و انجام حوالات او مقاسات نا فرجام نکشید، در اوصاف او این ابیات از قصیده ایست که مؤلف کفته بود و بدو فرستاده، للمؤلف[3]:

ص. ۲۵۳

بعد یحیي حمزه بو یحیي دیکر شد که کشت
دام کید و مکر او سر باری بار شقا
از بلا و کرب او آن ضرب خوردند اهل روم
کز یزید و شمر شوم اخیار حرب کربلا
منصب آن خیره رو تلی بد از ظلمت بروم
و او چو حشو بر ره‌کز لاش اوفتد بر روی لا
افترا بر آل حیدر پس نبودش می‌کند
این زمان بر آل حکم و اهل دیوان افترا
لیس منا کفته ختم انبیا من غشنا
و او بدان سیرت کند نسبت با آل مرتضا
راست دید این خواب را آن زنده دل ز آن راست شد
بر نوای پردهٔ این نظم ساز آن ادا
کفت در خلوت سرای صبح[4] می دیدم بخواب
در جهان جان که می آمد خرامان مصطفا
کفتمش کین حمزهٔ سید یقین از اهل تست
کفت لا والله لا بالله لا تالله لا

فی‌الجمله آن لیم را خست بر نفس خبیث و طبیعت ذمیم چنان غالب

[1] Y. خرسنکی [2] Y. روز نهاری ; [3] Y. شعر ; [4] Y. صبحدم .

بود که اکر خود همه عظام رمیم بودی از کاسهٔ یتیم سودای کاس طعام حمیم داشتی، حرص شوم بر دلش چنان مستولی بود که اکر بهمه تن در آتش بودی که از چراغ بیوه روشنایی طمع داشتی، علوی را دلیل برصحت نسب آن باشد که بر جادهٔ سنن صاحب شریعت صلواة الرحمن[1] علیه قدم راسخ دارد، چه نسب درست نسب دینی است، چه اکر بی عمل صالح نسبت قرابت سود داشتی فرزند نوح را علیه‌السلام بودی که چون از نسب دینی محروم بود ولادتش سود نداشت، قوله تعالی (یا نوح انه لیس من اهلك انه عمل غیر صالحٍ فلا تسألنی ما لیس لك به علم انی أعظك ان تکون من‌الجاهلین)[2]،

القصه مجیرالدین امیر شاه باتفاق صاحب علاءالدین در دفع این مظالم سعی می نمود، از منکرات اتابك قراحصاری نصیح ایشان در سمع قبول سلطان قرار نمی کرفت | چه آنها که خلق را بصلاح دعوت می کرده اند، صد بیست و چهار هزار نقطهٔ نبوت اند که بندکانرا در سلك دایره طاعت می کشیده اند و ابلیس لعین که خلق را از منهج سداد دین بر می کرداند؛ یکی بیش نیست سیما که یك نفس سلطان را در موسوس مشوش، یکی قاضی اتابك قراحصاری و دیکر سید حمزه که بسیاه کاری کوی از مردهٔ شیاطین ربوده بودند[3]، فی‌الجمله مجیرالدین امیر شاه از شر ضرر آن نایره احتراز نمود و عزم اردو تصمیم داد، صاحب علاءالدین نیز از آن امارات ملوم و علامات شوم اجتناب نمود و باآبشغا که رکن شدید روم بحکم امارت در آن زمان در روم او بود توسل نمود و خودرا بر فتراك حمایت او بست، آبشغارا چون آتش غضب از تصارم ایشان در طبع کائن بود صاحب نیز بادی در دمید، تا شعلهٔ آن تیز تر شد، عاقبت بهر نوعی که ارادت داشتند حالات در موقف حضرت اعلی باز نمودند، حکم یرلیغ نفاذ یافت که سلطان در

ص. ۲۵٤

[1] Y. الله ; [2] Sûre XI, âyet 48; [3] A. بود .

ییلاق و قشلاق (رحلة الشتآء والصیف)[1] با آبشغا مصاحب باشد و بی صواب دید او کاری نکند تا بر کسی حیف نرود، بدین سبب آبشغا اصحاب خودرا بر کماشت تا سلطانرا از سیواس بییلاق ینبلو[2] برند و سلطان‌را کرهاً و طوعاً در هفتم شوال سنه ...[3] بموضع آلا کلیسا اتفاق اجتماع افتاد و در نزدیك آبشغا بمسافت یك فرسنك دهلیز و بارکاه و سراپردهٔ خسروانه قایم کردند و پنج نوبت سلطنت می زدند،

فی الجمله آبشغا می خواست که حکم سیاستی راند که هیبت او در دلهاء این طائفه اثر کند، چون بوالفضول سید حمزهٔ مجهول بود قرعهٔ تأدیب بروی افتاد، روزی از اول تباشیر که آفتاب جهانکیر سر از تتق افق بر آورد سید حمزه چون مار سیاه از خرکاه خود بیرون آمد و عزم دیوان کرد و رفت[4] و چون کربهٔ دزد پیش از اجتماع اصحاب درخیمهٔ دیوان خزید و در مسند اشراف بکارهاء نا مشروع شروع نمود تا چون کژدم کدام دل ریش را نیش زند و باد نخوت در بروت کرده تا آتش در خانهٔ کدام مستمند اندازد و کیسو چون کوکب نحس کیسودار دراز تاب داده تا دام کدام حاجتمند کند، آبشغا می خواست که سرش چون مار بکوبد دیر آمدن بدیوان بهانه کرد، اکر چه هیچ روزی زودتر از آن روز که فتح‌الباب عذاب او بود | سر از خواب غفلت بر نداشته بود و قدم در عرصهٔ دیوان ننهاده، چون کینه در سینه باشد بهانهٔ بسیار دست دهد، مصراع: سیر آمدهٔ بنها نها می جویی

ص. ۲۵۵

[1] Sûre CVI, âyet 2; [2] *İbn Bîbî*'de Otlak ve düzlükleri ile meşhur olarak zikredilen Y a b a n l u p a z a r ı (Houtsma neşrinde yanlış olarak بازاربنلو okunmuştur) Selçuk ordularının Şark ve Cenup istikametlerindeki hareketlerinde taplanma yeri olmuştur. Hadiselerin gidişi ve İ b n B î b î-nin de ifadesi [bk. Ayasofya yazm. s. 162, 185] burasının Sıvas ile Kayseri arasında olduğunu gösteriyor. *Mesnevî*'de ve Salemann'ın *Noch Einmal die Seldschukischen verse* (Petersburg 1891 s. 229) de ینبلو، ینلوغ; şehirler arasında emtia, kumaş ve galle satılan pazar yerine denilip bir ismi cins olarak izah edilmektedir. [3] Y. سنه yok; A. Y. yıl yeri boş; [4] Y. و رفت yok.

فی الجمله بر عدد سی و دو دندان مار پیکر او چوبهاء محکم تحویل مقعد او کردند، چنانکه دو ساعت زمان چون مردم محموم سی و دو دندان تا بحلقوم بر هم می زد، ناصرالدین مستوفی نیز بر اثر او بر سبیل مصاحبت او بهمان تعذیب از علت آن بی نصیب نماند، قیل: ایاك و صاحب الکیر ان لم یحرقك ناره یصبك دخانه، سلطان را بدین حرکت تخیلی فاسد روی نمود و توهمی فاحش بدل راه یافت و باغراء جلیس السؤ خبیث خسیس و حجاب شیاطین الانس که انیس او بودند سوداء اجتناب از مجاورت آبشغا و مصاحبت مجیرالدین و صاحب علاءالدین غالب شد و اندیشهٔ آنکه بقونیه رود و عرصهٔ سلطنت بر او فراخ شود و باستبداد رای خود حکم راند لا غیر در دل کرفت، چون حجاب غرور و غفلت بصر بصیرت او فرو کرفته بود نمی دید که خودرا از ساحت فسحت حشمت در مضیق شدت و ذلت خواهد انداخت، شعر[1]:

بدست خویش تبه می کنی تو صورت خویش
و اکر نه ساخته اندت چنانکه می یابی

آنروز درین اندیشهٔ فاسد و تخیلات فاحش از سؤ تدبیر صبر کرد، چندانکه مقام را جهت اتلاف[2] آبشغا بدل کرد و پای شب نیز[3] بزنجیر قیر فرو بستند، بی آنکه دشمنی غالب در قفا باشد و بی شائبهٔ حکمی که بر خلاف سلطنت او صادر شده باشد در حالت نفاذ حکم سلطنت بر نفس خود شبیخون کرد و آن بارکاهی از فلك عالی تر و پایکاهی از رایت خورشید افراشته تر و آن خزانهٔ نقود و اجناس از شکم دریا انباشته تر از باد هوا و هوس بر جان کذاشت و آتش در خرمن دولت خود زد، بد آن کار خام نا فرجام دیك نیك پختهٔ حشمت سلطنت سرنکون کرد و با وجود آنکه بنظر عنایت حضرت علیا ملحوظ بود و از

[1] Y. بیت; [2] A. Y. اتلاق; [3] Y. صبر کرد ; پای شب نیز hâşiyede.

حکم سلطنت محفوظ از طالع منحوس پای از دائرهٔ دولت محروس بیرون
نهاد و (علی حین غفلة من اهلها)[1] همین که رخسار آفتاب سر در نقاب
ص. ٢٥٦ توارای کشید متواری وار پای در رکاب | انهزام آورد و در ظلمت استار
شب روانه شد و تا وقت طلوع طلیعهٔ صبح با اتباع سرمهٔ شهر در بصر
کشیدند و در یك شب پنج منزل راه از حدود سیواس آنچنان تا محفوظهٔ برکوب
براندند، جمله اسباب او وخدم و حواشی از تجمل و مواشی در آن
حرکت صعب متلاشی شد، سوار منهزم از ضعف مرکوب پیاده می‌شد
و پیادهٔ روستایی مکروب بر اسب[2] باز ماندهٔ سوار می‌کشت و کریزان
را که راکب بود چون قوت مرکوب ساقط می‌شد هرکسی در نشیب
کنارهٔ آبی چون مرغ آبی نشیمنی می‌کرفت، یا در کوشهٔ سنکلاخ کوبی
چون روباه پناه می‌برد و سر در کریبان حسرت می‌کشید و سلطان
مجرد با غلامی در مغارهٔ ازمغارات برکوب[3] که مکمن سباع ضواری از سر
اضطرارمتواری شد، عاقبت در آن مغاك نا پاك، بیت[4]:

آن بدیدار فتنه چون طاوس   آن بکفتار غره چون کفتار

علی اسؤالحال کرفتار کشت، کوبی و بال استحقار آن روزهٔ شب قدر
بود که عزت آن غنیمت نشمرد و فرصت ادراك سعادت فوت کرد
تا سبب آن طغیان لشکر صولت صیام نا کاه بر او تاختن کرد[5] تا روز
روشنش چون شب تیره سیاه شد و بطرفة العینی از اوج دولت ومفترش
راحت بحضیض خمول مذلت پیوست، شعر:

[1] Sûre XXVIII âyet 14; [2] Y. بر اسب mükerrer; [3] Burasının gerek metinden ve gerek bilhassa *Bezm ü Rezm*'de geçen hâdiselerin ceryanından bugünkü *Ürgüp* olduğu anlaşılıyor. Müellifin bir gecede Sıvas'tan buraya gelindiği hakkındaki kaydı dolayısiyle hasıl olan tereddüt, mağaraların tavsifi neticesinde, zail olabilir. Ürgüp'ün mağaraları malumdur. Bundan Zamanla (b) nin düştüğü gözüküyor. *Bezm ü Rezm*'in bir nüshası برکوب şeklinde olduğu halde nâşır diğer iki nüshanın yanlış olan برکوت şeklini kabul etmiştir. [4] Y. بیت yok; [5] تا سبب آن طغیان ... بر او تاختن کرد yok.

کربدانستی که تا که مرد خواهد درمیان
جامهٔ چندین تنیدی پیله کرد خویشتن
خرم آن کو خورد و بخشید و پریشان کردورفت
تا چنین افسون ندانی دست در افعی مزن

خالد برمکی[1] وقتی که درحبس هرون‌الرشید بود بر رقعهٔ بدو نوشت: اذا
دعتك قدرتك علی‌الناس علی ظلمهم فاذکر قدرةالله علیك و نفاذ ما یأتی
الیهم و بقاء مایؤتی الیك، و الحق این سخنی است خالص که از خلوص
عقیدت رانده است،

مؤلف کوید که چون سلطان منهزم شد بر موجب اشارات عالیه
متروکات مخزن و اصطبل و مطبخ و انواع نقود و اجناس او در قلم
آوردم، آلودکی که از بیهوده کاری در خزینه و فراش خانهٔ او مشاهده
رفت | از نوادر آن حادثه بود، یعنی که بی‌وجود دشمنی ظاهر خوف ص. ٢٥٧
و خشیت و رعب بتقدیر آلهی در آن کمراهی بر دل ایشان چنان مستولی
شده بود که در نقل مایحتاج حقهٔ جواهر از علبهٔ نقل مویز تمیز نکرده
بودند و میان نفایس آلات ابریشم و مسودات یشم[2] فرق نهاده
و محمولات بی‌قیمت فراش خانه بسهو برده و طوق و ستام زرین و اوانی که
از خون مظلومان و مساکین بدست آورده بودند پای مال کذاشته،
الخبر: من ادرك مالاً من نهاب[3] اتلفه‌الله فی‌نهابر، دریك دست ستام
و باالدم و حزام پنج هزار عدد طرف زرین بعدد در قلم آمد و یك
طوق زرین بوزن یك هزار دویست مثقال بود و مناطق و غیره علی هذه
القیاس، لخواجه سنایی رحمه‌الله علیه[4]، شعر[5]:

مال درویش و بیوه آوردی   حلقهٔ فرج استران کردی
در زر و سیم اکر[6] کمالستی   کی[7] قرین سك و دوالستی
چند خواهی بدرد مارا سوخت   که نه مارا خدای برتو فروخت

[1] Y. خالد برمکی yok; [2] A. Y. بشم ; [3] A. Y. نهاوش ; bu kelimenin manası yoktur, نهاب olabilir. [4] A. لخواجه سنایی رحمه‌الله علیه yck; [5] Y. شعر yok; [6] Y. ار ; [7] A. Y. که .

فی‌الجمله اورا از محفوظه برکوب منکوب کرفته بییلاق آبشغا آوردند و بعد از فحص و بحث یرغوی هرکسی‌را بشرط عمل خود جزا دادند و حجاب بدکردار در دام قتل افتادند و سلطانرا با اتابك قراحصاری با زمره اسار بانواع خسار باردو بردند، شعر تازی[1]؛

طلبت بك التکثیر فازددت قلةً   و قد یخسر الانسان فی طلب الربح

و از آن همه اموال که بدان خزی و نکال که از مردم قوی و ضعیف الحال ستده بود جز مظالم و وبال دردست او چیزی نماند، شعر[2]:

چه‌کنجها که نهادند و دیکری برداشت   چه رنجها که کشیدند و دیکری آسود

عتبی کوید که[3]: وقتی رفته بودم بمکه[4] ابا نامله[5] را بین‌الصفا و المروه سوار دیدم، سال دیکر پیاده بر جسر بغداد می‌رفت، کفتم: انت راجلاً[6] فی هذا الموضع، کفت: نعم، انی رکبت فی موضع لا یرکب الناس، یعنی سوار شدم در جایی که پیاده می باید رفتن، لاجرم پیاده ماندم درجایی که سوار می باید بودن، در آن شك نیست که استحقار و استکبار در اوضاع شرع استخفاف و استنکار نتیجه دهد، | ص. ۲۵۸

القصه سید حمزه را کوکب اشراف از سبب اسراف که در مال اشراف کرده بود در احتراق افتاد و جماعت متظلمان که آتش درجان ایشان زده بود و مال و مکنت ایشان بر باد داده و طائفهٔ راکه دماغ از کید مکیدت و بوی غایلت آکنده شده بود و از شومی غضب و تعدی از وطن مهجور مانده از غبن آن تکالیف دست از ریش کیسوی کثیف او باز نمی‌داشتند،

[1] A. تازی yok; [2] Y, بیت ; [3] Y. عتبی کوید yok: [4] A. وقتی رفته بودم بمکه yok ; [5] Y. اباناملة yok; [6] Y. رجلاً .

عاقبت سلطان علاءالدین کیقباد و وفات اتابك قراحصاری و مجیرالدین امیرشاه[1]

القصه سلطان علاءالدین را کیف ماکان باردو بردند، بعد از بحث و فحص و یرغو خواستند که حکم سیاست بر او رانند، در آخر در حمایت شاه زاده دختر هولاجو[2] در تأدیب بر چوبی چند اختصار نمودند و رقم عفو بر جریدهٔ جریمهٔ او کشیدند و حکم یرلیغ در باب سلطنت بنام سلطان غیاث‌الدین مسعود نفاذ یافت و سلطان علاءالدین را بموجب حکم باصفهان فرستادند و آنجا بوجه معیشتی که مصارف مایحتاج او تعیین کرده بودند قناعت نموده بود، عاقبت در مجلس باندك سقط اللسان از زخم کارد حریفی از حرفاء سؤالمجلس[3] بناء عمرش خرابی کرفت و صحیفهٔ زندکانی در نوشت،

اتابك قراحصاری چند نوبت سر از چنبر هلاك جهانیده بود، اکرچه بتیغ یاسا خلاص یافت اما هم عاقبت بی‌دادیها که کرده بود کریبان عمرش کرفت و بمرضی مزمن کرفتار کشت و علی اسؤالحال واضیق المنال درکذشت، نکته: هر نفسی را غایتی محدود است و امدی معلوم، چون امد ایشان نیز تجدید پیوست ماه جاه آن سلطنت ناکاه در محاق افتاد و وصل آن بفراق بدل شد و وعد بوعید، (وکذلك اخذ ربك اذا اخذ القری وهی ظالمة ان اخذه الیم شدید)[4]،

القصه آن سال درین حوادیث و کوارث[5] بسر آمد، چون دولت سلطان علاءالدین سپری شد علاءالدین صاحب در خدمت آبشغا مکانت ومنزلت وزیرانه یافت و برسم الغ بتیکچی مستقل و مستبد کشت تا وقت دخول[6].... | ص. ۲۵۹

[1] Başlık tarafımızdan konmuştur; [2] Gazan Han Hulacu'nun kızını Alaeddin Keykubad'a vermişti. (s. 279 bk). [3] A. Y. السؤ مجلس ; [4] Sûre XI, âyet 104 ; [5] Y. کوارب ; [6] A. Y. yıl boş bırakılmış.

درین سال مجیرالدین امیرشاه عزم اردو حزم کرد، همین که قدم از دائرهٔ مرکز روم بیرون نهاد نکبات و نازلات سماوی چون دائره پیرامن او در کرفت دولت رفعتش روی در تراجع نهاد، کوکب طالعش بدرجهٔ[1] وبال رسید، بهر جانب که توجه نمود قضا چون سایه بر اثر او روان بود بهیچ راهی معلوم و مجهول انصراف و انحراف ننمود[2] که در آن منازل و مراحل حوادث فلکی چهارسوی طبیعتش فرونکرفت[3]، بیت فی وصف الحال[4]:

چوکار افتاده کردد بی‌نوایی / درش در کیرد از هرسو بلایی

الدنیا اذا اقبل علی حمارٍ و اذا ادبر ادبر علی فرسٍ، چندانکه دولتش یار بود و بخت کامکار شیر دلی بود که نه از لوامع صواعق بیم داشت و نه از حوادث نوازل اندیشه، و هرکه روزی درکاه دولت از مأمن خود می‌ساخت از تعرضات مصون و محروس بود، چون سعادت از راه مساعدت برکشت و آسیب فلك غدار فتور روزکار بدو راه یافت چون درختی[5] که از مایهٔ نداوت بی نصیب ماند کرد ذبول چنان بر شجر دولت او نشست که بصد هزار سریشم[6] حیات برك مرادی بر او نتوان دوختن و لباس دولت او چنان دریده شد که بهیچ تدبیری رفو نتوانست کردن و چون خلل در سفینهٔ اعمال او رسوب کرد، تا در قعر فنا بنشست بهیچ لنکر حیلتی اصلاح آن ممکن نشد، عاقبت[4] دست تصرف انتقاض دامن انقراض او کرفت، اکر همه حاتم طی بود زمانه بساط وجود او نیز طی کرد، و کالغیث یقذف بالوبل او الریح یعصف بالرمل، در قراباغ اران در کذشت و دور فلك بساط احسان و کرم او در نوشت، دیدهٔ

[1] Y. بدریجه ; [2] Y. نمود : [3] A. Y. بکرفت ; [4] A. k. mürekkeple ; [5] Y. چون درختی hâşiyede. [6] A. Y. شریشم

امید اکارم بدان مکارم روشن بود و قضاء مراد حکما و علما بدان مراحم کلشن تیره کشت، |

الرباعی فی حال الوفاة مجیرالدین امیرشاه[1] ص. ۲۶۰

مهمان جهان یکشبه بنای که بود / کش روی سیه نکرد این چرخ کبود
آبیش که خورد تاهم از دیده نریخت / نانی که بکه داد کاخرش جان نربود

للمؤلف فی تاریخ وفاته[1]

سال هجرت‌چون‌کذشت از هفتصد / سال دیکر هفتم ماه رجب
صاحب منعم مجیرالدین امیر / شاه ظاهر حشمت طاهر نسب
خفته بد بیداریش روزی نشد / داد جان درعین صحت نیم شب
جوهراو شد عرض بی عارضه / در رجب بر حسب حالی بس عجب

اسکنه الله بحبوحة الجنان، و البسه ثوب العفو و الغفران

قتل نظام‌الدین یحیی ابن خواجه وجیه خراسانی

هم درین تاریخ بود و سبب آنکه در روم خبط بسیار و تصرفات نا سزاوار نموده و بنظر خطابین تحکمات نا صواب رانده چنانکه پیش ازین ذکر آن رفته است، چون آن قضایا کاهی در حضرت اعلی اعلا الله بموقف عرض رسانیدند و در وقت یرغو خصمان رومی از هرسو قضیهٔ نمودند و در سؤالات معارضات خصوم روم از جواب قضایای مذموم قاصر ماند و تظلم اولاد شرف‌الدین عبدالرحمن مستوفی مظلوم با آن معارضات[2] مضموم شد، در راه همدان بصد هزار درد و دریغ سر در سرتیغ کرد و جهت اغراض و اطماع دنیاء دون از دین بر آمد[3]، مصراع[4]:

[1] A. Y. k. mütekkeple; [2] Y. خصوم روم ... با آن معارضات hâşiyede: [3] A. از دین بر آمد yok ; [4] Y. مصراع yok.

بيك دم زدنش كاردكرسان كردد

لعبى دغا باخت و عاقبت مهره در ششدر قتل انداخت و سرى كه درو انواع مايهٔ سرورى بود وداع تن كرد و چون بآتش آب روى | خود ريخته بود با خاك تيره برابر كشت، نكته: رسم مستمر روزكار چنين است كه هيچ فصل بهارى بى‌خزان و هيچ وصل نكارى بى هجران نباشد، شعر[1]:

ص. ۲٦۱

آنكه چون چرخ كرد عالم كشت	عاقبت جمله را كذاشت كذشت
عالم هيچ كس بهيچش كشت	چرخ بجان بچرخ پخش كشت

وصول سلطان غياث‌الدين مسعود[2]

القصه سال سنه احدى و سبعماية[3] بسر آمد تا وقت دخول سنه اثنى و سبعمائه، درين سال سلطنت روم بر سلطان غياث‌الدين مسعود بحكم يرليغ مقرر شد و آفتاب طالعش از كسوف عزلت انجلا يافت و بعواطف و عوارف حضرت اعلى مخصوص كشت و از جانب موصل بجانب روم نهضت فرمود و بمستقر سرير سلطنت پيوست، وزيرش كماكان صاحب علاءالدين بود و حاكم مملكت ترك و تاجيك آبشغا در مصالح ممالك اجتهاد مى‌نمودند تا وقت دخول سنه ثلاث و سبعمايهٔ هجريه[4]،

در آن سال واى جاهى در قلعهٔ دولحصار[5] كه ميان نكيده وآقسراست دست استيلا بر آورد و قدم در راه عصيان نهاد، اكثر ضياع ولايت از جوانب در تصرف كرفت، رعايا از صدمات او در صدد انزعاج

[1] Y. ابيات فارسى ; [2] A. da başlık yok; [3] Y. القصه سال سنه[4] احدى و سبعمايه yok; [4] A. هجريه yok, [5] Y. hâşiyede دوليةقراحصار .

افتادند، آبشغا با سلطان مسعود و علاءالدين صاحب و ديكر امرا با لشكر جرار بر سر آن قلعه رفتند و در محاصرت مدت يكماه منجنيق بركار داشتند و كار بر متمردان قلعه دشوار شد، چون هنوز از آشوب ايشان مدتى باقى مانده بود و اجل نرسيده باخبار مختلف كه از طرف اردو منتشر شد موانع پيش آمد و از سر قلعه بر خاستند و آن مصلحت مهمل ماند،

وفات پادشاه قازان خان[1]

القصه[2] درين سال پادشاه جهان قازان بر سبيل طواف و تدارك حفظ اطراف عزم بلاد خراسان كرد، ناكاه آوازهٔ انقضاء دولت او منتشر شد و كوكب طالعش بافول پيوست و آفتاب دولتش در كسوف زوال يافت و در ظاهر قزوين كه آنرا باب الجنه كويند وداع ملك كرد، ديدهٔ اولياء مملكت | كه بانوار عدل و احسان آن دولت روشن بود تيره كشت، لب اعداء سلطنت كه از حريم باركاه آن حضرت خاك مذلت تقبيل كرده بود خندان شد،

ص. ۲٦۲

القصه[2] پادشاهى عدل كستر بود و ذهن و ذكاء صافى داشت و آيين مملكت او هيچ پادشاهى را نبود، از آنجمله كلمهٔ چند درين مقام واجب آمد ايراد كردن، اكنون بايد دانستن[3] از آيين مملكت او يكى اين بود كه باركاهى بس عالى بر طاقات مثمن با منبر و محراب با دو منار چوبين در جامهٔ منقش كرفته جهت اقامت روز جمعه ترتيب كرده بود، تا بعد از ترتيب قواعد جمعه علما و مشايخ روى

[1] Başlık tarafımızdan konmuştur; [2] A. K. mürekkeple; [3] Y. اكنون بايد دانستن yok, yerinde اولا .

بدان مقصد معدلت و مأمن مکرمت او می نهادند؛ در آن بارگاه
مسجد نزول می کردند و جمعیت عزیزان در آن مأمن خیر بر دوام بود
و بنظر اکرام ملحوظ و بنوال انعام محفوظ می کشتند و در اساس
خیر و مکمن دین راه افادت و استفادت کشاده می بود، فی‌الجمله جهت
خاصهٔ خود بارگاهی عالی چنان ترتیب کرده بودند که مدت بیست روز
دویست نفر جلد و استادان چابکدست در استقامت آن بسر بردند،
تا بدان عظمت افراشته شد برسه عمود سیمین و خرگاهی لایق آن
برسه عمود زرین با قوایم آستانه چون صحن فلك که بزواهر نجوم
مزین است بجواهر مرصع گردانیده ترتیب کردند و سریری مثل آن
چون عرش برین عالی مکلل بجواهر بر چهار ساق زرین در آن خرگاه
وضع فرموده بودند و آلات مجلس از اوانی زرین و نقره‌گین و باطیه
و اقداح و جامات مرصع بجواهر لعل و مرجان ملمع مهیا گردانیدند،

فی‌الجمله تا دیدهٔ انسان بطلعت آفتاب روشن است و کوش بشر
بگوشوارهٔ هوش متحلی است مثل آن سراپردهٔ و خرگاهی چون آسمان
عالی ندیده اند و نه در عهد هیچ صاحب مملکتی شنیده، چون اطراف
خرگاه عنبر آویز و جوانب سریر مشك آمیز کردند بحضرت عرضه
داشتند که بچشم[1] نماید | و بر سریر نشیند، چند روز در آن جلوس (ص. ٢٦٣)
توقف نمود و از حسن اعتقادی و وقوفی که بر دقایق امور و حقایق
کافهٔ جمهور داشت فرمود که من استفسار و استخبار نموده ام و یقین
دانسته که پادشاهی را با صد هزار کونه استعداد قدرت استکمال بارگاه
و سراپرده و خرگاه بدین کمال نبوده است و هر قاعدهٔ دولتی که کمال یابد
نقصان پذیر باشد، شعر[2]:

اذا تم امرا دنا نقصه   توقع زوالاً اذا قیل تم

[1] A. تجشم ; [2] Y. شعر yok.

خاطر بتفرج آن تنزه و تمکن بر آن سریر رخصت نمی دهد، تا بنا
برین تقریر امرا و وزراء مملکت ائمه و قضاة و مشایخ و حفاظ و صلحا
و عباد را دعوت کردند، تا بیشتر در آمدند و سه روز اوقات و ساعات
ایام و لیالی باداء صلوات و دعوات و ختم قرآن علی‌التوالی مستغرق
کردانیدند، تا بعد از آن اوضاع دینی پادشاه در آمد و نظر بر آن
آیین خسراوانه انداخت که دور زمانه مثل آن در هیچ عهد پادشاهی
ندیده بود،

فی‌الجمله وفات او سبب فوات آن مقامات عالی کشت و چون اجل دامن
کیر شد، (اذا جآء اجلهم فلا یستأخرون ساعةً و لا یستقدمون)[1]،
غبار زوال بر دامن جلال او نشست، عقد آن آیین و ترتیب و تزیین
از سلك انتظام و تمکین بدر افتاد، شعر[2]:

کیست کو بر زمین فرازد تخت   کآخرش آسمان نکیرد سخت
هر جسدرا که زیر کردون است   مادری خاك و مادری خونست
مادر خون بپرورد در ناز   مادر خاك ازو ستاند باز
خانهٔ خاکدان دو در دارد   بیکی چون برد یکی آرد

نکته[3]: اسکندر[4] که در طلب آب حیات باد غرور خزاین در سر داشت،
و سوداء سرور دفاین در دماغ چون بهم راهی زمرد و یاقوت رفت،
در طلب قوت جان در تیه حیرت بجان ماند و دیدهٔ مطلوبش | بجمال (ص. ٢٦٤)
مقصود روشن نشد، اما خضر روح پرور که مطیهٔ حکمت داشت
و موسی کلیم علیه‌السلام بحکمت آنکه (لن تستطیع معی صبراً)[5] بصحبت
او در نکنجید، لا جرم مطیهٔ آب حیات در بار حکمت او نهادند،

[1] Sûre VII, âyet 32; [2] Y. قطعه ; [3] Y. نکته; yok; [4] A. Y. سکندر ; [5] Sûre XVIII, âyet 74.

آن عزیزی کوید [1] که صاحب دولتی باید که در مشاهدهٔ این انتقالات و تغییرات کمالات داند که دنیا منزل عبور است و طول و عرض پر مکر و فریب او مجال غرور، در عالم اعتقاد شاهین خاطر را پرواز دهد و بنظر فکرت در احوال جهان نکرد که جهانداران چون آمدند و داشتند و چون رفتند و کذاشتند وچه ستدند و خوردند وچه آوردند و بردند، تا چون بچشم اعتبار در [2] زخارف دنیاء نا بایدار نکرد و نا همواری و بی اعتباری طول و عرض مکر و فریب جهان پر آسیب بیند، قدم از دایرهٔ غرور او بیرون نهد و بزخارف او فریفته نشود و خودرا از مزخرفات او خلاص دهد، روزکار چون کرك هر کرا می کیرد می درد و هر که از [3] آدمی خورد بر او چه اعتماد توان کردن، شعر [4]:

فمن سره ان لا یری مایسوءه　　　فلا تتخذ شیأ یخاف له فقدا

هیچ کس چیزی از مال و نعمت دنیا با خود نبرد و هر که آید و رود جز عمل چیزی نبرد، شعر [5]:

بیا بکوی که پرویز از زمانه چه برد　　　برو بپرس که کسری ز روزکار چه خورد
کر آن نهاد خزاین بدیکری بکذاشت　　　ور این کرفت ممالك بدیکری بسپرد
نه هر که مال نبودش بعاقبت نبزیست　　　نه هر که مال جهان داشت عاقبت نمرد
اکر بیرد کسی آن قدر ببرد که برد　　　واکر بخورد کسی آن قدر بخورد که خورد

ص. ۲٦۵ تاریخ و فاتش اینست [6] | افاض الله علیه سجال مغفرته و هذاالتاریخ المذکوره

بسال هفتصد و سه درده ویك از شوال　　　نماز دیکر یکشنبه در حد قزوین
جهان عدل قزان پادشاه دین پرور　　　ازین جهان فنا رفت سوی خلد برین

[1] Y. آن عزیزی کوید yeri boş bırakılmış ve hâşiyeye yazılmış; [2] Y. درین ; [3] A. Y. او ; [4] Y. شعر yok; [5] Y. نکته ; [6] Y. وفات پادشاه غازان .

جلوس پادشاه جهان [1] اولجایتو سلطان

بعد از انقضاء دولت قازان سریر مملکت بجلوس اولجایتو سلطان مزین کشت و پنج نوبت خسروانی او در هفت نوبتی آسمان صدای جهانبانی افکند، یکی آصف زمان رشیدالدین بود و یکی صاحب دیوان سعدالدین ساوجی، والحق هر دو یکانه سرور صاحب کفایت و درایت بودند و در حمایت کفایت ایشان کافهٔ برایا و جمهور رعایا را امن و سکون حاصل بود و وضع و شریف در پناه معدلت آن دولت مصون،

درین زمان ایرنجین [2] بروم آمد و طواف ممالك نمود، چون بصوب قونیه توجه نمود از امراء اتراك الیاس نامی در خان اعظم علایی در آمده بود و بدان رباط متحصن شده تمرد نمود و بخدمت نیامد، لشکر ترك و تاجیك را بر محاصرت آن کماشت و مدت دو ماه تا بیست هزار سوار اوقات شب و روز در فتح آن مستغرق کردانیدند، نه بمنجنیق سنك بار ظفر یافتند و نه بتیر جوشن کذار مسلط کشتند و نه بعرادهٔ آتش اندوز و نه بنفاطهٔ چون برق جهانسوز تدارکی ممکن شد و بعد از آن هر که در بقعهٔ برباطی و اما در شهری بدارالشفایی متحصن کشت و سراز کریبان طغیان بر آورد متمسك او محاصرت آن رباط بود و مادهٔ آن فتنه سبب انبساط و عدوان متمردان کشت،

القصه درین سال شرف‌الدین مسافر برادر زادهٔ صاحب دیوان بجهت وضع قانون ممالك و استکشاف اموال و متوجهات مقررات ممالك بروم آمد، والحق سروری بخصال حمیده موصوف حسن الخلق، | اما حجاب ص. ۲٦٦ و نواب او جمله طامع بودند و سيء الخلق کالنسر حوله الجیف، کفته اند: اذا حسن خلق المرء سآء اخلاق خدمه، بدان سبب چون ابر

[1] Y. جهان yok; [2] A. Y. k. mürekkeple.

تیره که حجاب شعاع آفتاب شود رای روشن اورا بسبب اغراض خویش
محجوب می کردانیدند و صورت حالات کماهی بر او پوشانیدند ، لا جرم
مجاری امور بر وفق صلاح در مرکز صواب قرار نمی کرفت ، اکر
وقتی از آن طائفه کسی بجبر کسی حاجتمندی سعی می کرد نه از عادت
طبیعت و حسن شیمت بود ، بلکه[1] رمیة من غیر رام بی اتفاق می
افتاد وربما غلط المخطی الصواب ، شعر[2] :

لا تعجبن لخیر زل[3] عن یده   والکوکب النحس یسقی الارض احیانا

بیت[4] :

بخل بر آفتاب نتوان بست   لکن ابر سیاه مانع اوست

اکر طبری بود از امانت و دیانت بری و اکر کرمانی و خراسانی بود
جز سرکردانی ضعفا ازو فایدهٔ صورت نمی بست و از رازی و شیرازی
کار سازی ممکن نکشت ، فی‌الجمله دو نایب داشت ، یکی بهاء دین بارو که
از بی داروء هیچ دردی نبود ، بلکه خلق را بآتش تکلیف و طمع
می سوخت ، و یکی هوله رودی بود که آب روی هزار آدمی بیك
نان می فروخت ، اکرچه مال مقرر کردانیدند اما مستخرجان که
باطراف ممالك و ولایات رفتند چون قدم از دایرهٔ غرض خود بیرون
نهادند، آن مقررات که اساس نهادند در مرکز حق قرار نکرفت
و چون شرف‌الدین مسافر عودت فرمود عقد آن قرار از هم فروکسسته
شد و متصرفان ولایات بار قدم در خطهٔ خبط عشواء نهادند و متوطنان
و متعهدان ولایات (نحن کما کنا و العناة زیاده) بر خواندند ،

[1] A. تلك ; [2] Y. شعر yok; [3] Y. زان ; [4] Y. بیت yok.

وفات سلطان غیاث‌الدین مسعود

ص. ۲۶۷

درین مدت سلطان مسعود را علتی نا محمود مزمن از افلاج و غیره
بر مزاج مستولی کشت و بامتداد ایام پیوست ، قوای نفسانی او از
نطق و ذوق و لمس و قبض و بسط جمله از حرکات باز ماند ، اکر خود
همه جمشید روزکار بود چون دولت پشت بروی کرد جفاء فلك کرد-
نکش را که ضحاك وار دو مار پیشه برکردن دارد طاقت نداشت و با
زخم بازوی حوادث بایداری نتوانست نمودن ، سینه اش که سفینهٔ عزت
بود درياء غموم شد ، شکم صدف مثال او و چون ناف آهو کفیده کشت ،
رقم بیت الحیوتش بی حروف سعود آسمانی چون صفر میان تهی شد ،
طینتش چون عهد غوانی منفسخ کشت ، مزاجش چون طراوت جوانی
تغییر پذیرفت ، یکسال تمام در آن صعوبت و شدت چنان بسر برد که
روزش بشب مار کزیدهٔ بی فریاد می ماند و شبش بروز دیدهٔ کور
مادر زاد ، عاقبت مرغ روحش را در آن قفص تن پر و بال بشکست ،
آتش تزلزل و اختلال در خرمن سلطنتش افتاد ، آفتاب خسرویش
منکسف شد ، ماه دولتش بر فلك جهانداری محاق کرفت و روز تازکیٔ
جهانش بپایان آمد، نکته[1]: هر طلوعی را زوالی و هر شرفی را وبالیست،
روزکار دون هرکه را بدستی جلوه کند بدیکر دست رسوا کرداند ،
هرچه بامداد بدهد شبانکاه باز ستاند ، هرچه بنهد بر دارد و هرچه بر
افرازد نکون کند ، عاقبت وام جهان بازداد و مهرهٔ جان او از ششدر
این تخت نرد باشکونه بیرون برد ، | شعر[2] :

ص. ۲۶۸

ای روزکار کرك دل افغان ز دست تو   تا توز جان یوسف دلها چه خواستی

[1] A. k. mürekkeple; [2] A. Y. شعر yok.

ذکر وزارت صاحب لا کوشی

درین مدت صاحب لا کوشی با امیر آغاچری نام بوزارت روم آمد و از حکم یرلیغ بآلتونتمغا موشح موامره داشت که از تخوم ارزن الروم تا ساحل انطالیه و از ساحل سینوب تا حدود دیاربکر حکومت ممالك بدو تفویض فرموده بودند و در موامره التزامات نا صواب متضمن تکلیفات مالایطاق رعیت نموده،

تنبیه :[1] هر که خواهدکه جهت اغراض حطام دنیوی باری بر کردن بندکان که ودایع آفریدکار اند و از جادهٔ (کلکم راعٍ وکلکم مسئول عن رعیته) عدول جوید عاقبت جز وخامت ثمرهٔ نیابد، سهولت درهمه ابواب متضمن راحتست و شدت متضمن مضرت تنبیه حضرت رسالتست، الخبر، [حدیث : شددوا علی انفسهم فشدد الله علیهم، در حق بنی اسرائیل وارد است صلواة الرحمن علیه،

القصه مدتی با آغاچری کرو فری نمود و از سیورغامیشها و نوازش[2] علم و نقاره داشت، می خواست که بدبدبهٔ علم و دمدمهٔ نقاره رونق انکیزد و چارهٔ حال و مال و توفیر و توقیر کند، چون چارهٔ حسن تدبیر با علم و نقاره قرین نبود بیچاره ماند و تدارك اختلال هیچ حال نتوانست کردن، مؤلف کوید فی هجو صاحب لا کوشی[3] :

ص. ۲۶۹

کرت زمدح و هجا ناکزیر خواهد بود	چوچان حدیث مت دلپذیر خواهد بود
بکوش تا برسانی بکوش لا کوشی	که کردو ماه دکر او وزیر خواهد بود
نه تاو در[4] شهری زیاد خواهد کشت	نه منزعج شدهٔ خانه کیر خواهد بود

[1] A. K. mürekkeple ; [2] Y. نوازش yok ; [3] Y. للمؤلف فی مجولا کوشی ; A. نه هیچ قادر .

نه هر کرا علمی بد وزیر خواهد[1] شد	نه هر که او قلمی زد دبیر خواهد بود
میان کوس و نقاره تفیر حاجت نیست	بهر دیهی که رسی خود نفیر خواهد بود

فی الجمله[2] آغاچری را ایرنجین التفات نکرد و تمکین نداد، بد آن سبب رنجش نمود و بتظلم عزم درکاه و دادکاه عبودیت حضرت اعلی اعلاه الله کرد، تا مکر تقویتی یابد و باز خواستی فرمایند، آنجا نیز مددی و معاونتی که مستلزم تمکین و تقویت او باشد بر وفق ارادت خود نیافت، اما بجهت ناموس و غرض خود بتجدید حکمی حاصل کرد و باز آمد مؤثر نیامد، هیهات شکسته کی شود باز درست، فی الجمله[2] صاحب لا کوشی چون فتور ایلچی خود دید از وی اعراض کرد و خودرا بر فتراك دولت ایرنجین بست و هر چه بحیلت و خدیعت از ولایات کسب می کرد با ایرنجین بمناصفه درمیان می نهاد و آغا چری از دور (کناظر الحرب بل کالبغلة فی الشطرنج) بلا فایده تعبیر زمان می کرد، چون عاجز و مأیوس ماند ترك احمد لا کوشی کرد | (و مکسور النصاب العود احمد) بر خواند و خایب و خاسر باز کشت و باد در دست خاك بر دنبال عمل کرد (و کان قد دخل بالفرج خرج خایباً بالترح)، صاحب لا کوشی مدتی دست و پای زد و بوق و نای بر کار کرد، بوق و نای بی حسن خلق و رای و تدبیر صایب جز صداء میان تهی صفایی نمود و ثمرهٔ نداد و رونق و طراوتش بذبول و نحول بدل شد، عقلا کفته اند[1] که دل سلطان تن است، هر وقت که بند احسان بر دل نهند جوارح[3] تبع آن باشد، بد آن سبب نفس انسان مسخر شود، اما چون بند جور بر تن مردم نهند هرکز دل موافقت تن نکند و جز مخالفت نتیجه ندهد، شعر[4] :

ص. ۲۷۰

و قیدت نفسی فی ذراك محبةً	و من وجد الاحسان قیداً تقیدا

[1] A. Y. داند [2] A. k. mürekkeple; [3] Y. جوارح : [4] Y. شعر yok.

ذکر مظالم ایرنجین و ظهور فتنه و آشوب[1]

ص. ۲۷۱ | القصه[2] ایرنجین درین سال دست حکومت باشاعت ظلم بر کشاد، اغراض و اطماع دنیوی تقویت ظلمهٔ جایر نمود، بدانسبب قضایای فاحش از میل و محاباء فاسد او در جوانب آقسرا حادث شد،

اول قضیه[2] رباط علایی بود، مؤلف کوید[2] که در آن سال بحکم یرلیغ پادشاه جهان قازان تولیت اوقاف ممالك داشتم و قرامانیان بواسطهٔ عداوت ممرش[3] نامی که از معتبران اتراك در خان اعظم سلطانی علائی[4] بیض‌الله غرة بانیها آمده بود و بدآن بقعهٔ خیر متحصن شده، دو برج از بروج آن خان خراب کرده بودند[5] و بواسطهٔ آن خرابی راه قونیه و آقسرا بکلی بسته شده بود، بحکم یرلیغ و آلتمغاء وزراء مملکت ده هزار عدد از خاصهٔ خود بعمارت آن برجها صرف کردم بامید آنکه عوض از اوقاف آن حاصل شود، بعد از دو سالی در آن خان رونق ظاهر شده بود و رعایا متمکن کشته و راهها کشاده شد، الیاس نامی از امرای اتراك در آن خان در آمد و با ایرنجین عصیان نمود، ایرنجین چنانکه پیش ازین ذکر رفته است با بیست هزار مردکه دو ماه در محاصرت آن بسر برد از فتح آن قاصر ماند، بسعایت ولد شنکیت آقسرایی که پیوسته وجود آن نا اهل موجب خرابی بوده است وعمارت ولایات و ابواب خیرات در مذهب آن قوم متبطل جنایتی بزرك، ایرنجین این ضعیف را بتهمتی عمارتی بر موجب شرایط اسلام با قامت رسیده بود

[1] Başlık tarafımızdan konmuştur; [2] A. k. mürekkeple; [3] Y. Birinci *mim* fetha ile ; [4] Y. علائی yok ; [5] Han'ın bundan önceki tahribi hakkında s. 41 e bk. Türkiyedeki Selçuk devri han (Kervansaray) larının mahiyet ve ehemmiyetleri üzerinde Karatay vakfiyesi dolayısiyle malûmat verilecektir.

شرائط اسلام باقامت رسیده بود در معرض اعتراض و مؤخذات آورد، یعنی که اگر این رباط بحال عمارت نمی آورد الیاس بدان متحصن نمی شد و بدآن بهانهٔ فاسد خون بهاء هر مغولی که درآن محاصرت بقتل رفته بود بدین ضعیف حواله می‌کرد، تا ده هزار عدد که در وجه عمارت خیر صرف شده بود خسارت حال شد و شش هزار عدد دیکر جریمهٔ مقتولان مغول که بزور ستدند علاوهٔ آن خسارت کشت، فی‌الجمله[1] در اسلام و شرایط حکومت بر متولی اوقاف ممالك خیانت بتهمت خرابی واجب شود، در حکومت ایرنجین جرم و جنایت بتهمت عمارت واقع شد و این حکم معکوس از نوادر زمان است، فی‌الجملة[1] حاکم باید که قدم بر جادهٔ عدالت راسخ دارد تا عواقب امور بخیر مقرون کردد و[2] ولایت از آفت مصون ماند، عقلا کفته اند که چون کوشت بکندد بنمك اصلاح پذیرد[3]، چون نمك بکندد آنرا دوایی نباشد و چارهٔ | ص. ۲۷۲ نتوان کرد، چون مظلوم را واقعهٔ باشد چارهٔ از حاکم طلبد، چون حاکم ظلم کند و اورا بصر آن بصیرت نباشد که در عواقب امور دوربین باشد آنرا چه چاره و تدبیر توان کردن[4]، اول صف برآن کسی ماند کاخرکارها نیکو داند،

قضیهٔ دیکر[1]: اوقتا[5] ولد شکتور بحکم یرلیغ در حکومت اینجوها باقسرا آمد، او نیز از ایرنجین تمکین نیافت، بعد از اجتهاد که نمود و مقالات بسیار او نیز برهان سبیل آغاچری خائب و خاسر بازکشت، اما[1] حکومت و ملکی بر علی پاشا که ملکیُ موروث و مکتسب داشت مقرر کردانید و بدو تفویض فرمود، ولد شنکیت بتقویت ایرنجین با او کمر عداوت برمیان بست و بخلاف حال چنانکه عادت اوست بخدمت ایرنجین از علی ملك و برادرش اخی احمد فواحش و سقط‌اللسان بافترا

[1] A. Y. k. mürekkeple; [2] A. و yok; [3] A. بذیر ; [4] Y. کرد ; [5] A. اوفنا , Y. اوقتا .

و بهتان نقل کرد تا بدان افتعال انفعال بخاطر ایرنجین راه یافت، بقلع علی و اخی احمد و اتباع ایشان رغبت نمود و اجازت فرمود، تا بدان سبب کار ولد شنکیت با علی ملك و احمد بمحاربت پیوست، چنانکه مدت چهار ماه هر بامداد ولد[1] شنکیت از دارالشفاء آقسرا که بدان متحصن شده بود بیرون می‌آمد، با اتباع[2] خود و علی ملك واخی احمد با اشیاع خود در میدان[3] آقسرا بمقابلت و مقاتلت[4] می‌نمودند و از فریقین چندین سوار و پیاده مجروح شده، هر فریقی روی بوطن خود می‌نهاد، عاقبة‌الامر بمکر و حیلت آوازهٔ وصول لشکر تاتار در افواه انداخت، تا بدان اخبار اراجیف لشکر تاتار علی ملك در پردهٔ استار شب[5] منهزم بقلعهٔ سالمه که ملك مؤلف است رفت، بدان قلعه باعتماد خویشاوندی و حکم قرابت که در مابین کاتب و او بود متحصن شده، ولد شنکیت با سبط مجدالدین مرندی که قضاء آقسرا بنام اوست در عقب رفتند و بسوکند و عهد ولد[6] شنکیت و قاضی علی ملك فریفته شد و بیرون آمد، قاضی و ولد شنکیت بنقض ایشان قدم از دایرهٔ ایمان بیرون نهادند و از جادهٔ (و اوفوا بعهدالله اذا عاهدتم ولا تنقضوا الایمان بعد توکیدها)[7] عدول جستند (اتخذوا ایمانهم جنةً فصدوا عن سبیل‌الله انهم ساء ماکانوا یعملون)[8]، فی‌الجمله[9] کیف ماکان علی ملك را باسی نفر دیگر از اتباع او بقتل بردند و ثروت و مکنت او آنچه از آن مؤلف موجود بود در معرض تاراج افتاد،

ص. ٢٧٣ شیخ[10] جمال‌الدین حاجی[11] خاموش که از اکابر مشایخ است[12] | از غوغاء شهر احتراز نموده وجلاء وطن کرده بامید فراغت که روزی چند مگر استراحتی یابد بقلعهٔ سالمه در آمده بود، پیری عزیز متعبد

[1] A. ولد yok; [2] Y. باتباع ; [3] A. و میادرن ; [4] Y. بمقابلت مقاتلت ; [5] A. Y. اشارت , [6] A. Y. ولد yok, [7] Sûre XVI, âyet 93; [8] Sûre LVIII, âyet 77; [9] A. k. mürekkeple, [10] Y. احوال شیخ ; [11] A. حاجی yok; [12] Y. بود .

سجاده نشین‌را عمر بصد سال رسیده مقید کردند و پیاده بشهر آوردند و مدت بیست روز شکنجه کردند، چنانکه از زخم چوب و چماق جملهٔ اعضاء او مجروح شد و بر شرف هلاك افتاد و هر نقد و جنسی که در مدت صد سال اندوخته بود که در حالت پیری وضعف قوت کند و سبب قوت او باشد بیرون اجناس نقد قرب دوازده هزار عدد سلطانی بود جمله مسکوك سلاطین متقدم بغصب و ضرب تصرف نمودند و آن مفتون بی‌دین ملعون آن پیر عزیزرا مغبون کردانید، از آن جمله خمس مال بایرنجین داد و باقی اعشار و اخماس در حوزهٔ تصرف خود کرفت،

قضیهٔ[1]، ذکر مقتولان آقسرا : جماعت معارف و هم اخی احمد و[2] برادر علی ملك و[3] شرف‌الدین خواجه عمر و[3] خواجه یاقوت و[3] الحاج یوسف و[3] فرهاد تیرباشی و[3] ولد لیلهٔ کاتب که ولد شنکیت[4] از ایشان توهمی داشت جمله‌را درعقب یکدیکر بردست رنود و بسر مفسد خویش هلاك کرد و درعقب دیکر طائفهٔ[5] کتاب‌را مثل صاروجه[6] مشرف وغیره و اکثر ثروت و مکنت ایشان بتاراج و تلف رفت،

قضیهٔ دیکر[1]: ولد ممرش[7] که با اصحاب[8] خود[9] از پنجاه نفر از قرامانیان[10] اعراض کرده و از خان علایی منهزم شده و باجازت سوتای در قلعهٔ ایوبحصار متمکن بود، ولد شنکیت بی‌موجبی بی آنکه از او[11] زحمتی بخلق رسد بر سر آن قلعه رفت و در حصار کرفت، بعد از خرابی بسیار چون ظفر نیافت بازکشت، ولد ممرش بعد از مدتی تا بعصیان موسوم نشود بشهر آمد و در جوار مسجدی نزول کرد، ولد شنکیت همچنان باختیال بفعلهاء[12] دروغ و بهتان چنانکه از علی ملك کرده بود

[1] A. k. mürekkeple; [2] A. و yok; [3] A. Y. و yok, isimler arasında aralık; [4] Y, سنکیت ; [5] Y. طائفهٔ yok; [6] A. ساروجه ; [7] Y. 1. *mîm* fetha, 2. sükûn ile; [8] Y. باصحاب ; [9] A. جود ; [10] A. قرامان ; [11] Y. اورا ; [12] A. بفلها .

از او نیز برکار کرد، تا بدآن اختیال و افتعال او ایرنجین انفعال یافت و در نفس او چنانکه شرائط اسلام است آن خصلت نبود که اکر سخنی شنوند و فعلی کنند تا هر دو خصم را مقابل بکنند بر قول مجرد یك خصم حکم روا ندارند، لاتقض[1] احد الخصمین مالم یسمع کلام‌الآخر، فی‌الجمله[2] (علی حین غفلةٍ من اهلها)[3] در حالتی که اصحاب او متفرق بودند جمعیت کرد و بر سر او رفت و محاربت نمود، ولد ممرش چون بی‌مدد و معاون و اصحاب قوت مقاومت نداشت در مسجد کریخت تا مکر ببرکت مسجد | باشد که امان یابد، شنکیت بی‌دین آتش در ص. ۲۷٤ مسجد زد، ولد ممرش از تابش آن لهب که آن ابولهب افروخته بود از[4] مسجد بدر آمد و در آن صدمت مکر و حیلت بقتل رفت، فی‌الجمله[2] مدت یکماه نقود و اجناس و انبارهاء او که در شهر بود بعضی بغارت بردند و بعضی نقل کردند، آخرالامر نایب و معتمد اورا تعذیب نمودند، تا دفینهٔ که[5] در باطن ایوبحصار داشت چهار بستو زر و سیم مسکوك بود چنانکه دو استر حمل بیش بود تصرف کرد، القصه[2] مجموع متروکات کویند که نقد و جنس و خیول با[6] مبلغ سیصد هزار عدد می انجامد، بعد از حق السکوت ایلچی ایرنجین محقری مختصر بایرنجین فرستاد و باقی آن جملهٔ مال را پای مال کرد و بخاك فروبرد، چنانکه آب بآب برنیامد آن بدبخت بخیل از غایت امساك از آن مال تمتعی نیافت و بهیچ خیری صرف نکرد و جمله روزی دشمن شوم شد (بشروا مال البخیل بحارثٍ او بوارثٍ) حدیث حضرت رسالتست صلواةالله علیه،

قضیهٔ دیکر[2] : بعد از وقوع این وقایع قرب صد نفر از اعیان ومعارف آقسرا و ائمه و شیوخ و ورثهٔ مقتولان تا بییلاق ینلو[7] از ظلم و تعدی ولد شنکیت بخدمت ایرنجین بتظلم رفتند، ولد شنکیت از همان اموال نهب وغارت محقر

[1] A. لابعض ; [2] A. k. mütekkeple; [3] Sûre XXVIII, âyet 14; [4] A. Y. واز ; [5] A. که yok: [6] Y. تا ; [7] Y. *yâ* ve *bâ* zamme ile.

در وجه زبان بند ایرنجین صرف کرد، با آن همه ظلم مسلم داشت و داد هیچ مظلومی نداد و آن همه اعیان و معارف مأیوس ومنکوب معاودت نمودند، کراج آب فی کفیه طین، للؤلف[1] :

حاکم ظالم بسنان قلم دزدی با تیر و کمان می‌کند
کلهٔ مارا که از کرك نیست این همه بیداد شان می‌کند
چون نکند رخنه بدیوار باغ دزدکه ناطور همان می‌کند

القصه[2] ایرنجین بعد از وقوع این وقایع عزم عبودیت حضرت کرد، سیورغامیشی یافته و تجدید احکام حاصل کرد عودت نمود و آن سال در نکیسار قشلاق کرد و مال نکیسار و متوجهان آن بملکیت بهانهٔ که شرح آن مطول است بدست فروکرفت و مقررات شهر چنان بشدت و عنف در حصول آورد که مجموع متوجهات و رسوم مالکی بمقرری که کرده بودند وفا نمی کرد؛ مالك دست تعلق و تصرف از ملك | خود بازمی داشت تا مکر خلاص یابد و محصلان دون دست از ص. ۲۷٥ ریش و کریبان او باز نمی داشتند، تا بدان سبب آن سال ولایت روی بخرابی نهاد، بیت[3]:

از رعیت شهی که مایه ربود بن دیوار کند و نام اندود

فی‌الجمله[4] چون خلق بیچاره را چارهٔ دیکر نبود التجا بحضرت خالق جل ذکره کردند، شعر[5] :

اذا اشتبهت مبهمات الامور فوض الی‌الله تلق الرشد
ولا یتوکل علی غیره فنعم‌الوکیل و نعم السند

چون بتهمت مظلومان برقلع آن ظالم مصروف بود عهد آن مملکت نیز

[1] A. شعر ; [2] A. K. mürekkeple ; [3] A. بیت yok: [4] Y. فی‌الجمله yok; [5] A. Y. شعر yok.

بسر آمد و دولت پادشاه اولجایتو بانقضا و غبار انتقال و زوال بر چهرهٔ آن جلالت و سلطنت نشست و[1] او نیز رحلت نمود، شعر:

هفت کشور داشت سنجر سالیان — چون بمرد او هیچ از آن نبرد
مال گیتی جمع کرد از حکم وداد — خود بخورد و جمله دشمن را سپرد
کرچه بسیاری بشاهی حکم راند — ورچه دورانی بماند آخر بمرد

پادشاهی ابوسعید بهادر خان[2]

بعد از انقضای دولت اولجایتو سلطان جهان بفر دولت و یمن مملکت و سلطنت ابوسعید بهادر خان جوان کشت، نزهت و رونق و طراوت و نضارت[3] از سر کرفت، امن و امان تازه کشت، سکون و آرام در کافهٔ انام ظاهر کشت، المثنوی للمؤلف[4]:

چون سعود چرخ درهم ساختند — نحس کیوان را بیرون انداختند
دور کردون رتبت تقدیس یافت — اختران را سبحه برتسدیس یافت
بست از نور اندرین حال آفتاب — خیمهٔ اقبال و دولت را طناب
تا منظم کردد اسباب مراد — روح قدسی خواند بر ملك ان یکاد
در چنین حالت که اسطرلاب آن — داشت در بر آفتاب آسمان
دولت و اقبال درهم داد دست — پادشاه بر تخت سلطانی نشست

القصه[5] بعد از مدتی بواسطهٔ تغییر و تبدیل مملکت اتراك روم از جوانب مخالفت آغاز کردند و از شیشهٔ ضبط و سکون بیرون افتادند، چه زمرهٔ اتراك بی‌باك افاك سفاك چون | سك و کرك اند وقتی که فرصت یابند غنیمت کیرند و چون خصم پیش آمد بکریزند،

س. ۲۷۶

[1] Y. و yok : [2] A. ایدالله ملکه , Y. خلدالله ملکه ; [3] Y. نظارت ; [4] A. المثنوی للمؤلف yok; [5] A. k. mürekkeple.

القصه[1] در هر طرفی در ممالك روم تزلزل افتاد، بدان سبب نوین اعظم چوبان نوین[2] بجهت امن و سکون مسلمانان و حفظ ثغور و رعایت مصالح جمهور از مستقر[3] اردو با لشکر جرار بجانب روم نهضت فرمود و چون بطالع همایون و اختر میمون بروم پیوست و ظل عاطفت بر ولایت کسترد، القصه آن سال[4] در قرانبوك قشلاق کرد و جوانب و اطراف ممالك بحکم[5] و از حسن تدبیر و آیین معدلت چنان فرو کرفت که هیبت آن در دل اتراك افتاد، شعر[6]:

وقد ابرق وجه الارض من نور عدله — وقد کان فی داج من الجو هالك

القصه[1] از هر طرف که بود امراء اتراك سر بر خط طاعت نهادند، فلك الدین دندار حمید[7] از بورغلو[8] و اولاد اشرف از غرغروم و اسباط صاحب فخرالدین از قراحصار دوله و امراء کرمیان و ابناء علیشیر از کوتاهیه و قلاع آن حدود و سلیمان پاشا از قسطمونیه که در هیچ عهدی از عهود متقدم احضار و استحضار ایشان صورت نبسته بود جمله[9] متعاقب بقشلاق قرانبوك حاضر شدند و مطاوعت و امتثال نمودند مطیع و منقاد کشتند، ملك الارمن تکفور نیز از سیس بخدمت آمد و جمله تحف وهدایاء ملوکانه و تقدمهٔ خیول خسروانه با جوشن وبرکستوان مذهب واسلحه و امتعهٔ نفیس بادا رسانیدند و بنوازش و عواطف خسروانه اختصاص یافته با تشریفات فاخر از قشلاق قرانبوك بفراغ دل اجازت انصراف یافتند و اطراف اوج بوجود امن و امان آرام کرفت، اما[1] چون ابناء قرامان در مطاوعت

[1] A. k. mürekkeple; [2] A. نوین yok ; [3] Y. مقر , [4] A. آن سال , Y. آن سال القصه yok; [5] A. حکم ; [6] Y. شعر yok; [7] A. حمید ; [8] A. برغلو ; [9] Y. وجمله .

و حضور اهالی نمودند در اول بهار که جهان طراوت از سر کرفت بجانب قونیه تاختن کرد و دار الملك قونیه را از تشبث و تصرف ابناء قرامان مستخاص کردانید و اتراك قرامان که بییلاق بیرون آمده بودند در صدد قتل و غارت و نهب افتادند و بیشتر پای مال سم ستور لشکر جرار شدند ، فی الجمله[1] بعد از فتوحات خسروانه نوین اعظم چوبان بمستقر[2] و ممکن و موقف شریف اردو معاودت فرمود و سلالهٔ مطهر خودرا خسرو پیروز تخت تمورتاش[3] را قایم مقام خود با مارت و حکومت ممالك معین فرمود[4] ،

حکومت و امارت خسرو عادل تمورتاش نوین[5]

ص. ۲۷۷ در اول فصل بهار | که روی زمین کل نکار شد و از انوار (فانظر الی آثار رحمةالله کیف یحیی الارض بعد موتها)[6] اطراف و اکناف جهان منور کشت ، بمقر قیصریه که مستقر سریر قیصر بوده است عزم فرمود و تمکن نمود و اکرچه در آن زمان لا کوشی بوزارت موسوم بود نوین اعظم چوبان سبب آنکه از زیب و زینت سداد و عدالت عاطل[7] و عاری بود بر وزارت او اعتماد نمود ، سنان الدین عارض را که از امراء قدیمی روم بود و بثبات و سکونت موصوف و بسداد و حق کزاری معروف ، اورا بنیابت و مصاحبت نوین[8] و نوین زاده تمورتاش[9] منسوب و منصوب کردانید که مشیر و محرم اسرار مملکت باشد و بی استصواب او در ممالك کاری نکنند ، چه در جوامع امور قاعدهٔ کلی است که شاهد حال دوکس باشد ، از آنجهت که رای یك وزیر فطیر باشد ، و الحق در مدتی که قشلاق سقریه در حال حیات او[1] بود بشرایط

[1] A. k. mürekkeple; [2] A. بمستقر عرب , Y. بمستقر den sonra عودت yazılmış ve çizilmiş; [3] Y. تمرتاش : [4] A. و حکومت ممالك فرمود ; [5] A. نوین yok; [6] Sûre XXX, âyet 49 ; [7] Y. عاطل yok ; [8] Y. نوین yok; [9] Y. تمورتاش yok.

مهمات و مصالح مملکت بواجبی اقدام نمود و دیوان بوجود او آراسته بود و نیزمکارم اخلاق و همتی عالی داشت ، تا کاه اجل بروی تاختن آورد و عراضهٔ عارضه بدو نهاد و[2] قندیل حیاتش در کالبد تن تیره و تاریك شد ، قدم در راه عدم نهاد و فرش عمر در نوشت و درکشت بعد ازو آن سال بوزارت صاحب لا کوشی بسر رفت ، در اثناء این حالات خواجه جلال[3] بحکم وزارت و[2] بحکم یرلیغ بتصرف اموال و متوجهات و مقررات ممالك بروم آمد ، و الحق سروری کامل بود و مکنتی وزیرانه و تجملی امیرانه شامل داشت و لا کوشی اکرچه معزول بود در پناه حمایت و عنایت خسرو عادل تمورتاش از مواخذت[4] و معاقبت و باز جست تصرفات نا واجب که نموده بود مأمون و مصون بود کیف ما کان خواجه جلال در آن طنطنه[5] که بود حکم وزارت می راند ،

تا کاه در موقف شریف اردو در مابین خواجه رشیدالدین و سعدالدین صاحب دیوان مکاشفت افتاد و الفت بکلفت انجامید و موافقت بمخالفت بدل شد ، شعر :

دو دوست چون بهم آیند همچو پرهٔ قفل ... که تا دمی رخ هجرانشان نباید دید
همی بنا که بینی کرانی در حال ... در آید و بمیانشان فرو خزد چو کلید

القصه تیر تدبیر خواجه رشید در باب[6] تدمیر[7] خواجه[8] سعدالدین صاحب دیوان بر حدقه | افتاد ، چون تقدیر ازلی مطابق آن تدبیر بود صاحب دیوانرا ص. ۲۷۸ تحذیر سود نداشت ، درمیانهٔ آن حالات که از مکاشفات مقالات از سر خیالات حادث شد بتهمتی فاسد کان واقعاً او لم یکن کرفتار حکم

[1] *A.* او yok; [2] *A.* و yok; [3] *A.* Y. k. mürekkeple; [4] *A.* مواخذات ; [5] Y. طننطه ; [6] *A.* درباب yok; [7] Y. تدبیر , [8] A. خواجه yok.

قضا و قدر کشت و با چندین سرور دیکر از اکابر و صدور دیوان مثل جلال توره و مبارکشاه و غیرهم بعد از ضربت تیغ وجل شربت جان انجام اجل نوش کردند، القصه[1] بعد ازو خواجه رشید را نیز که وزیری کامل و باصابت رای و ادراك اشیا[2] مثابت و مکانت بزرجمهری[3] داشت، معارضات هم در حق او سعایتی نمودند و اورا نیز بتهمتی فاسد منسوب و متهم کردانیدند و در آن تهمت کرد غرایب بر حاشیهٔ عمل او نشست، عرصهٔ فراخ کیتی بر اوتنك کشت و مرکب رهوار سعادتش لنك شد و مدت عمرش بآخر کشید و برید اجلش در رسید و کمان کمان او چنان سست شد که یك ناوك تدبیرش بهدف صواب[4] نرسید و چون اجل تاختن آورد کفایتش سود نداشت و بتیغ جان فرسای وداع تن کرد، شعر[5]:

اری همم المرء اکتیاباً و حسرةً علیه　　اذا لم یسعده الله جده
وما للذی من حادث الدهر حیلة　　اذا یحسبه فی الامر غالب سعده

عزیزی[1] از اکابر تابعین کوید: رأیت رأس الحسین بین یدی زیاد و رأس الزیاد بین یدی المختار و رأس المختار بین یدی المصعب و رأس بین یدی عبدالملك ابن مروان[6] شعر[5]:

عیسی برهی دید یکی کشته فکنده　　حیران شده بکرفت بدندان سرانکشت
کفتا کرا کشتی تا کشته شدی زار　　فردا بکشند آنرا کامروز ترا کشت

القصه[1] درین حالات وزارت و[7] منصب صاحب دیوانی باستقلال تمام بر تاج‌الدین علیشاه جیلانی مقرر شد، و الحق وزیری[8] صاحب خیر بود[9] و مسجد جامعی در تبریز اساس نهاده است که غیر از مسجد

[1] *A.* K. mürekkeple ; [2] *A.* اسبا , Y. اسا ; [3] Y. ابوزر جمهری ; [4] Y. صدق : [5] Y. شعر yok; [6] *A.* عبدالملك بن مروان yok, Y. hâşiyede; [7] Y. و yok; [8] Y. وزیر ; [9] *A.* است .

جامع دمشق مثل آن در جهان در هیچ اقلیمی نشان نمی دهند و نظیر ندارد وبدان بناء خیر بسعادت (انما یعمر مساجد الله من آمن بالله و الیوم الآخر و اقام الصلوة و آتی الزکوة و لم یخش الاالله فعسی اولئك ان یکونوا من المهتدین)[1] مخصوص است،

القصه[2] تزلزلی عظیم درکار خواجه جلال در آمد و در اثناء این حالات از حضرت اعلی ایلچیان بقلع و قمع او وصول یافتند، در حالتی | ص. ٢٧٩ که دست از نفس و مال شسته بود و در غرقاب مذلت افتاده، خسرو عادل تمورتاش از سر لطفی که در جبلت او مرکوز است[3] در حمایت و رعایت او هر جهد وجدی[4] که مقدور بشر[5] بود در اخلاص او تقدیم داشت، تا از آن ورطهٔ هلاك بجست و جانش که در قفص تن بموئی باز بسته بود از کشا کش آن وجل باز رست و بعد از آن در حضرت او باسم[6] نیابت رتبتی وزیرانه یافت، چنانکه قایل کوید مناسب وصف حال او، شعر[2]:

جان من بخشیدهٔ شاهیست کاندر عهد او　　صد امیر ملك بخش است و وزیر بارخواه
تا بیاموزند شاهانی که زر بخشند و سیم　　رسم جان بخشیدن از سلطان دین بهرامشاه

ذکر وزارت صاحب لا کوشی و وفات او

در اثناء این حالات که ذکر رفت از اوصاف ذمیمهٔ او و تجاسر و معایب و مثالب را و بعضی بحضرت نوین اعظم[7] چوبان عرضه داشتند و از امراء مغول نواب شکایتها تقدیم داشتند، و الحق وزیری غایظ القلب بود و قساوت بر طبع او غالب و موعظهٔ با او مؤثر نمی آمد،

[1] Sûre IX, âyet 18 ; [2] *A.* k. mürekkeple; [3] Y. بود ; [4] *A.* هرچند و جهدی ; [5] Y. بشر yok; [6] *A.* باشم ; [7] Y. اعظم yok.

نكته [1] : اذا قسا القلب لم تنفعه موعظة ٌ والارض از سجت لم ينفعه المطر ، و از اوج عجب و نخوت در حضيض مسكنت ارباب كفايت و كتابت بچشم حقارت مى نكريست و [2] نمى دانست كه زمرهٔ آدمى كه رقم عبوديت حضرت [3] الوهيت دارند و اهل ايتانرا با ذات مقدس الٓهى و عنصر پاك رسل در يك سلك عزت كشيده اند كه (و لله العزة ولرسوله وللمؤمنين) [4] ، هر كه در تذليل آن كوشد خودرا از دايرهٔ عزت وجود بيرون آورده باشد و خوار كردد ، بيت [5] :

هر كرا كردكار كرد عزيز | چون تواند كسى كه خوار كند

بيت [6] :

كرچه خوبى بسوى زشت بخوارى منكر
كاندرين ملك چو طاوس بكارست مكس

هر حرفتى را آلتيست و هر صنعتى را آدابى ، هركز با آلت حدادى حلاجى نتوان كرد ، اكر وقتى احسانى از وى بوجود مى آمد، رمية من غير رام بود ، شعر تازى [7] :

فكل ماساء نى فمن خلقٍ منك و ما سرنى فمن غلطٍ

مؤلف نوشته بود قصيدهٔ ، اين بيتى چند از آن جملست [8] :

اى ستم ديدكان لا كوشى | حال كرديدكان لا كوشى
هان‌وهان‌تاخراب ديده كنيد | خاك در ديدكان لا كوشى

ص. ٢٨٠

[1] *A.* k. mürekkeple; [2] *A.* و yok; [3] Y. حضرت yok; [4] Sûre LXIII, âyet 8; [5] Y. بيت yok; [6] *A.* Y. بيت yok; [7] *A.* شعر تازى yok; [8] Y. مؤلف بيتى چند از قصيدهٔ كه كفته بود نوشت .

خرب الله داره عجلاً [1] | با مكين و مكان لا كوشى
زهد خلق تا نبستاند | ملك الموت جان لا كوشى

قال الشاعر [2] :

وما دعوت عليه قط اللعنة [3] | و الاواخر يتلونى [4] آمين

القصه [2] بعد تغير الحال و طول المقال ايلچيان بزرك بقيد او متواتر آمدند و احكام بقتل اوصادر شد ، چون كار از دست رفته بود سر نتوانست رهانيدن و تحذيرش مفيد نيامد و تدبيرش سود نداشت و هيچ عنايت و حمايتى در استخلاص او دستكير نشد ، هم بسموم قصد جان خود كرد و هم ضربت كرز ايلچى با آن سموم دست بهم در داد و على اسوء الحال شاهين اجلش از اوج رفعت در حضيض مذلت انداخت ، بحالتى كه بتر از آن تصور نتوان كرد ، (كما تعيشون تموتون) نصيب حال اوكشت و بعضى مردم را از وفات او فراغت و بعضى را ثروت حاصل شد ، مصائب قوم عند قومٍ فوائد ، شعر :

اكر مرك خود هيچ سودى ندارد | نه بازت رهاند همى جاودانى
اكر خوش خوبى از كران قلتبانان | و اكر بد خوبى ازكران قلتبانى

ذكر عصيان ايرنجين و عاقبتش [5]

القصه [2] بعد از ورود اين واردات [6] خسرو عادل تمورتاش بجهت حفظ اطراف و جوانب معدن و احتياط حدود قرامان بصوب نكيده

[1] *A.* ودتر ; [2] *A.* k. mürekkeple; [3] A. Y. العنه ; [4] A. Y. نيلونى ; [5] Başlık tarafımızdan konmuştur: [6] Y. بعد ار واردات و ورود.

نهضت فرموده بود ، ایرنجین را در آن بالا که رفته بود بلاء آسمانی دامن کیر شد و خار خذلان و شقاوت در راه افتاد ، کوکب طالعش بدرجهٔ احتراق رسید و آن مغرور شراب سهورا دیدهٔ اقبال خیره کشت وزلال آمال تیره شد و از سر تجبر شوم و سوداء تفوق در دماغ کرفت و با نوین اعظم چوبان [1] مقاومت آغاز کرد و کار بمحاربت انجامید ، آن مغرور غلواء غفلت ندانست که از دم افعی مسواك ساختن و ازدهان اژدها [2] خلال کردن بهتر از آن که با صاحب دولت منازعت پیوستن، القصه [3] بعد از مقابلت بسیار نوین اعظم در آن محاربت از مقابلت اعراض نمود، لاعن (من یولهم دبره متحرفاً) [4] بل (متحیزاً الی فئة) [4] روی بمرکز [5] سریر سلطنت نهاد [6] و اسباب اعتداد و استعداد متجنده مهیا کردانید| و غیر بعید با رایات همایون پادشاه جهان [6] ابوسعید بهادر [6] ص. ۲۸۱ خان روی بدفع خصم آورد، مسببان قضا و قدر درین شعبده در پردهٔ غیب نقشهاء بوالعجب بستند، شعر [7]:

هزار نقش بر آورد زمانه و نبود   یکی چنانکه در آینهٔ تصورماست

درین حالت که نوین اعظم چوبان (متحیزاً الی فئة) [4] از قلب لشکر اعراض نمود، ایرنجین از نقش بندیهاء قدر غافل آن عزیمت صایب را بر هزیمت حمل کرد و بامرای هزارهای [8] روم حکم فرستاد مبنی بر ذکر ظفر خود و [9] پیش از آنکه حالش بتحقیق رسد حکم فاسد راند، امراء لشکر بدان حکم مطوق فریفته شدند و حجاب غفلت غشاوهٔ بصر بصیرت ایشان شد ، (ختم الله علی قلوبهم و علی سمعهم و علی ابصارهم غشاوة) [10]،

[1] *A.* چوبان yok; [2] *A.* ازدهان ; [3] *A.* k. mürekkeple; [4] Sûre VIII, âyet 16; [5] *A,* مرکز ; [6] Y. بهادر ؛ جهان ؛ نهاد yok; [7] Y. شعر yok; [8] *A.* هزاهاء ; [9] *A.* و yok; [10] Sûre II, âyet 6.

چون خسرو عادل تمورتاش [1] را از مکمن خود غایب یافتند ومکان عزت خالی دست تطاول بر آوردند و شکرانهٔ نعمت اورا بکفرانهٔ عصیان بدل کردند و بر مسکن او زدند و غرایب اقمشه و عجایب امتعه و نقود و اجناس و خیول خاص بغارت بردند و بلعبی کژك [2] باختند و از سر غفلت در تاختند، هرچه موجود یافتند در معرض نهب و غارت [3] انداختند، خسرو عادل تمورتاش [1] از آن جادهٔ معلوم که متوجه بود منحرف کشت تا [4] تحقیق خبر کند، متوکلاً علی الله براهی دیکر مجهول منصرف شد و بعد دو روز سه منزل بطرف ولایت دانشمندیه نهضت فرمود، تا از پردهٔ غیب چه فتوح روی نماید و از منشاء سعادت منهی قدر چه حقهٔ ظفر کشاید، عقلا کفته اند [5] که : چون آفت بمال رسد بر سلامت نفس جای شکراست و چون بتن رسد بر سلامت جان همچنان،

القصه [5] نوین اعظم چوبان بعون تأیید الهی و تقدیر ربانی و تدبیر و موافقت پادشاه جهانکیر در همان روزی چند که (متحیزاً الی فئة) [6] منصرف شده بود با لشکر انبوه عودت نمود، چنانکه از کثرت لشکر مرغ را در صحرا مجال پرواز نبود، شعر [7] :

اندر آمد سپاه چون دریا   موج پولاد خاست بر صحرا
زهرهٔ شیر زبجوش آمد   دل پولاد در خروش آمد

و بر لشکر مخبط ایرنجین زد و بعد از مقابلت بسیار که دریك لحظه چندین هزار بدارالبوار| انتقال کردند، رقعهٔ [8] بقعهٔ آن معرکه چنان ص. ۲۸۲

[1] Y. تمرتاش ; [2] A. کرزکه , Y. کژکه ; [3] *A.* نهب و غارت : [4] *A.* وتا ; [5] *A.* k. mürekkeple, [6] Sûre VIII, âyet 16; [7] Y. شعر yok; [8] Y. وقعهٔ .

شد که مدتها وحش و طیر[1] را فلك از کشته میزبانی کرد و سباع و کلاب را از مقتولان سماطی بی‌نهایت هویدا شد و شعله و غوغاء آن مخاذیل[2] بانهزام فرونشست، (ولوا علی ادبارهم نفوراً)[3]، (و کان امرالله قدراً مقدوراً)[4]،

القصه[5] ایرنجین در آن کرداب شقاوت غوطه خورد و (کمثل غیثٍ اعجب الکفار نباته ثم یهیج فتریه مصفراً ثم یکون حطاماً)[6] در قید خسار و اسار در مضایق حرب و بوایق صلب افتاد و اندیشهٔ فاسد در بازار تعیب او کاسد شد و بامید دانهٔ تفوق در دام وجل اجل باتباع خود نکوسار کشت و مسببان قضا بر قافلهٔ عمرش زدند و پوستش بزندکی از تن بیرون کردند و کید و مکر او دامن‌کیر حیات او شد، بیت[5]:

چومر ماررا عمرش آید بسر   بخواباندش مرك برره‌كذر

(خسرالدنیا و الآخرة ذلك هوالخسران المبین)[6]، ثلث من[7] کان فیه کن علیه البغی و المکر و النکث، قال‌الله تعالی: (انما بغیکم علی انفسکم)[8]، (فمن نکث فانما ینکث علی نفسه)[9]، (ولایحیق المکر السیئ الاباهله)[10]، القصه[5] چون بدان غرقاب فنا فرورفت کعبه از پای پیل ابرهه برست باغ مملکت از مفسدت باغی بر آسود، هر آلت احتیالی که پرداخته بودند تارةً او مرةً ترت و مرت شد، تیغ بران صاحب دولت چون عصاء موسی بر اهل عصیان هجوم آورد، خیال فرعونیان را[11] نیست کردانید، (فاذا هی تلقف مایأفکون)[12]، ایزد تقدست اسماءه وجلت

[1] Y. طیور; [2] Y. و شعله مخاذیل و غوغا [3] Sûre XVII, âyet 49; [4] Sûre XXXIII, âyet 38; [5] A. k. mürekkeple; [6] Sûre LVII, âyet 19; [7] Sûre XXII, âyet11; [8] Y. ثلث من yok; [9] Sûre X, âyet 24; [10] Sûre XLVIII, âyet 10; [11] Sûre XXXV, âyet 41; [12] A. فرعونیان; [13] Sûre VII, âyet 114.

کبریأه در بیست چهار ساعت شبانروز دوران فلك سیصد و شصت درج آبستن صد هزار کونه عجایب و غرایب کردانیده است، وقتی که دولت ظالمی در وقت زوال بدرجهٔ وبال رسد از حرکت آن سیصد و شصت درج انعکاس دقیقه بس باشد که بیك ساعت هزار شرف و دولت وعزت را با زمین ذلت و کربت متساوی کردانیده بلکه بطرفة العینی از حجاب ظلمت ظلم انوار سعادت و کرامت مهیا کرداند، آمدیم باحوال[1] سعادت نوین اعظم تمورتاش[2] نوین[3]،

ذکر احوال تمورتاش نوین[4]

درآن منازل بولایت[5] دانشمندیه که توجه نموده بود و مترصد واردات فتوحات غیبی التجا بحضرت رب‌الارباب و مسبب الاسباب کرده، ناکاه از فتح و فتوح نوین اعظم چوبان ابدالله دولته[6] بشارت (انا فتحنالك | فتحاً مبیناً)[7] بسمع اشرف او اسمعهاالله البشایر رسانیدند[8]، ص. ٢٨٣ در ظلمت پریشانی خبر آب حیات زندکانی یافت، در تیرکی شب حیرت[9] (من حیث لایحتسب)[10] بصبح نجات سلامت پیوست، خاتم سلیمانی که بدست دیو لعین افتاده بود بدست صاحب سریر صدق و یقین بازکشت، منهیان (لاتخف نجوت من‌القوم الظالمین)[11] نداء (هذا عطاؤنا فامنن او امسك بغیر حسابٍ)[12] بکوش هوش او در دادند جهان شوریده درآن

[1] A. با احوال; [2] A. k. mürekkeple; [3] A. نوین yok; [4] Başlık tarafımızdan konmuştur; [5] A. ولایت; [6] Y. ابدالله دولته yok; [7] Sûre XLVIII, âyet 1; [8] Y. nüshasının hâşiyesinde (s. 350) «Çoban'ın öldürülmesi, Timür-taş'ın Şama kaçması, Ebu Said'in ölümünden sonra Şeyh Hasan'ın, Timür-Taş'ın oğlu Şeyh Hasan Küçük'un han olmaları, Eşref Han'ın zulmü, büyüklerin Altın ordu hanı Canı Han'a sığınmaları, Canı Han'ın Tebriz'i zabtı, Eşref'i öldürmesi, Birdi hanın Tebriz'e han edilmesi» yazılmıştır; [9] Y. حیرت yok; [10] Sûre LXV, âyet 2; [11] Sûre XXVIII, âyet 25; [12] Sûre XXXVIII, âyet 38.

تیرکی آیین روشنی از سر کرفت، اولیاء دولت مسرور و اعدا مقهور
کردند (و ذلك فضل‌الله یؤتیه من یشـآء والله ذوالفضل العظیم)[1]، قال
حمیدالطوسی[2]: لما اتانی خبرالزنات، انه صار فی‌الاموات، علمت ان موته
حیوتی، چون پرتو عنایت الٓهی برکسی تابد بطرفة‌العینی هر فرو ماندهٔ
را که باشد از حضیض خاك باوج سماك رساند، بسـیار صفا باشـد که
در تاریکی تعبیه بود و صاحب دلرا از آن خبر نباشد، رب مکروهٍ ادی
الی محبوبٍ و رب مرغوب اسفر عن وجه مطلوب،

القصه[2] جماعتی از امرا که طغیان ورزیده بودند و شکرانهٔ نعمت
بکفرانه بدل کرده و در آن حالت تزلزلی بی‌ثباتی کرده وشورش نموده
و در غارت و نهب بشـور و شغب دست درازی کرده خسرو عادل
تمورتاش همت بر هلاك ایشان کماشت، چه بترین پادشـاهان آنست که
کناهکار از بأس سیاست او ایمن باشد و بی‌کناه در خوف و این شیوه
علامت سخط خدای تعالی تواند بود، القصه[2] کوربوغا و بوغا از ضربت
تیغ با هزار درد و دریغ سر در سر سوداء فاسد کردند، بلارغو از
سبب دست درازی پای مال وبال خود شد، ایجیل (؟)[3] سبط سماقار ازآن
آتش سر تیزی که نموده بود چون باد در اطراف آواره کشت و عاقبت
جان بفرجهٔ هیچ فرجی بیرون نتوانست بردن، کوشهٔ حصنی که بدان
متحصن شـده بود شباك هلاك او شـد و چون در هر مفری که بود
نجاتش دسـت نداد ناکاه از سر برآمد، بارنبای ولد سوتای از میانه
بچالاکی بیرون جست و بجانب دیاربکر بپدر خود پیوست،

دولت شاه مستوفی که از صف النعال قدم در صدر صفهٔ اسـتیفا
نهاده بود غرور آن منصب نیز چنان در دماغ او بیضه نهاده بود که

[1] Sûre XLVIII, âyet 21; [2] A. k. mürekkeple; [3] A. اجل ; Y. ایجل

بروباه بازی می خواست که با شیر پنجه زند و اموال روم بی‌نظر و توقیع
هیچ حاکم مملکت عفواً صفواً تصرف نماند، شعر[1]:

لاتفرحن بمجدٍ جآء[2] عن غلطٍ — فللزمان اساآت و احسان
فکن من الدهر اذیصحوا علی حذرٍ — فما تقدمت الا و هو سکران

ص. ٢٨٤

فی‌الجمله[3] اول که از دایرهٔ حد خود بیرون نهاد بدفع او مشغول نشدند،
در آن فتور شعلهٔ فضول او سر بر آورد، لاجرم عاقبت طلیعهٔ عذاب
و مقدمهٔ عقاب روی بدو نهاد، او نیز با[4] دیکر طغاة شربت ضربت ممات
نوشید، شعر:

ای روبهك چرانشینی بجای خویش — با شیر پنجه کردی و دیدی سزای خویش

عقلا کفته اند[3] که فرود آوردن هزار اصیل از درخت بهتر از بر
آوردن یك بی اصیل بدرخت و مرتبت، پادشـاه را با هریك از اصناف
خلق متساوی معامله نشایدکردن، با نیك نیك با بد بد باید بودن، آنرا که
تلخی سازد شیرینی ضرر کند و آنرا که خشونت سـازد رفق موافق
نیاید، فضیل عیاض[3] کوید هارون الرشید[5] خلیفه را که: اکر کسی از
تو پرسـد که « از خدای تعالی می ترسی » اولیتر که خاموش باشی، از
آنجهت که اکر کویی «نمی ترسم» سخن بزرك باشد و محض کفر،
و اکر کویی که « می ترسم » بندهٔ خایف، آن نباشـد که نیك و بد
و امین و خاین و عالم و جاهل در نظر غفلت بی موازنهٔ عقل یکسان باشد،
القصـه[3] بیك لطیفه از فیض فضل الٓهی پای فتنه که در وجل شورش
تا کعب کل آلود شـده بود سرتا سر پاك کشت، بهشت از ننك مار
و دیو برست بنفس آدم رسید، مایهٔ فساد و قاعدهٔ زور تلاشی[6] کشت،

[1] Y. yok; [2] Y. جآء yok; [3] A. k. mürekkeple; [4] Y. بدیکر ; [5] A. هرون‌الرشید ; [6] A. لاش و لاشی .

سایهٔ مکر[1] و غدر بکاشت[2]، روی زمین[3] از فرو شکوه و حسن سیرت و آثار[4] معدلت و سریرت خسرو عادل تموزتاش[5] چون کل دهان بخنده بکشاد، چنانکه[6] در بعضی احجار بسریانی منقوش یافتند که (الملك والعدل توأمان لاغناء احدهما الآخر)، یعنی ملك و دولت بعدلت و احسان انتظام یابد و کفارت عمل سلطان عدلست و احسان،

فی الجمله[7] چون حق تعالی خسرو عادل تمورتاش را لباس کرامت پوشانیده است و قانون دولت او بر قاعدهٔ عدل و انصاف است همچنان که دست فساد متعدیان از مظلومان قاصر می‌دارد، من کان‌لله کان‌الله له، یقینست که لباس کرامتی که از خزانهٔ (تؤتی الملك من تشآء)[8] پوشانید، بتعاقب و ترادف زمان نکردد، | ص. ۲۸۵ القصه[1] درین مدت که با اتراك طریق صلح پیوست و باستمالت و مواعید احسان امرای قرامان‌را استخدام فرمود و در جوانب کافهٔ رعایارا امن و امان ظاهر شد و هرکسی از وضیع و شریف در وطن خود بی‌خوف تمکن یافت از حضرت علیاء پادشاه جهان رسولان متواتر بطلب آمدند کیف ما کان، خسرو عادل[9] عزم عبودیت حضرت کرد، چه سکون بی‌حرکت از لوازم جماد است، هیچ سایر و طایر بی‌حرکت بمطلوب نرسد، مرد قوی حزم دست از عزم باز ندارد و[9] جواهر از مسکن سکون تا رحلت کند عزیز وکرامی نشود، لله الحمد و المنه که این جهاندار را از سکون و حرکت و مقام ونهضت مقصود اماطت عوادی و اطفاء شرر و دفع ظلم و ضرر است و همت برآن مصروف می دارد و نهمت برآن معطوف که پیوسته فراغت اصحاب سلامت و رفاعت ارباب دیانت حاصل باشد،

فی الجمله[7] آن سال در آن سفر بسر برد، سال دیکر بنوازش و عوارف حضرت علیاء پادشـاه جهان اختصاص خسروانه یافته بطالع

[1] Y. مکر yok; [2] A. بکاشت ; [3] Y. sonradan جهان : [4] Y. یسار : [5] Y. تیمور ; [6] A. که : [7] A. k. mürekkeple; [8] Sûre III, âyet 25; [9] A. خسرو پیروز بخت ; [10] A. و yok.

فرخنده و اختر میمون عودت فرمود و چون بمقر و مستقر[1] امارت و حکومت پیوست و سایهٔ سعادت بر کافه جمهور ممالك انداخت تقویت دین اسلام و رعایت اسلامیان چنان نمود که از آثار خیر و احسان و دفع ظلم و عدوان و قمع متعدیان و متمردان امارت افعال و احوال مهدی بظهور پیوست، شعر :

فریدون فرخ فرشته نبود ... زمشك و زعنبر سرشته نبود
بداد ودهش یافت آن نیکویی ... تو دادودهش کن فریدون تویی

فی الجمله[2] افعال حسنهٔ[3] او و آثار عدالت او بغایتی است که، شعر[2]:

از غایت سیاست او در دیار او ... یك موی کوسفند کند کار صد شبان

اتراك را که از هر طرف راه مخالفت کشوده بودند و سوداء عصیان چنانکه غارت مذموم ایشانست در دل کرفته از بأس سیاست و هم سطوت او آرام کرفتند، اتراك مشئوم[4] چون ذیاب اند وقاحت را حرفت ساخته اند و فرصت را چشم نهاده که اکر مجال باشد فساد انکیزند و اکر خطر تصور کنند بکریزند، اکر این جنس طایفهٔ متمردان‌را[5] زاجر[6] و مانع نباشد قوانین عالم[7] از نهج سداد بر کردد و هرکس بقوت و شوکت خود طمع در ملکی کند، السلطان | ص. ۲۸٦ ظل‌الله فی‌الارض یأوی الیه کل مظلوم، و هر جزء و کلی غشوم چون نهمت عالی رای روشن او قوی است و مبین و افعال و خصایل حمیدهٔ او بتأیید الٓهی محکم و متین، باستیلاء عساکر جراره و خدم کراره و غلمان درم خریده و شجاعان کرم پرورده کثرهم الله بترادف النصرة و تضاعف الفتح دمار از اتراك مار صفت بر می آورد و رقعهٔ هر بقعه که از عهدی بعید و دوری مدید

[1] Y. مستقر yok: [2] A. k. mürekkeple; [3] A. احسنه ; [4] Y. میشوم ; [5] A. متمردرا ; [6] A. ازاجر ; [7] A. عالم hâşiyede.

بادناس و ارجاس آلوده شده است و فرسوده کشته از ترك تاز ترك سترك پاك می کرداند،

القصه[1] آنچه در آن باب باقصی الغایه می کوشد و از امارات ظهور مهدی یکی آنست که شراب را که ام‌الخبایث است و (الخمر جماع الاثم) حدیث مصطفوی[2] است صلوات الله علیه، از بلاد و دیار چنان زایل کردانیده است که هیچ آفریده‌را از ترك و تاجیك و کافر و مسلمان زهره و یارای آن نیست که نام شراب بر زبان راند تا بشرب چه رسد، چنانکه نقلست از جامع الاصول[3] که در عهد مصطفی صلوات الله علیه شارب الخمری‌را در موضع حنین[4] آوردند، بدست مبارك خود خاك در روی وی افشاند و فرمود که حد زدند تا بچهل و در زمان خلافت امیرالمؤمنین ابوبکر رضی‌الله عنه همان حد چهل مطرد بود و اما در زمان امیرالمؤمنین عمر رضی‌الله عنه باستشارت اصحاب و عبدالرحمن بهفتاد رسانیدند، مسطور است که[5] «من شرب الخمر فاجلدوه ثم ان شرب فاجلدوه ثم ان عاد فاقتلوه»، بعد از اقامت حد چون اصرار کند فرموده است، حکما کفته اند[1] که حرام علی الملك السکر لانه حارس الملك و من القبیح ان یحتاج الحارس الی الحراسة، یعنی مستی بر بادشاه حرامست، زیرا که پاسبان ملك است و زشت باشد که پاسبان محتاج بود بپاسبان دیکر،

صاحب دولت آن باشد که اول سیاست بر خود راند و اخلاق خود مهذب کرداند، تا بعد از آن ریاست و سیاست را اعتباری تواند کردن، قیل[1]: اوحی الله تعالی الی عیسی علیه‌السلام، یا عیسی عظ نفسك ثم اتعظ، در قوانین عدل و انصاف مستی بر بادشاه از آن سبب منهی و محرم است که بواسطهٔ آن از اصلاح مقاصد و استصلاح مفاسد بازماند، سلطان

[1] A. k. mürekkeple; [2] Y. نبوی : [3] A. جنانکه نقل است نقل ; چنانکه نقلست از نقل جامع الاصول Y. , جامع الاصول [4] Y. جنین ; [5] A. که yok.

عادل خیر من مطر وابل، پادشاه داد دهنده بهتر از باران باریده، قطرات امطار بر بوادی و بحار و فلوات و قفار برابر ببارد[1] | بعضی‌را ص. ۲۸۷ نافع آید و بعضی‌را ضایع کذارد، اما شعاع آفتاب عدل بر قوی و ضعیف چنان رسد که همه‌را نافع و ناجح آید، نکته[2]: چنانکه اعضای آدمی محتاج است بتعهد و تفقد، ولایت نیز محتاج است بعدل و عمارت، حیات عالم بعمارت است و عمارت بعدل انتظام یابد، امیر حمص[1] نوشته بود بعبدالملك و اجازت خواسته که حمص‌را باروئی و سوری سازد از بیت‌المال که مسلمانان از خوارج ایمن باشند، بجواب نوشته بود که «حصنوها بالعدل» یعنی که بوجود عدل بهیچ حصن وغیر آن بچیزی دیکر احتیاج نیفتد،
القصه[2] از تقویت و تربیت این جهاندار دیندار یکی دیکر آنست که یهود و نصاری را که بصورت لباس در زی[3] اسلامیان چنان درآمده بودند که هیچ کس مؤمن از کافر من حیث الصورة فرق نمی کرد، اکنون یهود و نصاری‌را بعلامت غیار وکلاه و دستار زرد چنان معین کردانیده است و تمیزی ظاهر شده که موجب اذلال اهل ضلال است و اعلاء درجهٔ اسلام، نکته[1]: دین بپادشاه قوت کیرد و پادشاه بقوت دین بر قرار ماند،

نامهٔ محیی‌الدین عربی بسلطان عزالدین کیکاوس[4]

شیخ محیی‌الدین عربی[5] رضی‌الله عنه[6] که صاحب تألیف «فتوحات مکی» است درین ابواب که اسباب شرایط اسلام است بر سبیل نصیحت نامهٔ بسلطان عزالدین غالب نوشته است، چون همت مبارك خسرو عادل برین آیین که از موجبات شرایط اسلام است مصروف است بعضی از ابواب آن نصایح و وصایا اینجا نوشته شد، تا اکر رغبت باشد از بعضی

[1] A. نبارد ; [2] A. k. mürekkeple; [3] Y. درروی . [4] Başlık tarafımızdan konmuştur; [5] A. عرابی ; [6] A. رضی‌الله عنه yok.

فضلا استفسار نماید و بدین کلمات قیام واجب داند و آن کلمات برین جمله است :

« علیك برفع [1] النواقیس و التظاهر بالکفر و [2] اعلاء کلمة الاسلام ببلادك و رفع الشروط التی اشرطها امیرالمؤمنین عمر ابن الخطاب رضی الله عنه ، نهی اهل الذمة ان لا یحدثوا [3] فی مدینتهم ولا ما حولها کنیسةً ولا دیراً ولا صومعةً راهب ولا یجددوا ما خرب ولا یمنعوا کنایسهم ان ینزلها احد من المسلمین ثلاث لیال یطعمونهم ولا یأووا جاسوساً ولا یکتموا غشاً للمسلمین ولا یعلموا القرآن اولادهم ولا یظهروا شرکاً ولا یمنعوا ذوی قرابتهم من الاسلام ان ارادوه و ان یوقروا [4] المسلمین و ان یفرغوا لهم من مجالسهم ان ارادوا | الجلوس و لایتشبهوا [5] المسلمین فی شیءٍ من لباسهم فی قلنسوةٍ ولا عمامةٍ ولا نعلین ولا فرق الشعر ولا یتسموا باسماء المسلمین ولا یکنوا بکناهم ولا یرکبوا سرجاً ولا یتقلدوا سیفاً ولا یتخدوا شیاً من سلاحٍ ولا ینقروا خواتیمهم بالعربیه ولا یبیعوا [6] الخمور و ان یجزؤا بتقادم رؤسهم و ان یلزموا زیهم حیث ماکانوا و ان یشدوا الزنانیر علی اوساطهم و ان لایظهروا صلیباً ولا شیئاً من کتبهم فی طرق المسلمین ولا یرفعوا اصواتهم مع موتاهم ولا تجاوز المسلمین موتاهم ولا یضربوا بالناقوس الاضرباً خفیفاً ولا یرفع اصواتهم بالقرآت فی کنایسهم و ان خالفوا شیاً مماشرطوا فلا ذمة لهم [7] »

ص. ۲۸۸

تا اینجا جمله سخن شیخ ربانی محیی‌الدین است قدس الله روحه منقول از مکاتبهٔ امیرالمؤمنین عمر رضی‌الله عنه ، واجب آمد که چون شروع

[1] A. نرفع ; [2] Y. و yok; [3] Y. تحدثوا ; [4] Y. یقروا ;
[5] A. یتشتبهوا ; [6] A. یبتغوا , [7] Hazreti Ömer'in *Ehl-i zimmet* hakkında verdiği rivâyet edilen *ahdnâme*'nin uydurma olduğu kabul edilmekle beraber, zaman zaman İslâm aleminde, onun ahkâmına uymak teşebbüsleri arasında müellifin zikrettiği bu teşebbüs, bu an'anenin devamı ve Anadoludaki neticeleri dolayısiyle dikkate değer (Bu ahidnâme dolayısile W. Barthold - F. Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1940 s. 166-168 bk.).

فرمودند برین جمله روند و مأمول است که درین دولت مبارك چیزی از این باقی نماند ،

و الحمدلله علی هذه الانعام والاکرام حمداً اکثر من ارمال القفار
و قطرات البحار والصلوة والسلام علی نبیه المختار
و آله الاخیار و سلم تسلیماً کثیراً کثیرا

قد فرغ من تحریر هذه التاریخ فی عشر الاول من جماذی الاول سنه اربع و ثلاثین وسبعمایه علی ید العبد الضعیف محمد بن علی المحرر باقسرا [1]

ذات معظم شهریاری که لطیفهٔ موجودات است و خلاصهٔ کاینات در مزید مرتبت جهانداری و تخلید منقبت شهریاری و توفیق مزید عدل کستری و تهذیب سجیت ملك پروری و تازه داشتن مکرمت و تقویت ضعفاء امت و اظهار سیادات پادشاهی و ادخار سعادت نامتناهی الیف دوام سرمد و حلیف بقاء ابد باد ، زمان زمین طایع و جهانیان خاضع و ایام مأمور و دهر منقاد و ایزد تعالی کافی مهمات و کفیل مراد آفاق و انفس طوقدار و افلاك و انجم پیشکار
بنبی الرحمة کاشف الغمه و آله اخیار الامة و الحمدلله واحده
و هو حسبنا و نعم الوکیل .

---

[2] Y. de ayni müstensih tarafından yazılan ve ayni ibare ile nihayet bulan hâtimenin yazıldığı yer ve tarihle müstensih'in ismini ihtiva eden kısım hatimenin sonunda şu tarzdadır: قد فرغ من تحریر هذه النسخة الشریفة علی ید اضعف العباد محمد بن علی الکاتب تعریفاً باقسرایی فی یوم الثلث الثامن عشر من شهرالمبارك شوال سنه خمس و اربعین و سبعمایه .

فهرست اسماءالرجال والقبایل والامم

ا

[1] ر. رجوع کنید

ب

پ

ت

ز

س

ش

ص

ض

ط

ظ

ع

غ

ف

ق

ك

ل

م

ن

ه

ی

فهرست البلاد و الاماكن

ا

ب

پ

ت

ج

[1] *Râhat uş-Şudur*'da da برزم (s. 120). Oradaki kayıdlara bk.

[2] Ürgüp adı ayni şekilde بروکوب *El-Veled uş-Şefīk*'de de zikredilmektedir. (s. 306): وانواع غزواتش (صلاح‌الدین ایوبی) در مجلد بزرك منحصراست و آن کتاب درین زمان نزد مولانای معظم ملك‌القضاة والحکام اورع مجتهدی الانام نجم‌الملة والدین قاضی محفوظهٔ بروکوب ادام‌الله فضله موجوذ است و مطالعه‌کرده ام.

ص

ط

ع

غ

ف

ق

ک

ل

م

فهرست الاصطلاحات التاریخیه و الکلمات الترکیه و المغولیه

[1] Mısır kaynaklarında da geçen *Ḳara ġulâmân* Ḳara ġulâmiyya, D o z y' ye göre ordunun hareketinde yolları murakaba eden askerlerdir. (bk. M a ḳ r î z î, *es-Sulûk*, nşr. Mısır I 'I, s. 75; Q u a t r e m è r e, *Hist. Sult. Mamlouks*, II, P. 90). Ḫalil Ẓâhiri'nin ifadesinden isimlerinin de gösterdiği veçhile bunların siyah renkli kölelerden mürekkep olduğu anlaşılıyor : ... قطعة مختلفة الاسما والالوان ... و ركابداريه و مهمانداريه و قراغلاميه (Zübdet *Keşf ül-Memalik*, Paris 1894, s. 124).

فهرست الابواب

فهرست غلطات

خطا	صواب	ص.	س.
حکم قدر	حکم قضا و قدر	١٨	٥
ابن	این	٢٠	١٢
ینفع	تنفع	٢٣	٤
حشم	خشم	٢٦	٥
جهب	جهت	٢٧	١٤
توآید	تواند	٢٨	٢٠
جانیب	جانیت	٣١	١١
خادم‌را	حادم راکه	٣٩	١٣
وهمت	همت	٥١	٤
ذرکوبی	زرکوبی	٦٢	١٢
تغار	وتغار	٦٨	١
باد	تار	٧٠	٣
فته	فتنه	٧١	٨
ناباك	ناپاك	٧١	١٣
سواء	سواد	٨٠	٣
پیش	بیش	٨٧	٤
یبکی	تبکی	٨٨	٤
شد	شده	٩٢	٩
الوزاراة	الوزارة	٩٥	٥
درعبارت	دررعبارت	٩٦	٤
تعیش	بعیش	٩٩	٢
فرستاند	فرستادند	١٠٤	١٩
از	واز	١١٠	١
چراد	جراد	١١٠	١٨
عرامت	غرامت	١١١	٢٠
بعد اهشت ماهز	بعد ازهشت ماه	١١٩	١٤
بعد	بصد	١٢٨	١٣
اصدقة	اصدقه	١٢٨	١٦
نسید	نیست	١٤١	٤
هذار	هزار	١٤٥	٢٠
تخرقك	تحرقك	١٥٨	١٢
باعت	باعث	١٦١	١٥
تاربخه	تاریخه	١٦٢	١٥
قلك	فلك	١٦٦	٧
درلت	دولت	١٧٥	٣
نفنودمی	نغنودمی	١٧٧	١٩
ظلالت	ضلالت	١٧٩	٣
خل	حل	١٨٢	١٥
یاخضر	باخضر	١٨٧	٧
تافت	یافت	١٨٩	٦
منشرع	منشرح	١٨٩	١١
شخصی	شخص	١٩٤	٧
تحلف	تخلف	١٩٨	١٠
موافقت	موافقت	٢٠٣	٥
سولمیش	سولمیش که	٢٠٥	٢
آن	ان	٢٠٧	١٠
منوجه	متوجه	٢١٠	١٦
مفابلهٔ	مقابلهٔ	٢١٥	١٣
هست	هست	٢٢٨	٣
غیت	غیب	٢٣١	١٦
نیامیزد	بیامیزد	٢٣٨	٧١
بجایش	بجای	٢٣٩	٧
را مطالبه	راه مطالبه	٢٤١	٧

خطا	صواب	ص.	س.	خطا	صواب	ص.	س.
کفث	کفت	٢٥١	١	آيبن	آيين	٢٩٥	١٧
قنفور	قنغور	٢٥٣	١٨	وضع	وضيع	٢٩٩	٧
تدرو	تذرو	٢٦٣	٢	متوجهان	متوجهات	٣٠٩	٩
يديد	پديد	٢٧١	١٢	نبز	نيز	٣٠٩	٢٠
منشر	منتشر	٢٩٥	٩	رأس	رأس المصعب	٣١٤	١٥

S. 68 in son satırına şu cümle ilâve olacak: لان فى الصلح تأخير الآجال و تحقيق الآمال و اكر حكمى باشد متضمن فساد يمكن كه بوجود او مندفع كردد چون سلطان اورا بدان رسالت موسوم

Önsözde s. 31 satır 24 de Müsâmeret ül-aḫbâr, *Müsâyeret ül-ahbâr* olacak.

Mutenebbî, *Dîvân*, nşr. Kahire.
W. De Tiesenhausen, *Altun ordu Devleti tarihine ait metinler*, Türkçe nşr. ve terc. İ. H. İzmirli, İstanbul 1941,
Ebul-Faraç, *Muhtuşar ud-Düvel*, Beyrut 1890.
Baybars tarihi, Türkçe terc. Prof. Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul 1941 (Türk Tarih Kurumu).
Necmeddin Râzî, *Mirşad ul-ʿİbâd*, neşr. Tahran.
Reşîdeddin, *Câmiʿut-Tevarîh*, neşr. Quatrèmer, Paris 1826, E. Blochet ve K. Jahn (GMS).
Makrîzî, *Kitab us-Sulûk*, neşr. Mısır. fransızca terc. Quatrèmere, *Histaire des Sultans Mamlouks*, Paris 1842 vol. 2
Kalkaşandî, *Subh ul-Aʿşâ*, XIV, neşr. Mısır.
Houtsma, *Tercuman-i Türkî ve Arabî*, Leiden 1894.
A. Caferoğlu, *Uygur sözlüğü*, İstanbul 1934.
Kowalewski, *Dic. Mongol-russe-français*, Kazan 1844-49
Ramstedt, *Kalmukische Worterbuchs*.
İbn Mühennâ, *Hilyet ul-Lısân*, neşr, Kilisli İstanbul 1340.
Ebu Hayyan, *Kitab ul İdrâk*, neşr. Caferoğlu İstanbul 1931. (Türkiyat Enstitüsü)
Şeyh-Süleyman, *Lügat-i Çagatay*, İstanbul 1298,
Söz Derleme Dergisi, neşr. Türk Dil Kurumu
Uigurica II
G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Combridge 1930.
W. Barthold, *Zap. Vost. Otd. XVIII.*
„ *Ilhanila devrinde mâlî vaziyet* (THİTM, I)
Fuad Köprülü, *Anadolu Beylikleri tarihine ait notlar*, TM. II.
„ *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1928.
„ *Les Origines de l'Empire Ottoman*, Paris 1935.
„ *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, (Belleten XXVII).
Z. Velidî, *Moğollar devrinde Anadolunun İktisadî vaziyeti*, THITM, I.

Halil Edhem, *Kayseriyye şehri*, İstanbul 1334.
F. Tauer, *Les Marruscrits persans historigues des bibliotheques de Stamboul*, (Archiv Orientalni IV, 1932).
C. A. Storey, *Persian Literatur II*, 1934.
H. Fehmi Turgal, Aaksarayî'nin hulâsa tercümesi, *Konya mec.* (1-6) 1637.
Fikret Işıltan, *Die Seltschuken gsschichte des Akserâyî*, Leipzig 1943.
F. Nafiz Uuzluk ve Nuri Gençosman, *Selçukî devletleri tarihi*, (Aksarayî'nin tercümesi) Ankara 1943.
M. D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, IV, La Haye 1835.
Salemann, *Noch Einmal die Seldschuken verse*, Petersburg 1891.
P. Wittek, *Le Sultan de Rûm*, Bruxelles 1938 (Şark ve Slav tarihi ve filolojisi yıllığı VI, 1938).
K. Jahn, *İranda kâğıt para*, Archiv Orientalni; Türkçe terc. M. Köymen, Belleten XXIII-XXIV.
P. Pelliot, T' oung Pao XXVII.
L. Raşonyi, *Les Origines des Besarabas* (Arch. Europae Centro-Orientalis 1-4 i. *Selçuk adı* (Belleten X).
A. Refik, *Anadoluda Türk aşiretleri*, İstanbul 1930.
İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı teşkilâtına medhal*, İstanbul 1941 (Türk Tarih Kurumu).
Osman Turan, *Oniki hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941.

MUKADDEME VE HÂŞİYELERDE KULLANILAN ESERLER

Mahmud Kâşgarî, *Divânü lugat it-Türk*, nşr. Kilisli Rifat, İstanbul 1333-1335 terc. Besim Atalay, 1939-1941 (Türk Dil Kurumu).

İbn Bîbî, *El-Evâmir ül-ʿAlâniyye fi'l-umûr il-ʿAlâiyye*, Ayasofya yazm. No. 2985; *Muhtasar selçuknâme* nşr. Houtsma, Leide 1902.

Kadı Ahmed (Niğdeli), *el-Veled uş-Şefîk*, Fatih yazm. 4519.

Eflâkî Dede, *Menakıb ül-ʿÂrifin*, Ankara umumî ktp. yazm.

Anonim Selçuknâme, Paris Bibliotheque National yazm. No. 1553 (Collec. Schefer).

Râvendî, *Rahat uş-Sudûr*, nşr. Muhammed İkbal 1921 GMNS.

Cüveyni, *Târih-i Cihanguşa*, nşr. Mırza Muhammed, I, 1913 GMS.

Aziz b. Erdeşîr Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, nşr. Kilisli Rıfat 1928 (Türkiyat Enstitüsü)

İmadeddin Isfahânî, *Zubdet un-Nusrat*, neşr. Houtsma Leide 1889, Türkçe terc. Kıvameddin Burslan 1943 (Türk Tarih Kurumu).

Sadrüddîn el-Hüseynî, *Ahbâr ud-Devlet ıs-Selçukıye*, neşr. Muhammed İkbal Lohor 1933, Türkçe terc. Necati Lügal 1943 (Türk Tarih Kurumu).

İbn Abd Rabbıhi, *el-ʿIkd ul-Ferid*, neşr. Bulak, II

Ebu Bekir es-Sûlî, *Kitab ul-Evrak*, neşr. İ. H. Dunne London 1935.

İbnul-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, nşr. Mısır.

Ebu'l-Fidâ *el-Muhtasar fî tarih il-Beşer*, nşr. İstanbul.

Nerşahî, *Târih-i Buhura*, nşr. Tahran.

Muhammed b. el-yezdî, *el-'Ûrâzat fi'l-Hikâyet is-Selçukiyye*, nşr. Karl Süssheim, Mısır 1326,

Kadı Beyżâvî, *Nizâm ut-Tevarih*, neşr. Behmen Mirza Kerimî, Tahran 1313.

Hamdullah Kazvînî, *Nüzhat ul-Kulûb*, neşr. G. Le Strange, Leiden 1915 GMS.

" *Târihi-i Güzîde*,

Yakut Hamavî, *Mu'cem ül-Buldân*, nşr. Wüstenfeld,

Fahreddin Mübarekşah, *Târih*, nşr. E. Denison Ross London. 1927.

Câhiz, *Risalet fî fazail ul-Etrâk*, nşr. Van Vloten Leiden Türkçe terc. M. Şerafeddin, Türkyurdu cilt, V 1329.

Nizâmeddîn Şâmî, *Zafernâme*, nşr. F. Tauer, Prague.

İbn Batuta, *Seyuhatnâme*, Türkçe terc. M. Şerif, İstanbul 1333.

el-Omarî, *Mesâlik ül-ebşâr*, nşr. F. Taeschner.

Müneccim başı, *Câmi'ud-Düvel*, Bayezid yazımı 5019.

Kâtib Çelebi, *Keşf uz-Zunûn*, nşr. Prof. Şerefeddin Yaltkaya I, İstanbul 1941.

Hâfiz Ebrû, *Zeyl-i Cami'ut-Tevârih-i Reşidî*, nşri H. Bayanı, Tahran 1317. Fransızca terc. H. Bayanî Paris 1936.

Abdullah Kaşanî, *Târih-i Olcaytu*, Ayasofya yazmı. 3019.

İbn Hallikân, *Vefeyât ul-A'yân*, İngilizce terc. de Slan London 1843.

Hinduşah Nahçivânî, *Tecârib us-Selef*, nşr. A. İkbal, Tahran 1313.

Hwandmîr, *Dustûr ül-Vazerâ*, nşr. Said Nefîsî, Tahran 1317.

İbn ül-Ezrak, *Târih-i Meyyafârkîn* İbn Kalanısı neşrinde.

İbn Kalanısî, *Zeyl-i Târih-i Dımışk*, Beyrut 1908.

Vassâf, *Târih-i Vassâf*, nşr. Hammer Wien 1856.

Yazıcı oğlu, *Selçuknâme*, Topkapu yazmı 1391.

Enverî, *Düstûrnâme*. nşr. Mukrimin Halil, İstanbul 1928.

Neşrî, *Târih-i âl-Osman*, Tarih Kurumu yazm.

Aşık Paşazade, *Târih-i âl-Osman*, nşr. Giese.

قتل و غارت روان کرده بود رومیان‌را منهزم کردانید انکوریه وکنکر در تصرف قلج
ارسلان درآمده از انجا بقونیه رفته بر تخت بنشست و درین حال چنانکه اشارت کردیم
خویشان قلج ارسلان و سلجوقیان بالای‌را درولایت عجم دولت بکهولت پیوسته کاهلی
و ضعف درتدابیر روی نموده کواهلشان تحمل اعباء سلطنت نداشت و خلیفهٔ روی زمین
از دارالخلافه بغداد بقلج‌ارسلان خلعت و علم و طبل و منشور سلطنت روم فرستاده
بر مملکت بلاد مذکور تقریر ارزانی فرموده باومید تسلیم ملك عجم هم ترغیبش داد
قلج ارسلان فرزندش مسعودرا در روم بدارالملك قونیه قائم مقام کذاشته سوی بغداد
بخدمت خلیفه متوجه شد جاولی سقاور و ارکان سلاطین عجم ازآمدن قلج آرسلان ترسیده
امرای وی را هم بتهدید و هم بترغیب و تطمیع فریفته از و دلها سرد کردانیده عذر
روادیده قلج‌ارسلان‌را در رود خانهٔ خابور انداخته غرق‌کردند و بمفارقین مدفونست سلطان
مسعود فرزندش مرك پدر شنیده عزا داشته از خلیفه بدو خلعت و لوا و تعزیتنامه بتقریر
سلطنت روم صدور یافت از آنکه سلطان مسعود ابن قلج ارسلان بزرك بن سلیمانشاه
سلطان روم شده بجهاد و غزا مشغول کشته معظم فتح بلاد روم و شکستن فرنکان
ملاعین از دست مبارکش سنهٔ ثلاث و اربعین و خمسمأئه میسر آمد و از غایت عقل
و کفایت و سعادت مسعودی چونامش که درذات داشت با ملك یاغی بسان پسر ملك
دانشمند طریق دوستی و پیوندی پیش نهاده مدت مملکت خود درممالك باوی می ساخت
بعد ازو چون پسر و نوردیده اش سلطان اسلام ملك‌الروم والشام والارمن والافرنج
عزالدین ثانی قلیچ‌ارسلان روم ابن سلطان مسعود ابن قلج‌ارسلان سابق ابن سلیمانشاه
بر تخت سلطنت روم بدارالملك بنشست و شهر آقسرارا چنانکه بالای این‌کتاب اثنای ذکر
مجددان دین اسلام مشروح ذکر کرده ایم بنیاد نهاده تمام ساخته از ابتداء تاریخ
جلوسش سنه احدی و خمسین و خمسمأئه تا تمام چهل سال ایام مملکت باتفاق ضعف
قوم دانشمندیان بلاد روم‌را بر یازده‌کانه اولادش چنان قسمت کردکه برکن‌الدین
سلیمانشاه توقات و ناصرالدین برکیارق ثانی نکیسار و قیلوحصار و قطب‌الدین ملکشاه
سیواس و اقسرا و نورالدین محمود قیصریه و معزالدین قیصر شاه ملطیه و محی‌الدین
مسعود انکوریه و مغیث‌الدین طغرل آبلستان و نظام‌الدین ارغونشاه اماسیه و سنجر شاه
ولایت اوجات زیرین و بنام علاءالدین طغرل ارسلان محروسه دارالبهلوانیه و مدار
الجهاد بالممالك‌الرومیه نکیده هم سینور اقسرا و اراکلیه عن‌الجهتین تعریفاً محل تألیف
این کتاب تشهیراً و غیاث‌الدین کیخسرو کوچکین محبوب ترین همه ولی عهدش اراکلیه
حصه مقسوم رسید و در ایامش کنکر و انکوریه و نواحی سنه ثلاث و ستین و خمسمایه
مقید و فتح قیصریه و زمندی سنه اربع و ستین و خمسمایه‌را مقرون و فتح ولایت دانشمند
نکیسار و توقاد و باقی بلاد ماوراء آب سیواس سنه‌ثمان و ستین و خمسمایه مورخ هزیمت
کرمنویل از لشکر منصورش سنه سبعین و خمسمایه منوط ولی عهدی بنام قطب‌الدین
ولدش مع آن که بعد ازوی تا رنجور و سنه سته و ثمانین و خمسمایه مبرهن، وفات ابن

سلطان قلج ارسلان مذکور مشکور مبرور عامر معمور باتمام چهل ساله شاهیش سنه
تسع و ثمانین و خمسمایه مقطوع به و وقتی قیصریه و سیواس‌را سلطان مذکور ستده، ذوالنون
نبیرهٔ یاغی بسان بن ملك دانشمند مفلوج کریخته بنکیسار رفته بملك عادل نورالدین محمود
سلطان شام بدامادی که نزد او داشت خط فرستاده مدد خواسته، عبدالمسیح باسه هزار
مرد آمده قیصریه و سیواس‌را خلاص کرده فرو کرفت، چون ملك نورالدین درشام
وفات یافت سلطان مشار الیه ازباب‌الجهاد و دارالرباط و اقامت مبارکش اقسرا بقیصریه
آمده بکلی بستده، ذوالنون رنجور درنکیسار وفات یافته پسرش اسمعیل‌را بضعف وکوچکی
بوعد و وعید سلطان قلج ارسلان بقتل آورد از آنکه آل دانشمند منقرض کشته،
تمامی ممالك روم و یونان بفرزندان سلجوق مقرر شده .

(*el-Veled uş-Şefîḥ*, Fatih yazm. No : 4519, S. 291, 292, 293)

ESERİN KAYNAKLARI

العقدالفريد

ولاية عبدالملك بن مروان

هو عبدالملك بن مروان بن الحكم بن اميه ويكنى
اباالوليد ويقال له ابوالاملاك و ذلك انه
ولى الخلافة اربع من ولده الوليد و سليمان
و يزيد و هشام... امه عايشه بنت
المغيره بن ابى العاص بن اميه

(Bulak tab'i II, S. 316)

مسامرة الاخبار

خلافت عبدالملك بن مروان

كنيتش ابوالوليد واورا ابوالاملاك نيز مى كويند
جهت آنكه چهار نفر از پسران او بخلافت نشستند
يكى وليد دوم سليمان سوم يزيد چهارم هشام
مادرش عايشه بنت المعاويه بن المغيره بن
ابى العاص بن اميه بود

(A. Y. S. 37)

نظام التواريخ

ابوالعباس عبدالله

سبب خلافت او آن بودكه محمد بن على
داعيان را بركاشت تا پسران اول ابراهيم
وبعد از آن ابوالعباس را دعوت كند

(nşr. Behmen Mirza, Tahran 1313, S. 51)

مسامرة الاخبار

ابوالعباس عبدالله

سبب خلافت ايشان آن بودكه محمد بن على
داعيان را بركاشت تا پسران اول ابراهيم و بعد
از او ابوالعباس را دعوت كنند

(A. Y. S. 46)

الناصرلدين الله

مردى دلاور و دانا بود و در ايام او
دولت آل سلجوقيان بانجام رسيد
و سلطان محمد تكش مستولى كشت

(S. 59)

خلافت الناصرلدين الله

مرد دلاور و دانا بود و درزمان خلافت او
دولت آل سلجوق در ديار عراق و خراسان
و غيره بسر آمد بانجام پيوست و سلطان
محمد تكش مستولى كشت

(S. 65)

كتاب الاوراق

وما سمع بخليفة قط قال : لااريد جليساً،
انا اجالس المصحف افتراه ظن ان مجالسة
المصحف خص به دون آبائه و اعمامه الخلفا

(nşr. İ. H. Dunne, London 1935, s. 193)

مسامرة الاخبار

ماسمعت بخليفة قط يقول : لااريد جليساً وجالس
المصحف ظن انه جالس المصحف خص به دون آبائه
و اعمامه الخلفا

(A. s. 61, Y. 62)

KAYNAK OLDUĞU ESERLER

مسامرة الاخبار

المستنصر بالله

درزمان او خوارزميان مستاصل شدند و لشكر
مغول مستولى كشت، جرماغون ببغداد رفت
وبا شرف الدين اقبال سرايى محاربت كرد ،
شرف الدين اقبال ظفر يافت و جرماغون
منهزم باز كشت ، مدت خلافت او هفده
سال و هفت ماه بود

(A. S. 65. V. S. 66)

الولدالشفيق

المستنصر بالله

و درزمان او خوارزميان را شكست خوارى رزم
مشاهده كردند و قوم مغول مستولى شد ، امير
جرماغون روا ديده ببغداد رفته با شرف الدين
اقبال محاربت آراسته ، شرف الدين برو غالب
آمده ، جرماغون منهزم باز كشت و مدت
ملك خليفهٔ مشار اليه بهفده سال مقرون

(S. 272)

Müsameret ül-ahbâr'ın 27, 28, 29 sahifelerini *el-Veled uş-Şefık*'ın şu parçasile karşılaştırınız:

قلج آرسلان بزرك بن مغرالدين ابوالحارث سليمانشاه بن سلطان محمد برادر سوم جد طغرل كوچك ازديار عراق و ملك عجم اعتزال كرده بنيت فتح روم حوالى رها و دياربكر و ساحل فرات رحلة الشتاء والصيف بييلاق و قشلاق ايام مى كذرانيد .

ارميانوس ملك الروم قصد بلاد اسلام كرده ملك دانشمند حاكم نكيسار مرقدش و توقاد و سيواس و آبلستان و آن حدود كه پيش از وصول رايات سلجوق و فرزندان روم ازكاه منهزم شدن ارميانوس ملك روم بر دست سلطان محمد الب ارسلان ببلاد مذكور حاكم و فاتح بود قصاد فرستاده از ملوك ماردين مفارقين و آمد و خربيرت و ارزنجان و دوركى بمدد و لشكر آورده فتح و ظفررا سزاوار كشت و قلج ارسلان بزرك بن سليمانشاه مذكور ملك دانشمندرا در آن وقت بشرط اداء صد هزار عدد نقد وستدن دختر وى بتسليم ابلستان بر سم جهاز باهم مساعدت كرد و ملك دانشمند سيم را نقد فرستاده تسليم ابلستان را تا وقت دادن دختر موقوف داشت و قلج ارسلان رنجيده نقد را باز رد كرده ملك دانشمند رنجورشده قلج ارسلان فرصت يافته ابلستان و زبطره را بقهر بستد عقبتش دانشمند از بيمارى خاسته قلج ارسلان از و ترسيده باز بمحل خود عودت ساخت بعد ازان ارميانوس ملك روم بانبوهى بر سر كنكر و انكوريه آمده ملوك شان راكه آل سلطان آلپ آرسلان سلجوق انجا مقيم بودند با عامه سكان محاصرت كرد ملوك از اطراف بتذكير دريافت حقوق پيوند خويشى و خروج ازعهده لوازم صلهٔ رحم قلج ارسلان را بشفا هرچه اتم بر سر ارميانوس آورده عقيب آنكه ارميانوس مذكور دركنكر

الغريبه و حكايات العجيبه بعضها مجون وبعضها سجون،كتب برسم الخزانة الحضرة العليا محرز ممالك الدنيا المؤيدمن السماء المظفر على الاعداء باسط لطايف الامن والامان ناشر صحايف العدل والاحسان مالك رقاب الامم النويين الاعظم ابدالله دولته واعز نصره وخلد عصره وانفذ فى الخافقين نهيه و امره من تأليف العبدالضعيف الفقيرمحمود بن محمدالمشتهر بالكريم الاقسرايى بلغ آماله و احسن احواله و الحمدلله وحده والصلوة على من لانبى بعده محمد و آله الطيبين الطاهرين اختم بالخير يارب العالمين.

Bu sahifenin alt tarafında tuğra şeklindeki mührün ikinci Bayezi'de ait olduğu (aynı mühür kitabın sonunda da vardır) ve bu nüshanın her halde *Karaman-ili*'nin fethinden sonra Saray kütüphanesine nakledilip bilâhare Mahmud I zamanında Ayasofya kütüphanesine nakledildiği anlaşılıyor. Bu sahifenin sol kenarında, Mahmudun vakfettiği diğer kitaplar üzerinde olduğu gibi, siyah mürekkeple yazılı şu vakıf kaydı mevcuttur:

قد وقف هذهالنسخة الجميلة سلطاننا الاعظم و الخاقان المعظم مالك البرين و البحرين خادم الحرمين الشريفين السلطان بنالسلطان السلطان الغازى محمود خان وقفاً شرعياً صحيحاً لمن طالع و تبصر و اعتبر و تذكر اجزلالله ثوابه و اوفر حرره الفقير احمد شيخ زاده المفتش باوقافالحرمين الشريفين غفرلهما.

Haremeyn evkafı müfettişi Şeyh zade Ahmedin, bu ibare altında, farsça manzum şu mührü vardır: «ز تو توفيق تمنا كند احمد يارب» Bu nüsha 734 tarihinde müellif tarafından yazılan nüshadan müstensih tarafından yazılmıştır.

2) Y. Yeni Câmi^c Nüshası

827 numarada kayıtlı bulunan bu ikinci nüsha da meşin ciltli olup 357 sahifeden ibarettir. Sahifeler birinci nüsha tarzında numaralanmıştır. Metin ikinci sahifeden başlamaktadır. Sahifelerin eni ve boyu 17,3×24 dür. Metin 11,5×18 genişliğindedir. Her sahifede 21 satır vardır. Ayni müstensih tarafından yazılan bu nüsha ile birincinin yazısı, mürekkebi, kâğıdı aynidir. birinci nüshaya nazaran yazı daha okunaklı ve itinalı yazılmıştır. Metinde bazı kelimeler harekelenmiştir. Bazı sahifelerin kenarında müstensihe ait olmayan ehemmiyetsiz haşiyeler vardır. Kitabın birinci iç kapağında «التواريخ السلجوقيه» ve birinci sahifede kitabın adını gösteren «مسامرة الاخبار و مسايرة الاخيار و فيه تواريخ الخانا و آل سلجوق و جنكيز و هلاكو و قازان خان» ibaresi vardır. Bu

nüshanın birinci nüshadan daha sonra sıraya intikal ettiği şu vakıf kaydından anlaşılıyor:

اما بعد فان اقل العباد الىرحمة الله بالى بن حاجى سيدى قدوقف هذ الكتاب الصحيح على ابنائه و ابنائه ابنائه و ابناء ابنائه ماتعاقبوا و تناسلوا فان انقرضوا عياذا بالله الى ساير كتبه التى وقفها على اولاده و اولاد اولاده وقفياً صحيحاً شرعياً و جرىذلك فى سنة اربع و عشرين و تسعمايه هجريه . Bundan sonra eserin Sultan Ahmed bin Mehmed tarafından vakfedildiği ayni sahifedeki «وقف سلطان احمد خان بن غازى سلطان محمد» mühür ve tuğrasiyle - ki bu mühür kitabın sonunda da vardır - anlaşılmaktadır. Bu ve yanındaki 1137 tarihi Üçüncü Sultan Ahmed olduğunu gösterir. Bu nüsha da ayni müstensih tarafından 745 tarihinde yazılmıştır. Birinci nüshaya göre gösterdiği bâzı farklar dolayısiyle (ki bunlar bâzen birincide mevcut değildir) bunun birinci nüshadan değil, her halde, ana nüshadan istinsah edildiğini göstermektedir.

Neşredilen metinden de anlaşılacağı üzere A nüshasında bâzı parçaların düşmüş olmasına rağmen eskiliğinden de sarfınazar ederek daha doğru daha tam bir metin olduğundan bunu basmaya esas nüsha yaptık. Bununla beraber ikinci nüshada doğruluğuna kani bulunduğumuz kısımları metine almağı lüzumlu gördük. Tek nüshaya (Y nüshasına) inhisar eden kısımların düzeltilmesinde *Mt* (*metin*) kısaltmasını kullandık. İmlâ bakımından ب، ج harfleriyle yazılıp aslında farisî پ، چ leri ve eski farsçada «ذ» olan «د» leri aslına ircâ; اٰنجه، آنك imlâlarını آنچه، آنگ şeklinde normallaştırdık. Bâzen ک yerine گ ve گ yerine ک yazılarak mânaca hasıl olan karışıklığı mânaya uygun olan imlâlarına göre düzeltdik. Umumiyetle metinde başlıklar ya ihmal edilmiş veya başlık ile metin birbirine karışmıştır. Bu yaziyette metnin icabeden yerlerine başlık koymayı ve bunu haşiyede göstermeği zarurî bulduk.

Matbaada herekeli harfler olmadığı gibi farisî kâfları gösterecek harf de mevcut değildi. Bu vaziyet metnin daha iyi bir şekilde kuruluşuna imkân vermedi. Bundan başka harflerin iyi dökülmemiş olması bazı kelimelerin defalarca tashihine rağmen, son basılışta noktasız veya eksik noktalarla çıkmasını mucip oldu. Fakat bunların okurken ayırt edilmesi güç olmıyacaktır. Diğer taraftan bütün dikkatimize rağmen bazı yanlışların gözden kaçmaması mümkün olmadı. Bunları hata cetvelinde gösteriyoruz.

ve *Siyâsetnâme*'nin açıkça anlattığı gibi, büyük Selçuklularda da ehemmiyetini muhafaza etmiş ve nihayet Anadoluda diğer an'aneler gibi bu da yaşamağa devam etmiştir. Bir gün Pervâne'nin Mevlânâ'nın da bulunduğu, bir ziyafetinde yemeklerin yağma edilmesi rivayeti, bu an'ane ile alâkası dolayısiyle burada zikre lâyıktır [1]. Bu ve buna benzer kayıtlar ile Yazıcıoğlu'nun *Selçuknâme*'sinde tasvir edilen Oğuz an'anesine dair rivayetlerin mânâsı daha iyi anlaşılır. Esasen İbn Bîbî'nin mufassal eseriyle son zamanlarda münşeata dair bulunan yeni eserlerde bir çok eski Türk unvan ve ıstılahlarının ne derece yaşamış bulunduklarını göstermekte ve Türkiye Selçukluları teşkilâtı günden güne daha iyi aydınlatılabilecek bir duruma girmektedir.

Müellif eserinin son bahislerini çok ihtisar etmiş ve hemen hiç bir tarih de vermemiştir. Anlattığı hâdiselerde bir çok şahıslar hakkında verdiği hükümler, umumiyetle başka kaynaklarla teeyyüd etmekleberaber, onun bu hususta tamamiyle objektif kaldığını da söylemek güçtür. İyi veya kötü hükümlerle tasvir ettiği şahıslara ait ifadelerinde bazı şahsî temayüllerinin tesirini sezmek mümkündür. Bir misal olarak Timür Taş hakkındaki bahsi ele alalım. Bu kısmı çok umumî mahiyette ve kısa olarak yazan müellif Timür Taş'ın isyanı hakkında küçük bir işarette bile bulunmamıştır. Halbuki bu isyanın eserin hitamından önce olduğu, yalnız eserin tarihiyle değil, hiç sebebini ve ondan evvel olmuş hâdiseleri bahis mevzuu etmeksizin, onun bu isyandan sonra olduğunu bildiğimiz, Ebu Sa'ide gitmesini söylemesiyle de sâbittir. Bu, Timür Taş'ın hoşuna gitmemesi muhtemel olan bir meseleye dokunmaktan çekindiği tarzında izah edilebilir. İhtimal ki eserin son kısımlarının hülâsa olarak yazılmasında bu endişenin de bir tesiri olmuştur. İşte eserin mahiyeti hakkında şimdilik bu umumî bilgileri vermekle iktifa ediyoruz.

[1] آشهارا يغما فرمود وازنوبنياد طعام كردند (*Menâkıb ül-'ârifîn*, vrk. 32 a).

Hisar Kü. Kit.

NÜSHALARIN TAVSIFİ

1) A. Ayasofya Nüshası

3143 numarada kayıtlı olan bu nusha meşin ciltli olup 288 sahifeden ibarettir. Metin 4 üncü sahifeden başlar. Sahifelerin başına sonradan mühürle numara konmuştur. Sahifelerin eni ve boyu 16×24 dür; ortalama olarak yazı 12×18 genişliğinde yer tutar. Her sahifebe 23 satır vardır. Metin bazı yerlerde eksik bırakılmıştır. Bu eksiklikler müstensihe ait olmayıp sonradan düşmüş varaklar dolayısiyle olmuştur. 66-67 sahifeleri arasında bir yaprak kopmuştur. 70-71 sahifeleri arasından düşen bir yparak sonradan eklenmiş ise de bu yaprağa düşmüş olanın yazısı yazılmamıştır. Keza 94-95 sahifeleri arasından da 18 yaprak düşmüştür. 107-108 inci sahifeleri teşkil eden varakın yarısı kesilerek metin eklenilen kâğıt üzerinde tamamlanmıştır. Aynı kâğıt ve yazı dolayısiyle bunun bizzat müstensih tarafından yapıldığı anlaşılıyor. Eserin son yaprakları rutubetten lekelenmiştir. Yazı Selçuk neshi ile yazılmıştır.

Siyah mürekkeple yazılan metnin, başlıkları, bazen isimler, şiir, nükte gibi kelimelerle satır başı mahiyetindeki القصه. فى الجمله ibareleri umumiyetle kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazı ikinci nüshaya nazaran daha güç okunacak bir mahiyette olup itinasız yazılmıştır. Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'ye ait parça müstensih tarafından atlanmıştır. Kitabın sonradan ilâve edilmiş ve numaraya dahil olmayan ikinci iç kapağında «كتاب التذكرة لمحمود الاقسرائى» ibaresi yazılmıştır. İkinci sahifede, mtenin dışında Şâhib Şemseddin-i İsfahânî'nin öldürüleceği zaman söylemiş olduğu şiir 757 tarihinde oraya konmuştur ki aslı İbn Bîbî de mevcuddurlar (Ayasofya nüshası, s. 586). Üçüncü sahifede, yine metinden evvel, baş tarafta «تأليف المرحوم خواجه كريم الدين محمود رحمه الله فى كيفية التواريخ المذكوره» ve bunun altında müellifin kaleminden çıkan nüshadan alındığını kabul ettiğimiz kırmızı mürekkeple yazılmış şu ibare mevcuttur:

هذه نسخة شريفة و تذكرة لطيفة فى التواريخ المختلفه المشتمل على اربعة اصول كما ذكر فصولها فى متن الكتاب وهى تبصرة الاولى الالباب يتضمن المقالات

Keykâvus'un Bizansa gidüp Michel Paleologue nezdindeki hayatını anlatırken onun iyi bir kabule mazhar olduktan sonra hapsedilmesini Bizans tahtını ele geçirmek için hazırlamak istediği bir suikastle izah etmek ister. Anlaşılan bizim müellif İbn Bîbî (bak Houtsma neşri, s. 297) ve bazı Mısır kaynakları gibi (bak. s. 76 not) halk mantıkına göre vücut bulmuş ve her halde halk arasında böylece şâyi olan bu haberi bir hakikat gibi nakletmiştir. Halbuki hakikî sebep İstanbul'u yeni ele geçiren Michel Paleologue'un, henüz zayıf bulunması dolayısiyle, İlhan ile bir ihtilâf çıkaracak mes'elelerden sakınmış olmasıdır. 'Aynî'nin ifadesi de Hulağü'nun bu meseledeki tesirini açıkca gösterir [1]. Şâhib Faḫreddin ʿAlî'nin vezirliği zamanında divân dilinin arapçadan farsçaya çevirildiği hakkındaki kayıdı (s. 64), bundan önce farsçanın resmî dil olarak kullanıldığına dair sarih bilgilerimize aykırı gözükmekle beraber, Barthold'un sandığı gibi (yukarıda zikredilen makale) "*son derece şüpheli*" değil bir hakikat hissesi taşısa gerek. Bu, her halde, mahkeme dili haricinde, yalnız malî işlere ve İlhanlı devrine münhasır olan bir hadiseye işaret olmalıdır: Konya kütüphahesinde bulunan 'Alâ-i Tebrizî, *Saʿâdetnâme*'sinde, İlhanî müstevfîlerinin malî işlerde arapçayı kullandıklarını kaydeder ki Aksaraylı'nın ifadesi bu malûmatla buna munhasır olarak izah edilebilir. Onun Karatay'a ferman ve menşûrlarda *Veliyyullah fi'l-arż* diye hitap edildiği hakkındaki kaydı (s. 37) de Karatay'a aid vakfiyede geçmektedir. Müellifin zamanındaki ilim adamları ve kadılara dair verdiği malûmat da ehemmiyetlidir. Bu sâyede Selçuk devri vakfiyelerinde adları geçen âlimleri daha iyi tanıma imkânına malik bulunuyoruz. Melikşâh ve umumiyetle büyük Selçuk-Oğuz an'anelerine Pervâne zamanında riayet edildiğine dair kaydı [2] kültür tarihi bakımından ehemmiyetlidir. Şâmânî Türk telâkkîsinin bir devamı olan hükümdarın umumî ziyafetler vermesi âdeti *Dede Korkud*'da vuzuhla gözüktüğü gibi yalnız göçebe teşkilâtının yaşadığı çevrelerde değil, Müslüman Karahanlılarda

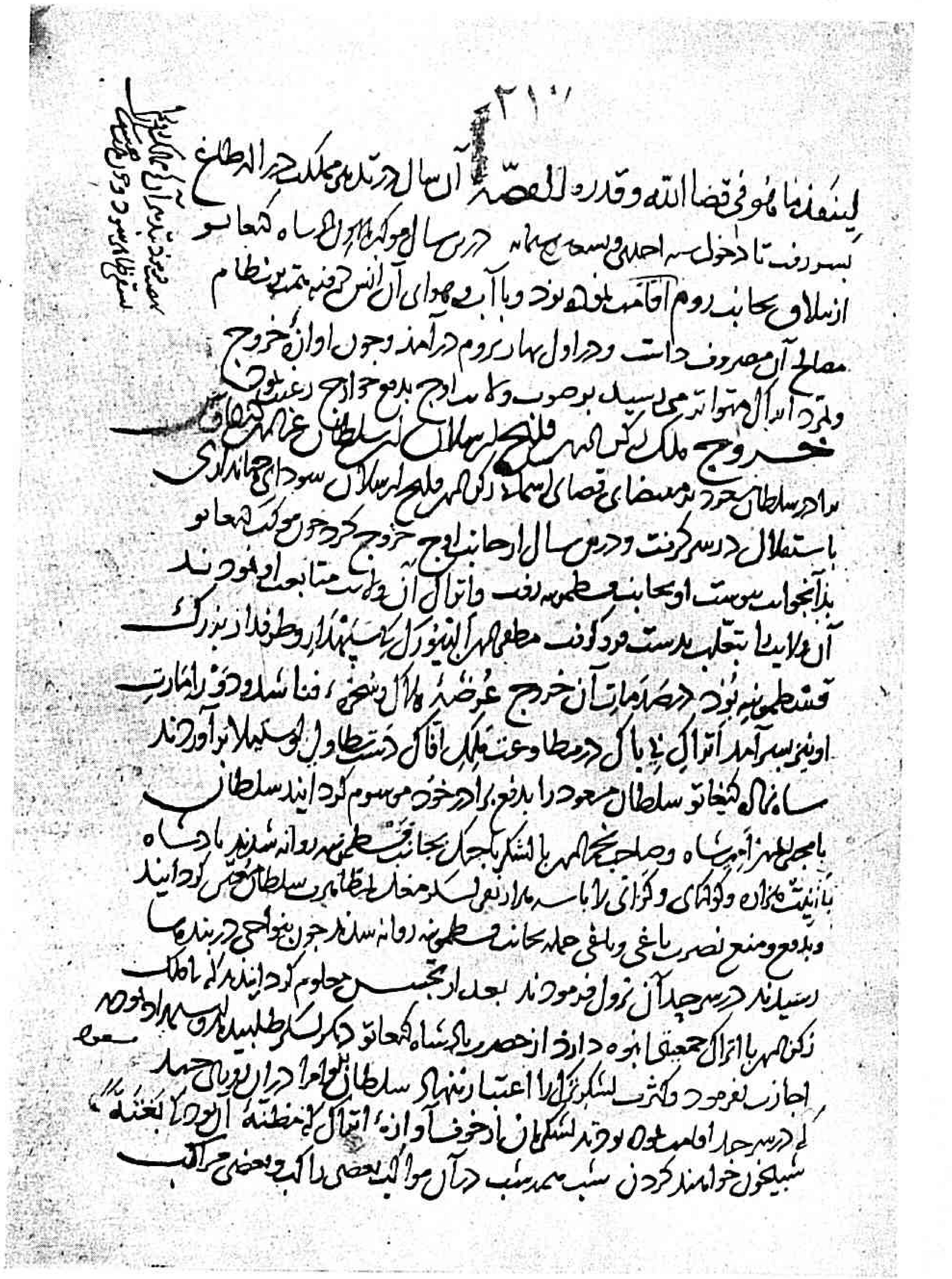
[1] *'İkd ül-Cumân*, XIX. s. 510. Veliyüddin Ef. 2391.

[2] و آيين سلطنت خصوصاً محفل بامداد روز جمعه چنانكه از عهد سلطان ملكشاه و سلاطين سلجوق رسمى معتاد بود برقرار مى‌داشتند والوان طعام شاهانه در اوقات بامداد جمعه مرتب بود (s. 90).

Eserde, Moğol idarecileri elinde bulunan Selçuk ülkesinin onların artan tazyıkları, zulüm ve fena idareler neticesinde nasıl ezilmekte olduğu ve devletin gün geçtikçe nasıl yıkılmağa yüz tuttuğu acı tasvirlerle takip edilebilir. İbn Bîbî Moğol istilâsının getirdiği kötü günler dolayısiyle, Anadolu tarihinin en mesut günlerini teşkil eden *"Uluğ Keykubad"* devrini nasıl hasretle yadederse müellifimiz de yıkılmağa yüz tutan devletin son zamanlarındaki acı hatıralar karşısında Pervâne devrini öylece mesut günler olarak hatırlar. Ona göre Baybars'ın 1277 de, Anadoluya yaptığı sefer ve bunu müteakip Pervâne ve diğer büyük din ve devlet adamlarının ölümü [1] Selçuk Türkiyesinde baş gösteren felâketlerin sebebi olmuş ve bu zamana (723 - 1323) kadar devamını intaç etmiştir. Gerçekten büyük bir nüfuz ve keskin bir zekâya malik olan Pervâne, iç ve dış hadiselerin çıkardığı zorluklar karşısında, memleketi maharetle idare etmiş ve mukadder olan yıkılışını bir zaman için olsun durdurmuştur. Pervâne'nin şahsî ihtirasları yanında, temsil ettiği devirle birlikte kazandığı bu büyük şöhret ve vasıfları Mısır, İran ve diğer yerli kaynaklarda da belirmektedir. Mevlevî kaynaklarında (meselâ *Menâḳıb ül-ʿârifîn, Mevlânânın mektupları*) devrinin yaratıcısı olarak gözükür. Pervâne devrinin bu şekilde vasıflandırılmasında, istilânın menfi tarafları yanında getirdiği geniş ticarî ve iktisadî imkânların bir tesiri olsa gerek. Fakat bundan sonra sık sık isyanların, kötü idare ve emniyetsizliğin, Hamdullah Kazvînî'nin verdiği kabarık vergi miktarına rağmen, iktisadî ve ticarî hayatı sarsmaması mümkün değildir. Fakat maalesef Kerîmüddin, İlhanlıların ilk zamanlarında Selçukluların onlara ödediği (s. 62) vergi rakamlarını kaydettiği halde sonraki zamanlarda bu hususa dair bir şey söylemiyor. Gıyaseddin III zamanında halktan tahsil eylediğini söylediği vergiler bu bakımdan bir şey ifade etmediği gibi şimdilik mahiyetleri de izaha muhtaçtır (s. 89).

Müellifin hadiselerin sebeplerini izah ederken tenkidi bir görüşe sahip olmadığı da gözüküyor. Meselâ İzzeddin

[1] Niğdeli Kadı Ahmed de Anadolu'da hüküm sürmeğe devam eden felâketleri bu hâdiseden sonra büyük devlet ve din ulularının dünyadan gitmelerile izah eder : ورفتن حافظان دین و ملت راعیان ملك و دولت روم‌را خرابی روی نموده از آنكه تا روز قیامت در انحطاط است (*el-Veled uş-Şefîḳ*, s. 300).

Y. nüshası, metnin 170 inci sayfası

ESERİN KIYMETİ

İbn Bîbî'den sonra Türkiye Selçuklularına ait en mühim kaynağın Aksaraylı'nın eseri olduğunu söylemiştik. Selçuk Türkiyesine ait vekâyinamelerin nâdir derecede azlığı dolayısiyle en küçük bir vesikanın, bizim için, bazan ne kadar faydalı olduğu göz önüne getirilirse müşahit bir müellifin 75 yıllık bir devreyi ihata eden eserinin ne nisbette bir ehemmiyet taşıyacağı kolaylıkla anlaşılır. Biz eserin verdiği bilgileri, ortaya attığı meseleleri, yerli ve yabancı çağdaş kaynaklara dayanarak, ayrı bir cildde tahlil ve tenkid edeceğiz. Bununla beraber burada, bu hususa dair, umumî bir malumat vermenin de faydalı olduğuna kani bulunuyoruz. Aksaraylı'nın eseri denebilirki Moğol idaresi altında bulunan Türkiye'nin ve yıkılmağa yüz tutan Selçuk devletinin bir vekayinamesidir. İ b n B î b î kaynaksızlık yüzünden birinci K e y h u s r e v 'den evvelki zamanları nasıl ihmal etmiş ise, eserin kaynakları bahsinde söylediğimiz vechile, Aksarayî da aynı sebebler dolayısiyle daha ziyade ikinci Keyhusrev'den sonra şahidi olduğu hadiselere ehemmiyet vermiştir. Onun B e r k y a r u k 'a kadar Türkiye Selçuklularını büyük Selçuk tarihi içerisinde, bir *Uc beyliği* mahiyetinde telâkki ettiği görülüyorki bu görüş tarihi şeniyete uygundur. Bunun gibi yazmak istediği devrin Selçuk tarihini de aynı sebeble, İlhanî tarihinin kadrosu içerisinde mütalea etmiştir. Bundan dolayıdır ki o İlhanilerin umumî vaziyetini tesbit ettikten sonra mevzuuna geçer. Bu münasebetle bazan verilen malumatın İlhanilere mi, Selçuklulara mı ait olduğu, ancak her iki tarafın tarihini, umumi de olsa, bilmekle mümkündür.

Müellif bir giriş mahiyetinde olan ilk üç kısımda hadiseleri bir tekellüfe tâbi tutmadan, aldığı kaynaklardaki sâdeliğiyle, nakl ve hulâsa ederken dördüncü kısımda, bu üslûbdan tamamile ayrılarak, selefi İ b n B î b î gibi İran *edebî tarihciliği* ananesine uymak ve bu münasebetle edebî kabiliyetini göstermek istemiştir. Bu keyfiyet eserde çok defa gereken vuzuh ve tafsilâtın yerini edebî süslemelere bırakmasına sebep olmuştur. Fakat onun bu üslûbunda bir can sıkıcılık değil,

hâdiseler münasebetiyle, okuyucuyu düşündüren, ferdî veya devlet hayatı için alâka ve nasihat veren bir eda vardır. Bu cihetten eserde bir nevi *siyasetname* mahiyeti sezilir. Zamanın değişmiş olan telâkkilerinden sarfı nazar, bu bakımdan eserin bugün için bile zevkle okunacak bir çeşnisi mevcuttur. .O vakaları tasvir ederken münasebet düştükçe bunlarla ilgili âyet, hâdisler, hikmetler, darbı mesellerle eserini süslemiş şahid olduğu hâdiselerin vukuu zamanında yazdığı şiirleri de eserine serpiştirmiştir. Müellifin bu gibi şiirleri, hâdiseler zamanındaki duyuşlarının ifadesi dolayısiyle tarih bakımından ehemmiyeti vardır. Şüphesiz İ b n B î b î gibi o da edebiyat yerine vakaların tafsilâtı üzerinde durmuş olsaydı eser Türkiye tarihi bakımından daha kıymetli olacaktı. VII (XIII) inci asrın ortalarından 680 yılına kadar olan vakalarda İbn Bîbî ile müvazi giden ve umumîyetle hâdiseleri ondan daha tafsilâtla, bazan daha muhtasar olarak, ve fakat selefinden esaslı bir şekilde ayrılmiyan Aksaraylının eseri, bu devir hususunda onu ikmal ettikten sonra muahhar zamanlar için biricik esaslı yerli kaynak mahiyetini muhafaza eder. Bazı bahislerde ve meselâ Gıyaseddin Mesud ile kardeşi R ü k n e d d i n'in mücadelesinde, tek kaynak olarak kalan bu vekayiinamenin verdiği malûmatı, umumî olarak, çağdaş İran ve Mısır kaynaklariyle tahkik ve kontrol edebiliyoruz. O, hâdiseleri daima Selçuk — İlhanî merkeziyetçi görüşiyle gördüğünden, Türkiyede vukua gelen isyan ve hareketlerin esaslarını İran müelliflerinin görüşüne uygun olarak nakil ve izah eder. Bundan dolayı rakıp M e m l û k devleti kaynaklariyle İran kaynakları ve dolayısiyle bizim eser bazı görüş farkları arzeder. O bağlı bulunduğu bu merkeziyet ve meşruiyet zihniyeti tesiriyle hâdiselerle ancak bu bakımdan ve o nisbette ilgilenmiştir. Bundan dolayı Selçuk devletinin yıkılışı yanında Anadolu Türklüğünün yeni bir yaratma hamlesi olan beyliklerin kuruluşu ve onlar idaresinde yapılan fetihler bizim mnellifi ancak merkez ile alâkası nisbetinde ilgilendirmiştir. Bu münasebetle eserinde, yeni zuhur eden O s m a n l ı b e y l i ğ i 'nden değil, daha kudretli olan *Uc beylerinin hareketlerine*, Türk istilâ kuvvetlerinin Bizans topraklarında yaptıkları akınlara dair haberler vermemesinden hayret etmemelidfr.

kâfi gelebilirdi. Bu hâdise kaynakların mutlak olarak yokluğundan ziyade müellifin eline geçmemesi veya bu işi görecek imkân ve vaziyette olmamasiyle izah edilebilir. Dikkate şayandır ki daha sonraki müellif Niğdeli Kadı Ahmed de İbn Bîbîyi görememiştir. Fakat Aksaraylı'nın daha ehemmiyetsiz kimselerden bahsetmiş olmasına rağmen İbn Bîbînin ismini eserinin hiç bir yerinde zikretmemesi ve böyle bir adamın böyle bir eserinin ismini işitmemiş gözükmesi merakı mucip bir mesele olarak kalmaktadır.

***

Eski kaynakların *Müsâmeret ül-aḫbar*'ı pek az tanıdığı görülüyor. Hattâ meşhur âlim bibliyograf Kâtib Çelebi de bu eseri görememiş ve Osmanlı tarihçilerinden yalnız müneccim başı Ahmed Efendi tarafından faydalanılmıştır. O meşhur *Câmi'üd-Düvel*'inde Türkiye Selçuklarına ait malûmatın hemen hepsini *İbn Bîbî* ile *Aksarayî*'nin eserlerinden almıştır. Fakat Ayasofya nushasını görmediği için müellifin adını tâyin edememiştir[1]. *Müsameret ul-aḫbâr*'dan ilk önce faydalanan, bundan on yıl sonra telif edilen *el-Veled üş- Şefîḳ* adlı eserinde Niğdeli Kadı Ahmed olmuştur. Fakat eserinin şimdiye kadar ciddî bir tetkike tâbi tutulmaması bu meselenin meçhul kalmasını neticelendirmiştir. Niğdeli müellif eserini elindeki bir tarihten alarak Abbasî Halifesi el-Muḳtefî'ye kadar yazdıktan sonra, kaynaksızlık yüzünden, telif işine bir müddet fasıla verdiğini ve geri kalan Abbasî Halifelerinin tarihini ikmal için on senelik bir sefere katlanmağa razı iken on gün içinde merhum Aksaray *kütuvalı* Hoca Kerimüddin'in eserini elde ederek mezkûr bahsi ikmal ettiğini yazıyor[2]. Selçukluların

başlangıçlariyle fetihlerine dair malûmatı türlü Selçuknâmelerden aldığı anlaşılan Kadı Ahmed'in bu bahiste Aksaraylı'nın eserinden de faydalandığını gösterecek bir kayıt vermemiştir. Fakat bâzı bahislerde, hususiyle Anadolunun fethihe ve ilk Sultanların tarihine dair kısımda, *Müsâmeret ül-aḫbâr* ile *el-Veled uş-Şefîḳ* arasındaki ayniyetler eğer müşterek bir kaynaktan (Aksarayı'nın ismini zikretmediği meçhul Selçuknâmeden) gelmiyorsa son telifin bu bahislerinin de *Müsameret ül-aḫbâr*dan alındığını ileri sürmek mümkündür. Bizim metnin 27, 28, 29, 30 uncu sahifelerine tekabül eden parçaları, bu münasebeti daha vazıh bir surette göstermek maksadiyle iteride dercetmiş bulunuyoruz.

---

[1] و اعلم ان ما ذكرناه من احوال سلاجقه الروم مأخوذ و مترجم جميعها من التاريخ المسمى بالاوامر العلائيه فى الامور العلائيه ... و من التاريخ المسمى بمسامرة الاخبار وهو ايضاً لرجل من رجال تلك الدوله من متعلقات نائب الدوله مجيرالدين اميرشاه السابق ذكره لانه كان يذكر اشياء كثيرة عن الروية لا عن السمع و كان متولياً على اوقاف علاءالدين كيقباد و بيرليغ الخان قازان فذكر وقفت عليه فى صدد بيان المظالم التى وقعت على اهل الروم (Bayezid yazm. 5019, s. 1195).

[2] Bu hususta ehemmiyeti olan kaydını metni düzelterek veriyoruz: در مجلد تاريخ كه نزد بنده مترجم مميز مصنف نقاد بذهن وقاد ولا فخر موجود است مسطور نيست؛ لكن عند اختتام الكتاب در صدر حكومت عاضد ختم دولت فاطمى نخستين مهدى اول صاحب مغرب مذكور، جامع تواريخ بياد آوردن ايشان وعده داده است بدان سبب از خواندن الماع شكل چيزى بقلم آمد والا بتصريح خلفاى عباسى تا مقتفى بن مستظهر بدر يوسف و مستنجد مذكوراند و من بعدهم العدد القليل فى المجلد الآخر والله يرزقنه قنيةً لى و فتنةً لاعداء و فتية افسوس فسوس بر عمر از آن نمى خورم كه بتحصيل مجدانه مشغولم نه همچو موش و غولم، و بعد از فراغ تسويد اين مسودهٔ اول اكر تاده سال اسامىٔ باقى خلفاى عباسى بسفر دراز بدستم افتادى راضى بودم، ده روز نكذشته حق تعالى تواريخ من بنى عباسيان را تا ختم مستعصم روزيم فرمود، دانستم منم كه در حظوظ اخرويات منحوت عظيم نه منحوت از زر و سيم وروان مرحوم خواجه كريم الدين كوتوال آقسراى افضل اهل ديوان و ابرع و اورع و ابدع ايشان شاد باد كه از نسخهٔ خدمتش ظاله المؤمنين در حيز مركز استحقاق قرار كرفته بنياد سراى عالى بوجدان يك خشت كم بوده ناقص نشان بضرب مثل افضل الموجودات فى تكميل الانبيا بوجوده كمال پذير آمده (*el-Veled uş-Şefîḳ*, Fatih yayın 4519 s. 249).

ettiği görülüvor. Prof. Fuad Köprülü onun İ b n ü l - C e v z î - nin *el-Muntaẓam fî târîḫ il-umem ve'l-mulûk*'undan da faydalandığını söylemektedir (Belleten XXVII,390) ki son zamanlarda Bağdad'da basıldığını duyduğumuz bu eseri görmediğimiz için bundan ne nisbette faydalandığına dair bugün bir şey söyliyemiyeceğiz. Abbasîler bahsinde olduğu gibi Büyük Selçuklar kısmında da Beyżâvî'nin eserinden faydalanmıştır. Fakat burada onunla iktifa etmemiş, bilhassa Anadolu fethine dair hâdiseler için bazı *Selçuknâme*lerden malûmat toplamıştır. Nitekim o yine Abbasî Halifesi Ḳâim Biemrillah ile T u ğ r u l B e y arasındaki münasebetlerden bahsederken bunların *Selçuknâme*'de mufasal olduğunu, arzu edenlerin oraya müracaat etmesini söylemektedir.[1] Fakat, bazı farklı rivâyetler dolayısiyle, bunun eldeki Selçuknâmelerin hangisinden faydalandığı tesbit edilemiyor. Ben bu zikredilen Selçuknâmenin, bu farklara dayanardk, bugün mevcut olmadığını sanıyorum. Eserin birinci ve ikinci kısım (aṣl) ları anlattığımız mahiyette olduğundan bunların neşrinde hiç bir fayda görmedim. Bu kısımlar A nushasında 60, Y nushasında 64 sahife yer tutar. Üçüncü kısma gelince Selçuk tarihine ait olması ve dördüncü kısmın bunun bir devamı bulunması dolayısiyle ehemmiyetinin azlığına rağmen neşrini lüzumlu gördüm.

Eserin asıl ehemmiyetli olan dördüncü kısmı, kendi ifadesiyle sâbit olduğu ve yaşadığı devrin hâdiselerini ihtiva ettiği için bunlar müellifin şahit olduğu vak'aların tarihidir. Fakat bununla bu yazdıklarının tamamiyle gördüğü veya vasıtalı olarak dinlediği hadislerden terekküp ettiğine hükmetmemlidir. Meselâ İ l h a n î l e r ve onların M e m l û k l e r i l e münasebetlerine dair verdiği haberler, kısa ve umumî mahiyette de olsa, doğrudan doğruya müşahedesi haricinde kaldığı gibi işittiği şeyler de değildir. H u l â g ü ve T e k ü d a r Ahmedin mektupları, diğer kaynaklardekilerine tamamiyle mutabakatı dolayısiyle muhakkak surette bu hâdiselere ait kaynaklardan alınmış olmalıdır. Eserin sonundaki Muhiyyeddin ʿArabîye isnad edilen mektup ta bu mahiyette olsa gerek. Onun Türkiye haricinde

[1] واین قصه مطول است کیفیت آن در سلجوقنامه کاهی ذکر کرده‌اند اکر کسی را باید که فتوحات آل سلجوق بداند از سلجوقنامه طلب دارد (A. 63, Y. 64).

vukubulan hadiselere dair verdiği haberler, malûmatın umumîliğinden, Reşîdeddin, Vaṣṣâf, Güvevnî ... gibi müelliflerin eserlerinden faydalanıp faydalanmadığını göstermeğe imkân vermiyor. Meselâ Hulâgü'nün ölümüne tarih olarak Naṣîrüddin Ṭûsî tarafından söylenilen kıt'a (Aksaraylı kim tarafından söylendiğini kaydetmemiştir.) ile M e l i k ş â h'a atfedilip bu münasebetle dercedilen kıt'anın *Vaṣṣâf*'da bulunması (nşr. Hammer, 101) de böyle bir hükmü vermeğe kâfi değildir. Diğer taraftan şahit olduğu bütün vak'aları hafızasına dayanarak yazdığını kabul etmek de müşküldür. Eserini yazarken, kendine veya başkasına ait olsun, bir takım evrakı, belki de zamanında tuttuğu hâtıra notlarını, elinde bulundurduğu muhakkaktır. Hele hafızada tutulması güç olan tarihlerde onun verdiği rakamların diğer kaynaklara uygunluğu başka türlü izah edilemez. Zaman itibariyle yakın olduğu son devir hâdiseleri için tarih vermemesi ihtimal ki elinde bu devre ait vesikaların olmamasından ileri gelmiştir. Divân'dan ayrılmış olması buna sebep olarak düşünülebilir. Meselâ *Faḫreddin ʿAlî*'nin bir şiirle ölümüne dair verdiği 687 tarihi ile mezar kitabesindeki 684 tarihi arasındaki ayrılık Halil Edhemi tereddüde[1] ve Fikret Işıltan'ı müellifin hafızasında yanıldığı hükmüne[2] sevketmiş ise de doğru değildir. Çünkü müellif Ṣ â h i b A t a'nın 684 den sonraki hâdiselere olan hissesini vazıh olarak belirttiği gibi *Anonim Selçuknâme* de aynı tarihi (687) vermektedir. Kerimüddinin, az çok muasırı bulunduğu, meşhur İ b n B î b î nin eserini görmediği ve bundan haberdar olmadığı anlaşılıyor. Çünkü o eğer bu eseri görmüş olsaydı, takibettiği usule uygun olarak, K ı l ı n ç A r s l a n II ile K e y h u s r e v II arasındaki vak'aları ve Selçuk Sultanlarına dair malûmatı bu kadar basit yazmaz, başka bir kaynak bulunmadığı takdirde, bu kısımları ona dayanarak daha iyi bır şekilde telif ederdi. Yoksa Selçuk tarihini bir kül telâkki eden müellifin, bu kısmı hiç olmazsa, Emevî ve Abbasî tarihi için yaptığı kadar yazmak lüzumunu duymuş olması icabederdi. Nitekim kaynakları daha bol olan büyük Selçuklular ile ilk fetihlere daha geniş yer vermesi de bundan ileri gelse gerek. Hele *İbn Bîbî*nin eseri bu hususta ona

[1] Kayseriye şehri, s. 104.
[2] Mezkûr eser, s. 11.

parası olduğu gibi *Sâlime* kalesi de onun temellükünde bulunuyordu[1]. Zaten elimizde bulunan Selçuk devlet adamlarına ait vakfiyelerin muhtevaları ricalin çok zengin bir vaziyette olduklarını göstermektedir. İşte müellifin hayatına dair söyleyeceğimiz sözler, şimdilik bundan ibarettir.

1 بقلعهٔ سالمه که ملك مؤلف است ... (s. 306).

ESERİN KAYNAKLARI VE KAYNAK OLDUĞU ESERLER

Müellif, müşahedelerine dayanan, dördüncü kısımdan evvelki bahislerin kaynakları hakkında tam bir malûmat vermiyor. Yalnız ikinci kısmın başında İbn ᶜAbd Rabbihi'nin *el-ᶜİḳd ül-Ferîd* adlı arapça eserinden farsçaya tercüme ettiğini[1] söyler ve fakat bu tercümenin hangi bahislere inhisar ettiğini açıklamaz. Böyle olmakla beraber her iki eserin karşılaştırılması Peygambere, Hulefâ-i Raşidin ve Emevî'lere ait bahislerin tamamiyle *el-ᶜIḳd ül-Ferîd*'den alındığını gösterir. Bununla beraber müellif oradaki malûmatı aynen değil kısaltmak suretiyle kitabına nakletmiştir. Bunu kendisi de eserinin bir yerinde zikbına nakletmiştir. Bunu kendisi de eserinin bir yerinde zikretmiştir. ᶜA l i ve M u ᶜa v i y y e arasındaki mücadeleden bahsederken "Onlar arasında büyük harpler oldu, o muharebelerin tafsilâtını öğrenmek istiyenler ᶜ*İḳd-ul-Ferîd*'e baksın„[2] diyor. Biz, bu ve diğer kaynaklardan nasıl istifade ettiğini göstermek için, ileride yaptığımız karşılaştırma cedveline bazı parçalar koyacağız. Abbasîler kısmını yazarken K a d ı B e y ż â v î'nin çok muhtasar olan *Nizâm üt-Tevâriḫ*ini takibetmiştir. Hattâ cümleleri hiç değiştirmiye tâbi tutmadan aynen eserine nakletmiş olduğunu cedvelde göreceğiz. Fakat *Nizâm üt-Tevâriḫ*in çok kısa olması dolayısiyle olacaktır ki bazı kısımlarda başka kaynaklardan biraz malûmat alıp Beyżavî'den aldığı parçaların sonuna eklemiştir. Bu şekilde faydalandığı kaynaklardan yalnız E b u B e k i r e ş - Ṣ û l i'nin *Kitâb ul-Evrâḳ*'ının adını zikretmektedir.[3] Abbasî halifesi el - Muttaḳı Lillâh'ın dindarlığına ait naklettiği arabca bir cümle aynen adı geçen eserde mevcuttur. Bununla beraber bu kitaptan çok mahdut olarak istifade

1 چنین‌کوید مترجم این اصل و مؤلف این فصل که این مقالات ارواح عبارت و بلاغت تازی کتاب‌العقد در حضیض کسوت پارسی بعینه و رمته آنچه مقصود بود انتخاب نموده و ترجمه‌کرده درقلم آورد (A. s. 9, V. s. 8).

2 میان ایشان مصافهای بزرك اتفاق افتاد و آنرا جنك صفین کویند ، اکر کسی‌را تفصیل آن مصافها آرزو کند بکتاب عقد رجوع نماید تا کاهی کیفیت در یابد (A. 23. Y. 24).

3 ابوبکرالصولی درکتاب‌الاوراق که تألیف اوست این نکته ذکر کرده است (A. 61, Y. 62).

Mücîreddin'in ölümünden sonra, müellifin kendi hayatına dair vâzih bir kaydı, onun Gazan Han'ın *yarlığı* ile Selçuk ülkesi vakıfları *nâzırlığı*'na (mütevelliliğine) tayin edildiğini görüyoruz [1]. O bundan sonra naklettiği vak'alar hakkında tarih vermediğinden bu tayinin zamanını kat'î olarak tesbit etmek mümkün olamıyor. Fakat bunun 698 den, yâni Mücîrüddin'in maiyyetinde son defa bulunuşundan sonra ve galip bir ihtimal ile 701 (1301) de olduğu kabul edilebilir. Onun bu yeni vazifedeki hizmetinin ne kadar sürdüğü belli olmamakla beraber bu işte bulunurken anlattığı bir vaka bir müddet evkaf nâzırlığında bulunduğu anlaşılıyor. Kerîmüddin evkaf nâzırlığı esnasında İrincin'in zulmünden bahsederken der ki: Karalığı manlılarla Memreş arasında vukubulan bir mücadelede Konya-Aksaray yolu üzerindeki büyük *Alâeddin Kervansarayı*'nın iki burcu yıkıldı. Bu yüzden yol tamamiyle kapalı kaldı. Memleket vezirlerinin *yarlığı* ve *altamga*'ları hükmiyle on bin altun vererek hanın burçlarını yaptırdım; iki sene sonra Kervansarayın eski revnakı geldi, yol açıldı. Fakat sonra da İrincin'e isyan eden İlyas adındaki bir Türk beyi bu hana sığındı; İrincin onu burada yirmi bin kişi ile muhasara ettiği halde teslim almağa muuaffak olamadı. İrincin, Şengit oğlu'nun tezviriyle "Eğer bu han tâmir edilmemiş olsa idi İlyas oraya sığınmaz, bu kadar Moğolun kanı akmazdı,, diyerek orada ölen Moğolların kanı bedeli olarak benden sarfedilen on bin altından başka altı bin altın daha cerime aldılar (s. 304). Müellifin başına geçen ve İrincin'in zulümleri arasında zikredilen bu vak'anın tarihi kat'î olarak verilmemiştir. Fakat onun İrincin'in Anadoluya gelişini 703 den yâni Olcaytu'nun cülûsundan sonra zikretmesi (s. 299) ve ʿAbdullah Ḳaşânî'nin kat'î olarak 704 tarihini vermesi [2] hadisenin bundan sonra, yine Aksaraylının onun bu hadiseden muahhar bir zamanda Anadoludan Olcaytu'ya döndüğü (s. 309) ve D'Ohsson'un [3] 1308 ve Ḳaşânî'nin

[1] Müneccim Başı, Alaeddin Keykubad'ın vakıflarına mütevelli olduğunu kaydeder. Bu, Alaeddin Kervansarayı münasebetile müellifin verdiği malûmat üzerinde yapılan bir dikkatsizlikten başka bir şey değildir.

[2] *Târih-î Olcaytu*, Ayasofya yazm. vrk. 155 b. yine bu eserde Irincin'in 706 yılında İlhana hediyeler gönderdiği de kayıtlıdır (vrk. 158 b).

[3] *Histoire des Mongols* IV, P. 537.

707 tarihini kaydetmesi de [1] bu tarihten önce vukubulduğunu gösterir. Bununla beraber müellif bu hadiseyi Gıyaseddin Mesud'un ölümünden sonra ve Ebû Saidin cülûsundan önce zikretmesi, eğer kronolojik bir hata eseri değilse, bunu 708 ile 716 yılları arasında kabul etmek icap edecektir. Çünkü Niğdeli kadı Ahmed'in, inanmamız icap eden, kaydına göre Gıyaseddin Mesudun Kayseride vâkı ölümü 708 (1308) tarihindedir [2]. Bu takdirde bu vazifede epey müddet kaldığı neticesi çıkar.

Kerîmüddin'in bu vak'adan sonra evkaf nazırlığında ne kadar daha kaldığı malûm olmadığı gibi eserini yazdığı 723 (1323) de de ne işte bulunduğuna dair bir işaret mevcut değildir. Yalnız Niğdeli kadı Ahmed'in sarih ifadesiyle onun bir zaman da Aksaray *Kütüvalı* olduğu anlaşılıyor. "Divân ehlinin en fazılı Aksaray *Kütüvalı* hoca Kerîmüddin,, kaydının, *Müsâmeret ül-aḫbâr*'ın kaynak olduğu eserlerden bahsedeceğimiz zaman göstereceğimiz veçhile, bizim müellife râci olduğu hiç bir şüpheye mahal bırakmamaktadır [3]. Kerîmüddin Mahmud'un ne zaman öldüğü de belli değildir. *Ayasofya* üshasının başındaki (عبدالضعيف... بلغ آماله و احسن احواله) ibaresi onun hayatta olduğunu gösterirse de 734 de istinsah edilen bu ibare, kendisi tarafından yazılan nüshanın müstensih tarafından aynen kopyası olmak dolayısiyle, bu tarihle ilgisi yoktur. Zaten eserini 733 de yazan Niğdeli Kadı da ondan ölmüş bir adam olarak bahsetmektedir. Hayatı hakkındaki bu izahlar müellifin uzun bir ömre sahip olduğunu, eserini yazdığı zamanlar 75-100 yaşları arasında bir ihtiyar bulunduğunu gösterir. Bu uzun hayatı ile Türkiye'nin sahne olduğu en buhranlı ve felâketli hadiselere şahit olmuştur. O, bir tarihçi olmaktan ziyade, yaşadığı devrin hadiselerini kaydeden bir hatıra müellifi olarak gözükmektedir. Tarihle fazla iştigal ettiğini göstermek güçtür. Yalnız yazmak istediği devrin başına Peygamber'den başlamak üzere Halifeler ve biraz da Selçuk tarihini, umumî mahiyette bir iki kaynaktan alarak, koymakla iktifa etmiştir. Onun maddî bakımdan oldukça zengin bir durumda olduğu anlaşılıyor. 1600 altın verecek kadar

[1] *Tarih-i Olcaytu.* vk. 169 b-171 b.

[2] *el-Veled uş-Şefik*, Fatih yazm. 4519, s. 302.

[3] مرحوم و مغفور خواجه كريم الدين كوتوال آقسرا افضل اهل ديوان ... (*el-Veled üş-Şefiḳ, s. 249).*

Kazvînli öldürüldü ; Mücîrüddin ve maiyyetinde bulunanlar bir zarara uğramadan kurtuldu, ki müellifimiz de bunlar arasında bulunuyordu [1]. Bu hâdiseden kurtulduktan sonra kendisi yine maiyyetinde olmak üzere Mücîrüddin'in tekrar vazife başına döndüğünü vak'aların ceryanı münasebetiyle anlıyoruz: 691 (1292) de Sultan Mes'udun kardeşi Kılıç Arslan Kastamonu taraflarında *Uç Türkleri* ile birlikte merkezi hükûmete karşı isyan çıkarmıştı. Âsiler bu tarafları işgal etmiş Kastamonu emîri Muzaffereddin Yavlak Arslan öldürülmüştü. Keyhatu Sultan Mes'udu bu ayaklanmanın yatıştırılmasına memur etti. Sultan Mücîreddin Emir Şah ve Sahib Necmeddin ile birlikte bu tarafa doğru hareket etti. Yanında Moğol ordusu ve bu ordunun başında da Göktay, Giray ve Anıt (?) bulunuyordu. Fakat yolda Selçuk-Moğol ordusu müthiş bir bozgunluğa uğradı. Bununla beraber bu bozgunluktan sonra Giray'ın idaresindeki kuvvetler kendini toplayarak, dağınık bir halde bulunan *Türkmenleri* kaçırmağa muvaffak oldu. Bununla beraber Türkmenlerin yeni hücumlarından korkan Selçuk-Moğol kuvvetleri, akşam karanlığından faydalanarak, dehşet ve heyecan içinde kaçıp *Osmancuk* kalesine indi. Ertesi gün orada da kendilerini emniyette görmiyerek hareket ettiler. İşte Kerimüddin bu seferde de Mücîrüddin'in maiyyetinde bulunmuş, geçirdiği korku ve heyecanları eseri yazarken bile hatırasından çıkaramamıştı [2].

696 (1297) yılında Gazan Han'a isyan eden Anadolu Moğol askerî kumandanı Baltu'nun hareketine Mücîreddin'in maiyyetinde olarak katılmadan kurtulmuş [3] ve onunla birlikte tekrar İlhan nezdine gitmiştir. İlhandan dönüşünü anlatırken yolda geçirdikleri korku ve sıkıntıları canlı bir şekilde tasvir eder (s. 209). Onun bundan sonra Mücîrüddin ile bir münasebeti olduğuna dair bir kayıt mevcut değildir. Çünkü artık Mücîrüddin mevkiini kaybetmiş bulunuyordu [4] (s. 210, 213).

[1] چون موی از خمیر بیرون آمدیم (s. 163).
[2] درآن حالت از آن تیه ضلالت بیرون آمدیم انکشت حیرت بدندان تعجب می گزیدم (s. 179)
[3] واز معرض آن سیلاب بلیت احتراز نمودیم (s. 198).

[4] Mücûriddin 698 yılında tekrar Ilhan'a gitti. (s. 239) ve Sülemiş isyanile *Rûm* devlet adamları mahsur kalınca mansıplarda yapılan değişiklik neticesinde yeniden İlhanın nâibliğile birlikte Saltanat nâibliğini elde etti (s. 242).

Bu defa hâmisinin himayesinden mahrum kalan müellif, ihtimalki onun adamı olmak hasebiyle, bir takım tecavüzlere mâruz kaldığını şikâyet eder [1]. Bu zamanda dört malî idareye ayrılan memleketin nasıl ezildiğini, memurların ahlâksızlıklarının ne gibi felâket ve mücadelelere sebep olduğunu acı acı anlatır. Onun Mücîreddin'den ayrı kaldığı bu devrede, başına gelen bir vak'a, memuriyetinin ehemmiyeti hakkında bize bir fikir verebilir: Moğol emirlerinden Ayacı, Baytimur ve Samagar oğlu Arab, *Gâvele* kalesini kurtarmak için Konya tarafına giderken *Avcı Kaya* mevkıinde *bârigâh-ı dîvân* kurdular. Kerîmüddin'den hazineye ait malların defterini istediler [2] ve kendisine çok sert muamele yaptılar. Onun ifadesine göre defterleri göstermek fesadı mucip, göstermemek tehlikeyi mutazammın idi. Korku ile vakit geçirmeğe uğraşan ve Allaha yalvaran müellif, mes'ut bir tesadüf eseri olarak zuhura gelen şiddetli bir kasırga ve onu müteakip karartı ve dolu defterlerin uçup gitmesine ve onun bu tehlikeden kurtulmasına sebep oldu (s. 230-231). Bu hikâye ile onun oldukça mes'uliyetli bir mâliye memuru olduğuna hükmetmek caizdir. Mücîrüddin'in tekrar memuriyetine dönüşünden sonra onun da tekrar maiyyetine geçtiğine dair deliller mevcuddur. Mücîrüddin iç Anadoluda bir takım kargaşalıkları yatıştırınca onun hizmetine bir şükran hissi ifade eden memleket büyüklerinin birinin mektubunda "Padişahlar bir iş uğrunda yüz kan dökerler„ yazılı idi. Müellif bunun altına "Ey Pâdişâh! sen yüz iş uğrunda bir kan dök„ yazdığını kaydeder (s. 255) ki bu onun maiyyetinde olduğunu gösterir. Bundan başka Alâeddin Keykubad III ile Atabeg Karahisarî ve Seyyid Hamza'ya karşı Abışga noyan ve Alâeddin Sâvî ile birlikte hareket eden Mücîrüddin, Sivas'tan Konyaya kaçan Alâeddin Keykubadın bıraktığı hazineleri sayıp kaydetmeğe de Kerîmüddin'i tayin etmişti [3]. Demek ki müellif uzun yıllar, az fasıla ile, hâmisi Mücîrüddin'in maiyyetinden ayrılmamıştır [4].

[1] نفس من ضعیف هدف تیر تعرضات شد (s. 229)
[2] و از من ضعیف ورق مال خزانه طلب داشتند
[3] انواع نقود و اجناس او در قلم آوردم (s. 289).

[4] Mücîrüddin' 701 de, devlet adamları arasında başgösteren geçimsizlik dolayısile Gazan Han'a giderken yolda öldü (s. 293).

fakat onlara uymam ıztırarî olduğundan ve diğer tamahkârlar gibi kimsenin malına el uzatmadığımdan, Tanrının yardımiyle, bu fesattan bir ziyan görmeden, yağdan kıl çeker gibi, o faciadan kurtuldun„ (s. 110) diyor. Bu isyan hareketinde birinci sınıf ricalden olmadığı muhakkak olan Mahmud'un bu isyana taraftar olmadığına dair ifadesini tabiî ihtiyatla telâkkî etmek icabeder. Putperest Moğol tahakkümünden kurtulmak için Selçuk ricalinin B a y b a r s'ın İslâm âleminde kazandığı büyük nüfuz ve kudretten faydalanmak istemeleri ve Aksaraylı gibi İslâm ideolojisine bağlı bir kimsenin, muvaffak olacağı takdirde, böyle bir teşepbüse *"ıztırarî„* değil kendi arzusuyla muzahir olacağı muhakkaktır. Fakat Anadolunun bir Moğol vâlisine ithaf edilen bir eserde müellif, Moğollara karşı muvaffak olamıyan bir isyan hakkında kendisinden başka türlü bahsetmesi mümkün değildir. Hatîr oğlu Şerefeddin hakkında kullandığı iyi dil de (s. 74, 97) bu bakımdan mânâlıdır. Bundan başka yalnız Hatîr oğlu değil M u i n ü d d i n P e r v â n e'nin de bu husustaki teşepbüsleri Mısır ve İran kaynaklarında (meselâ *Vaşşâf*, neşr Hammer, s 176) sarih olarak gözüktüğü gibi Moğol hâkimiyetinden sonra yazılan *Anonim Selçuknâme*'de bunu gösteren işaretler de vardır [1]. Bundan dolayı onun bu işten kurtulmasını arzusu hilâfından ziyade hadisede rolünün olmamasına veya ehemmiyetsizliğine atfetmek daha doğru olur.

H a ţ î r o ğ l u hareketinden sonra Türkiyede büyük kargaşalıklar baş gösterdi. K a r a m a n l ı l a r a y a k l a n d ı, Baybars Kayseriye kadar geldi ve gitti. Nihayet C i m r i vak'ası vukua gelerek Konya Karamanlılar tarafından işgal edildi. Tam bu sırada K ı z ı l H a m î d ve mutemedi Aksaraylı yorgancı Ş e n g i t 'in fesadı meydana geldi. Bu hadiseler üzerine gelen şehzâde Kongurtay tarafından Aksarayda sükûn te'min edildiği zaman K e r i m ü d d i n'in, Aksarayda ölenlerle esir edilenleri yazmağa Moğollar tarafından me'mur edildiğini görüyoruz [2]. Müellif burada büyük-küçük, erkek-kadın, yerli-yabancı 6000 kişinin öldüğünü ve esir edildiğini kaydediyor. Bundan sonra onu,

[1] Bu mesele kitabın tahlil ve tenkidine dair hazırlamakta olduğumuz eserde tafsil edilecektir.

[2] ...چون شبر در قلم آوردم (s. 128).

ilk defa A b a k a'nın emriyle 679 da İlhanlık hazinesine mahsus *İncü* ve *Iktâ*'ların idaresine, bir müddet sonra da 683 de Gıyaseddîn Mes'ud tarafından saltanat naipliğine tayin edilen M ü c i r ü d d i n E m i r ş a h'ın maiyyetine (s. 134-138) geçmiş görüyoruz. Fakat bunun tarihi kat'î olarak tesbit edilmiyor. Yalnız 684 (1285) yılında Mücirüddin Emirşah ile İzzeddin Beglerbeği'nin, S a h i b F a h r e d d i n'in Moğol asker ve beylerine yaptığı büyük masraflara muhalefet etmeleri (s. 145-147), bu münasebetle şehzâde H u l â c u ve K e y h a t u tarafından *Yargu*'ya çekilmeleri, bunun üzerine Mücîrüddin'in Kerimüddin'i maiyetine alarak [1] İlhan A r g u n'un huzuruna gitmesi (685-1288) ile müellifin bu idbar devresinden önce Mücirüddin'in yanında bulunduğu neticesine varmak mümkündür. İlhanın teveccühüne nâil olan Mücîrüddin ve *Sâhib Kazvinî* 687 de, Anadoluya dönmüş bulunuyor [2] (148-149). İlhan tarafından Mücîrüddin *emâret* ve *nâiblik* makamına Kazvînî de *vezirliğe* tayin ediliyor. Kerimüddin efendisinin bu tayinini tebrik eden kasideyi eserine dercetmiştir. Döndükten sonra Mücîrüddin'in teklifi üzerine Selçuk ülkesi, İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıç Arslan zamanındaki şekliyle Mücîrüddin ve Kazvinli arasında, iki kısma bölünüyor. Efendisi *Dânişmendiye-İli*'nin idaresine gittiği zaman Kerimüddin de iki sene süren bu ikili idarede (688-690) Mücîrüddin'in yanında, orada, bulunuyor. Fakat müellife göre Kazvînli vezirin kötü idaresi her ikisinin de azlini mucip oldu (s. 154). Yeni vezir Yahûdi S a'd ü d d e v l e, *yarliğ* hükmüne göre G ö ç e b e İ l ç i vasıtasiyle, Mücîrüddin ile Fahreddin'i yakalatıp İlhana gönderdi (s. 156). *Alatag*'da vukubulan *Yargu*'da

[1] جمله چون محرر این مقالات ... عنان عزیمت بر سبیل موافقت بر صوب مسافرت معطوف گردانیدم (s. 147).

[2] Müellifin hiç bir işarette bulunmamamasına rağmen Mücirüddin ve arkadaşlarının ilhanı, bu zamana kadar vezir olan sahib Fahreddin Ali aleyhine çevirdikleri, aradaki münasebetler, Kazvînî'nin vezir olarak dönmesi düşünülürse, tahmin edilebilir. Fahreddin Kazvînî'nin vezirliğini duyan Fahreddin Ali bu hâdiseden muğber olarak 687 de Akşehirde, *Nâdir* köyünde öldü. Mezar kitabesinin 684 tarihini göstermesi Halil Edhem Beyi şaşırtmış ve Aksaraylının manzum kaydı hakkında tereddüde düşürmüş ise de bu tarihe kadar olan vakayia iştiraki ve Anonim Selçuknamenin de ayni 687 tarihini vermesi sahib Fahreddin Ali'nin ölüm tarihi hakkında bir şüphe bırakmamaktadır.

değildir. Aşağıda ilişeceğimiz üzere Niğdeli Kadı Ahmed'in küçük bir kaydı istisna edilecek olursa onun hayatını ancak kendi eserinde verdiği bazı kayıdlar nisbetinde aydınlatmak mümkün olacaktır. O, eserinin ne mukaddemesinde, ne de metnin herhangi bir yerinde hayatı, ailesi hakkında vazıh bir malûmat vermediği gibi bulunduğu memuriyetleri hattâ kendi adını bile zikretmemiştir. Ayasofya nüshasının iç kapağında (üçüncü sahife) bulunan... من تأليف العبدالضعيف الفقير محمود بن محمد المشتهر بالكريم الاقسرايي ... ibaresinin müellife ait olduğu ve isminde hiç bir şüpheye mahal kalmadığı kabul edilebilir. Bu ibare Yeni Câmi' nüshasında mevcut olmadığından Ayasofya nüshasını görmiyen Müneccim Başı ve Barthold için müellif adı meçhul kalmıştır. *Aksarayî* nisbeti onun buralı bir aileye mensup olduğunu göstermektedir. Eserinde Aksaray'da vukubulan hâdiselere fazla yer vermesi de bundan ileri geliyor. Kerimüddin, eserinin dördüncü kısmı başında, Gıyaseddin Keyhüsrev II. in ölümünden sonra cereyan eden hâdiseleri Selçuk dîvânında bulunurken doğrudan doğruya müşahedelerine dayanarak yazdığına dair kayıdları (s. 34-35), eğer tam bu zamana kadar teşmil edilebilir ve müellifin o zamanda 20-25 yaşlarında bulunduğu kabul edilirse, onun XIII cü asrın birinci yarılarında doğmuş olması icap eder. Fakat onun bu ilk devir vukuatını bizzat müşahede ettiğini gösteren bir kaydı eserinde bulmak mümkün değildir. Eserinde verdiği vâzıh kayıdlara dayanacak olursak, en aşağı, ömrünün 47 yılını (1276-1323) devlet hizmetinde geçirdiğini tesbit edebiliriz. Kitabı, onun iyi bir tahsile mâlik olduğunu, islâmî ilimlere, Arap ve Fars edebiyatına kuvvetli bir vukufu bulunduğunu göstermektedir. Hâdiselerin tasvirinde gösterdiği edebî kudretten başka bunlarla münasebet düştükçe kaydettiği âyet, hadîs, darbimeseller, Arap ve Acem şairlerinden naklettiği parçalar onun kültür durumunu açıkça meydana kor. Hâttâ hâdiseler sırasında yazıp sonradan eserine dercettiği veya hâdiseleri tasvir ederken kaydettiği şiirleri de orta derecede bir şair olduğunu ifade ediyor.

Kerimüddin'in hayatına ve devlet hizmetinde bulunarak bizzat vak'alara şahit olduğuna dair ilk vâzih kayıt, 1276 da kendisinin iştirâk ettiği meşhur Ḫatîr oğlu isyanı dolayısiyle verilmektedir. O "Ben de o dîvânda bir kalem sahibi idim;

Timür Taş'dan medihle bahsederken onun adalet ve din bakımından yaptığı icraatını Mehdinin icraatı olacağını isbata kalkışması da bunu göstermektedir (S. 325, 326). Esasen bizim müellif gibi Timür Taş'ın dindarlığı ve adaletinden bahseden Eflâki Dede[1] ve daha sonra *Ḥâfız Ebrû*[2], *Ravżat - uş Ṣafa*, *Ḥabîb us - Siyer*, *ed-Durer-i Kâmine*, *El-Vâfi bi'l-Vefeyât* gibi kaynaklarda onun 722 deki bu medihlik iddiasından müttefik olarak bahsederler. İslâm âleminde sık sık zuhur eden bu gibi iddiaların biri de, Şarkî Anadoluda, 707 yılında Musa namında birisi tarafından yapılmıştı.[3]

Müellif eserini dört kısım *(aṣl)* üzerine tertip etti. Birinci kısımda İslâm âleminde yayılmış bulunan *Rûmî* (Selefküs), *Arabî* (Hicrî), *Yezd - Cerd* ve *Celâlî* (Melekşah zamanında yapılan) takvimlerden bahseder. Bu kısım iki buçuk sahifelik yer tutar.

İkinci kısım *(el-aṣl üṣ-S̱ânî)* Hazreti Peygamberden başlayarak Hulefâyi Râşidîn, Emevî ve Bağdadın zabtına kadar da muhtasar olarak Abbâsî halifelerinden bahseder. Bu kısım Y nüshasında (A için S. 7 ye bak) 8 - 70 sahifeleri işgal eder.

Üçüncü kısım büyük Selçuk imparatorluğunnn kuruluşunu Irak-ı Acem'de inkırazlarına ve Türkiye Selçuklularını Gıyaseddin Keyhüsrev II e kadar ihtiva eder. Bu kısım bizim basılan metinde 24 sahifeyi işgal eder.

Dördüncü kısım takriben 75 yıllık yani XIII ncü asrın yarısından XIV. asrın birinci yarısına kadar cereyan eden vakaları ihtiva eder. Müellifin müşahedelerine dayanan ve kemmiyet itibarile kitabın beşte dördünü teşkil eden bu kısım tarih bakımından da en ehemmiyetli olanıdır.

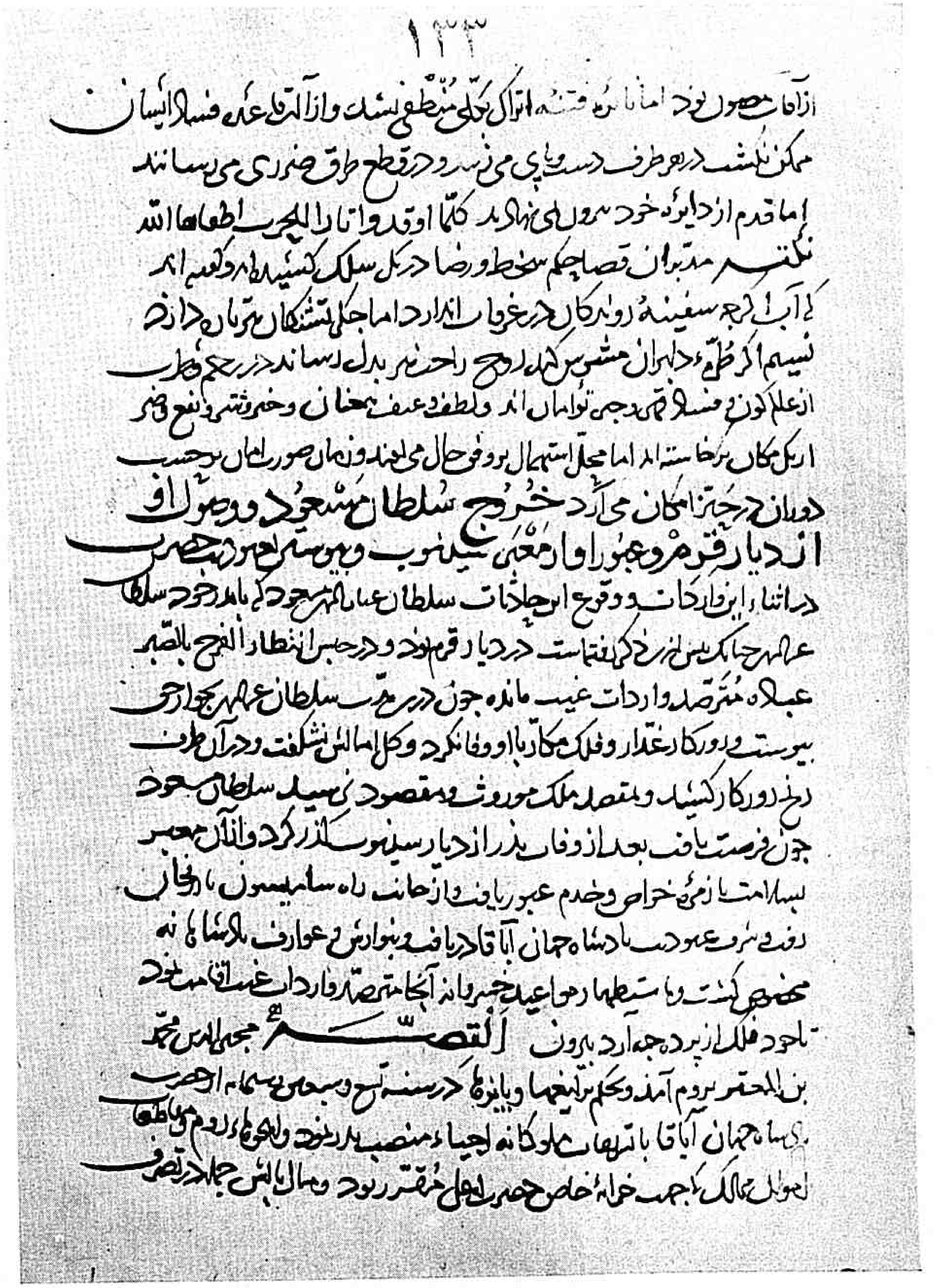
MÜELLİF

Selçuk Türkiyesine ait kaynakların azlığı dolayısiyle bir çok tarihî meseleler ve şahsiyetler hakkında olduğu gibi maalesef bizim müellifin hayatı hakkında da bir malûmat mevcut

[1] در تسخیر اکابره و نفوس جبابره می‌کوشید ودعوی کردکه من صاحب قرانم بلکه مهدی زمانم (Ankara umumî ktp. yazm. vrk. 226 e).

[2] *Ẕeyl-i Câmiᶜut-Tevârih-i Reşidî*, nşr. Bayani, Tahran 1317 s. 114, yine nâşrın fr. terc. Paris 1936, P. 89.

[3] *Târih-i Olcaytu*, vrk. 169; D'Ohsson, *Hist. des Mongols* IV, P. 536.

A. nüshası, metnin 133 üncü sayfasiyle karşılaştırınız

kıymet derecesinde bir kaynak olarak henüz kullanılmış değildir. Bazı yazılarında bu eserdeki bazı kayıtlardan faydalanan Prof. Fuad Köprülü, Anadolu beyliklerine ait makalesinde Aksaraylının verdiği malûmatı ciddî bir surette işlemiş ve işlediği metni de bu münasebetle neşretmiştir [1]. Prof İsmail Hakkı Uzunçarşılı orta çağ Anadolu tarihine ait yazılarında, Prof. Zeki Velidi Toğan da *Moğollar devrinde Anadolunun iktisadî vazıyeti* adlı mekalesinde [2] *Müsâmeret ül-ahbâr*'un bu husustaki bezı kayıtlarından faydalanmışlardır.

F. Tauer eserin adını tayin etmeksizin mevcut iki nüshanın kısa bir tavsifini yapmakla iktifa etmiş [3] C. A. Storey de bundan aldığı iki satırlık malûmatı eserine dercetmiştir [4].

Hasan Fehmi Turgal eserin Türkiye Selçuklularına ait kısmının, ilmî bir mahiyette olmıyan, bir hülâsasını, 1937 de, *Konya* mecmuasında (sayı 1 - 6) neşretmiştir. Bundan sonra Selçuklulara ait kısmın almanca olarak bir hülâsasını neşreden Fikret Işıltan bu tercemeye ehemmiyetli olmıyan bazı notlar ilâve etmiş ve çağdaş kaynaklara baş vurmaksızın eserin mahiyetini belirtmeğe çalışmış ve Kerimüddinin hayatı hakkında kitaptaki kayıtlardan faydalanarak bazı malûmat vermiştir [5]. Son zamanlarda, Prof. Fuad Köprülü, neşrettiği *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları* adlı mühim makalede Aksaraylının eserinden de kısaca bahsetmiştir (Belleten XXVII, 389 - 391). Bizim metnin basılması sırasında da, Selçuk Türkiyesi tarihine ait kıymetli metinler neşreden, Dr. F. Nafiz Uzluk kitabın bütün kısımlarını ihtiva eden Nuri Genc-Osman tercümesini *Selçûkî Devletleri Tarihi* adı altında çıkarmıştır [6]. Metne sadakattan ziyade vakaların cereyanını nakletmeği düşünen mütercim bazı edebî parçaları çıkardığı gibi isim ve ıstılahlarda uğradığı müşkülleri göstermeden ve okuyucuya kontrol imkânı vermeden, yani ilmi üsule uymadan bir takım yanlışlara düşmekten kurtulamamıştır.

[1] *Türkiyat mecmuası*, II.
[2] *Türk hukuk ve İktisat tarihi mecmuası*, I.
[3] *Manuscrit Persans historiques des bibliotheques de Stamboul*, Archiv Orientalni, IV, 1932, P. 93,
[4] *Persian Litterature*, II, 1936 P. 267.
[5] *Die Seltschuken geschichte des Akserayî*, Leipzig 1943, s. 129.
[6] Ankara 1943, s. 383.

Aksaraylı Kerimüddinin Mahmud b. Muhammed tarafından yazılan eserin bize kadar iki nüshası gelebilmiştir. Bunlardan biri 734 de istinsah edilen ve 3143 sayıda kayıdlı bulunan *Ayasofya nüshası*, diğeri 745 de istinsah edilen ve 827 numarada kayıdlı olan *Yeni Câmi nüshası*dır. Her iki nüsha da Aksaraylı kâtip Muhammed b. Ali'nin kalemi mahsulüdür. Yeni Câmi' nüshası, yanlış olarak, defterde meşhur Hükema Tarihi müellifi Celâleddin ʿAli b. Yusuf el-Ḳıfṭî'ye (ölüm tarihi 646) atfedilmekte ve *Tariḫ-i Âl-i Selcuk* adını taşımaktadır. Bu yanlışlık kataloğu tertip edenlerce müellifin meçhul olmasından ve İbn el-Ḳıfṭî'ye atfedilen ve her halde bugün mevcut olmıyan bir Selçuk tarihinin *Keşf uẓ-Ẓunûn* [1] daki kaydından çıkarılmış bulunmasından ileri gelse gerek. Eser ilim âleminde *Tezkire-i Aksarayî*, *Müsâmeret ül-aḫbâr* gibi iki ad altında tanınmıştır. Müellif eserinin ne mukaddemesinde ne de herhangi başka bir yerinde kitabın adı hakkında bir kayıt vermemiştir. Fakat Yeni Câmi' nüshasının başındaki *Müsâmeret ül-aḫbâr ve Müsâyeret ül-aḫyâr* gibi bir adın tesadüfen sonradan konulduğunu kabul etmek güç olduğundan müellif tarafından verilen adın bu olduğuna hükmedilebilir. Müneccim Başı ve Barthold'un gördükleri nüsha *Yeni Câmi*' nüshası olduğundan onlar da eseri bu ismiyle zikretmişlerdir. Bununla beraber eğer bir müstensih hatası değilse bu adın *Müsâmeret-ül-aḫyâr ve Müsâmeret ül-aḫbâr* tarzında konulmuş olmasının daha doğru olacağını sanıyorum. Bu adın altındaki وفيه تواريخ الخلفا و آل سلجوق و جنكز و هلاكو و قازان خان ibaresi bu isimle alâkalı olmasa ve müellife ait bulunmasa gerek. *Tezkire-i Aksarayî* gibi umumî mahiyetteki adın menşei de Ayasofya nüshasının iç kabındaki هذه نسخة شريفة و تذكرة لطيفة... ve üçüncü sahifesindeki كتاب التذكرة لمحمود الاقسرايى kayıdları olduğu gözüküyor. Biz müellif tarafından verildiğini kabul ettiğimiz adı almağı tercih ettik. Eserin, bu zamanda İlhanîlerin Anadolu valisi bulunan Timür Taş'a (717 - 727) 723 yılında yazılıp ithaf edildiği, Timür Taş adının *Yeni Câmi*' nüshasında bulunmamasına ve *Ayasofya* nüshasında sonradan konulmuş olmasına rağmen, şüphesizdir. Müellifin mukaddemede ithafı ifade ederken zikrettiği diğer unvanlar yanında *Mehdiy-yüzzaman* sıfatı tereddütsüz ona aittir. Çünkü o eserin sonunda

[1] bk. *Keşf el-Zunun*, nşr. Prof. Şerefeddin Yaltkaya I, s. 284.

MÜSÂMERET ÜL-AHBÂR

İbn Bîbî'den sonra *Türkiye Selçukluları*'na [1] ait enmühim kaynak, şüphesiz, Aksaraylı'nın neşretmekte olduğumuz *Müsâmeret ül-ahbâr ve Müsâyeret ül-ahyâr* adlı eseridir. Mevcudiyeti çeyrek asırdan fazla bir zamandanberi ilim âlemince malûm olmakla beraber, orta çağ Türkiyesine dair çalışmaların azlığı dolayısiyle, eserden pek az faydalanılmış ve esasen mevcut iki nüshasının da İstanbul'da bulunması hariçtekilere istifade imkânını vermemiştir. Bu kitap ilk defa W. Barthold tarafından ilim âlemine tanıtılmış ise de onun bu tahlili yazısı pek dikkati çekmemiştir. Eserin yalnız, *Yeni Câmi* nüshasını tetkik eden Barthold, bu nüshada müellif adının bulunmamasından, bu hususta faydalandığı Müneccim Başı gibi, kimin tarafından yazıldığını tesbit edememişti. Eserden bazı parçalar nakıl ve ruscaya terceme eden Barthold oradaki bazı malûmatı mahdut diğer bazı kaynaklarla da mukayese etmiştir. Fakat Barthold *Türkiye tarihi* ile uğraşmamış ve kâfi derecede bilgi edinmemiş olduğundan onun buna dair notları bugün için

[1] Orta zaman İslâm müelliflerinin Roma (Bizans) lıların hâkim oldukları Anadoluya verdikleri *Rûm*, *bilâd ir-Rûm* adı Selçuk istilâsından sonra da devam ederek buraya ve Türk ahalisine(*rûmî*) de teşmil edilmiştir. Bundan dolayı tarihî edebiyatta Rum Selçukluları (*Selcukıyan-i Rûm* veya *Selâceka-i Rûm)* tabiri meydana geldi. Anadolu tabiri daha ilk istilâdanberi Türkler tarafından malûm olmuş ise de dar bir ölçüde kullanılmıştır. Halbuki XIII cü asır garp kaynakları filî vaziyete uygun olarak buraya *Türkiye* dediği gibi XIV cü asrın birinci yarısına ait İbn Baṭûṭa ve el-Omarî gibi şark kaynakları da, ilk defa olarak, Türkiye adını kullanmışlardır. Eski kaynakların Rum Selçukluları yerine son zamanlarda memleketimizde *Anadolu Selçukluları* tabiri umumileşmiş bulunmaktadır. Ben On üçüncü asırdanberi sarih olarak kullanıldığı bilinen ve bugün de hakikî adıyle zikredilen Türkiye üzerinde hüküm süren Selçuklular için *Türkiye Selçukluları* tabirini kullanmanın ilmî ve millî bakımdan, daha yerinde olacağını düşünüyorum. Zaten Türkiye tarihi derken de Selçuk istilâsına kadar çıkan Türk tarihini kasdediyoruz. *Rûm* tabiri ve onun muahher devirlerdeki medlûlü hakkında bak. P. Wittek, *le Sultan de Rûm*, Bruxelles 1938 (Şark ve Islav Tarih ve Filolojisi Enstitüsü Yıllığı VI,1938) den ayrı basım).

ehemmiyetli değildir. O yalnız Müneccim Başı'nın bizzat tasrih ettiği üzere, Aksaraylı'nın eserinden faydalandığını, türkçe tercemesinden naklettiği bir parça ile ilk defa meydana koymuş ve meşhur Moğol tarihcisi D'Ohsson'un Anadolunun Moğol istilâsına ait tarihî malûmatının mühim bir kısmını bu kanaldan aldığını tesbit etmiştir. Fakat okunuşu oldukça güç olan metnin büyük âlim tarafından doğru olarak okunamadığı nakıl ve terceme edilen parçalardan anlaşılmaktadır. Meselâ Aksaraylı'nın İbn ʿAbd Rabbihi'nin arapça *el-ʿİḳd ül Ferîd*' inden hülâsa olarak fasçaya terceme ettiğini söylediği ikinci kısmı, Barthold, müellifin arapça mufassal bir tarihi olup kendi eserini farsça bu eserine hülâsa edip naklettiği tarzında anlamıştır. Onu bu yanlışlığa sürükliyen şey كتاب العقد i yanlış olarak كات العقد şeklinde okuması (ve bunu da anlayamıyarak yanına (*sic*) koyması) olmuştur. Burası aşağıda bahsedeceğimiz N. Genc-Osman tercemesinde de yanlış terceme edilmiştir (s. 25). Bundan başka Aksaraylı'nın vezir Fahreddin-i Kazvînî hakkında, cehaletini belirtmek maksadile, onun bir gün bir hafıza "*Kur'andan bir aşır oku* diyecek yerde *bir arş oku* demesi ve *aşır* ile *arş* arasındaki farkı bilmediği [1]„' ne dair naklettiği metnini de anlayamamış ve bunu «عشر» (on) ile *arş* arasındaki farkı bilmiyordu tarzında izah etmiştir, ki onun naklettiği bir kaç metinde bu gibi hatalar çoğaltılabilir [2]. Barthold, *İlhanîler devrinde malî vaziyet* adlı makalesinde bu eserin bir iki kaydından da faydalanmıştır [3].

Meşrutiyeti müteakip Türkiyede tarih tetkiklerinin inkişafa başlaması dolayısiyle *Müsâmeret ül-ahbâr*'ın tanınmağa ve kullanılmağa başlandığını görüyoruz. Fakat başlıca TOEM de çıkan tetkiklerde Efdaleddin, Halil Edhem, Ahmed Tevhid gibi müelliflerin bu eserden istifadeleri bir iki nota inhisar etmekten ileri gitmemiştir. Halil Edhem *Düvel-i İslâmiyye*'de müstensihi kitabın müellifi sanmış ve onun da ismini yanlış okumuştur (s. XIII). Bundan sonra daha fazla kullanılmış olmakla beraber haiz olduğu

[1] Nakledilen cümle şudur: صاحب قزوینی اگرچه ازعلوم بهره نداشت و الفاظ او بغایت لحن بودی که روزی حافظی را گفت که «عرشی قرآن برخوان» میان عرش و عشر تفاوت نمی دانست (s. 151).

[2] *Zap. vost. Otd.* XVIII, p. 0124-0137 (rusca).

[3] *Türk Hukuk ve İktisat tarihi mecmuası I.*

yaratılmasında millî tarih araştırmalarına büyük bir hız vermek zorundayız. Parlaklığını göstereceğimiz tarih, istikbalin karanlıklarını aydınlatacak, millî duygularımızı kamçılayacak, bize vereceği vatan ve millet aşkıyle manevî kıymet ve hükümlerimizde daha titiz, daha ahlâklı olmamızı hazırlayacaktır. Millî tarih olmadan millî sıfatını haiz bir kültür kurmanın imkânı yoktur. Millî kültürsüz de bir millet tasavvur olunamaz. Bugünkü şartlar bu vatan kurulurken karşılaştığımız şartlardan daha güç değildir. Karadenizin şimal sahillerine hemen bin yıl kadar süren türlü Türk kitlelerinin akınlarına rağmen oradaki Türk vatanının tutunamayıp Anadolunun büyük hamleler yaratan bir vatan haline gelmesinin sırrını da düşünelim.

Millî tarih üzerindeki araştırmalar değil, daha bu araştırmaların esası olan vesikaların neşri bile henüz iptidaî bir durumdadır. Bu vaziyet karşısında, şimdilik Türk tarihiyle uğraşanların araştırmalarına devam ederken, ara sıra, sahasına göre, bâzı tarihî metinler neşretmek zahmetine katlanmaları zarureti kendini göstermektedir. Şimdiden Selçuk Türkiyesine aid bir metinler külliyatı hazırlamak ihtiyacı şiddetle kendini göstermektedir.

Selçuk tarihine ait epigrafik neşriyat biraz istisna edilecek olursa diğer vesikaların hemen tamamiyle yazma halinde bulunduğu ve bir kısmının yok olmak tehlikesine mâruz kaldığı göz önüne getirilirse bu endişenin ne kadar yerinde olduğu anlaşılır. İşte Aksaraylı'nın bu mühim eseri bu endişe dolayısiyle neşir sahasına çıkmaktadır. İleride araştırmalarımıza devam ederken buna muvazi olarak, maddî imkânlar nisbetinde ve elimizden geldiği kadar bu yoldaki çalışmalara da devam edeceğiz. Bu hususta ilmî müesseselerimizin rolü, şüphesiz, başta gelecektir. Umumiyetle Türk tarihinde olduğu gibi Selçuk tarihine ait tetkiklerimiz de bu metin neşrinden çok ileri bir safhada değildir. Başta Prof. Fuad Köprülü'nün tedkikleri olmak üzere, Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve kendini bu sahaya hasreden Prof. Mükrimin Halil Yınanç'ın çalışmaları ne kadar kıymetli olursa olsun henüz aydınlarımıza bir kaç ciltlik Türk tarihi yanında bir Selçuk tarihi verememiş olmamız bu müşkil mes'ele karşısında daha ne kadar çalışmağa ve adam yetiştirmeğe mecbur olduğumuzu göstermeğe kâfidir.

İki seneye kadar menşe'lerimizi ve orijinal türklüğü tanımak maksadiyle Orta Asya tarihi beni daha fazla ilgilendirirken bu vatanın kuruluşunu temin eden tarih devresinin aydınlatılmasını âcil bir millî müdafaa mes'elesi telâkkî ederek, küçükte olsa, ilk gayretlerimi bu noktaya hasretmeyi daha faydalı buldum.

Metni hazırlarken karşılaştığım müşkillerin hallinde yardımlarını hiç esirgemeyen Fakültenin klâsik Şark dilleri profesörü muhterem Necati Lügal'a, burada, teşekkürlerimi bildirmeği bir zevk bildiğim gibi Türk tarihine ait çalışmaları teşvik maksadiyle eserin basılmasını te'min eden "*Türk Tarih Kurumu*" ile bu hususta her türlü imkânları sağlayan onun sayın başkanı Profesör Şemseddin Günaltay'a da şükranlarımı arzederim.

26 Eylül 1944, Ankara

Dr. OSMAN TURAN
Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi
Tarih doçenti

---

almamış olsaydı, şüphesiz, bugünkü hars durumumuz daha kuvvetli bir esas bulabilecekti.

Bununla beraber, Türkiyede, İslâm medeniyetinin şiddetli tesiri neticesinde gittikce zayıflıyan millî ananelerin, Moğol istilâsının tesirlerinden biri olarak bir tazelenme ve canlanma devresine girdiğini söylemek mümkündür Bu, yeni gelen göçebe unsur sayesinde olmuştur. Bir misâl olmak üzere, millî ananenin en kıymetli yadigârlarından biri olan ve islamî bir hayatdan ziyade şamanî bir cemiyetin hayat telâkkisini aksettiren *Dede Korkut* hikâyeleri, bu istilâ dolayısiyle Anadoluya gelen Ak ve Karakoyunlu uluslarının bir eseri olarak, burada zikredilebilir. Moğollar Türkistan, Altın Ordu ve İranda olduğu gibi, daha az bir nisbette bulundukları, Anadoluda da, daha ilk zamanlardan itibaren, türkçe konuşmağa ve türkleşmeğe başlamışlardı. *Anonim Selçuknâme*'de kaydedildiği üzere, Geyhatu'nun, *Ilgın* (Ab-i Germ) dan geçerken rastladığı ekin eken bir çiftçiye: " *Yükü beş akçaya, yükü beş akçaya !* „ söylemesi bu bakımdan dikkate değer. İlhanîler zamanında, askerî kuvvetlerle birlikte, Anadoluya gönderilen Türk - Moğol aslından bir takım etnik unsurlar da kolaylıkla türkleşdiler ki bilâhare bunlardan etnik hususiyetlerini muhafaza eden Kara Tatarlar'ın Timur tarafından tekrar Orta Asyaya gönderildiklerini biliyoruz. Türkiye Selçukluları, uzun zaman çok ağırlandıkları, Moğol hakimiyetinden kurtulmak çarelerine baş vurmuşlardı. Fakat ne İzzeddin Keykâvus II un İlhanilere karşı *Memlûk* ve *Altın Ordu*'nun müşterek cephelerinden istifade teşebbüsleri ve ne de daha sonra başta Muinüddin Pervâne olmak üzere bâzı ricalin Baybars'ın yardımiyle yaptıkları hareketler muvaffakiyetle neticelenmemiştir. Bir taraftan bu gibi muvaffakiyetsizlikler diğer taraftan gittikçe Selçuk devletinin nüfuzunu kaybetmesi ve nihayet İlhanî hükümdarlarının da İslâm dinine girmeleri devlet ricalini inkiyada ve bu hâkimiyeti benimsemeğe sevketmiştir. Bundan sonra Türkiyede vukubulmuş ısyan hareketlerindeki âmilleri Moğol kumandanlarının şahsî ihtiraslarında, keyfî idareleri için halka yapılan tazyıklarda ve umumiyetle merkezî hâkimiyeti tanımak istemeyen *Uç beylerinin* istiklâlci hareketlerinde görmek mümkündür. Bütün bu gibi sebepler ve İlhanî hâkimiyetinin kuvvetini kaybetmesi Türkiyede siyasî parçalanmayı doğuran beyliklerin teşekkülünü vücude getirdi. Selçukluların bu zayıf devrinde vukua gelen bâzı şehzâde mücadeleleri İlhanî hâkimiyetinden sıyrılmak endişesinden ziyade Moğol enterikaları ve şahsî menfaatlerinin bir eseri olarak gözükmektedir. Kendi sükûn ve menfaatlerini merkezî hâkimiyetin devamında bulan şehirli ve yüksek tabakanın bu gibi kargaşalıklara aleyhtar oldukları ve bu münasebetle Uç Türkmenlerinin hareketlerine düşmanca bir cephe alarak İlhanî hakimiyetini tercih ettikleri anlaşılıyor. Türk kelimesinin bu gibi muhitlerde aldığı kötü mânâ müslüman şehirli Türklerin göçebelere karşı duygularının bir remzi olarak telâkkî edilebilir.

Selçuk istilâsiyle başlayan Türkiye tarihi dış görünüşü bakımından *vatan kurma*, kurulan *vatandan taşma*, *ana vatana dönme* şeklinde üç büyük safha arzeder. Fetihler ve bunu müteakip Türk devletlerinin kurulması, Selçuk sultanlığı tarafından millî birliğin vücuda getirilmesi ve nihayet bu devletin yıkılışından sonra beyliklerin teşekkülü bu vatan kurma devrinin safhalarıdır. Osmanlı imparatorluğunun kurulmasiyle üç kıtada teessüs eden hakimiyet bu taşma devrini teşkil eder. Fakat sağlam vatan kurmanın tabiî bir inkişafı neticesi olan cihanşümul imperatorluğun haşmetli devirleri maalesef ana vatanın kuvvetlenmesinde bir âmil olmadı. İmparatorluk devrinde Anayurt fikrini duymamış olmamızın acı neticelerini, bir gün tarihî zaruretlerin baskısıyle, yıkılmış ve nüfusu azalmış olan bu topraklara dönmek zorunda kaldığımız zaman duymağa başladık. Bu cihet, meydana çıkan büyük dış şartlar karşışında, yeniden büyük bir millet kurmak ve çağdaş medeniyete yetişmek için karşılaştığımız zorluklardan en mühimmini teşkil eder. Bununla beraber, dış şartlar ne olursa olsun, milletimizi o muazzam tarihi yaratmağa âmil olan manevî mirasın, eski zindeliğini muhafaza etmesi bize, bu üçüncü devirde, sığındığımız bu topraklarda, yeniden büyük bir millet yaratmak azim ve iradesini telkin etmektedir. Yeter ki milletin bu manevî kuvvet kaynaklarını anlayan ve gereğini yapan ona rehber bir seçkin ordusu yetiştirebilelim. Buna ancak ilmin ışıkları altında giden yola girmek, bu yolu ve idealist yolcularını korumakla yetişebiliriz. Bunun için maddî ilerilememizin temeli olan kültür ve idealin

ihlâl eden unsurlara karşı tedbirler almışlardır. Küçük Ermenistana ve Trabzon Rum devletine karşı (bu ikinci için İbnül-Esîr'in (XII. s. 94, Mısır tabı) ehemmiyetli kaydına bakılabilir) açılan seferlerde başlıca âmil de bu iktisadî zaruretler olduğu gibi Alâeddin Keykubad'ın daha büyük bir teşebbüs olan meşhur *Suğdak* seferi de bu münasebetle olmuştur. Anadolu'da rastladığımız tarihî âbidelerin hemen hepsi Selçuk devrine aiddir. Osmanlı Devrinde Anadolu her bakımdan bir gerileme manzarası arzeder. Bunda İmparatorluğun *Ana vatan* fikrini kavramamış olmasının bir tesiri olmakla beraber asıl sebebin dünya ticaret yolları ile medeniyet sahalarının değişmesi ve gerilemeğe yüz tutan İslâm medeniyeti içinde İmparatorluğun yeni keşiflere yabancı kalması olduğunu hatırlamak icabeder. Bu umumî tablo XIII. ncü asır Türkiyesinin eriştiği medenî hayatı ana hatlariyle izah eder.

Moğol istilâsı Türkiye tarihi üzerinde türlü bakımlardan tesir eden bir hâdisedir. Daha istilânın başlangıcında, şarkta vukubulan sarsıntılar, Anadoluya yeniden, şehirli ilim ve sanat adamlariyle göçebelerden mürekkep olmak üzere, mühim miktarda bir nüfusun göçmesine ve Türk kesafetini artırmasına sebep oldu. Vâkıa bu arada bir miktar da İranlı unsur gelmiş ise de bunlar Türk ekseriyeti içinde az zamanda türkleşerek buradaki etnik bünye üzerinde bir değişiklik olmadı. Büyük tasavvuf ve ilim erbabının gelmesi Anadoluda inkişafa başlayan kültür hayatına büyük bir hız verdi. Yalnız Mevlânâ ve muakkıplarının Anadolu kültür tarihi üzerindeki tesiri göz önüne getirilecek olursa istilânın bu bakımdan ehemmiyeti hakkında daha açık bir fikir edinilebilir. Selçuk Sultanlığı İlhanîlerin tabiiyeti altında, Mogol ordusunun kumandanlığı vazifesini gören valilerin tahakküm ve entrikalarile gittikce, hususiyle Muinüddin Pervâne'nin ölümünden sonra, nüfuz ve kudretini kaybetti. Artık Anadoluda türkleşme faaliyetinin ikmali, merkezî hakimiyetin zayıflamasiyle mütenasip olarak varlıklarını duyuran *Uç beyliklerinin* inkişafına bağlı kaldı. Osmanlı imparatorluğunun kuruluşuna kadar, Anadoluda, Türk siyasî birliğinin bozulmasına âmil olan bu zayıflama ve çökme Türkiye tarihinin mukadder olan seyrine, içtimaî bünyenin gelişmesine engel olamadı. Bilakis siyasî parçalanmanın doğurduğu dahilî mücadelelere ve bunun medeniyetçe verdiği bazı kötü neticelere rağmen, türkleşmenin ikmali ve kıt'anın dışına erkenden vâkı olacak zararlı bir taşmanın önüne geçilmesinde beyliklerin teşekküliyle kazanılan zamanın tesirini düşünmek mümkündür. Moğollar idaresinde vukubulan ısyanlar, kargaşalıklar ve malî tazyıklara rağmen, fütuhatın açtığı cihanşümul iktisadî faaliyetler sayesinde medenî inkişaf hiç olmazsa Pervâne'nin ölümüne kadar umumî seyrine devam etti. İstilânın, Türk-Mogol (bilhassa Uygur) kültürünü yaymak bakımından, Türkistan, Altın Ordu ve İranda icra eylediği tesir, Moğol hanlıklarının doğrudan doğruya işgal sahası olmaması dolayısiyle, Anadoluda pek az hissedilmiştir. Moğollar hâkim oldukları bu İslâm ülkelerinde, bilhassa İslâm dinini kabul edinceye kadar kendi kültür ve an'anelerine sadık kaldılar. Bu suretle Türk-Moğol kültürü, kısmen olsun mahallî halk üzerinde de te'sir etmeğe başladı. Meselâ bir takım Türk âdetleri ve onlarla birlikte bir çok kelimeler Fars diline girdi. Anadolu türkçesi bu bakımdan pek az bir te'sire mâruz kaldı. Hattâ Moğolların kullandığı *On iki hayvanlı Türk takvimi*, bu vasıta ile İranda, zamanımıza kadar mevcudiyetini muhafaza ettiği halde, vaktiyle tanıdığını kabul etmemiz icabeden, Anadolu türklüğü bu sisteme tamamiyle yabancı kalmıştır. Anadoluda Türk dilinde başlayan millî edebiyatın gelişmesi, bu istilâdan sonra olmakla beraber, doğrudan doğruya ona bağlı değildir. Şark edebî türkçesinin doğmasında, hattâ imlâ kaidelerinin teşekkülünde, gözüken Uygur te'sirini Garp türkçesinde gösterecek bir alâmet mevcut değildir. Bundan dolayı Anadoluda XIII ncü asırda başlayarak XIV ve XV nci asırlarda beyliklerde inkişaf imkânını bulan Türk edebiyatı, eski yazı dili (Uygur) an'anesinden mahrum kalmış, halk dili üzerine kurulmak mecburiyetiyle zorluklara mâruz kalmıştır. Bu hal bu asırlardaki bâzı maruf Türk şairlerinin Türk dilinde yazmanın arzettiği güçlüklerden şikâyet etmelerine sebep olmuştur. Selçukluların son zamanlarında başlayan Türk edebiyatının hızla ilerilemesini, millî kültürden başkasına yabancı kalmış olan bu beyliklere borçluyuz. Kuvvetli Acem nahvi te'sirine rağmen mefhumlarını millî kaynaklardan karşılamağa çalışan bu dil, Osmanlı devrinde başka bir istikamet

mek mecburiyetindeyiz. Fakat bununla Anadoluya göçebe olarak gelen ailelerin hep yerleşik hayata geçtiklerini kasdetmiyoruz. Orta Asyadan gelen göçebe unsurdan bir kısmının uzun zaman, Osmanlı İmparatorluğunun iskân siyasetine de rağmen, bu hususda bir derece müsait buldukları Anadoluda eski göçebe hayatını devam ettirdiği görülmektedir. Balkanlara yapılan tehcirlerde bu göçebelerin ehemmiyeti göze çarpar.

Anadolunun türkleşmesinde manevî âmillerin rolünü de gözden uzak tutmamak lâzımdır. Eğer Türkler Bizanslılardan geri bir medeniyet seviyesinde olup onlardan üstün bir ideolojiye bağlı bulunmasa, ahlâkî meziyet ve kahramanlıklarını muhafaza etmemiş olsalardı, şüphesiz bugün bir mûcize gibi gözüken, bu büyük hâdisenin sebepleri izahsız kalır ve çetin mücadeleleri icabettiren bu yeni vatanın kurulması imkânsız olurdu. Bizans idaresinden bıkmış olan Anadolunun yerli halkı onun müdafaasında fazla bir fayda görmiyordu. Çoğu türlü milletlerden taplanan Bizans savaşçılarını din ve vatan ideallerinden ziyade menfaat duyguları idare ediyordu. Haçlı ordularını tahrik eden bundan farklı bir zihniyet de mevcut değildi. Halbuki İslâmiyet ve vatan ideallerine bağlı Türkler disiplinli ve mütecanis kuvvetleriyle ölmek veya kalmaktan başka bir gaye gütmiyorlardı. Bizans tarafında teşekkül eden *Akritas* ve Türk tarafında vücut bulan *Battal Gazi* gibi destanlarda her iki tarafın bulunduğu manevî şartları, temayülleri belirli bir şekilde görmek mümkündür.

Bizans ve Haçlı hücumları kırılarak İkinci Kılınç Arslan'dan itibaren rakıp handanlar, kuvvetli sultanlar tarafından kaldırılıp millî birlik kurulduktan sonra, XIII üncü asırda, Selçuk Türkiyesi belki tarihinin en mes'ut ve refahlı günlerini yaşamıştır. Anadolu, yalnız etnik simasiyle değil, Hristiyan âleminden İslâm dünyasına katılan bir ülke olması dolayısiyle de içtimaî müesseseleri, medenî ve dinî teşkilâtiyle de çehresini değiştirmek ve islâmlaşmak zorunda idi. Bu gün o devirden kalan harabeleri ve mahiyet ve işleme tarzlarını gösteren bazı mühim vakfiyeleri ve diğer türlü kayıtlar ile müşahede ettiğimiz cami, medrese, zaviye, hastahane, yol, köprü, kervansaray, gibi müesseseler bu islâmlaşma ve türkleşme hâdisesinin maddî delilleridir. Esasen yalnız İslâmî müesseseleri

bakımından değil, asırlarca süren mücadelelerle yıkılan ve nüfusu azalan bu yeni vatan her bakımdan kurulmağa ve iskâna muhtaçtı. İlk yerleşme ve bunun gerektirdirği çetin mücadelelerden sonra nisbî bir sükûna kavuşan Anadoluda, başta Selçuk sultanları ve büyük devlet adamlarının himmetiyle islâmî ilim ve müesseseler tedricî bir surette inkişaf imkânını buldu. O şekildeki XIII. asırda ilim ve umran bakımından medeniyetçe son merhalesine kavuşmuş olan diğer İslâm ülkelerinden farksız bir seviyeye erişti. Moğol istilâsının şark islâm ülkelerine verdiği sarsıntılar bir çok ilim ve sanat erbabının da buraya sığınmalarınını icabettirerek inkişaf etmekte olan medenî hayata yeni bir hız verdi. Şüphesiz bu medenî inkişafı temin eden âmillerden birisi de iktisadî yükselme olmuştur.

Zamanın medeniyetçe en ileri sahaları arasında bulunan Türkiye, Şark-Garp, Altın Ordu-Mısır ve Suriyeden gelen milletlerarası yolların birleştiği, türlü istikametlere ayrıldığı, bir yer idi. Memlekette istihsalin inkişafı, umumî nufusun artması ve bu ticaret yollarının ehemmiyeti sayesinde şehir hayatı çok ileri bir seviyeye erişti. Bu şehirlerde yapılan vakıflara ait elde bulunan bazı mühim vakfiyelerde şehirlerin büyüklüğü, sanat ve ticaret erbabının çokluğu ve içtimaî iş bölümü ile medenî hayatın ilerileme derecesi ve ictimâî yardım müessiselerinin azameti hakkında dikkati çekecek vesikalara rastlayoruz. Bundan dolayı *Sivas*'ın Chalkokondyle tarafından 120 bin yapılan nüfus tahminini hakikate yakın kabul etmek ve Konya, Kayseri, Erzurum gibi bu sınıf büyük merkezlerin buna yakın bir nisbette kalabalıklaşmış olduğuna ve ikinci derece şehirlerin de buna muvazi bir seviyeye eriştiğine hükmetmek lâzım geldiğine kani bulunuyoruz. Bu şehirlerde Yahudi ve Bulgar (Kıpçak) lardan, İslâm ve Hristiyan ülkelerinden gelmiş her türlü milletlere mensup tüccar ve sanatkârlara, bunlara ait müessese, hattâ mahallelere rastlamamızın sebebi bu iktisadî ilerilemenin bir neticesidir. Bu inkişafın bir âmili de şüphesiz Selçuk sultanlarının daha Keyhüsrev I den beri bu iktisadî şartların ehemmiyetini müdrik bulunmaları ve buna uygun bir siyaset takip etmiş olmalarıdır. Sultanlar ticaret yolları ve bu yollar üzerinde kervanların emniyet ve ihtiyaçlarını temin maksadiyle bir çok büyük *kervansaraylar* yaptırmışlar, yollar ve köprüler inşa etmişler emniyeti

Buna dair *Menakıb ül-ʿÂrifîn*'de Mevlânâ'nın teshirkâr tesirini gösteren birkaç misal ihtida keyfiyetindeki ruhî âmilleri göstermek bakımından dikkati çeker. Bundan farklı olarak büyük kitlelerin toptan derhal islâmlaşıp nihayet türkleştiğini ileri sürecek hiç bir delil mevcut değildir. Eğer böyle olsaydı garp Türklüğünün ırkî simasında[1], dil ve tarihî ananesinde başka bir inkişaf istikameti baş gösterir, Anadolu Türkleri ile Orta Asyadakiler arasında derin farklar hasıl olurdu. Osmanlı İmparatorluğunda, Balkanlarda, türkleşmeden ziyade islâmlaşma şeklinde tezahür eden geniş ölçüdeki değişmelere Selçuk Türkiyesinde rastlamak mümkün değildir. Müslüman olan büyük kitleler mevcut olsaydı, orada olduğu gibi Anadoluda da uzun zaman dillerini, ve bilhassa etnik hususiyetlerini muhafaza etmeleri icap ederdi. Bugün Anadoluda Şamanî devrine ait rastladığımız bazı inanışları, ananeleri, ata sözleri ile kültür kelimelerini Orta Asya folkloruna bağlamaksızın izah edemeyişimizin sebebi de tarihin bu tarzda bir cereyanı neticesidir. Burada garp türkçesine geçen bazı yerli kültür kelimeleri -ki bunlar kısmen mahallî şivelerde yaşamakta, kısmen umumî dile girmiş bulunmaktadır - türkleşen unsurlarla birlikte gelmiş olmayıp karşılıklı tesir ve iktibasların mahsulüdür.

Din değiştiren bir halk kitlesinin zamanla ve muhitin icabı olarak dilini de değiştirebileceği mümkün olmakla beraber etnik hususiyetler asırlarca yaşamak kudret ve kabiliyetine maliktirler. Bu cihet bu türlü araştırmaların Anadolunun türkleşmesi tarihini aydınlatmakta ne kadar faydalı neticeler vereceğini gösterir. Esasen Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi Selçuklarda da devletin, vergi endişesiyle islâmlaşma hareketine mütemayil olmadığı keyfiyeti hıristiyan guruplarının asırlarca Türkiyede neden mevcut olabildikleri vakıasını izah eder. Bu türkleşme faaliyeti yanında şarkda bazı Türk unsurlarının kürtleşmesi vakıasını da şimdilik yalnız orada devlet kurmuş olan *Ak* ve *Karakoyunlulara* mensup oymakların bugün dil bakımından kürtçe konuştuklarını zikretmekle iktifa edelim.

[1] Daha Kâşgarlı Mahmud ve Reşîdeddin zamanında şarkta *mongoloid* evsaf arzeden Türklerle Oğuzlar arasındaki sima farkları dikkati çekmiş ve Türk aslî tipini bilmeyen ve Anadolunun türkleşmesini anlayamıyanları olduğu gibi bu eski müellifleri de yanlış faraziyelere sevketmişti. Ayrı bir tetkik neşredeceğimiz bu mesele için, şimdilik, mümkün mertebe en saf kalmış olan Türkistan, Azerbaycan ve Anadolunun göçebe Türkmenlerinin simalarını hatırlatmak kâfidir.

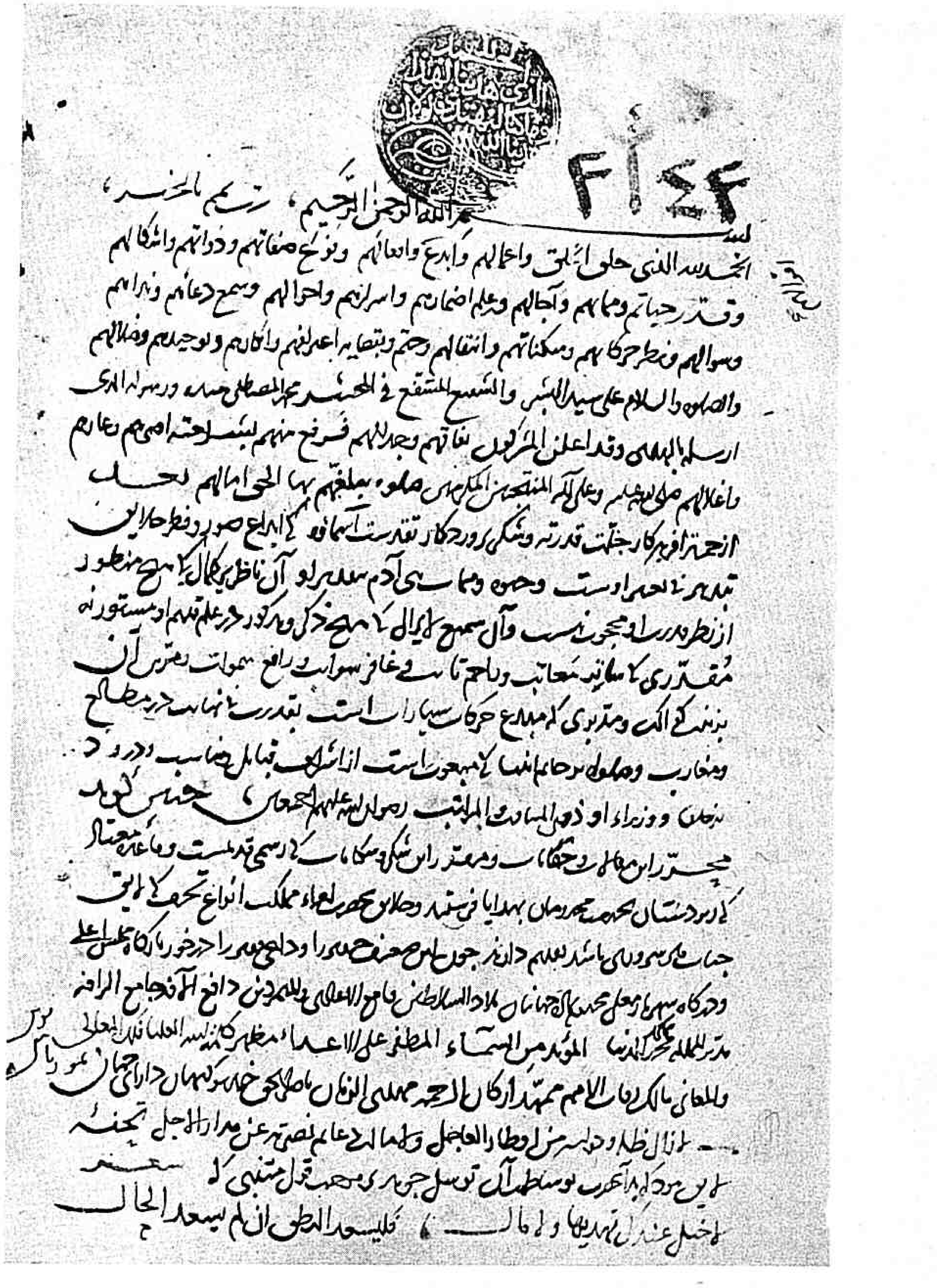
Toponimik araştırmaların vereceği sağlam bilgiler de Anadolunun türkleşmesi hâdisesini aydınlatmakta, geniş bir ölçüde, işimize yarıyacaktır. Bu bakımdan Anadolu üç manzara arzetmektedir : 1) Tamamile türkçe yer adları taşıyan iskân sahaları. Buralar Türkler tarafından iskân edilen boş arazi olup tabiatiyle bu gibi yerlerde kurulan köy ve kasabalarla onların semtlerine ait isimler hep türkçe asıldan gelmektedir. Selçuk devrinden beri, vakfiyelerin de gösterdiği vechile, bu gibi köyler türkçe isimlerle, hususiyle boy adlariyle adlanmıştır. Yerli halkın azlığı, boş yerlerin çokluğu dolayısiyle Orta Anadolu, bu bakımdan diğer sahalara nisbetle, daha ehemmiyetli bir mevkı işgal eder. 2) Yıkılmış, nüfusu göçmüş veya az nisbette şenlik bulunan köy ve kasabalar. Bu gibi iskân sahalarında yerleşen Türkler buraların eski adlarını umumiyetle muhafaza etmişler veya Türk fonetiğine uydurmuşlardır ve fakat köyün semt ve mevkılerine ait bir kısım eski adları belli olmıyan isimler yerine türkçelerini koymuşlardır. İsimleri türkçe olmıyan ve bu tarzda türkleşen bir çok köyler bu evsafı arzeder. İstilâ zamanlarında Orta Anadolu'ya nisbetle daha fazla meskûn olan ve umumiyetle Ermeni halkı Anadoluda kalan şark bölgelerinde bu tip türkleşme sahalarına daha fazla rastlanmaktadır. 3) Mamur ve hıristiyanlarla meskûn bulunan köy ve kasabalarda yerli nüfusun yanında yerleşen ve gittikce nüfusu artan Türk halkı yerlilerin köye ve semtlerine verdikleri isimleri kullanmış ve bu gibi sahalar toponimik bakımdan türkleşme imkânını bulamamıştır. Menşei temamile ihtida etmek suretiyle türkleşen köyler de bu guruba dahildir. Bu cins yerler daha ziyade Şark ve sahil bölgelerinde bulunmaktadır. Bu toponimik durum köylerin ve köylere ait mevkılerin neden öz türkçe veya karışık, yahut temamile türkçe olmıyan adlar taşıdığını, ve türkler tarafından kurulanları müstesna, şehirlerin neden türkçe olmıyan asıllardan gelen isimlerle adlandığını açık bir dille izah eder. Bundan dolayı türkleşme hadisesini aydınlatmak için toponimik tetkiklere geniş bir yer ver-

yamamaktan ileri gelse gerek. *Bizantinist*'lerin de söylediği gibi İslâm - Bizans mücadelesinde azalan yerli unsur Türk Bizans ve Haçlı savaşlarında vukubulan kıtaller ve muhaceretler dolayısiyle daha az mikdara inmiş bir ekalliyet halinde idi. Fakat bu mücadeleler sona erip Selçuk sultanlığı istikrar kesbedince Hıristiyan reaya sultanların âdilâne ve kiyasetli idarelerinde kendilerini emniyet ve refahta hissederek topraklarına, dinlerine bağlanmak suretiyle mevcudiyetlerini muhafaza etti. O şekildeki sultanlığın daha inkıraz zamanlarında bile Hıristiyan unsurun mühim bir yekûn tuttuğu *ciziye*nin devletin başlıca gelir kaynaklarından biri olmasiyle anlaşılmaktadır (*metin* 153 *s*). Hattâ İlhanî valisi Timür Taş da bu unsuru islâmlardan tefrik için Hazreti Ömere çıktığı rivâyete dilen mâruf ananeye göre, onlara hususî elbiseler tâyin etmişti (*metin s.* 327). Aynı asrın Şark ve Garp seyyahlarının müşâhedeleri de türkleşme faaliyetinin neticeleri ile bu Hristiyan unsurun mevcudiyeti hakkında takribî bir fikir verebilir. Bu unsur Osmanlı İmparatorluğunda da ayni şekilde mevcudiyetini, son zamanlara kadar, muhafaza edebilmişti. Türk hakimiyeti ve İslâm medeniyetinin üstünlüğü tesiriyle hristiyan unsurun kısmen islâmlaşmasiyle birlikte bir türkleşme faaliyetinin cereyan ettiğini söylemek mümkündür. Münferit vak'alar olarak Selçuk ricali arasında rastladığımız Mühtediler burada zikredilebilirse de bu vasıta ile olan ihtida keyfiyetinin menşeini daha ziyade, Osmanlı İmparatorluğundaki *Yeniçeri* (devşirme) ananesinin esası olan. *askerî köle* sisteminde aramalıdır. Fakat İbn Bîbî'nin bunu teyit eden mânalı ifadesine rağmen[1] askerî kölelerin hep Türk olmıyan unsurlardan vücut bulduğunu sanmamalıdır. Bilâkis, büyük Selçuk İmparatorluğunda olduğu gibi, Türkiye Selçuklularında da, bu unsurun esasını türlü Türk boylarından, çok defa kısmen hristiyan olmuş Kıpçak sahasından tedarik edilmiş, Türk köleleri teşkil ediyordu. İşlâmlaşma ve ihtida vakalarına, köylerden ziyade, münasebetlerin daha sık ve İslâm kültürünün tesirli olduğu, şehirlerde rastlanmaktadır. Mutasavvıfların, tarikat mensuplarının bu hususta oynadıkları rol ehemmiyetlidir.

[1] Mufassal nüsha s. 137-138. Bu meseleyi yakında neşredeceğimiz bir makalede inceliyeceğiz.

yakınlığın bilindiğine dair, şimdilik yalnız, İslâm ve Bizans kaynaklarının müttefik olarak anlattıklarına göre *Malazgirt* meydan muharebesinde Bizans ordusundaki Türklerin bu yakınlığı anlamaları dolayısıyle Alp Arslan tarafına geçmeleri hâdisesi zikredilebilir. Bu gibi unsurların dil ve an'aneler arasındaki ayniyetler neticesinde kolaylıkla islâmlaşıp büyük kütleye karıştıkları tahmin edilebilir. Bu bakımdan tetkiki ehemmiyetli bir mevzu teşkil eden *şer'î mahkeme* sicillerinde görüldüğü üzere eski türkçe isim ve soyadları taşıyan bazı hristiyanların islâmlaşmalarına dair kayıtların bu unsura ait olduğu kuvvetle muhtemeldir. Son zamanlarda mübadeleye tabi hristiyanlar arasında türkçeden başka dil bilmiyen ve ibadetlerini de türkçe yapan unsurlar her halde bu menşe'den gelen Türklerin bakiyeleri olmalıdır. Yanyana bulunan iki Hristiyan köyden birinin tamamile bu evsafı haiz olması yanında diğerinin dil ve isimler bakımından Türk olmıyan hususiyetler arzetmesi dikkati çekecek bir meseledir. Bununla beraber bu menşe'den gelen Türk unsurunun nisbet ve mikdarını bugün için takribî de olsa tayin etmek mümkün olmadığı gibi mübalâğalandırmak da doğru değildir. Abbasîlerin Bizans Uclarına yerleştirdikleri müslüman Türklerin daha az bir yekûn tuttuğunu söylemek mümkündür. Fakat uzun zamanlar Kafkaslarda hâkim bulunan ve zaman zaman Şarkî Anadolu'ya yayılan Hazarların Şarkî-Anadoluda etnik bir bakiye bırakıp bırakmadıkları bugün için ancak bir mesele olarak ileri sürülebilir.

Anadolunun Türkleşme tarihini, hele kaynakların fıkdanı dolayısıyle, adım adım takıbetmek bugün için imkânsız bir meseledir. Bununla beraber mevcut malzeme işlenir ve bilhassa *toponimik* vasıtalar teferruatiyle kullanılırsa bu hususta daha vazıh neticeler elde etmek imkânı mevcuttur. Bu mesele karşısında, son zamanlarda, vaktiyle Osmanlı imperatorluğu için söylenilen ve hiç de anlaşıldığı gibi yanlış mânayı tazammun etmiyen "*Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşîretten*„ mefhumuna yakın meydana çıkmış yeni bir telâkki, tarihî şeniyete aykırı olması dolayısiyle, yalnız ilim âleminde değil, umumî kültüre sahip muhitlerde bile yer alamaz. Bu, Türkistan ile onun yavrusu olan Türkiye arasındaki dil, din, anane, yaşayış ve etnik âyiniyetleri bilmemekten ve istilânın şumulünü kavra-

بسم الله الرحمن الرحيم

A. nüshası metnin 4 üncü sayfası

azlığı dolayısıyle, medenî seviyeleri, teşkilât ve işleme tarzları hakkında, zamanın içtimaî tekâmülünü gösteren, kıymetli vesikalardır.

Dikkate şayandır ki başlangıçta büyük Selçuk sultanları tarafından bir fütûhat ve iskân sahası olarak telâkki edilmiş ve ancak hanedanın ikinci derecede beyleri tarafından bir *Uç beyliği* şeklinde idare edilmiş ve bazen de âsî ve şüpheli beylerin bir sürgün yeri vazifesini görmüş olan Anadoluda kurulan Selçuklu devleti diğerlerinden daha iyi bir talia ve parlak bir istikbale mazhar olmuştur. Türkiye Selçuk devleti, bu bakımdan, diğer Anadolu beyliklerine nazaran mütevazi bir vaziyette olan Osmanlı devletinin başlangıçlariyle mukayese edilebilir. Şüphesiz bu hususta başlıca âmili bu sahada Türk kütlesinin daha büyük bir kesafet teşkil etmesine atfetmek icabeder. Türlü nisbetlerde üç asır içinde vuku bulan muhaceretlerle kurulan bu yeni Türk vatanı şüphesiz en büyük göç dalgalarını ilk fetihlerde almıştı. Bu kesif insan akını olmasa idi *Bizans* ve *Haçlı* mücadeleleri bu vatanın kurulmasına engel olabilirdi. Anadolu bir ordunun değil bir milletin fethettiği bir ülke idi. Mücadeleler ne kadar çetin olursa olsun Türkler için burada yaşamak veya burada ölmekten başka bir çare yoktu. Malları, çadırları, çocuk ve aileleriyle gelen muhacir kafilelerini iskân edecek başka bir saha da kalmamıştı. Muhaceret o kadar şumullü ve devamlı olmuştur ki Türkistanda, Türk milletinin en kalabalık bir zümresi olan, Oğuzlardan, hususiyle Moğol istilâsından sonra, pek az bir nüfus kalmıştı. Muhacirlerin yollar üzerinde kalanları Türkmenistan ve Azerbaycan türklüğünü teşkil etti. Bundan dolayı Selçuk fetihlerini tamamiyle sultanların emir ve idarelerindeki orduların mahsulü sanmamalıdır. Kendilerine mahsus kabiyle teşkilâtlariyle başlarındaki *İl-başı* (Boy beyi) ların idaresinde fütuhat yapan grupların ehemmiyetine dikkat etmedikçe bu türkleşme mes'elesi anlaşılamaz. Uçlarda ayrı ayrı veya gruplar halinde ilerileyen Türk boyları bazan merkezin plânlarına göre tensik edilir ve muntazam ordularla birlikte hareket eder ise de onlar çok defa merkezin hiç bir emir ve siyasetini düşünmeden muhtaç olduğu araziyi işgal eder. Umumiyetle devletin müdafaa ve fütuhat plânlarına uygun olan

bu hareketlerin bazan Bizanslılarla Selçuklular arasında siyasî güçlükler de çıkardığı görülmektedir. Bundan dolayı Selçuk fütuhatiyle Osmanlı istilâları mahiyet bakımından biraz farklıdır. Yâni birincide nüfus hareketlerinin ordulara, ikincide orduların nüfus hareketlerine tesiri göze çarpar. Haçlı seferlerini müteakip Anadolunun ortasına çekilen türklük ikinci Kılıç Arslan'dan sonra,önce Selçuk devletinin fethleriyle, bilâhara onun zaiflaması neticesinde meydana çıkan *Uc beyliklerinin* müstakıl faaliyetlerile, elden çıkan ve ele geçmemiş olan sahaları işgale ve gittikçe artmış bulunan nüfus kesafetiyle de iskâna muvaffak oldu. Bu topraklardan taşarak Osmanlı istilâ orduları arkasında Rumelinin türkleşmesini sağlayan nüfus hareketleri bu tabiî astışın bir neticesidir.

Türklerin, istilâ esnasında, Anadoluda karşılaştıkları unsur hristiyan Rum ve Ermenilerle müslüman Kürtlerden terekküp ediyordu. Ermeniler, Kürtler istilânın neticesi olarak şarktan garbe doğru kaymışlardır. Bu suretle onların şarktaki kesafetleri azalmağa yüz tuttu. Buna karşı küçük Ermenista'nın doğuşu da bu nüfus kayışının bir eseridir. Asırlarca devam eden Yunan kültürü ve hristiyan dini tesiriyle rumlaşan yerli halkların, bazı hususiyetlerini muhafaza etmiş olmasına rağmen, dillerini bu istilâ zamanına kadar yaşatmış olduklarına dair şark ve garp kaynaklarında bir kayda tesadüf edilememiştir. Irk bakımından *Elenizm*'in tesirini ancak sahillerle bazı içerdeki kültür merkezlerinde hissetmek mümkündür. Türklerin bu topraklarda kendi ırklarından bazı unsurlara rastladıkları hakkında daha müsbet delillere malik bulunuyoruz. Bizans imparatorluğunun, İslâm hudutlarını muhafaza maksadile, Balkanlardan şamanî veya hristiyanlaşmış bir takım *Oğuz* ve *Peçenekler*'le daha sonra *Kuman* (Kıpçak) ları Anadolunun bazı bölgelerine yerleştirdiğini biliyoruz. Şarktan, ve bazan Selçuk devleti zamanında doğrudan doğruya *Kıpçak-ili*'nden, gelen Kıpçak unsurunun mevcudiyeti dolayısıyle Balkanlardan Bizans imparatorluğu vasıtasıyle gelmiş olanların *toponimik* izlerini takibetmek mümkün değilse de *Peçenekler*'e ait yer adlarının Balkanlar yoluyle vukubulmuş muhaceretlerin neticesi olduğu hiç bir şüpheye mahal bırakmamaktadır. Anadoluda yerleştirilmiş olan bu gayrimüslim Türklerle Selçuklular arasında millî

lerdir. Millî duyguların belirmesi bakımından başka milletlerin tarihinde emsaline rastlanamıyan *Orhon kitâbeleri* bu türlü inanışları canlı bir surette tasvir eder. Orada, Altay dağları, dört cihete ordular gönderen Türk kağanlarının ebedî sürecek hakimiyetlerinin merkezi olarak telâkkî edilmekte ve Türk hükümdarının, daha Hiong-nu devrinden beri mevcut itikada göre, *ilâhî bir menşeden geldiğine* inanılmaktadır. Hattâ *Gök Türk* adının menşei (yapılmış bir izah tarzına göre) de her halde bu üstünlük duygusu ve semâvîlik telâkkîsinin bir neticesi olmalıdır. Türklerin, bütün Ortazamanlar boyunca, Tanrı tarafından dünya hakimiyetine memur bir millet olduğuna dair bir telâkkiye bağlı bulundukları gözükmektedir. Peygamberin: "*Benim Doğuda Türk adını verdiğim bir askerim vardır, her hangi bir kavim üzerine gazaplanırsam onları onun üzerine saldırtırım*„ [1] Hadîs-i kutsîsinin menşei ne olursa olsun *Orhon yazılarından* beri Türk cihan hakimiyet telâkkî ve ideâlinin devam eden bir ifadesi olarak dikkate değer. Türkler hakkında işlenen bu gibi islâmî an'aneler, Moğolları Türk sayan (esasen Moğollar ve Türkler aralarındaki kültür yakınlığını biliyorlardı [2]) İslâm müellifleri tarafından Moğollara da teşmil edilmiş idi. Dünya hakimiyetine Tanrı tarafından memur edildiklerine inanmış olan ve bunu *Papa* ile yapılan muhaberelerde açıkca ifade eden Moğol *kaan*'ları bu gibi rivâyetleri kendi siyaset ve telâkkilerine uygun bularak derhal benimsemişlerdi. Bunu, metinde haşiyeleriyle gösterdiğimiz Hulâgü'nün mektubunda ve Cüveyni vesair islâmî telifatta görmek mümkündür [3]. Gariptir ki daha XV nci asrın başlarında Timür, bir Türkmen boyuna mensup olduğunu kaydettiği Osmanlı sultanına bile, herhalde Türk anayurdunda hakim bulunması dolayısiyle, gönderdiği mektupta,

[1] Metindeki hâşiyeye s. 51 bakınız.

[2] İbn ül-Esîr'in rivayetine göre *Semerkand*'ın Çingiz orduları tarafından zaptı üzerine öldürülecеklerinden korkan *Harezm* askeri «*Biz Türküz ve onlarla bir cinsteniz*, onlar bizi öldürmezler dedi ve aman dilediler; Mogollar da amanlarını kabul ettiler». Buna dair yine metnin s. 51 deki haşiyesine bakınız.

[3] و حدیثی است منقول از اخیار ربانی «اولئك هم فرسانی بهم انتقم ممن عصانی» و در آن شك و شبهت نیست كه اشارت بدین جماعت چنگزخان بوده است (*Cihângüşa* I, S. 17).

peygamberin: "Türkler size *dokunmadıkça siz türklere dokunmayınız*„ [1] hadîsini dercederek bu an'aneyi kendisine hasretmek istemiştir. Osmanlı sultanları da mütemadî kazanılan büyük zaferlerle bu dünya hakimiyeti telâkkîsini yeniden canlandırarak sonsuz fütuhat teşebbüslerinden geri kalmadılar. Tarihin bu ikbal ve azameti kütleler arasında da *Kızıl Elma* gibi efsanevî ideallerin doğmasına sebep oldu. Selçukluların zuhurunda meydana çıkarak millî gururu besleyen hadîsleri unutmuş olan Osmanlı türkleri İstanbul'un fethi ile bir yenisine mazhar oldukların hatırladıkları hadîs-i Nebevî'nin manevî tesirini hissediyorlardı [2].

Selçuk sultanları İslâmın hâmisi olmak sıfatıyle ona yalnız bir nizâm vermek ve onu iç - dış düşmanlarından korumakla iktifa olunamıyacağını anlamışlardı. İslâm medeniyetini ilmî ve içtimaî müesseseleriyle kuvvetlendirirken hâkimiyetlerinin temellerini de sağlamlaştırdıklarını müderrik bulunuyorlardı. Cami, medrese ve hankahların inkişafı için sarf edilen büyük gayretlerle, kılıç tutan askerî kuvvetler yanında, zamanın ihmali câiz olmıyan, ilim ve tasavvuf mensuplarından mürekkep irfan ordusunu da ayni gaye uğurunda hazırlamış bulunuyorlardı. İmparatorluğun büyük imar ve tesis faaliyetleri Türkiye, İran, Azerbaycan, Irak ve Suriyede kurdukları medrese, zaviye, cami, yol, köprü, kervansaray, ve darüşşifa (hastahane) ların harabeleriyle malûm olduğu gibi onlara ait İslâm eserlerinin nakılleri [3] ve kısmen zamanımıza kadar gelen vakfiyeleriyle de göze çarpmaktadır. Bilhassa vakfiyeler, diğer vesikaların

[1] عقل را كار فرمای و در فتنه و بلا بر روی خود مكشای و «اتركوا الترك ما تركوكم» را كار فرمای، آنگاه مردی كار دیده را نامزد طرف او كرده روانه كردانید (Nizâmeddin Şâmi, *Zafernâme*, nşr. F. Tauer, s. 218).

[2] Daha Mu'âviyye'den beri bir takım İslâm hükümdarlarının İstanbul'u alarak Peygamberin teveccühüne mazhar olmağa ve bu suretle İslâm âleminin sempatisini çekmeğe çalışıtığı muhakkaktır. Peygambere isnad olunan hadîs şudur : لیفتحن القسطنطنیة فلنعم الامیر هذا الامیر فلنعم الجیش ذلك الجیش «*Muhakkak İstanbul alınacaktır, bunu alan hükümdar ve asker ne iyi hükümdar ve askerdir!*» Söylemeğe lüzum yoktur ki bizi burada hadîsin sıhhatı değil tesiri ilgilendirir.

[3] Meselâ umumî olarak *Rahat uş - Şudûr* (*s. 65*) *ve* Necmeddin Râzî'nin *Mirşâd ül-'Ibâd*'ine (nşr. Tahran s. 13) bakınız.

misâldır. *Câmi‘ üt-Tevârih*'in naklettiği *Oğuznâme* ile *Dede Korkut* kitabı bu gibi muhitlerin yaşayan an'anelerinden vücut bulmuştu. Yazıcıoğlu'nun *Selçuknâme*'sindeki kayıtlar, Selçuk saraylarında Oğuz an'anesinin tamamiyle yaşadığına dair kat'î bir kanaat vermese bile, *Uc*'lardaki boylar arasında yaşamakta olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Selçuk istilâsiyle gelen Türk kütleleri, ister istemez, kendilerile birlikte getirdikleri kültür unsurlarını da İslâm muhitlerine nakletmişlerdir. Türklere mahsus olan bir takım içtimaî müesseseler, devlet teşkilâtına ait unsurlar, saray âdet ve eğlenceleri, menşei şamanî dininde olan ve fakat zamanla lâikleşen ve bazan askerî spor mahiyetini alan oyunlar, ev eşyası, türlü yemek ve elbise şekilleri bu istilâdan sonra İslâm medeniyetinin de unsurları olmuştur. Türkçeden farsça ve arapçaya geçen bir takım memuriyet adları, unvanlar ile bu medenî tesiri gösteren diğer kültür kelimeleri bu bakımdan ehemmiyetli bir tetkik mevzuudur. Hatta farsçadan arapçaya geçen bir takım kültür kelimelerinin mühim bir kısmı da Selçuk ve devamı olan devletler vasıtasiyle olmuştur, ki *Memlük* kaynaklarında bu tesiri belirli bir şekilde görmek mümkündür. Son zamanlarda münşeat'a ait bulunan yeni eserler Türkiye Selçuklularının yıkılışına kadar bile daha Göktürk ve Uygur devirlerinden beri bilinen bir çok memuriyet adları ile unvanların, şimdiye değin sanıldığından çok daha geniş bir ölçüde, kullanıldıklarını, bir takım saray âdet ve eğlencelerinin devam edip geldiğini göstermektedir, ki bu gibi tesirlerde yüksek tabakanın rolü göze çarpar.

Esasen Türklerin başlıca ehemmiyet verdikleri şey hakimiyet mes'elesi olduğundan Selçuklular bugün hasretini çektiğimiz bazı millî mevzularda gayret sarfetmeğe lüzum da görmemişlerdir. Onlar için gaye hakim olmak ve bunu temin maksadiyle lüzumlu olan askerî ve içtimaî teşkilâtı vücuda getirmek, milletlere âdilâne bir nizam ve idare tatbik ederek bu hakimiyeti mümkün olduğu kadar genişletmek idi. Türklerin ilim ve teknikten ziyade devlet kuruculuğu, teşkilâtçılık ve askerî sahalarda büyük ve geniş görgülü insanlar yetiştirmesinin sebebini bu temayülde aramalıdır. Halbuki IX ncu asır Arap mütefekkiri Câhiz Türklerin meziyetlerine dair yazdığı

risâlede [1], onların zekâ ve ahlâklariyle askerî kabiliyetlerini saymakla iktifa etmiş teşkilâtçılık ve devlet idaresinin Farslara ait bir hüner olduğunu söylemişti. Câhiz bu şekilde düşünmekte mazurdu. Çünkü o, Türkleri Halifelik ordusundaki mevcudiyetleriyle tanıyor, İslâmdan önce Türk devletlerinden habersiz olduğu gibi iki asır sonra İslâm âlemini idarelerine alacaklarını da keşfedemezdi. Bundan başka önünde her bakımdan tesirleri devam eden bir Sâsânî teşkilâtına da şahit idi. Daha sonraları mânşei askerî kölelerden olan bir takım Türk devletlerinin kuruluşu İslâm müelliflerini onların askerlik ve teşkilâtçılık bakımından haiz oldukları kabiltyetleri belirten medhiyeler yazmağa sevk etmiştir. Yine adını andığımız Fahreddin Mübârekşâh tarihinde "Kendi kavmi ve şehri içinde aziz olan herkes memleketinden uzak düşünce yabancı bir ülkede, hor ve zelil olduğu halde bunun aksine olarak *Türk kendi halkı arasında diğer türklerden farksız* olup kendi memleketinden ayrılıp İslâm diyarına düştüğü zaman onun kıymeti artar, emîr ve sipehsâlâr olur. Ademden bu zamana kadar, *türkten başka, para ile satın alınan bir kölenin pâdişah olduğu görülmemiştir*„ der. Ve onun naklettiği, Türkler arasında mâruf olduğu anlaşılan ve efsanevî Türk padişahı Efrâsiyâb'a çıkan şu rivayet bu filî vaziyeti veciz bir şekilde ifade eder. Bu rivayete göre Efrâsiyâb: "*Türk denizde sedef içinde bulunan bir inci gibi yurdundan uzaklaşırsa kıymetlenir, pâdişahların tâcı, gelinlerin süsü olur*„ der [2]. Türkler Tanrıyı kendilerini himaye eden, yok olmaktan koruyan bir ilâh olarak millileştirmişler ve kendilerini onun dünyayı fetih ve idareye memur bir ordusu telâkkî etmiş-

[1] İlk defa Van Vloten tarafından neşredilen *Risâlet fî fažail al-Etrâk* prof. Şerefeddin bey tarafından tercüme edilerek *Türk yurdu* mecmuasının beşinci cildinde intişar etmiştir. Gene aynı mütercimin İbn Hassul tarafından Tuğrul Bey zamanında yazılan tercümesi de bu bakımdan ehemmiyetlidir (*Belleten* XIV).

[2] و از مثل و سخنان افراسیاب که پادشاه ترکان بوده است و از حد بیرون کامل عقل و صایب رای و بسیار دان بوده است اینست که مثل : ترك همچون دری است که در صدف و دریا باشد، هر چند درمسکن خود است بی قدر و قیمت باشد، چون از صدف و دریا بیرون افتاد بها گیرد و قیمتی گردد و زینت تاج پادشاهان و زیور و پیرایهٔ گردن و گوش عروسان شود (s. 37). Bu eser hakkında Prof. F. Köprülü'nün *Türk dili ve Edebiyatı hakkında araştırmalar* adlı eserine (İstanbul 1934) bakınız.

rına, mahdut bir nisbette ve ancak millî kültürü ibtidaî şekliyle muhafaza eden, göçebe ve köylü unsur arasında rastlamak mümkün olabilmiştir. Daha garibi, islâmiyetle alâkası olmıyan, İranın islâmdan önceki millî adlarının Selçuk sultanları tarafından benimsenmiş olmasıdır. Küçük bir kütle halinde İslâm ülkelerine gelen, kültür yakınlığı ve üstünlüğü ve nihayet muhitlerindeki ekseriyetin tesirile türkleşen ve sonra islâmlaşan Moğollar kadar, Selçuklular, mâzi ve harslarıyle alâkalı bir eser vermeden Arap ve Acem harsının geniş bir ölçüde inkişafına çalışmağı da, haksız olarak, İslâmiyet icabı saydılar. Bu keyfiyetin farkında olan İslâm müellifleri bunu Türklerin lehinde bir vakıa olarak zikrederler. Meselâ Fahreddin Mübârekşâh «*Başka milletlerin müslüman olup tekrar dinlerinden döndükleri ve müslüman iken de ana baba ve akrabalarıyle münasebetlerini kesmedikleri çok defa görüldüğü ve samimî müslüman olmak için uzun zaman gerekdiği halde türkler müslüman olduktan sonra müslümanlığa öyle sarılırlar ki bir daha adlarını, yerlerini ve yakınlarını hatırlamazlar; hiç bir türkün irtidat ettiği de görülmemiştir*„ [1] der. Millî kültürü muhafaza etmek isteyen ve şamanî hayat telâkkîlerini daha ziyade batınî mezhepleriyle telif etmek imkânını bulan bir takım göçebe unsurlarının bu mezhepler arkasında sürüklenmelerine rağmen *Sünnîliğin* ve bilhassa *Hanefiliğin* İslâm âlemindeki zaferi, yeni din uğrunda hiç bir fedakârlıktan çekinmeyen, bu münevver Selçukluların eseridir. Râvendî'nin bu husustaki kayıdı bu bakımdan çok dikkate değdiği gibi İslâm dünyasının Türk hakimiyetine karşı bakışını göstermek bakımından da ehemmiyetlidir. O senetleriyle çıkarak İmâm-i Aʿzam 'dan şu rivayeti nakledir: "İmâm-i Aʿzam vedâ haccını yaparken Mekke (Kâbe) de Tanrıya "*Ey Tanrım benim içtihadım doğru ve mezhebim hak ise yardım et! Çünkü ben senin için Muhammedin şeriatını takrir ettim*„. Hâtiften bir ses gelerek "Doğru söyledin,

[1] و دیکر هیچ صنف از کروه کفر نیست که اورا از کفر باسلام آرندکه نه اورا بسوی خانه و مادر وپدر و اقربا دل نشان باشد ، و مدتی باید تا دل بر مسلمانی بنهد وبسیار باشدکه مرتد شود و بکفرباز کردد مکر کروه ترك که چون اورا باسلام آرند چنان دل بر مسلمانی بنهدکه از خانه و جای و اقربا بیش یاد نکنند و هرکز هیچ کس نشان نداده استکه ترك از اسلام رجوع کرده است و مرتد شده و بکفرباز کشته (*Târih-i F. Mübârekşâh*, nşr. D. Ross S. 36).

kılıç Türklerin elinde bulundukça senin mezhebine zeval yoktur„. Tanrıya hamdolsun ki İslâmın arkası kuvvetli, Hanefî mezhebi mensupları mes'uddurlar; Arap, Acem, ve Rus diyarında kılıç türklerin elindedir. Selçuk sultanları Ebu Hanîfe âlimlerini o kadar himaye etmişlerdir ki onlara karşı olan sevgi ihtiyar ve gençlerin kalbinde bâkıdır[1] „. Dikkate şayandır ki Râvendî yalnız Selçukluları değil Rusyada hüküm süren Türkleri de, İslâm olsun olmasın, İslâmiyetin muzahiri olarak telâkkî etmekte ve onların türklük camiasına mensup olduklarını müdrik bulunmaktadır.

Şüphesiz bu keyfiyet Türk harsının, târihinin büyüklüğü nisbetinde, inkişaf edememesine başlıca âmildir. Fakat burada Selçuk İmparatorluğunu kuran unsurun göçebe menşeinden gelmesi ve Türk yüksek kültürünü temsil eden *Uygur, Karahanlı* muhitleriyle yakın bir münasebet kurulamamış olması gibi tarihî ve coğrafî âmilleri de unutmamak lâzımdır. Lâkin bundan, Türklerin İslâm olduktan sonra, kendi harslarından tamamiyle sıyrıldıklarını ve İslâm medeniyetine kültür hayatları bakımından bir tesirde bulunmadıkları mânâsını çıkarmak doğru değildir. Selçukluların hüküm sürdükleri sahalarda, şehirden ve İslâm medeniyetinin yakın tesirlerinden uzak yerlerde yaşayan bilhassa göçebe unsur, uzun zaman, eski boy teşkilâtiyle yaşamış, İslâm olmakla beraber şamanî akîde ve hayat telâkkilerini, tarihî destan ve geleneklerini yaşatmıştır. Anadolunun *Uçları* ile yaylaları geniş olan sahalarda yaşayan göçebeler İslâmiyet uğrunda harp etmekle ve kendilerini müslüman saymakla beraber daha ziyade İslâmiyetten evvelki hayat ve telâkkilerine bağlı bulunuyorlardı. Onlar ne İslâmiyetin sıkı şartlarını, ne de islâmî devlet sistemine uymayı arzu ediyordu. Anadoluda *devlet-şehirli* ile bunlar arasındaki zıddiyetler göçebe isyanlarının başlıca sebebini teşkil eder. Müslüman - şehirlinin kötü mânâda bunlar için kullandığı "*Türk*„ adı, Selçuklular ve Osmanlılar'da, aradaki tezadları göstermek için güzel bir

[1] «حقاً قلت لازال مذهبك مادام‌السيف فی یدالاتراك» و بحمدالله تعالی پشت اسلام قویست و اصحاب ابوحنیفه شادان و نازان اند و چشم روشن و درعرب و عجم و روس شمشیر دردست ترکانست و سهم و شمشیر ایشان در دلها راسخ و سلاطین آل سلجوق چندان تربیت علمای اصحاب ابوحنیفه کرده اندکه اثر محبت ایشان دردل پیر و جوان مانده است (*Râhat uş-Şudûr*, s. 17 - 18)..

dan itibaren de kütle halinde kabule başladılar. İşte İslâm âleminin karşılaştığı bu iç ve dış tehlikelere nihayet veren, İslâm medeniyetine taze bir ruh ve kan aşılıyan ve İslâm milletlerini yeni bir nizama sokarak bu âlemin mukadderatını Türk milletinin omuzlarına yükliyen Selçuklular idaresindeki Oğuz kütlelerinin hareketleri, bu islâmlaşma hâdisesinin zarûrî bir neticesidir. Bundan sonradır ki Türk - İslâm tarihinin birbirini takıp eden büyük hâdiseleri vukua geldi. Selçuk Türklerinin Tarih sahnesine çıkışında, İslâmdan önce olduğu gibi islâmî devrede de, Türkler büyük bir imparatorluk kurarken, sâkin ve itaatli şehirli ve yerleşik unsurun değil, daha ziyade faal ve teşkilâtçı olan göçebe unsurun rolü göze çarpar. Selçuk imparatorluğunun doğuşu ve yakın şarkın türkleşmesi, bu asırlarda Ortaasyada vukubulan büyük nüfus artış ve hareketleri tetkik edilmeksizin anlaşılamaz. Esasen Oğuz kütlelerinin ıztırarî hareketlerine ve muhaceret destanına ait tarihî bilgilerimiz mevcut olmasa bile bu büyük neticenin meydana gelmesi meselenin başka bir şekilde izahına imkân vermemektedir. Bazı bakımlardan *Cermen* istilâsını andıran Selçuk istilâsından sonra, başta cihanşümul bir mahiyet arzeden *Osmanlı İmparatorluğu* olmak üzere, kurulan hemen bütün islâm devletleri Türk ırkından hanedanlara inhisar etmiştir. Bu vaziyetin asırlarca devam edebilmesi, şüphesiz, Türk etnik unsurunun kesafetile mütenasip olarak alâkalıdır.

İslâm dünyasının dörtte üçüne hâkim olan büyük Selçuk sultanları için, yalnız İslâmiyetin hâmisi olmak sıfatile onun başlıca dış düşmanı olan Bizans'ı ezmek maksadıyle değil, ardı arası kesilmiyen Oğuz göçmen kütlelerinin mâmur ve nüfusça kesif İslâm ülkelerinde bir kargaşalık unsuru olmalarının önüne geçerek onları yerleştirecek yeni bir saha bulmak ve bu suretle devlet için zararlı olan bu unsuru kuvvetleri arasına sokmak gibi idarî ve siyasî bir maksatla da, İslâm - Bizans mücadelelerinde nüfusu azalan ve bir çok yerleri boş ve yıkık bulunan, Anadolu'nun fethi zarûrî idi. Zaten sultanlar henüz bu zarûreti duymadan önce de beylerinin idaresindeki boylar bütün aileleri ve mallarile birlikte Ermenistan ve Bizans hudutlarını zorlamağa başlamışlardı. Eğer bu vaziyet mevcut olmasa ve bu

zaruretin icapları kavranılmamış olsa idi yalnız İslâmiyetin perestişini temin maksadıyle yapılmış olacak bir kaç fetih ve istilâ seferinin ehemmiyeti ne olursa olsun, bundan evvelki İslâm gazalarından farklı büyük neticeler vermiş olması mümkün olamazdı. Başta Selçuk hanedanı olmak üzere, İslâmlığı henüz X ncu asırda kabule başlayan ve uzun zaman şamanî kültürü çerçevesinde yaşıyan Oğuz kütlelerinin bu sathı islâmlaşmalarına rağmen imparatorluğu idare eden yüksek sınıf, siyasî maksatlarına uygun gelmesi sebebinden ziyade mizaçlarının icabı olarak samimî ve mütaassıp müslüman idi. Bunda *Türklerin*, başka, milletler gibi yabancı bir kuvvetin icbarile değil, kendi arzularıyle bu dine girmiş olmalarının tesiri olmakla beraber asıl sebebini, Türk tarihinde sık sık rastlandığı üzere, dışardan gelen din ve medeniyet karşısında millî kültürün koruyucusu olmak icabeden münevver tabakanın kendi an'ane ve mâzilerile alâkalarını kesmeyi mucip olan hâleti ruhiyelerinde aramak daha doğru olur. Fakat bu hükümle, Türkler arasında vuku bulan bu islâmlaşma hareketinin öyle kolay ve gönül rizasiyle birden olduğunu, millî hars ve dinî telâkkilerin bir mukavemetine mâruz kalmadığını kasdetmek istemiyoruz. Bilâkis bu büyük hareketin bir takım iç mücadelelere ve hars buhranlarına sebep, olduğuna dair, vesikaların azlığına rağmen, bir çok şeyler söylemek imkânlarına mâlik bulunuyoruz. Bununla beraber, burada tafsiline girişemiyeceğimiz, bu keyfiyetin Türk tarihinin bu umumî çerçevesini değiştirecek bir mahiyette olmadığını da söyleyebiliriz. Filhakika, münevver Türkler ve başta Selçuk sultanları, samimiyet ve sadakatla bağlandıkları, İslâm ideolojisi hesabına millî benliklerine ait bir çok an'aneleri feda etmekten, mâzileri ile alâkayı kesmekten çekinmediler. O derece ki İslâm medeniyetine yabancı olan Anadolu gibi bir sahada bile *Acem harsının* İslâmdan önceki geleneklerini diriltmeğe çalıştılar. Halbuki ne Araplar, ne de Acemler islâm olmakla ondan evvelki tarih ve an'anelerini unutmak lüzumunu his etmediler. En basit misal olarak bu milletlerin İslâmdan önce kullandıkları şahıs adlarını islâm olduktan sonra da kullanmakta beis görmedikleri halde, Türklerin kendi adla-

ÖNSÖZ

Türklerin İslâm âlemine ve geniş ölçüde İslâm medeniyetine müessir olmaları Büyük Selçuk İmparatorluğunun kurulmasıyle başlar. Selçuk sultanları idaresindeki Oğuz boylarının XI nci asırda başlıyan faaliyetleri, yarattığı büyük neticeler dolayısıyle, yalnız Türk ve İslâm tarihinin değil, dünya tarihinin de en mühim safhalarından birini teşkil eder. IX ve X ncu asırlarda en parlak devrini idrâk eden İslâm medeniyeti, X ve XI nci asırlarda, türlü fikir ve mezhep mensuplarının birbirine zıt gayeler arkasından koşması ve hususile daha *Abbâsî* halifeliğinin kuruluşundanberi mevcudiyetlerini his ettiren ve zaman zaman Halifelik İmparatorluğunu müşkül mevkılere sokan *Ḫurremiyye, Bâbekiyye, Ķaramiṭa, İsmailiyye* gibi anarşist fırkaların yıkıcı hareketleri ve bununla ikiz olarak siyasî hâkimiyctin zaiflemesi ve parçalanması dolayısıyle, meş'um bir uçuruma doğru sürüklenmekte idi. İçeride siyasî ve fikrî ayrılık ve kargaşalıklar hüküm sürerken kuvvetli hükümdarlar eline geçen Bizans İmparatorluğu da bu zaafdan faydalanarak müdafaadan taarruza geçip Halifelik merkezine doğru ilerliyordu. Yalnız İslâm âleminin şark bölgeleri, Türk dünyasının bazı kısımlarına hâkim bulunan, Karahanlı ve Gazneli gibi Türk devletleri sayesinde nisbî bir sükûn ve inkişaf içerisinde kalabilmiş ve fakat bu iki devletten hiç biri İslâm dünyasını bu umumî zaaf ve anarşiden koruyabilecek kudret ve kabiliyet gösterememişti.

Türkler, millî dinlerindeki *tek Tanrı* fikri, yaradılış ve hayat şartlarının kendilerine bahşettiği savaşçılık ruhu ve nihayet komşu olan İslâm medeniyetinin üstünlüğü tesirile yavaş yavaş uygun buldukları bu yeni dini benimsemeğe [1] ve X ncu asır-

[1] Halbuki VIII. nci asırda *Gök Türkler*'in büyük devlet adamı Tonyukuk, içtimaî ve coğrafî şartların mahiyetini pek iyi anlıyarak, haklı bir muhakeme ile, Türk milletinin yaşayış ve düşünüşüne uygun bulmadığı *Budizm*'in kabulünü şiddetli bir surette reddediyor, Gök Türk Kağanı onun fikrini kabul ediyordu. Nitekim biraz mübalâğalı da olsa, IX ncu asrın Arap mütefekkiri *Câḥiẓ* de *Dokuz Oğuz*'ların *Karluklar*'a yenilmesini, Budizm'in kabulünden sonra askerî kabiliyetlerinin eksilmesile izah eder.

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
III. SERİ — No. 1

MÜSÂMERET ÜL-AHBÂR

MOGOLLAR ZAMANINDA TÜRKİYE SELÇUKLULARI TARİHİ

Aksaraylı Mehmed oğlu
KERÎMÜDDİN MAHMUD

Mukaddime ve haşiyelerle tashih ve neşreden
Dr. OSMAN TURAN
Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi Tarih Doçenti

2935
T.C. Kültür Bakanlığı Hisar Kitapsarayı İşyarlığı 923

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1944

Süleymaniye Kütüphanesi
Kısım | İzmir